Д-РЪ К. СТОИЛОВЪ

речи

1939

Д-РЪ К. СТОИЛОВЪ

РЕЧИ

СОФИЯ * 1939

Dr. H. Cramm

*

Въ този сборникъ сѫ събрани много отъ речитѣ, произнесени отъ д-ръ Константинъ Стоиловъ въ Народното събрание презъ времето отъ 1879 год. до 1899 год. Подбрани сѫ тѣзи речи, които иматъ принципно значение, или пъкъ които съставляватъ исторически материалъ за всестранното опознаване на д-ръ К. Стоиловъ, както и на епохата, въ която е работилъ.

Речитѣ сѫ препечатани точно отъ официалнитѣ дневници на Народното събрание, като — за да се почувствува поне отчасти живата речь на оратора и чара на неговото слово — сѫ запазени навсѣкѫде препинателнитѣ знакове, сложени отъ стенографитѣ.

За голѣмо съжаление, речитѣ на д-ръ К. Стоиловъ извънъ Народното събрание, каквито сѫ сѫдебнитѣ му речи и тѣзи въ публични събрания, мѫчно могатъ да бѫдатъ възстановени. Д-ръ К. Стоиловъ не е писалъ речитѣ си. Въ неговата много добре запазена архива не се намиратъ рѫкописи на писани речи, освенъ бележки за данни и факти и то предназначени главно за нуждитѣ на сѫдебнитѣ му пледоарии. Въ тогавашнитѣ вестници и въ сѫдебнитѣ протоколи тѣзи речи не сѫ предавани текстуално.

Времето, презъ което е живѣлъ и работилъ д-ръ К. Стоиловъ, като български държавникъ, е онзи периодъ отъ политическата история на България, който започва съ освобождението и презъ който се поставятъ основитѣ на третото Българско царство. Това

време е исторически сравнително малко изучено. Още по-малко е изучена и достатъчно оценена личността на д-ръ К. Стоиловъ като човѣкъ, ораторъ и държавникъ.

Речитѣ на д-ръ К. Стоиловъ въ Народното събрание сѫ първиятъ и най-богатъ източникъ, отъ който могатъ да се черпятъ данни за него. По разни поводи и по множество въпроси той е изказвалъ мнението си въ Събранието. При това, той винаги е изхождалъ отъ идеи и принципи, резултатъ на голѣма просвѣтеность, честна мисъль и дълбоко убеждение. Както мненията си, така и фактитѣ и събитията д-ръ К. Стоиловъ е излагалъ искрено, откровено и съ голѣма добросъвѣстность. Поради това, именно, отъ речитѣ му могатъ да се извлѣкатъ всичкитѣ му политически възгледи и цѣлия му нравственъ и политически мирогледъ.

София, ноември 1938 г.

Христо К. Стоиловъ

Борисъ К. Стоиловъ

Д-ръ Константинъ Стоиловъ

Животописни бележки

Д-ръ Константинъ Стоиловъ е роденъ на 23 септемврий 1853 г. (ст. ст.) въ гр. Пловдивъ.

Баща му — Стоилъ Константиновъ Стоиловъ Захаралията — отъ гр. Стара-Загора, преселенъ въ Пловдивъ, се е занимавалъ съ търговия и воденичарство, и е вземалъ активно участие въ обществения животъ; той е починалъ на 21 февруарий 1871 г.

Майка му — Мария Д. Моравенова — е била отъ Моравеновския родъ[1]) въ Копривщица и почина на 18 декемврий 1904 г.

Д-ръ Константинъ Стоиловъ е билъ единствено чедо на родителитѣ си.

Първоначалното си образование д-ръ К. Стоиловъ получи въ родния си градъ Пловдивъ. Отъ 1861 г. до 1867 г. той е ученикъ въ епархийското училище „Св. Св. Кирилъ и Методий". Негови учители сж Якимъ Груевъ и С. Зафировъ. Успѣхътъ му е „превъзходенъ".

Презъ есеньта на 1867 г. постжпва въ американското училище Robert college, въ Цариградъ. Той завършва пълния курсъ на това училище презъ юлий 1871 г. съ степеньта „Bachelor of arts" Тамъ престоява до края на м. мартъ 1872 г., като учитель и секретарь на училището.

Въ началото на м. октомврий 1872 г. К. Стоиловъ заминава за Хайделбергъ (Германия), за да следва правнитѣ науки. Първоначално се занимава съ изучаването на нѣмски езикъ и слуша само лекции по история. Заниманията си съ правото започва презъ зимния семестъръ 1873—1874 г., като учебната 1875—1876 г. прекарва въ Лайпцигъ[2]). Покрай изучаването на правото, той записва и

---

[1]) Константинъ Д. Моравеновъ, вуйчо на д-ръ К. Стоиловъ, е написалъ къмъ 1865 г. историята на гр. Пловдивъ подъ заглавие „Паметникъ на пловдивското християнско население въ града", издадена отъ Пловдивската община презъ 1930 г. (№ 1 на общинската библиотека).

[2]) По препоржка на своя професоръ, голѣмия германски ученъ по държавно право Bluntschli д-ръ К. Стоиловъ постжпва на 18 септемврий 1876 год. въ лайпцигската свободнозидарска ложа „Apollo", въ която членува до края на живота си.

слуша лекции по история, финанси и политическа икономия[1]). На 5 мартъ 1877 г. (ст. ст) завършва изпита си съ много добъръ успѣхъ (cum laude superato) и получава докторска титла по правото.

Веднага следъ това д-ръ К. Стоиловъ продължава ученето си въ Парижъ, кѫдето изучава французкото право. Тамъ прекарва до септемврий 1877 г., когато, поради невъзможность да се завърне въ България, вследствие освободителната война, се установява заедно съ много свои съотечественици въ Прага до априлъ 1878 година[2]).

Завръщайки се въ отечеството си, д-ръ К. Стоиловъ е назначенъ на 1 августъ 1878 г. отъ рускитѣ окупационни власти за членъ на Пловдивския губернски (апелативенъ) сѫдъ, а на 26 януарий 1879 г. е премѣстенъ и повишенъ за председатель на Софийския губернски сѫдъ. Тази длъжность му дава възможность, като народенъ представитель по право, да вземе участие въ учредителното Народно събрание, свикано въ Търново, за да изработи Конституцията на княжеството. Учредителното Народно събрание заседава отъ 10 февруарий до 16 априлъ 1879 г. Д-ръ К. Стоиловъ е избранъ за секретарь на бюрото на Събранието, членъ въ комисията по изработване на вѫтрешния правилникъ, както и членъ на 15-членната комисия, избрана по негово предложение, за да прегледа и проучи изработения отъ руситѣ органически уставъ на княжеството.

Въ заседанието на 27 февруарий 1879 година д-ръ К. Стоиловъ произнася по общонародния въпросъ, т. е. за положението на България следъ разпокѫсването ѝ на Берлинския конгресъ, първата си пърламентарна речь. Произнесена съ поетическо вдъхновение и дълбока прозорливость за бѫдещето, тази речь, заедно съ речитѣ, произнесени отъ него вънъ отъ Събранието, въ множеството частни заседания на народнитѣ представители, го увѣнчава вече съ славата на ораторъ. Той говори още по административното дѣление на територията, самоуправлението, по единството на църквата, по чл. 75 отъ Конституцията и пр.

Въ учредителното Народно събрание се очертаватъ две политически течения: едното по-умѣрено, наречено консервативно, другото — либерално. Д-ръ К. Стоиловъ е отъ консервативното,

---

[1]) Отъ това време сѫ запазени въ библиотеката на д-ръ К. Стоиловъ всичкитѣ му стенографски записки на слушанитѣ отъ него лекции.

[2]) Отъ тогава датира познанството му съ д-ръ К. Иречекъ.

къмъ което сѫ Т. Икономовъ, Гр. Д. Начовичъ, Д. Грековъ и други, които по-късно образуватъ консервативната партия.

Следъ избора на първия български князъ Александъръ I, д-ръ К. Стоиловъ е въ депутацията, която е трѣбвало да поднесе на княза избирателния актъ. Тържественото представяне става въ Ливадия на 4 май 1879 г., когато Н. Ц. В. Князътъ изказва желанието д-ръ К. Стоиловъ да го придружи при пѫтуването му по двороветѣ на великитѣ сили, като членъ отъ свитата му.

Следъ завръщането си въ България, на 1 августъ 1879 г. д-ръ К. Стоиловъ подава оставката си като председатель на губернския сѫдъ и става секретарь на Н. Ц. В. Княза, съ рангъ на главенъ секретарь. По-късно — на 15 юний 1880 г. — канцеларията на Н. Ц. В. Княза се преустройва и преименува въ политически кабинетъ на Н. Ц. В. Княза, като д-ръ К. Стоиловъ става началникъ на този кабинетъ, съ рангъ на министъръ. Тази длъжность той изпълнява до 14 януарий 1883 г. Като най-близъкъ съветникъ на Н. Ц. В. Князъ Александъръ, той участвува непосрѣдствено въ всички политически събития отъ това време, а често той е натоваренъ и съ изпълнението на висши мисии по управлението на държавата.

Въ началото на 1881 год. на д-ръ К. Стоиловъ се възлага управлението на Министерството на външнитѣ работи въ отсѫтствието на титулярния министъръ Н. С. Стойчевъ, който е въ командировка.

Презъ време на първото правителство следъ обявяването на пълномощията (1881 г.) д-ръ К. Стоиловъ управлява отъ 1 юлий до 30 юлий 1881 г. Министерството на външнитѣ работи и изповѣданията до назначаването на д-ръ Г. Вълковичъ за министъръ на това министерство, а веднага следъ това до срѣдата на м. септември 1881 г. замѣства заболѣлия министъръ на финанситѣ Г. К. Желѣзковичъ.

Въ началото на октомврий 1881 г. д-ръ К. Стоиловъ постѫпва въ 2 коненъ полкъ въ гр. Шуменъ като „волноопредѣляющъ“, за да отбие военната си повинность. Изпълнявайки съ голѣмо съзнание за дългъ всичкитѣ си задължения като редовенъ войникъ, той е постепенно произведенъ въ званията ефрейторъ, капралъ и сержантъ, следъ което въ военното училище въ София издържава установения офицерски изпитъ. На 19 януарий 1881 год. той е произведенъ въ чинъ подпоручикъ и се зачислява въ запаса на армията.

Следъ военната служба д-ръ К. Стоиловъ продължава да из-

пълнява длъжностьта си като началникъ на политическия кабинетъ на Н. Ц. В. Княза, както се спомена, до 14 юлий 1883 г., когато влиза въ кабинета на генералъ Соболевъ, като министъръ на външнитѣ работи и изповѣданията и главенъ управитель на пощитѣ и телеграфитѣ. Въ това си качество той произнася въ I редовна сесия на III обикновено Народно събрание една своя бележита речь по дунавския въпросъ (речь № 6), пропита съ национална гордость и достойнство.

На 3 мартъ 1883 г., вследствие на несъгласие и недоразумение съ министъръ председателя генералъ Соболевъ, д-ръ К. Стоиловъ напуща кабинета заедно съ министритѣ Д. Грековъ (правосѫдие), Гр. Д. Начовичъ (финанси) и Теохаровъ (просвѣта).

Отъ 6 априлъ 1883 до 20 юлий 1883 г. д-ръ К. Стоиловъ, заедно съ Н. С. Стойчевъ, като делегати на българското правителство, взима участие въ конференцията „à quatre“ въ Виена, по въпроса за постройката на международна ж. п. линия Виена—Цариградъ.

Въ началото на августъ 1883 г. д-ръ К. Стоиловъ е назначенъ за дипломатически агентъ въ Петербургъ, кѫдето престоява до края на месеца, безъ, обаче, да може да влѣзе въ изпълнение на длъжностьта си, поради обтегнатитѣ отношения между Н. Ц. В. Княза и руското правителство.

Следъ епохата на пълномощията и следъ възстановяването на Конституцията, на 7 септемврий 1883 г. се образува смѣсеното правителство на Драганъ Цанкова, въ което д-ръ К. Стоиловъ взима портфейла на Министерството на правосѫдието. По това време се открива II редовна сесия на III обикновено Народно събрание, което трѣбваше да ликвидира съ положението, създадено отъ режима на пълномощията. Д-ръ К. Стоиловъ, като министъръ на правосѫдието, внася следнитѣ закони: Законъ за амнистията, Законъ за печата, Законъ за съсипателното зло за селското население, което произлѣзва отъ пожаритѣ, и други. Законътъ за съсипателното зло на селското население се основава на принципа за взаимната осигуровка и при защитата му въ Народното събрание д-ръ К. Стоиловъ издига за пръвъ пѫть въ България кооперативния девизъ „Единъ за всички и всички за единъ“ (речь № 9). Въ сѫщата сесия се гласува и законопроекта за измѣнението на Конституцията.

На 31 декемврий 1883 г. правителството на Драганъ Цанковъ се оттегля отъ управлението. Тогава д-ръ К. Стоиловъ се устано-

вява на адвокатска практика. Първиятъ му процесъ е на 15 февруарий 1884 година.

Въ IV обикновено Народно събрание, I-та редовна сесия на което е открита на 15 октомврий 1884 г., д-ръ К. Стоиловъ участвува като народенъ представитель отъ опозицията, обаче активна дейность въ Народното събрание не проявява.

На 6 септемврий 1885 г. се обявява Съединението. Д-ръ К. Стоиловъ счита, че най-достойно ще изпълни дълга си къмъ отечеството, като постжпи въ редоветѣ на войската. Нѣколко дена преди мобилизацията той моли да бжде зачисленъ на действителна служба. Това му желание се удовлетворява и той е назначенъ за офицеръ въ 2-й коненъ полкъ. Като взводенъ офицеръ той взима участие въ всички походи и сражения на полка въ сръбско-българската война и е награденъ съ ордена за храбрость. На 18 мартъ 1886 е уволненъ и се зачислява въ запаса на армията.

Веднага следъ това д-ръ К. Стоиловъ подновява адвокатската си практика и упражнява професията си до събитията по детрониране на Князъ Александъръ (августъ 1886 г.). Следъ отказването на Князъ Александъръ отъ престола (26 августъ 1886 г.) и назначаването на регентитѣ, д-ръ К. Стоиловъ става министъръ на правосждието въ кабинета на д-ръ В. Радославовъ, министъръ председатель и министъръ на вжтрешнитѣ работи. Другитѣ министри сж: Г. Д. Начовичъ — външнитѣ работи и изповѣданията, Т. Иванчовъ — просвѣтата, Ив. Ев. Гешовъ — финанситѣ, и полковникъ Николаевъ — войната.

По решението на III-то велико Народно събрание, свикано на 19 октомврий 1886 г. да избере новъ князъ на България, д-ръ К. Стоиловъ, заедно съ Д. Грековъ и К. Калчовъ, е избранъ въ състава на депутацията, натоварена съ мисията да изясни предъ европейскитѣ правителства положението въ България и да моли за бързото разрешение на кризата чрезъ изборъ на новъ князъ.

Непосрѣдствено следъ завръщането си въ България, д-ръ К. Стоиловъ е натоваренъ да замине отново за чужбина, въ връзка съ избора на новъ князъ. Мисията е трудна, а преговоритѣ—продължителни. На края Н. Ц. В. Князъ Фердинандъ дава съгласието си да бжде избранъ и III-то велико Народно събрание въ Търново единодушно прогласява неговия изборъ. Следъ избора д-ръ В. Радославовъ подава оставката на кабинета и на 28 юний 1887 г. д-ръ К. Стоиловъ е натоваренъ да състави правителство. Въ новото правителство, подъ председателството на д-ръ К. Стои-

ловъ, тогава на 35 години, министерствата се разпредѣлятъ както следва: министъръ председателтъ д-ръ К. Стоиловъ—министъръ на правосѫдието и управляващъ финанситѣ, Г. Д. Начовичъ — външнитѣ работи, д-ръ Г. Странски — вѫтрешнитѣ работи, д-ръ С. Чомаковъ — просвѣтата и майоръ Р. Петровъ — войната.

На 2 августъ 1887 Н. Ц. В. Князъ Фердинандъ I встѫпва на престола и поема управлението. Д-ръ К. Стоиловъ, като счита мисията си за приключена, подава оставката на правителството.

На 20 августъ 1887 г. е назначенъ за министъръ председатель Ст. Стамболовъ, който задържа за себе си Министерството на вѫтрѣшнитѣ работи. Д-ръ К. Стоиловъ остава министъръ на правосѫдието. Въ състава на правителството влизатъ д-ръ Г. Странски — външни работи, Г. Живковъ — просвѣта, Г. Д. Начовичъ — финанси, полковникъ С. Муткуровъ — войната.

Правителството на Ст. Стамболовъ произвежда изборитѣ за V обикновено Народно събрание. Като министъръ на правосѫдието д-ръ К. Стоиловъ подготвя и внася въ Събранието редица законопроекти отъ важенъ и устройственъ характеръ за държавата. За пръвъ пѫть следъ освобождението настѫпватъ сравнително по-спокойни дни и д-ръ К. Стоиловъ се посвещава на творческа дейность за устройството на държавата, което е било мечтата му отъ първатѣ дни на политическата му кариера. Презъ първата редовна сесия, която продължава отъ 15 октомврий 1887 до 17 декемврий 1887 г., той защищава и прокарва Законъ за селско-общинскитѣ сѫдове, Законъ за устава за престѫпкитѣ, които се наказватъ отъ селско-общинскитѣ сѫдове, Законъ за съкратеното производство, и други закони отъ процесуаленъ характеръ. При защитата на Закона за печата д-ръ К. Стоиловъ говори за свободата на печата (речь № 12). Речьта му направя силно впечатление съ искрената си и дълбока аргументация, особено съ историческитѣ вече думи за „щракането на идеитѣ“.

За втората редовна сесия д-ръ К. Стоиловъ приготвя и внася въ Народното събрание следнитѣ важни законопроекти: „за настойничеството“, „за наследването“, „за адвокатитѣ“ и проектъ за наказателния законъ. Отъ тѣхъ само законопроектътъ за адвокатитѣ става законъ и бѣ въ сила до 1925 год., когато се гласува сегашния законъ за адвокатитѣ. Законътъ за наследването, приетъ само на първо четене, съставенъ. както се казва въ мотивитѣ, за да отговаря „на нашия народенъ битъ и на нуждитѣ на страната“,

и поради това бѣ именно съ много по-голѣми преимущества, отколкото сега действуващиятъ, приетъ презъ 1889 и претърпѣлъ по-късно измѣнение въ духа на проекта на д-ръ К. Стоиловъ. Законопроектътъ за настойничеството въобще не се слага на разглеждане, а проектътъ за наказателенъ законъ се оттегля лично отъ министъра на правосѫдието, д-ръ К. Стоиловъ, следъ като се разгледаха и приеха 156 члена. Д-ръ К. Стоиловъ е не само инициаторъ за изготвянето на проекта за Наказателенъ законъ, но лично е работилъ върху него и лично е председателствувалъ назначената въ последствие за преглеждането му комисия. Въ Народното събрание, при разглеждането на проекта, той взема много често пѫти думата за да разяснява, за да обяснява и за да убеждава. Особено интересна е речьта му за смъртното наказание (речь № 13) и за защитата на избирателнитѣ права (речь № 14).

При разглеждането на чл. 157 на проекта (сега чл. 174. отъ закона) се прави въ събранието една съвсемъ неоснователна и партизанска опозиция отъ страна на болшинството и при гласуването члена не се приема. Д-ръ К. Стоиловъ взема поводъ отъ това и оттегля законопроекта си, а следъ това заедно съ своя другарь Гр. Д. Начовичъ подава оставката си. Въ действителность, участието на двамата консервативни министри д-ръ К. Стоиловъ и Гр. Д. Начовичъ въ либералния кабинетъ на Ст. Стамболовъ, бѣ станало невъзможно поради несъгласието имъ по водената вѫтрешна политика и поради развилата се партизанщина. Либералното болшинство не можеше повече да търпи умѣренитѣ елементи въ кабинета. Така, изготвенитѣ отъ д-ръ К. Стоиловъ законопроекти не можаха да бѫдатъ реализирани; въ България остана да се прилага още за осемь години Отоманскиятъ наказателенъ законъ — до 1896 година, отъ когато е въ сила сега действуващия Наказателенъ законъ, приетъ следъ известна преработка по проекта на д-ръ К. Стоиловъ и по негово предложение като министъръ председатель и управляващъ Министерството на правосѫдието.

На 31 януарий 1888 година д-ръ К. Стоиловъ встѫпва въ бракъ съ Христина Хр. Тѫпчилещова, дъщеря на известния търговецъ въ Цариградъ Христо П. Тѫпчилещовъ[1]), отъ Калоферъ, единъ отъ най-влиятелнитѣ и видни деятели въ борбата за черковна независимость. Съпругата на д-ръ К. Стоиловъ, родена въ

[1]) Никола Начовъ, Христо П. Тѫпчилещовъ, животъ и обществена дейность, София, 1935.

гр. Цариградъ на 23 априлъ 1864 година, почина на 15 мартъ 1936 година[1]).

Следъ излизането отъ кабинета на Ст. Стамболовъ, на 12 декември 1888 година, д-ръ К. Стоиловъ подновява адвокатската си практика и въ скоро време, поради своята добросъвѣстность, научна подготовка, ораторски дарования той става единъ отъ видните и най-търсени адвокати и взима участие въ повечето отъ голѣмитѣ углавни, граждански и търговски дѣла. Той участвува и въ нѣкой отъ политическитѣ процеси, които се инсценираха презъ режима на Ст. Стамболовъ. Въ известния процесъ срещу търновския митрополитъ Климентъ той е защитникъ предъ Върховния касационенъ сѫдъ.

Въ VI и VII обикновени Народни събрания д-ръ К .Стоиловъ е народенъ представитель отъ опозицията, обаче, не само, че не взима активно участие, но въобще не присѫтствува на заседанията на Събранието.

Безправието и потъпкването на конституционнитѣ права и свободи презъ управлението на Ст. Стамболовъ ставаха отъ день въ день все по-непоносими[2]). Така се дойде до 18 май 1894, когато следъ седемь годишно сурово властвуване се наложи оттеглюването на Ст. Стамболовъ отъ властьта. Тогава общественото мнение единодушно изтъкна д-ръ К. Стоиловъ като неговъ замѣстникъ, макаръ, че той не бѣше отъ най-активнитѣ дейци на така наречената съединена опозиция. Д-ръ К. Стоиловъ се наложи така единодушно не като шефъ на партия, а като личность, съ своята минала дейность, съ своитѣ качества и добродетели, съ своята ученость, съ своята тактичность, и съ твърдостьта на характера си. Това е единственіятъ случай въ новата българска политическа история, когато едно лице застава на чело на управлението при всеобщото и единодушно одобрение на народа[3]).

Д-ръ К. Стоиловъ изпълни възложената му отъ Н. Ц. В.

---

[1]) Синове на д-ръ К. Стоиловъ сѫ: Стоилъ, роденъ на 2 януарий 1889, юристъ, сега царски пълномощенъ министъръ и извънреденъ пратеникъ въ Будапеща; Христо, роденъ на 5 априлъ 1890, юристъ, бившъ сѫдия и адвокатъ, сега столиченъ п. кметъ; Петко, роденъ на 3 февруарий 1893, архитектъ на частна практика; Борисъ, роденъ на 14 априлъ 1897, електро-инженеръ на частна практика; всичкитѣ сѫ взели активно участие въ войнитѣ.

Единствената му дъщеря Марийка, родена на 8 септемврий 1894, почина на 5 май 1934 година.

[2]) М. Ив. Маджаровъ, Отъ Самовластие къмъ свобода и законность, София, 1936.

В. Т. Велчевъ, Стамболовъ и Фердинандъ, София, 1922.

[3]) Ст. Стамболовъ е билъ сѫщо на мнение, че д-ръ К. Стоиловъ е този, който трѣбва да го замѣсти.

Князъ Фердинандъ I мисия да състави новия кабинетъ. Правителството, съставено отъ него на 19 май 1894 година, има следния съставъ: д-ръ К. Стоиловъ — министъръ председатель и министъръ на вѫтрешнитѣ работи, Гр. Д. Начовичъ — външнитѣ работи и управляващъ общитѣ сгради, пѫтищата и съобщенията, Ив. Евст. Гешовъ — финанси, д-ръ В. Радославовъ — правосѫдието и управляващъ просвѣщението, полковникъ Р. Петровъ — войната, Д. Тончевъ — търговия и земедѣлие.

Въ правителството ставатъ последователно следнитѣ промѣни:

На 17 септемврий 1894 г. то се попълва съ К. Величковъ — министъръ на общитѣ сгради, пѫтищата и съобщенията, и П. Пешевъ — министъръ на правосѫдието; д-ръ В. Радославовъ става министъръ на просвѣщението.

На 2 октомврий 1894 г. Д. Тончевъ подава оставка и министрътъ на финанситѣ Ив. Ев. Гешовъ поема управлението на Министерството на търговията и земедѣлието.

Следъ провѣрката на изборитѣ за осмото обикновено Народно събрание, извършени на 11 септемврий 1894, д-ръ К. Стоиловъ, като счита, че съ окончателното конституиране на Събранието следъ провѣрката на изборитѣ, възложената на правителството мисия е изпълнена, подава оставката на кабинета на 5 декемврий 1894. Новото правителство се образува пакъ отъ д-ръ К. Стоиловъ въ сѫщия съставъ, безъ д-ръ В. Радославовъ и П. Пешевъ; К. Величковъ става министъръ на просвѣтата; нови министри сѫ: Михаилъ Ив. Маджаровъ — министъръ на общественитѣ сгради, пѫтищата и съобщенията, и д-ръ Д. Минчевичъ — министъръ на правосѫдието. До пристигането на д-ръ Минчевичъ, дипломатически агентъ въ Виена, управлението на Министерството на правосѫдието е възложено на министъръ председателя д-ръ К. Стоиловъ..

На 10 февруарий 1896 година става следната реконструкция на кабинета: министрътъ на външнитѣ работи Гр. Д. Начовичъ става министъръ на търговията и земедѣлието, министъръ председателтъ и министъръ на вѫтрешнитѣ работи д-ръ К. Стоиловъ става и управляващъ Министерството на външнитѣ работи, а Т. Теодоровъ става министъръ на правосѫдието, вмѣсто д-ръ Д. Минчевичъ.

На 31 юлий 1896 година министрътъ на търговията и земедѣлието Гр. Д. Начовичъ излиза отъ кабинета и министрътъ на

финанситѣ Ив. Ев. Гешовъ поема управлението на министерството му.

На 1 ноември 1896 година кабинетътъ се попълва съ Н. Беневъ, главенъ секретарь на Министерския съветъ, който става министъръ на вътрешнитѣ работи. Д-ръ К. Стоиловъ става титулярenъ министъръ на външнитѣ работи.

На 17 ноември 1896 година излиза отъ кабинета министрътъ на войната полковникъ Р. Петровъ, и се замѣства отъ полковникъ Н. Ивановъ.

На 26 августъ 1897 год. министрътъ на финанситѣ Ив. Ев. Гешовъ, назначенъ отъ починалия Евлоги Георгиевъ за изпълнителъ на завещанието му, подава оставка, вследствие на което се предизвиква следната промѣна: министрътъ на правосъдието Т. Теодоровъ става министъръ на финанситѣ, главниятъ секретарь на Министерството на правосъдието Георги Згуревъ става министъръ на това министерство; министрътъ на просвѣщението К. Величковъ става министъръ на търговията и земедѣлието, а министъръ на просвѣщението става народниятъ поетъ Иванъ Вазовъ.

На 23 ноември 1898 година министрътъ на търговията и земедѣлието К. Величковъ излиза отъ кабинета и управлението на министерството му се повѣрява на министъра на вътрешнитѣ работи Н. Беневъ.

На 18 януарий 1899 година, правителството председателствувано отъ д-ръ К. Стоиловъ, напуска властьта.

Така, управлението на д-ръ К. Стоиловъ продължи отъ 19 май 1894 до 18 януарий 1899 година. То съставлява единъ отъ най-блѣскавитѣ и най-творческитѣ периоди въ политическата му деятелность, а така сѫщо една отъ най-свѣтлитѣ страници въ българската политическа история [1]).

Съ поемане на управлението д-ръ К. Стоиловъ издига знамето „Свобода и законность“ и събира около себе си просвѣтенитѣ, здравомислящи и почтени хора отъ села и градове. Отъ тѣхъ се образува онази обществена сила, която бѣ наименувана „Народна партия“ и съ която той можа да управлява близу петь го-

[1]) Ив. Пѣевъ Плачковъ, Д-ръ К. Стоиловъ — животъ и обществена дейность, София, 1930.

Юбилеенъ съборъ на Народната партия 1894—1904, София, 1906.

В. Т. Велчевъ, Страници отъ новата ни политическа история, София, 1924.

Д. Йоцовъ, Константинъ Стоиловъ като политически ораторъ, София, 1909.

А. Страшимировъ, Гордъ държавникъ, в. Миръ брой 11300 и сл. София, 1938.

дини. Това време се ознаменува съ дѣла и събития отъ историческо и епохално значение. Всички конституционни права и свободи се възстановиха и въ страната бѣ установенъ редъ, законность и спокойствие. Международното положение на България се уреди, като се постигна припознаването на държавния глава отъ великитѣ сили и се започнаха нормални дипломатически връзки съ всички държави. Отношенията съ Русия, прекжснати още отъ времето на безкняжието, не само се възстановиха, но станаха сърдечни и то на базата на взаимно уважение и довѣрие. Тогава се извърши „крупниятъ фактъ" на светото миропомазване на Престолонаследника Н. Ц. В. Князъ Борисъ и преминаването му въ лоното на народната православна църква, съ което се основа и затвърди народната православна династия. Започва се сключването на търговски договори съ другитѣ държави. За Македония се издействуваха берати за владици, търговски агенти, отвориха се училища, уговори се свързването на желѣзницитѣ, постигна се освобождението на политическитѣ затворници и пр. Въ всички области на държавния животъ се започна едно усилено и здраво строителство; въведоха се данъчни реформи, построиха се желѣзници и се предприеха множество други мѣроприятия отъ икономически и стопански характеръ, които подтикнаха и създадоха условия за развитието на земедѣлието, занаятитѣ, търговията и индустрията; устроиха се сжществуващитѣ и се учредиха нови държавни институти и учреждения (търговскитѣ камари, земедѣлскитѣ банки, рисувалното училище и пр.), които и до днесъ служатъ за устой на напредъка и развитието на държавата. Отъ това време сж множество отъ най-важнитѣ закони, като Наказателниятъ законъ, Търговскиятъ законъ, Законътъ за заповѣдното сждопроизводство, за давностьта, за несмѣняемость на сждиитѣ, за чиновницитѣ, за индустрията и пр.

Правителството на д-ръ К. Стоиловъ произведе изборитѣ за осмото обикновено Народно събрание на 11 септември 1894 година. Въ това събрание бѣха представени всички политически течения и то съ най-виднитѣ си обществени и политически деятели. Въ Събранието, заедно съ много мѣстни представители, влѣзоха народниятъ поетъ Иванъ Вазовъ, писателитѣ Стоянъ Михайловски и Костантинъ Величковъ, журналисти, общественици, и въобще голѣмъ брой учени хора, вследствие на което осмото Народно събрание бѣ наречено „интелигентното събрание". Въ едно отъ първитѣ заседания д-ръ К. Стоиловъ произнесе съ голѣмо красно-

речие една речь (речь № 16) върху външната политика. Ораторитѣ, които взеха думата следъ него, нарекоха речьта му „историческа", и действително тя остава такава. Не може да се говори за д-ръ К. Стоиловъ, безъ да се спомене за тази речь, която е политическа програма и която съ идеитѣ и мислитѣ, прокарани въ нея, и днесъ не губи значение.

Осмото обикновено Народно събрание има две редовни сесии, презъ време на които се разви голѣма законодателна дейность. Министъръ председательтъ д-ръ К. Стоиловъ завежда три министерства: на външнитѣ работи, на вѫтрешнитѣ работи и на правосѫдието и говори твърде често, като взима думата по всички въпроси, разглеждани по тия три ведомства.

Следъ събитията по миропомазването на Н. Ц. В. Престолонаследника Князъ Борисъ и припознаването на държавния глава Н. Ц. В. Князъ Фердинандъ I, презъ 1896 година, осмото обикновено Народно събрание бѣ разтурено на 10 октомврий 1896 година, съ цель да се направи допитване до народа при новосъздаденото легализирано положение на държавата.

Изборитѣ за деветото Народно събрание се произведоха на 17 ноемврий 1896 година. То има три редовни сесии. Министъръ председательтъ К. Стоиловъ е министъръ на външнитѣ работи и речитѣ му сѫ главно по външната политика и по отговора на Тронното слово. Последната му парламентарна речь, произнесена на 8 декемврий 1898 година, е за политическото значение на изкупуването на „източнитѣ желѣзници", отъ Бѣлово до турската граница, които принадлежаха на една чужда компания. По поводъ на това изкупуване, макаръ и съответниятъ договоръ да бѣ приетъ отъ Събранието, се появи недоразумение между държавния глава и правителството, вследствие на което д-ръ К. Стоиловъ подаде оставката на кабинета на 14 януарий 1899 година. Тя бѣ приета отъ Н. Ц. В. Князъ Фердинандъ I на 18 януарий 1899, следъ като д-ръ К. Стоиловъ многократно и енергично настоя за това [1]).

Следъ напускането на властьта д-ръ К. Стоиловъ се отдава на опозиционна деятелность, като шефъ на Народната партия. Съ особенъ интересъ и голѣма преданость той взема дейно участие въ ръководенето на основания отъ него въ 1894 партиенъ органъ —

[1]) М. Ив. Маджаровъ. Последнитѣ години отъ живота на К. Стоиловъ, София.

вестникъ „Миръ“. Адвокатската си професия той упражнява само твърде ограничено.

Прекаралъ повече отъ двадесеть години въ усилена и неуморна обществена и политическа деятелность, изпиталъ всичкитѣ горчивини и разочарования на нашата груба и жестока политическа действителность, д-ръ К. Стоиловъ почина на 23 мартъ 1901 година (ст. ст.) на 47 годишна възрасть, следъ едно остро заболяване отъ пневмония.

Погребението му се извърши на 25 мартъ 1901 година, при стечението на много народъ и въ присѫтствието на множество делегации отъ всички краища на България.

УЧРЕДИТЕЛНО
НАРОДНО СЪБРАНИЕ

10 февруарий 1879 — 16 априлъ 1879

1. Общонародниятъ въпросъ

27 февруарий 1879 г. Днев. У. Н. С., стр. 99.

Следъ освобождението, едва що завършилъ висшето си юридическо образование въ Хайделбергския университетъ, д-ръ Константинъ Стоиловъ е назначенъ за членъ на Пловдивския губернски сѫдъ (1. августъ 1878 г.), а по-късно — председатель на Софийския. Въ това си качество, като народенъ представитель по право, той взима участие въ Учредителното народно събрание, свикано въ Търново за изработване на Конституцията (10 февруарий 1879—16 априлъ 1879 г.).

Следъ като въ нѣколко заседания се изработва и приема правилника за вѫтрешния редъ и преди да се пристѫпи къмъ непосрѣдствената задача на Събранието, устройството на княжеството, се повдига *„общонароднияттъ въпросъ"* — за положението и бѫдещето на България следъ нейното политическо разпокѫсване на Берлинския конгресъ. По този въпросъ д-ръ К. Стоиловъ, 26-годишенъ, произнася първата си парламентарна речь:

Между различнитѣ чувства, които вълнуватъ днесъ народнитѣ представители, най-ясно се изказва чувството на признателността: признателность къмъ великодушния ни Царь Освободитель и признателность къмъ братския намъ народъ, който съ толкова жертви ни даде възможността да можемъ въ едно такова събрание, каквото е днешното, да изразяваме народнитѣ си желания и да полагаме основа на политическия си животъ. За това, като политически органъ на народа си, ние трѣбва да изкажемъ предъ своя Освободитель нашата дълбока признателность. Но въ тоя благодарственъ адресъ, съ който ще се обърнемъ къмъ нашия баща, трѣбва искрено и ясно да изкажемъ и болкитѣ си и опасенията си. За да можемъ да сторимъ това, трѣбва да изучимъ положението си.

Голѣмо вълнение се забелязваше между представителитѣ, които се събраха тукъ, голѣмъ страхъ ги обладаваше, — и не е чудно, всички чувствуваха, че стоимъ на прага на една важна епоха, че сега ще се направи една крачка, която ще бѫде пълна съ последствия за бѫдещето на народа ни. Всички виждаха, че черенъ облакъ грози надъ небосклона на отечеството ни. Това безпокойствие бѣше вследствие общото безпокойствие, което

обладаваше и обладава още цѣлия ни народъ: народътъ, въ простотата си и искреностьта си, чувствува своето положение. Това го доказватъ инструкциитѣ, които избирателитѣ дадоха навсѣкѫде на своитѣ представители; това го доказватъ и телеграмитѣ, които постоянно пристигатъ, както отъ северъ и югъ, така и отъ изтокъ и западъ.

Оправдава ли се тоя страхъ? Безъ съмнение да, защото народътъ вижда, че не може да живѣе при тия условия, въ които е поставенъ. Въ тия предѣли, които сѫ дадени на княжеството, то не може да сѫществува: когато най-индустриалнитѣ и най-богатитѣ му страни сѫ откѫснати отъ него, то ще има твърде малко приходи; а пъкъ съ тия малки приходи то ще трѣбва да покрива разноскитѣ на една пълна администрация: единъ пъленъ апаратъ за администрация, за финанси, за правосѫдие, за просвѣщение. Ако всичко това прави гражданитѣ на великитѣ и силни царства да се оплакватъ отъ управлението си, то нѣма съмнение, че насъ ще ни съсипе. Кѫде може една малка часть отъ единъ самъ по себе си не голѣмъ народъ да плаща такива разноски? Всѣки гражданинъ ще трѣбва да работи само за да плаща данъци и пакъ не ще достига. Но това не е всичко. Не сме говорили още за една много важна часть на бѫдещето ни управление; тази важна часть е народната ни войска. Тъй както сѫ работитѣ, тази войска трѣбва да бѫде многобройна и силна. Защо? Това го изисква положението ни. Нека погледнемъ малко около себе си, за да видимъ отъ що сме обиколени постоянно.

Най-напредъ въ Балкана, гнѣздото на посветената часть отъ народа, на ония, които отъ ранно време още посветиха живота си на народната идея, на народната свобода, е предаденъ на турски гарнизони — на едни елементи, надеждата на които е грабежъ и разорение — А идемъ ли по-далечъ въ тая красна земя, върху жертвитѣ на която нашата свобода се създава, идемъ ли по-навѫтре въ тази драга часть на нашето отечество, на която се запрещава Даже да носи името „България“ — това скромно име, което намъ е толкозъ мило — то гробната тишина, която срѣщаме, потвърждава още повече нашитѣ страхове. Истина е, че небето е тъй синьо и слънцето грѣе тъй весело, както преди години, но тѣ освѣтляватъ сега само развалини; тревата си расте сѫщо тъй пъстро, както преди години, но тя покрива гробищата на ония, които щѣха да бѫдатъ наша гордость и които сѫ причина за това, което имаме сега. Марица тече все тъй тихо, както

преди години, но съ шумтението ѝ се смѣсватъ плачове и охкания. А людетѣ, които обитаватъ тази земя, сѫ наши братя. Тѣ и днесъ, посрѣдъ страданията си, въпрѣки осуетенитѣ си мечти и безнадеждното си бѫдеще, не забравятъ идеята за свободата и единството на общото ни отечество. Тѣзи наши братя сѫ били вече освободени; тѣ сѫ се радвали на свободата и за известно време сѫ били свободни и съединени съ насъ. Само това би било достатъчно да имъ докаже, че тѣ не могатъ да бѫдатъ щастливи, догдето не достигнатъ това, което сѫ имали. Ето ви източника на непрестанни въстания, на нови потоци кръвь, на неизказани страдания. Тъй разбиратъ нашитѣ братя положението; затова и кървавитѣ сцени сѫ вече започнали тамъ, гдето нашитѣ освободителски войски сѫ се оттеглили. Не разпалени глави, но прости български селяни сѫ взели орѫжие, за да бранятъ живота, имота и честьта си. А когато простиятъ селянинъ прави такова нѣщо, то значи, че не му е вече възможно да действува другояче; то значи, че той е разбралъ, че има нѣщо по-високо отъ това, да живѣе за да изкарва хлѣба си; то значи, че той е разбралъ вече идеята на народностьта и свободата. Това, което се прави сега само въ единъ край, ще се прави навсѣкѫде и тѣзи отцепени мѣста ще бѫдатъ гнѣзда на трайни възстания.

Преминемъ ли оттукъ въ Македония — зрелището, което срѣщатъ очитѣ ни, е неописано. И тамъ има вече поборници и герои на народното единство и свободата, но тамъ тоже се повтарятъ въ по-голѣмъ размѣръ сценитѣ на Батакъ и Перущица. Като глѣдаме известията, които идатъ отъ тази часть на отечеството ни, неволно си мислимъ, че следнитѣ стихове на безсмъртния Данте, написани надъ входа на ада, като че сѫ писани за Македония:

„Чрезъ менъ тукъ влѣзватъ въ скръбний градъ,
Чрезъ менъ влѣзватъ въ мѫка вѣчна,
Чрезъ менъ отиватъ къмто родъ,
Завинаги който — е изгубенъ.
— — — — — — —
Надежда всѣка оставете,
Вий, що тукъ влѣзвате чрезъ менъ“.

Да, безнадеждна е сѫдбата на македонцитѣ!

Това става на южнитѣ ни граници; що се върши на западнитѣ и на североизточнитѣ ни граници, не ща да ви разказвамъ, защото мисля, че и туй е повече отъ доста. Това се върши и ще се върши на нашитѣ граници! И следствията на всичко това ще

теглимъ ние, българитѣ отъ княжеството. За да се защищаваме, ще трѣбва да държимъ много войска и постоянно ще бѫдемъ наводнени отъ бѣжанци, наши братя, които ще дохождатъ да търсятъ при насъ прибѣжище, за да си запазятъ живота.

Може би нашитѣ бѫдещи политици ще постѫпватъ съ благоразумие, съ осторожность, съ хладнокървие; може би и тѣзи, които ще заседаватъ на нашитѣ мѣста, следъ насъ, ще мислятъ, че равнодушието, стоическото равнодушие спрямо страданието на своитѣ братя е политическа добродетель. Но народътъ, ние, които сме часть отъ този народъ, никога не ще можемъ да бѫдемъ хладнокървни, никога нѣма да престанемъ да чувствуваме неправдата, която е направена на народа ни: никога нѣма да престанемъ да питаемъ мислитѣ, изказани въ мемоара ни, подаденъ до великитѣ сили. Всѣкога ще поддържаме въ тѣхнитѣ стремления и опити тѣзи, които сѫ плъть отъ нашата плъть и кръвь отъ нашата кръвь. Всѣко възстание на нашитѣ братя ще разстройва и нашата политическа наредба. Това е далечъ отъ упазване европейския миръ.

Затова, като отправяме нашия благодарственъ адресъ къмъ нашия Баща и Освободитель, нека му кажемъ и тѣзи наши опасения: нека му кажемъ откровено, че ние наистина пристѫпяме къмъ целта, за която сме повикани — за изработване органическия уставъ, но го правимъ само за да изпълнимъ бащинската му воля, и че не се надѣваме отъ нашитѣ трудове да излѣзе нѣщо; тъй сѫ смутени умоветѣ и сърдцата ни, щото не се надѣваме отъ сегашното положение и отъ нашата работа да излѣзе нѣкоя полза за българския народъ. Каквото и да бѫде нашето желание, княжеството, тъй както е то сега, всѣкога ще произвежда печално впечатление: духъ плачевенъ ще владѣе надъ него. За цъвтене и благоденствие и дума не ще може да става.

Та не само до нашия Освободитель, но и до другитѣ велики владѣтели, чиито просвѣтени държавни мѫже въ столицата на едно велико царство сѫ скроили днешното положение, можемъ да се отнесемъ съ единъ адресъ. Ние сме увѣрени, че като наредиха нашата народна сѫдба, тѣ сѫ се рѫководили отъ великитѣ начала на напредъка на човѣчеството и че за полза на този напредъкъ, тѣ сѫ ни поставили въ днешното ни положение. Нека кажемъ и тѣмъ нашитѣ опасения; нека изложимъ действителността въ всичката ѝ нагота и тогава можемъ да се надѣваме, че тѣ, като вематъ подъ внимание нашитѣ минали и бѫдещи страдания, нѣма да се откажатъ да подобрятъ положението.

За да сторимъ всичко това, трѣбва да обсѫдимъ още веднажъ, следъ толкова и толкова пѫти, общонародния въпросъ. Затова, нека заедно съ другитѣ наши братя, които не могатъ да присѫтствуватъ днесъ тукъ, да изпълнимъ великата си длъжность спрямо общото ни отечество. Когато хората захващатъ нѣкое важно дѣло, тѣ се обръщатъ къмъ Бога или къмъ идеалитѣ си, за да черпятъ отъ тѣхъ сила и въодушевление. Занятието съ сѫдбата на народа ни изобщо ще даде и намъ сила и въодушевление, самоотверженость и дързость, за да изпълнимъ длъжностьта си къмъ това княжество, чийто представители ние имаме честь да сме, и което не е друго, освенъ часть отъ цѣлия български народъ. Само тогава ще действуваме патриотически, когато се съобразяваме съ интереситѣ, желанията и стремленията на цѣлия български народъ. (Рѫкоплѣскания, шумъ).

2. Нашата длъжность е тежка

7 мартъ 1879 г. Дневн. У. Н. С., стр. 127.

Заседанието е твърде бурно. Отъ името на императорския руски комисарь се прави съобщение, че събранието не може да се занимава съ подаване на меморандуми до европейскитѣ държави, въ какъвто смисълъ въ едно отъ предишнитѣ заседания е взето решение по общонародния въпросъ. Вследствие на това се започватъ спорове и пререкания относно начина на разглеждането на органическия уставъ (проектъ за конституция). Най-сетне тишината е възстановена и уставътъ се прочита изцѣло, следъ което д-ръ К. Стоиловъ взима думата:

Въ всѣки единъ парламентъ ставатъ бурни заседания, но жално е, че и нашето днешно заседание бѣше малко бурно. Въ Европа сѫществуватъ разни партии и всѣка една се стреми да овладѣе управлението. У насъ не е тъй и за това азъ казвамъ, че е жално, гдето и нашитѣ заседания наченаха да ставатъ бурни; у насъ частни интереси нѣма, интересътъ е общъ. Че всѣки има мнение, това нѣщо е утешително; но разнитѣ мнения не трѣбва да водятъ къмъ раздѣление. И тъй, като изказвамъ още веднажъ съжаление за станалитѣ препирни, азъ не мога освенъ да пожелая, щото общото единство да се въдвори у насъ и съ съзнанието за това единство да пристѫпимъ къмъ трудната задача — разглеждането на органическия уставъ. По-стари наши

приятели, по-вещи въ народнитѣ навици, казватъ, че българитѣ имали лошъ навикъ, да не гледатъ сериозно на длъжноститѣ си, но това не ми се вѣрва. Разглеждането на устава е много тежка работа, толкова по-тежка, че у насъ нѣма политическа опитность, че ние не знаемъ това, че малкитѣ работи иматъ понѣкога голѣми политически сетнини. Това ме кара да кажа, че нашата длъжность е тежка. За това преди всичко ви моля да забравимъ станалото, да оставимъ страститѣ. Работата, която ни предстои да вършимъ, е работа научна, работа академическа. Много професори биха пожелали да сѫ на наше мѣсто, за да могатъ да приложатъ на дѣло това, което сѫ писали въ книгитѣ си. Съкратявамъ речьта си и предлагамъ: устава да не се разглежда членъ по членъ. Ние трѣбва първо да си съставимъ точно понятие за главнитѣ мисли, които сѫ въ основата му. Споредъ моето мнение, трѣбва да се избере една комисия отъ 15 души, която да извади на яве ония мисли, да ги освѣтли съ науката и опита отъ живота. Следъ това комисията може да се раздѣли на части, за да разгледа устава подробно. После подкомисиитѣ да си съставятъ докладъ за въ Събранието. Разбира се, че на тая комисия трѣбва да се опредѣли единъ срокъ, за да представи първия си докладъ.

3. Трѣбва да се стараемъ у насъ да се развиятъ много центрове на политически и общественъ животъ

22 мартъ 1879 г. Дневн. У. Н. С., стр. 183.

Русенскиятъ народенъ представитель Др. Цанковъ прави предложение за административното дѣление на територията. Сегашниятъ чл. 3 отъ Конституцията, който се отнася до този предметъ, не фигурира въ проекта. Подпредседателтъ на събранието П. Каравеловъ, обаче, изказва мнение, този въпросъ да се остави за разглеждане, когато ще се изработватъ законитѣ за администрацията. Тогава д-ръ К. Стоиловъ отъ трибуната се обръща къмъ Събранието съ следнитѣ думи:

Чухте едно предложение, че територията трѣбва да се раздѣли на окрѫжия, околии и общини. Чухте едно предложение, че това, като нѣщо неважно, трѣбва да се остави за по-после. Азъ поддържамъ, че раздѣлението е, както се споменува въ рапорта на 15-членната комисия, едно основно начало на Конституцията. Господинъ Цанковъ предлага, щото на всѣка община, която

съставлява единица отъ управлението, да се даде да върши толкова, колкото тя може. Азъ съмъ съгласенъ съ това и искамъ развитието на самоуправлението въ тия общини или административни единици, защото то ще бъде силата на нашия народъ и една здрава основа за бъдещето развитие. Трѣбва да оставимъ на тия единици да вършатъ самостоятелно своитѣ домашни работи, а не да чакатъ отъ правителството всичко. Ние трѣбва да се стараемъ у насъ да се развиятъ много центрове на политически и общественъ животъ. Това е началото на децентрализацията, което Франция съ мъка се стреми да постигне и което дава силата на Англия и Америка. Другото начало е началото на централизацията, споредъ което правителството прави всичко. Нашето отечество трѣбва да съставя едно цѣло, но същевременно да гледаме да съставимъ отдѣлни центрове, които въ миниатуренъ видъ да представляватъ цѣлото и на които Конституцията да гарантира самоуправление. Азъ поддържамъ мнението на господина русенския депутатъ за раздѣлението на територията на окржжия, околии и общини, защото само тогава ще имаме силно народно управление.

4. Църквата въ политически раздѣленото ни отечество ще служи за единство между отдѣлнитѣ части на народа

24 мартъ 1879 г. Дневн. У. Н. С., стр. 214.

Съ сегашния чл. 39*) отъ Конституцията, както и съ съответния членъ отъ проекта се преследва цельта да се запази българското църковно единство въ всичкитѣ земи, населени отъ българския народъ. Политическото значение на това единство се съзнава отъ всички, текстътъ на проекта, обаче, дава поводъ за доста бурни и продължителни разисквания. Между другото, изразътъ въ проекта „намира се въ зависимость отъ върховното началство на българската църква“ вдъхва въ нѣкои отъ представителитѣ опасението, че съ него, предвидъ неопредѣлеността на понятието „върховно на-

*) Чл. 38 отъ проекта гласи: „Българското Княжество отъ църковна страна, като съставлява една часть отъ българската църковна область, намира се въ зависимость отъ върховното началство на българската църква, гдето оно и да се намира . . .

Чл 39 отъ Конституцията гласи: „Българското Княжество отъ църковна страна, като съставлява една нераздѣлна часть отъ българската църковна область, подчинява се на Св. синодъ — върховната духовна власть на българската църква, гдето и да се намира тая власть...“

чалство", се узаконява личната власть на екзарха, въ зависимость отъ която се поставятъ владицитѣ отъ княжеството, страхуватъ се сѫщо, че, като се намира върховното началство въ една чужда държава (Турция), може би въ даденъ моментъ владицитѣ отъ княжеството нѣма да бѫдатъ допустнати да вематъ участие въ управлението на църквата. Отъ друга страна пъкъ защитницитѣ на проекта считатъ, че съ премахването или измѣнението на горния изразъ се унищожава църковното единство. Помирение се постига благодарение предложението на варненския митрополитъ Симеонъ, споредъ което Св. синодъ се поставя като „Върховно началство" и на него се подчинява княжеската църква, както е сега въ Конституцията. Той предлага още да се забележи въ протокола, че този членъ отъ Конституцията нѣма да бѫде задължителенъ въ случай, че архиереитѣ отъ княжеството не бѫдатъ допустнати до управлението. Като се присъединява къмъ предложението на варненския митрополитъ, д-ръ К. Стоиловъ казва:

Българитѣ сѫ имали църква отъ 8 столѣтия и тази църква, следъ падането на столицата на българскитѣ царе, е служила за запазването на единството на народа ни, както въ последно време и за политическото ни възраждане. Ние сме длъжни, като организираме княжеството, да организираме и църквата си. Още повече ни се налага тая длъжность, защото църквата ни въ политически раздѣленото ни отечество ще служи за единство между отдѣлнитѣ части на народа. Чрезъ това единство ще се запази и нравственото единство на народа. Ще има такива мѣста, гдето на духовнитѣ лица ще гледатъ като на утешение. Уреждането на църквата въ княжеството и запазването на единството никакъ не си противоречатъ. Ние желаемъ да имаме една черква и тукъ, и въ Тракия, и въ Македония. Нейното управление ще бѫде въ рѫцетѣ на нейната върховна власть, гдето и да бѫде тя. Това не трѣбва никакъ да задава страхъ нѣкому, защото тия разпореждания сѫ основани на единъ актъ, който, наистина, не е милъ на българитѣ, защото имъ е направилъ голѣмо зло; но между многото неправди къмъ българитѣ, има и малко правда, именно въ 62 параграфъ на споменатия трактатъ. Тоя членъ утвърдява народното ни единство. Съ принуждение ние приехме изцѣло тоя трактатъ; никой не е въ състояние да ни запрети да се ползуваме и отъ добринитѣ му. Св. Синодъ е върховната власть на българската църква, споредъ формулата на В. преосвещеннаго Симеона: княжеската църква ще се управлява сама, ако не ѝ се даде възможность да вземе участие въ нейното върховно управление. На това ще забележа, че които сѫ подписали трактата, сѫ се задължили да бдятъ строго надъ неговото изпълнение. Ако се появи отъ гдето и да било такава прѣчка, тогава ние съ пълно право ще

кажемъ на силитѣ: Вие се показвате строги блюстители на трактата, когато ни налага нѣща въ наша вреда, бѫдете такива и въ даденитѣ ни отъ него църковни права. Това като е тъй, трѣбва да се приеме формулата на Св. Преславски, съ това увѣрение, че нашето духовенство е водило народа въ най-мѫчнитѣ времена, то ще ни води и сега по пѫтя на единството.

5. Чл. 75 отъ Конституцията

26 мартъ 1879 г. Дневн. У. Н. С., стр. 237.

Народниятъ представитель Балабановъ предлага единъ новъ, нефигуриращъ въ проекта членъ, който се приема отъ Събранието и съставлява днешния чл. 75 отъ Конституцията, съ следното съдържание:

„Никому не може да се наложи наказание, което не е установено отъ законитѣ."

„Мѫчение при какво да е обвинение, сѫщо и конфискуване се запрещава."

Народниятъ представитель д-ръ К. Помяновъ възразява, че новиятъ членъ е излишенъ, при наличностьта на членъ 69*) отъ Конституцията и че въпроситѣ за конфискацията и мѫченията иѣма нужда да се турятъ въ Конституцията, тъй като тѣ могатъ да бѫдатъ предметъ на особени закони. На тѣзи възражения отговаря д-ръ К. Стоиловъ:

Азъ считамъ предложението на Балабанова за много важно и съмъ на мнение да се тури въ Конституцията, защото то не се заключава въ чл. чл. 62 и 69 на Конституцията. Господинъ Помяновъ неправилно тълкува думитѣ „законна сила". Между „законна сила" и „присѫда основана на закона" има голѣма разлика. Една присѫда е влѣзла въ законна сила, когато дадени условия на сѫдопроизводството сѫ изпълнени; това е нѣщо формално. Но тази присѫда, която е влѣзла въ законна сила, може да не е основана на закона, защото това последното условие е материално; чл. 69 отъ Конституцията казва, че никой не може да се затвори безъ една присѫда отъ едно сѫдилище, т. е. той казва, че само вследствие на едно сѫдебно решение може да се затвори човѣкъ и тъй огражда гражданитѣ отъ затвори или отъ страна на

*) Отговаря на сегашната алинея първа на чл. 73 отъ Конституцията, която гласи:

„Никой не може да бѫде наказанъ безъ присѫда отъ надлежния сѫдъ, която е вече добила законна сила."

администрацията или отъ друга нѣкоя власть. Предложението пъкъ, за което е дума, иска щото тѣзи присѫди да сѫ основани на закона. То ни гарантира отъ своеволието на самитѣ сѫдии, като имъ полага една граница. По тази причина, считамъ този членъ за потрѣбенъ въ нашата Конституция. Колкото до въпроса за конфискацията, и той не е тъй второстепенъ, щото да може да се остави на особени закони. Пита се тукъ, дали всичкото имущество на единъ гражданинъ може да му се вземе, като наказание за нѣкое престѫпление; дали на този въпросъ ще се отговори положително или отрицателно, е толкова важно, щото самиятъ основенъ законъ на държавата — Конституцията — трѣбва да го реши; сръбската и ромънската конституции иматъ членове, отнасящи се до този предметъ. Предлагамъ, прочее, да се приеме въ нашата Конституция новия членъ така, както е формулиранъ отъ господина Балабанова.

III ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

(1882—1883)

6. Дунавскиятъ въпросъ

3 февруарий 1883. Дневн. III. О. Н. С., I р. с., кн. I., стр. 620

Въ началото на 1883 г. се свиква Лондонската конференция за разрешението на нѣкои въпроси относно Дунава. България не е поканена, нито даже предизвестена. По този поводъ въ Народното събрание се прави запитване, на което въ заседанието на 1. февруарий 1883 г., въ отсѫтствието на министра на външнитѣ работи д-ръ К. Стоиловъ, отговаря м-ръ председателтъ и съ акламации се приема предложението на народния представитель Щърбановъ въ смисълъ, правителството да не приема „никакво решение на Лондонската конференция, което би докачило сѫществени права на Княжеството“ и да протестира още отъ сега „за взетитѣ решения, които биха станали въ тая конференция, безъ съгласието на българското правителство.“ Въ следното заседание на 3 февруарий с. г. д-ръ К. Стоиловъ, помоленъ отъ народния представитель Аневъ да даде обяснения като министъръ на външнитѣ работи върху политиката на правителството по този въпросъ, произнася следната речь:

Господа представители,

Съ удоволствие се научихъ за постановлението, което Народното събрание е взело по Дунавския въпросъ, и се радвамъ, гдето днесъ ми се удава случай да изкажа възглядитѣ, отъ които правителството на Н В. се рѫководи при разглеждането на този въпросъ.

За да можемъ да оценимъ кратко и ясно, каква точка зрение може да вземе нашето правителство, нуждно е да се повърнемъ въ историята на трактатитѣ, за да видимъ какъ сѫ се съгласявали за великитѣ рѣки при голѣмитѣ конгреси, които сѫ ставали.

Едно общо правило е, че рѣкитѣ принадлежатъ къмъ територията на тия държави, презъ които тѣ минуватъ. И когато се случи, че граничатъ съ разни държави, прието е тоже за правило, че рѣкитѣ принадлежатъ наполовина (срѣдъ талвега) на територията на дветѣ държави, съ които тѣ граничатъ. И когато се повдигне въпросъ, който се касае до територията на нѣкоя държава, общоприето правило е, че тази държава има пълно разположение и разпореждане въ предѣлитѣ на своята територия; тъй сѫщо и рѣкитѣ, като се считатъ като принадлежащи на тази територия,

то правителството на съответствуващата държава има пълно право да разполага съ тѣхъ; правителството има право да издава такива наредби и закони, каквито намира за нуждно, съгласно интереситѣ на страната. (Ржкоплѣскания). Обаче има нѣкои рѣки, каквито сж голѣмитѣ рѣки, като Елба, Рейнъ и Дунавъ, които представляватъ единъ общъ интересъ, единъ интересъ, който се оправдава отъ точка зрение на търговски сношения. И както знаете, нашиятъ вѣкъ има стремление, колкото е възможно повече, да обобщи интереситѣ на народитѣ, да намѣри, колкото е възможно повече, обща съединителна черта, и въ тѣзи общи работи да прави едно равномѣрно законодателство. Отъ друга страна, явиха се погранични държави, които поискаха отъ плаването, което ставало по рѣкитѣ, да се ползуватъ, за да могатъ да увеличатъ приходитѣ си; и тѣ декретираха сума даждия, тегоби и доста прѣчки за свободното плаване по рѣкитѣ.

Вследствие на това, отъ общия европейски интересъ се призна, да се опредѣли, кои рѣки трѣбва да бждатъ съ свободно плаване, за което цѣла Европа има интересъ.

Още въ 1815 г. въ Парижкия трактатъ се предвиди, че Елба и Рейнъ сж такива рѣки, и че на свободното плаване на тѣхъ нѣма да се тури никакво препятствие. Въ Парижкия трактатъ отъ 1856 год. се потвърди това нѣщо; именно въ чл. 15 на Парижкия трактатъ се казва: че великитѣ сили, които сж подписали този трактатъ, признаватъ тия начала, които въ бившитѣ Парижки и Виенски конгреси сж се признали като общо достояние на европейскитѣ сили, но че и тия начала съставляватъ часть отъ международното право въ Европа. Въ сжщия членъ се казва, че Дунавъ е една отъ тия рѣки, които принадлежатъ къмъ голѣмата търговска аорта и които трѣбва да се намиратъ подъ защитата на международното право.

Парижкиятъ трактатъ опредѣли две работи, които днесъ е много важно за насъ да ги припомнимъ; именно, той казва, като излиза отъ тая обща точка зрение, че устията на Дунава сж толкова важни, щото трѣбва да се състави една комисия, състояща се отъ представителитѣ на силитѣ, които сж подписали Парижкия трактатъ, и която комисия да има за цель да пречисти устията и да гарантира свободното плаване по тия устия. Сжщевременно този конгресъ призна едно начало, което, за съжаление, днесъ се забравя малко, т. е че при тази европейска комисия ще има една погранична комисия, която ще бжде трайна, и която ще бди върху сво-

бодното плаване по Дунава. Тази комисия има да се съставя отъ представителитѣ на силитѣ, които граничатъ съ Дунава. Тогава германската империя не сѫществуваше и малкитѣ държави бѣха независими; следователно комисията трѣбваше да се състои отъ представителитѣ на държавитѣ, презъ които Дунавътъ тече. Комисията щѣше да се състои отъ Бавария, Вюртембергъ и Австрия, и отъ представителитѣ на тритѣ дунавски княжества: Молдавия, Влахия и Сърбия. И тази крайбрѣжна комисия, съставена отъ крайбрѣжни държави, се каза въ Парижкия трактатъ, ще има да бди върху свободното плаване по Дунава. Именно, членъ 19 отъ този трактатъ гласи, че специалната комисия за устията на Дунава трѣбва да свърши въ 2 години работата си и да предаде всичко извършено на другата комисия, която е съставена отъ представителитѣ на крайбрѣжнитѣ държави, и крайбрѣжната комисия да гарантира, че нѣма да се прави нѣкакво препятствие на свободното плаване. Това е важно да се припомни, защото тамъ, гдето сега се решаватъ тѣзи работи, забравятъ тоя фактъ. За насъ е много важно това, че конфериращитѣ сили още въ Парижкия конгресъ признаха, че крайбрѣжнитѣ държави сѫ най-близко заинтересуванитѣ въ плаването на Дунава и че, следователно, тѣ иматъ преимущественото право да решаватъ въпроситѣ за свободното плаване по Дунава; а тая истина е една важна точка въ решаването на дунавския споръ.

Следъ Парижкия трактатъ, известенъ ви е хода, който работата взе. Дветѣ години на централната комисия се свършиха, но, като не успѣ да завърши мисията си, сѫществуването ѝ се продължи до днесъ, и защото властьта на тази комисия се свършва на 23. априлъ т. г. и защото Берлинскиятъ договоръ го изисква, то се събра Лондонската конференция, която има за цель да реши спорнитѣ точки на дунавския въпросъ.

Сега да дойдемъ на Берлинския трактатъ. Въ Берлинския конгресъ тоже се основаваха на Парижкия договоръ, но, за съжаление, съ нѣкои измѣнения, измѣнения много важни за насъ; тамъ се утвърди европейската комисия въ нейното сѫществуване. Каза се, че колкото за закона за плаването, ще се състави една комисия, състояща се отъ европейската комисия и отъ делегатитѣ на крайбрѣжнитѣ държави, които ще иматъ да изработятъ правилници за полицията и плаването по Дунава. Това е важно начало, на което днесъ нашето правителство се основава, като изпрати своето искане въ европейската конференция. Защото и тукъ, както и въ

Парижкия договоръ, се признаватъ интереситѣ на крайбрѣжнитѣ държави. Сега, като разгледаме протоколитѣ на Берлинския конгресъ, има едно нѣщо много забележително и много любопитно, което е въ полза на нашитѣ права. Въ протоколитѣ 12 и 13 на Берлинския конгресъ има едно предложение за Дунава, изразено отъ втория австрийски делегатъ баронъ Хаймерле, който по-после стана министъръ на външнитѣ работи. Той предложи въ Берлинския конгресъ четири точки, които сѫ действително много поучителни. Първата отъ тия точки е, да се признае Дунавътъ за неутраленъ. Моля да забележите, че до сега бѣше думата за свободното плаване по Дунава, а сега се поражда въпросъ за неутралностьта на Дунава. Второто предложение бѣше, че правилницитѣ, които европейската комисия е изработила за устията на Дунава отъ Галацъ до Черно-мере, трѣбва да се приспособятъ за цѣлото течение на Дунава. Третото предложение бѣше, че трѣбва да се състави една комисия, състояща се отъ европейската комисия и отъ представителитѣ на крайбрѣжнитѣ държави, която ще има да изработи, пакъ на основание на бившитѣ правилници, подробноститѣ за приспособлението на тия правилници; и четвъртото предложение бѣше, че ромънскиятъ представитель се приема въ европейската комисия съ решаващъ гласъ, като членъ на тая комисия. Това бѣше австрийското предложение. Съ него не се съгласиха и излѣзе едно контра-предложение отъ страна на нашата освободителка; именно тогавашниятъ лондонски посланикъ графъ Шуваловъ направи следното контра-предложение: намѣсто неутралитетъ на Дунава, поиска свобода на плаването по Дунава. Той протестира противъ разрешението, правилницитѣ, изработени отъ галацката комисия, да се приспособяватъ за цѣлото течение на Дунава; и трето, той направи забележка, че трѣбва да се вематъ подъ внимание интереситѣ на крайбрѣжнитѣ сили, и положи, тъй да кажа, своето вето противъ безграничното продължение на европейската комисия. Той каза, че щомъ въпроситѣ, които Берлинскиятъ трактатъ нареждатъ, влѣзатъ малко наредъ, трѣбва европейската комисия да се събере и трѣбва да вика и предствители на крайбрѣжнитѣ сили, и тѣ заедно ще решатъ, дали трѣбва да се продължи старата комисия или не. Както обикновено въ тия работи става, господа, нито абсолютна правда, нито абсолютна неправда не възтържествува и се взе единъ срѣденъ пѫть, съ намѣрение да благоприятствува на едната и другата държава, но който днесъ принася само вреди и неприятности на крайбрѣжнитѣ

държави. Прие се въ Берлинския трактатъ свободата на плаването по Дунава и поддържане на европейската комисия, продължение на нейната компетенция, признаване на Ромъния да взема участие въ европейската комисия. На крайбрѣжнитѣ държави се даде право да вематъ участие при изработването правилницитѣ за плаване по Дунава. Ние, българитѣ, отъ Берлинския трактатъ изтеглихме сѫщитѣ начала, които изтеглихме и отъ Парижкия трактатъ. Наистина, тѣзи начала ясно не сѫ изказани, както въ Парижкия, но произлиза и отъ Берлинския трактатъ, че крайбрѣжнитѣ държави иматъ интереси въ регулирането на плаването по Дунава. И за това, като се касае въпросътъ за свободното плаване по Дунава, трѣбва да се пита и мнението на тия държави. Това е общо начало, което ние, българитѣ, можемъ да извлѣчемъ отъ Берлинския трактатъ. Тукъ се смѣсваха международни наредби. Сега дохожда въпросътъ за приспособлението на трактата. До тукъ отъ европейскитѣ трактати за насъ излиза едно нѣщо, че великитѣ сили признаватъ на българското княжество, че то има важни интереси на Дунава и че, следователно, когато се решаватъ въпроси, които се отнасятъ до плаването по тази рѣка, трѣбва да се чуе и гласа на България.

Въ сѫщото време последното предложение на руския представитель отблъсва неутралитета на Дунава, защото неутралитетътъ отива много по-далечъ, отколкото свободното плаване. Свободното плаване може да сѫществува подъ гаранцията на пограничнитѣ сили съ свободно плаване, а териториалниятъ суверенитетъ, тъй да кажа, господарственото управление на крайбрѣжнитѣ държави не се отнема. Следователно, властьта на крайбрѣжната държава се простира и върху тѣзи рѣки, които се управляватъ отъ режима на свободното плаване. Ако се каже, че неутралитетътъ е приетъ, то ние оставаме чужденци на нашия собственъ домъ, защото тогава наши суверенни права ни се отнематъ и се повѣряватъ на други държави.

И това, тоже казвамъ, е много важно да го имаме предвидъ при решението на въпроса, който се представя днесъ на великитѣ сили.

Тъй се свършватъ международнитѣ преговори.

Сега захваща една дипломатическа борба, кой ще може да извлѣче по-голѣма полза отъ решението на Берлинския конгресъ. Сега австрийското правителство, което се вижда, че има по-голѣмъ интересъ, ако и да не е крайдунавска държава, ако и да не е

крайбрѣжна въ значението на Берлинския трактатъ, се появява съ единъ проектъ, тъй наричаемъ „предпроектъ", познатъ подъ името „avant projet". Това правителство е взело да тълкува чл. 55 отъ Берлинския трактатъ, именно този, който говори за пограничнитѣ държави и за комисията, която се състави отъ тѣхъ. Австрийското правителство изисква да се състави една смѣсена комисия, състояща се отъ тритѣ погранични държави, която да има изключителното водене на тая часть отъ Дунава, простираща се отъ Желѣзнитѣ врата до Галацъ. Това бѣше първото предложение. Второто предложение бѣше, че въ тая комисия трѣбва да заседава и Австрия; третото, че Австрия трѣбва да има председателство, и не само председателство, но, въ случай на споръ, и решаващъ гласъ; четвъртото предложение бѣше, че тази комисия трѣбва да е независима отъ европейската комисия, която заседава въ Галацъ.

Тѣзи австрийски проекти се предложиха и на княжеското правителство, което счете за своя длъжность да отхвърли нѣкои отъ предложенията; именно, то казва, че не счита за нуждно да повдига въпросъ, дали Австрия има право да заседава въ тази комисия. То обяви, че, понеже Австрия е натоварена отъ Берлинския конгресъ да уреди въпроса за плаването презъ Желѣзнитѣ врата, признава ѝ правото и тя да заседава. Второ, понеже Австрия е една велика сила, княжеското правителство ѝ признава правото на председателство въ комисията, но отказва на Австрия правото да има решаващъ гласъ въ тази комисия, и то по тази причина, че всѣки единъ може да види, че ако се приемѣше последното, тогава правото, което ни се даде да разполагаме съ нашата територия, става илюзорно; защото Австрия, като има два гласа, и като председатель, може да прокара всичко въ своя полза. На този „avant projet" положи и Ромъния своето вето и благодарение на съпротивлението, което се захвана отъ малкитѣ държави, и се поддържа отъ нѣкои отъ Великитѣ сили, този австрийски „avant projet" падна и работата изглеждаше, че нѣма никакъвъ изходъ. Следъ туй се яви прочутиятъ проектъ отъ страна на представителя на Франция въ Дунавската комисия, Камилъ Барера.

Този проектъ се провъзгласи именно като проектъ на една неутрална държава, която нѣма никакъвъ интересъ въ този въпросъ, и която само желае Дунава да бѫде свободенъ и да не се прави никакво затруднение на свободното плаване по тази европейска рѣка.

Проектътъ на Барера имаше три важни точки; той се съобщи своевременно на българското правителство. Барера излиза отъ тая точка зрение, че комисията, която Берлинскиятъ трактатъ въ чл. 55 предписва, не е нищо друго, освенъ една подкомисия на европейската комисия. Следователно, европейската комисия има пълна контрола върху тази подкомисия. Решенията на тази подкомисия трѣбва да се поднася за одобрение отъ европейската комисия. Когато има равенство на гласоветѣ и апелъ, трѣбва да се прати на европейската комисия и, което е още по-силно, тази европейска комисия ще има всѣкога единъ делегатъ въ подкомисията, и той ще има решаващъ гласъ, както и другитѣ. Какво излиза отъ това? Излиза, че въ тази подкомисия ще бѫдатъ допуснати да заседаватъ само България, Сърбия, Ромъния и Австрия и всѣкога ще има въ нея по единъ членъ отъ европейската комисия. Въ тази подкомисия австрийскиятъ делегатъ щѣше да има два гласа, а делегатътъ на България, която е толкова заинтересувана, както и Ромъния, щѣше да има единъ гласъ; щѣше да дойде редъ на Ромъния, съгласно Бареровия проектъ, да изпрати свой делегатъ, като членъ на европейската комисия, и тогава Ромъния, която има равенъ интересъ съ насъ, щѣше да има два гласа, а ние съ Сърбия — единъ гласъ. Това бѣше първата точка на Барерово предложение.

Втората точка на Барерово предложение бѣше, че цѣлото течение на Дунава се подраздѣля на четири части; двата брѣга се взиматъ наедно, и на всѣка една погранична държава се дава право въ една отъ тия секции на Дунава да назначи по единъ подинспекторъ, следователно, за цѣлото течение ще бѫдатъ четирма подинспектори. Въ първата часть щѣше да има единъ сръбски подинспекторъ; въ втората часть до Русчукъ щѣше да има български подинспекторъ.

Това бѣше втората характерна черта на Барерово предложение. И това тоже трудно можеше да се приеме, защото всѣки единъ народъ, господа, голѣмъ или малъкъ, има своята народна гордость. Вие всички, когато днесъ пѫтувате, вашитѣ патриотически чувства радостно се възбуждатъ, когато виждате българското знаме наравно съ другитѣ да се развява; чувствувате едно удоволствие, когато идете отъ странство и на българското пристанище видите българска войска, български чиновници и български офицери. (Шумни рѫкоплѣскания). Докачително щѣше да е за народното честолюбие, ако виждаме по нашитѣ брѣ-

гове да се даватъ заповѣди на нашитѣ префекти и драгуни отъ чуждестранни чиновници. Именно за това правителството на Н. В. относително този Бареровъ проектъ каза, че преди да се произнесе за него, трѣбва да му се даде гаранция, че и България сѫщо ще има представитель въ европейската комисия, и че ако не ѝ дадатъ това направо, ние не можемъ да приемемъ да се произнесемъ върху Бареровия проектъ, защото, като имаме равни интереси съ другитѣ крайбрѣжни държави, ние искаме и да бѫдемъ третирани върху условията на равноправностьта съ тѣхъ. И второ, казахме, че ние не разбираме това вмѣшателство на чужди чиновници въ нашитѣ господарствени права, ние не разбираме, какъ чуждитѣ чиновници ще се разпореждатъ на българска територия. И тъй, ние тържествено заявихме интереситѣ, които България има върху Дунава и които сѫ равни съ интереситѣ на Ромъния и Сърбия. Ето по какви съображения ние се произнесохме по този начинъ върху Бареровия проектъ. Ромънцитѣ се произнесоха тоже почти буквално въ сѫщия смисълъ. И тъй, стана невъзможно и този проектъ да се тури въ действие, и работата остана по старому.

Тъй стояха работитѣ, когато ненадейно се научихме отъ една телеграма на агенция „Хавасъ“ и отъ вестницитѣ, че въ Лондонъ се е съставила една конференция за разрешение на дунавския въпросъ. Правителството на Н. В. не получи никакво официално известие за тая конференция, съ какво ще се занимава тя, и каква ще ѝ бѫде задачата; това още и до днесъ не знаемъ официално. За това тукъ се явяваше единъ пѫть, и той бѣше: да се отнесе княжеското правителство до представителитѣ на великитѣ сили, т. е. къмъ тѣзи, които сѫ подписали Берлинския трактатъ и да иска отъ тѣхъ да се повика и България въ тази конференция и да се приеме състава на европейската комисия. Тъй като това нѣщо имъ се извести, и понеже нѣмаше време да се чака отговора имъ, княжеското правителство считаше за своя длъжность, ако и да нѣмаше отговоръ отъ великитѣ сили, да изпроводи въ Лондонъ човѣкъ, който ще застѫпва интереситѣ ни; и неговото подбуждение бѣше, че българското правителство не може да се намира далечъ отъ тамъ, гдето се решаватъ работи, които крайно интересуватъ България.

Пита се сега, имаме ли нѣкои основания, за да постѫпимъ тъй или не? Основата на нашитѣ действия се намира въ общеприетото правило на международното право, че политическото влияние е и трѣбва да е съразмѣрно съ политическитѣ интереси. Колкото

за вътрешното управление на една страна, има много теоретици, които поддържатъ правилото, че политическата участь и политическитѣ права трѣбва да бждатъ съразмѣрни съ тегобитѣ, които носи единъ човѣкъ; и отъ тѣзи тегоби заключаватъ, че който плаща повече даждия, трѣбва да има и повече права, по-голѣма политическа участь. Това правило безъ изключение се приспособява въ международнитѣ отношения. Именно, единъ народъ, заинтересуванъ отъ даденъ въпросъ, има право, когато се разискватъ тѣзи въпроси, да се чуе и неговия гласъ. И това правило се поддържа още отъ едно по-важно правило, а то е, че ако гледаме на абсолютното начало на правото, имаме право да не допуснемъ другъ единъ да се мѣси въ нашата територия. А Дунавътъ, отъ българската страна до срѣдата на течението, е българска територия и нѣма другъ правото да разпола съ него.

Това е начало, на което ние се основаваме и, ако се действуваше по това начало на правото, трѣбваше държавитѣ да постжпятъ справедливо и да кажатъ, че ние имаме общъ интересъ за свободното плаване по Дунава и да питатъ, може ли българското правителство да ни гарантира, че нѣма никакви препятствия да се правятъ на свободното плаване; може ли българското правителство да поеме върху си пазенето на свободното плаване противъ престжпленията и да дава всичкитѣ улеснения, които се изискватъ отъ него, като крайбрѣжно княжество? Трѣбваше да питатъ това нѣщо и само, ако правителството би се отказало, че не може да приеме тази гаранция, тогава можеше да се каже на правителството: понеже вие не можете да вземете това върху себе си, то се натоварва другъ съ него. Но това не е станало. И че тъй трѣбва да се постжпи, за това има прецеденти при други случаи. Именно, пакъ въ Берлинския трактатъ, гдето останаха на наша отговорность въпроси, касаещи се до общоевропейски интересъ. Искамъ да укажа на международната желѣзнопжтна линия.

Този въпросъ е толкова важенъ за интереситѣ на Европа, както плаването по Дунава, а пъкъ Берлинскиятъ трактатъ го остави на насъ, да се споразумѣемъ и да се задължаваме или не, и какъ ще постжпваме съ това нѣщо. И когато преди две години австрийското правителство поиска да гарантираме, че за тази предвидена въ Берлинския трактатъ желѣзница ще имаме срѣдства да я направимъ, то нашето правителство протестира противъ това поведение, като каза: вие нѣмате никакъвъ интересъ да питате, дали сме въ състояние да изпълнимъ нашитѣ задължения

или не; когато дойде време, ние ще ги изпълнимъ. Тъй трѣбваше да е и съ Дунавския въпросъ; и европейското попечителство трѣбваше тогава да се мѣси, когато нашето правителство би казало, че азъ не съмъ въ състояние да защитя свободата на плаването на Дунава. Или, ако конгресътъ приемѣше неутралитетъ на Дунава. Защото, щомъ приемѣше конгресътъ неутралитетъ на Дунава, то щѣше да има за последствие, че приематъ и великитѣ сили гаранция върху себе си да поддържатъ този неутралитетъ.

Това нѣщо не стана и ние днесъ се основаваме върху общото правило на международното право, което казва, че политическото ни влияние е съразмѣрно съ политическитѣ ни интереси. Ще ви припомня, че въ срѣднитѣ вѣкове нѣмското общо право бѣше единъ видъ на международно право и въ това право имаше една староправна аксиома, която мислѣше, че тамъ, гдето не искаха нашия съветъ, да не искатъ и нашата работа. И това е правило на международното право, че щомъ налагаме на единъ човѣкъ задължения, следватъ му и права, и когато му се налагатъ тегоби, трѣбва да се пита и него. Върху това начало и българското правителство не се стѣсни никакъ, но изпрати свой делегатъ въ Лондонъ, да защити правата му, които му даватъ Виенскиятъ и Парижкиятъ трактати и които Берлинскиятъ конгресъ призна на българското правителство върху Дунава, и да покаже, че тая държава е решена да поддържа тѣзи права; а ако станатъ нѣкои решения безъ насъ и ще дойде въпросъ да ни налагатъ задължения, то ще кажемъ, че ще си помислимъ и ние преди да приемемъ нѣщо върху себе си. (Ржкоплѣскания). Въ този смисълъ бѣха инструкциитѣ, които правителство на Н. В. даде на своитѣ делегати.

Господинътъ председателтъ на Министерския съветъ въ последното заседание ви изказа съ какво се натовариха нашитѣ делегати. Тогава не бѣха се получили още известия. Днесъ ги имаме и мога да ви съобща решенията на конференцията. На нашето заявление за приемане въ конференцията намъ ни се отговори, че България нѣма да се приема въ конференцията, но че ѝ се дава право да представи своитѣ интереси посрѣдствомъ турския посланикъ.

На това нѣщо, безъ по-голѣмо маение, княжеското правителство отговори на нашия делегатъ, че трѣбва да протестира противъ това решение и трѣбва да каже, че българското правителство не може да повѣри защитата на своитѣ интереси на пред-

ставителя на Отоманската империя, и че, следователно, понеже гласътъ му се не слуша, запазва си правото да се произнесе после върху решенията, които конференцията ще вземе. (Ржкоплѣскания). Нашиятъ делегатъ е постжпилъ съобразно съ тази инструкция и е подалъ протестъ. Сжщото е направила и Ромъния. Сърбия, за съжаление, сę отдѣли, като призна решението на конференцията. Тъй щото останахме ние и Ромъния на сжщото законно положение.

Може нѣкой да пита, дали нашитѣ искания не сж преувеличени и дали не искаме работи, които не сж за нашитѣ сили, които, може би, нѣмаме право да искаме? На това нѣщо пакъ ще отговоря съ Берлинския трактатъ: чл. 8 на тоя трактатъ казва, че България съставлява едно автономно княжество, то е едно княжество съ политическа автономия; като противопоставимъ на това, което Берлинскиятъ трактатъ опредѣля за България, това, което той казва за Румелия, т. е., че тя е една провинция съ административна автономия, подъ суверенитета на Портата — то нашето международно положение става ясно и опредѣлено. Питамъ сега, какво трѣбва да се разбира подъ думата „автономия"?

Тая дума е нѣщо неопредѣлено; въ международното право нѣма да намѣримъ обозначени какви именно права принадлежатъ на една автономна държава.

Автономията зависи въ опредѣлението си просто отъ практиката и прецеденти. И българското правителство, отъ началото на сжществуването си до днесъ, е тълкувало, че ние сме една държава съ пълно право на разположението върху нашитѣ мѣстни интереси и международни връзки, и самата връзка, която ни съединява съ Портата, е трибутътъ, който имаме да плащаме; и практиката потвърждава това начало. Знаете твърде добре, че имаме наша народна войска; тя не е териториална или мѣстна войска, не е милиция, но е народна войска; една войска, съ която цѣлъ народъ се гордѣе и която не е врзана съ една или друга мѣстность, която не е свързана съ този или онзи окржгъ, но тя е една войска на една политическа държава.

Знаете още, че въ последно време княжеското правителство е сключило единъ договоръ съ Високата порта върху способа на сношенията, които ще има съ нея. Вториятъ пунктъ на този договоръ казва, че за всичкитѣ политически въпроси, после всички въпроси, които се касаятъ отъ правителство до правителство, българското княжество се сношава посрѣдствомъ своето агент-

ство въ Цариградъ и Министерството на външнитѣ работи. Какво е началото, което е признато тукъ? Тукъ се признава най-напредъ началото, че нашето правителство има въ Цариградъ свое агентство, че има тамъ единъ представитель, който представлява едно правителство; и второ, признава се, че има сношение съ Високата порта по сѫщия каналъ, чрезъ който минаватъ сношения на правителства съ правителства, именно то има сношение съ Министерството на външнитѣ работи.

А имало е и прецеденти, гдето съ Министерството на външнитѣ работи сме трактирали въпроси, които сѫ чисто международни; следователно, отъ сношенията между нашето княжество и Портата излиза, че последната признава, че това е едно правителство, което има пълно право на разположение върху своитѣ интереси и е въ правото си да действува отъ свое име. Веднажъ, когато го призна за себе си, по никоя аналогия и основание не може да прави претенции да иска да представлява България предъ другитѣ сили, толкозъ повече, че Портата нѣма тукъ, на Дунава, никакви прями интереси. И, ако се наложатъ тегоби, то не ще бѫде Портата, която ще ги носи, но е правителството на Н. В. задължено за това. И то обявява, че щомъ тѣ ще се налагатъ безъ неговото съгласие, то не ще ги приеме. (Ржкоплѣскания).

Има и прецеденти, които показватъ, че великитѣ сили тъй сѫ решили и признали правото на нашето правителство.

Когато бѣше въпроса въ Берлинския конгресъ за международнитѣ желѣзопѫтни линии, то въ Берлинския трактатъ се опредѣли, да се реши този въпросъ отъ една комисия, съставена отъ Турция, България, Сърбия и Австрия. Ако тѣзи представители на великитѣ сили, които заседаваха въ Берлинския конгресъ, подразумяваха да се не даватъ на България политически права, то не щѣха да турятъ този членъ, а щѣха да кажатъ само: отъ комисията, състояща се отъ представителитѣ на Турция, Сърбия и Австрия.

Отъ протоколитѣ на Берлинския конгресъ се вижда, че тѣзи, които заседаваха въ този конгресъ, виждаха, че ние, българитѣ, не се лесно мамиме, но, напротивъ, че задължения, които искатъ да ни наложатъ, не ги приемаме, но че ги изпитваме три пѫти преди да ги вземемъ върху себе си; и, въпрѣки всичко това, ако признаха правото да заседава България въ комисията за желѣзопѫтнитѣ интернационални линии, както и въ Дунавската комисия, гдето се решаватъ толкозъ важни въпроси за Европа, то нѣма

съмнение, че сѫ излѣзли отъ тази точка зрение, че ние имаме това право, и то се постави въ самия трактатъ. Това нѣщо изхожда отъ чл. 55 на Берлинския трактатъ, гдето се говори за комисията по Дунавския въпросъ; тамъ признаха България на равно съ Сърбия, а Сърбия бѣше независима държава. И знаете, че въ три заседания, които въ Галацъ имаше тая комисия, българскитѣ представители заседаваха заедно съ другитѣ и въ много точки нѣкои решения не се взеха, благодарение на опозицията, която българскиятъ делегатъ направи.

Турскитѣ представители протестираха и тогава, но комисията не е взела подъ внимание тѣзи протести. Сѫщото право на самостоятелни действия се призна и по въпроса за богоугодни заведения и имуществата, т. е. спрямо вакѫфитѣ. А най-важното е, че чл. 10 на Берлинския трактатъ говори върху задълженията на България да поддържа търговскитѣ трактати и конвенции на Турция до тогава, до когато по взаимното съгласие на интересуващитѣ се правителства тѣзи трактати не се измѣнятъ.

Тукъ несъмнено се признава на българското правителство правото да действува отъ свое име и да има свои представители тамъ, гдето се касае за неговия интересъ, защото въ международнитѣ сношения нѣма точка, чрезъ която интересуващитѣ се страни да се застѫпятъ чрезъ другитѣ. Тукъ се касае за тѣхния частенъ интересъ. Колкото за търговскитѣ трактати, и за тѣзи ни се дава пълно право да ги измѣняваме, стига да се споразумѣемъ съ интересуващитѣ се държави.

Питамъ сега, ако това нѣщо не е признание за нашето право да действуваме, като самостоятелна и независима държава, то какво друго признание може да бѫде? Ако тѣзи прецеденти, тѣзи доводи и тѣзи заключения отъ самото съдържание на Берлинския трактатъ ни даватъ право да действуваме, като самостоятелна държава, то азъ не разбирамъ какво нѣщо може да даде право на другъ да действува отъ наше име?

Имаме още единъ важенъ прецедентъ. Може да се каже, че Лондонската конференция е една конференция, равна съ Берлинския конгресъ, т. е. че тя е едно събрание на представителитѣ на великитѣ сили, за да тълкува съдържанието на Берлинския трактатъ; а следователно, понеже ние не сме подписали този трактатъ, ние нѣмаме право да заседаваме въ тая конференция. Азъ ще отговоря съ това, което казахъ въ началото на речьта си: че не

можемъ да признаемъ политически задължения, догдето не се иска нашето съгласие. Ние имаме интересъ, и тамъ, гдето имаме интересъ, трѣбва да ни се чуе гласа. Ако Лондонската конференция се ограничи, както говориха вестници, да продължи пълномощията на галацката европейска комисия, именно отъ Галацъ до устието на Дунава за петь или десеть години, то ние никога не щѣхме да подигнемъ гласъ. Тази работа интересува европейскитѣ държави.

Но щомъ тази конференция решава да се приспособятъ правилници на Дунавската комисия отъ Желѣзнитѣ врати до устието на Дунава, щомъ решава върху оная часть на Дунава, която принадлежи на нашата територия, то ние може да искаме да се чуе и нашия гласъ въ тази конференция.

Ние имаме важни международни прецеденти и то въ самия Берлински конгресъ. Вие помните оная епоха, когато следъ Св. Стефанския договоръ дойдоха ония дни на разтревожване — събирането на Берлинския конгресъ.

Помните онова време, когато нѣмаше българинъ да не пита, какво ще стане, и да не чака съ нетърпение резултата отъ събралитѣ се въ Берлинъ представители на европейскитѣ държави. Тамъ, казваха, е събрано всичко, което Европа има най-отлично; тамъ сж събрани по прецедентитѣ, останали още отъ Наполеона, да нареждатъ сждбитѣ на малкитѣ народи, на които не остава друго, освенъ да се подчинятъ на това решение на европейския аеропагъ.

Помните съ какъвъ страхъ, съ какво разтревожване и уважение гледахме на този конгресъ и въ този конгресъ Ромъния, Гърция и Сърбия имаха случай да си изкажатъ гласа.

Когато Берлинскиятъ конгресъ заседаваше, помните добре, че Ромъния и Сърбия бѣха въ сжщото положение, както и ние днесъ. Наистина, тѣ имаха задъ себе си победи, съ които бѣха се отличили тѣхнитѣ знамена, но международното положение бѣше онова на една васална държава.

Въпрѣки всичко това, ще намѣримъ въ протоколитѣ пледоарии на ромънскитѣ и сръбскитѣ представители. Тамъ се допуснаха представителитѣ на тѣзи две държави, за да защищаватъ своитѣ интереси, допуснаха на тѣхнитѣ министри да изкажатъ болкитѣ на тѣзи държави.

И гласоветѣ имъ не само се чуха, не само се съгласи конгресътъ съ тѣхъ въ много точки, но и днесъ протоколитѣ на Берлин-

ския конгресъ свидетелствуватъ за патриотическото въодушевление, съ което представителитѣ на Ромъния и Сърбия защищаваха своитѣ интереси.

Питаме, ако тогава, когато се е решавало сѫществуването на държави и създаване на нови държави, се допуснаха Ромъния и Сърбия да си изкажатъ своя гласъ, то питаме какъ може България днесъ да се принуди да приеме решението на една конференция — конгресъ, въ която се решаватъ работи, които се касаятъ за България, безъ знанието и съдействието на сѫщата.

Това може само тогава да се допусне, когато малкитѣ държави се признаятъ, че сѫ п а р и а съ, когато се признае, че тѣхнитѣ сѫдбини може да се решаватъ безъ да се питатъ тѣ, и че не сѫ нищо друго, освенъ едно тѣсто, една материя, отъ която може да се вземе едно парче, за да се залепи на друго мѣсто. Щомъ, обаче, се поставимъ на по-висока точка зрение, щомъ признаваме началата на международното право, началата на божествената правда, да си управляватъ народитѣ сами своитѣ сѫдбини, тогава повтарямъ, на основание на формалното право, на основание на прецедентитѣ и материалното право и възъ основа на своя интересъ, българското правителство има право да иска да се чуе гласа му, когато се решаватъ неговитѣ сѫдбини. (Шумни ржкоплѣскания).

И въ това искане нѣма нищо преувеличено, нищо, което излиза вънъ отъ правото, което ние имаме. Вие знаете, че ние, българитѣ, сме скроменъ народъ, ние не обичаме да се уравняваме на баснята — сравнението на която е малко тривиално, но позволете ми да го кажа, защото е много сходно — въ която жабата искала да се подкове.

Ние съзнаваме нашето положение, ние знаемъ това, което имаме право да искаме и да чакаме, и въ това сме силни. Че и за нашия народъ има въ бѫдеще предпазена една сѫдба по-цвѣтуща и по-добра отъ сегашната, за това нѣма никой българинъ да се съмнява. И ние сме увѣрени въ това, защото сама историята го посочва. Ние чакаме и ще чакаме съ търпение, защото нашето търпение се поддържа отъ вѣрата въ неизбѣжното изпълнение на предписанията на Провидението. Веднажъ българскиятъ народъ е повиканъ да играе една роля, то каквито прѣчки, затруднения и мѫки да му се правятъ, той ще изпълни това нѣщо съ сѫщата неизбѣжность, съ която ставатъ природнитѣ явления. (Ржкоплѣскания).

Ето за това, господа, ние не повдигнахме формаленъ въпросъ, ние не щемъ да ни третиратъ като една велика сила, но колкото сме малки и скромни — въ съзнанието за нашето бѫдеще и нашитѣ задачи, ние искаме тамъ, гдето ни е правото, да ни се чуе гласа. Ние искаме да се приспособи старото нѣмско право и стария нѣмски законъ, последствие на което е: „че тамъ, гдето решаватъ за нашитѣ задължения, трѣбва да ни викатъ и искатъ нашитѣ съвети".

На това се основаваме и ние, като искаме да бѫдемъ приети въ конференцията. И ние казваме: че международнитѣ договори, които досега се сключиха, както и всичкитѣ конгреси, които сѫ се досега събирали, сѫ признали интереситѣ на крайбрѣжнитѣ държави по въпроситѣ за плаването по Дунава. А тамъ, гдето има интереси, има и право. Международното право ни дава правото на пълно разположение върху брѣговетѣ на този Дунавъ, който играе такава роля въ нашитѣ народни пѣсни и нашата народна история. Формалното и материалното право и прецедентитѣ ни потвърдяватъ това наше искане. И азъ мисля, че всѣки единъ намира съвършено справедливи нашитѣ искания, да не станемъ чужденци въ нашето собствено отечество.

Ако днесъ ни отнематъ едно право, утре друго, то ще се намѣримъ въ сѫщото положение, както въ баснята за онзи скитникъ-евреинъ, който трѣбва да се скита по цѣлата земя и не може да намѣри мѣстото, гдето е неговото отечество.

За това, повтарямъ, че ние считаме за длъжность да кажемъ: ако не ни питатъ, ние нѣма да се считаме задължени да изпълняваме онова, което ще решатъ. (Ржкоплѣскания. Дълго и живо одобряване). Което искаме, то е нашето право, и на него настояваме. Има едно нѣщо, на което правителството е държало всѣкога и ще държи, като лозунгъ, и занапредъ, и то е, че всѣкиму трѣбва да се отдава своето и справедливото, и то еднакво за всички, били тѣ наши приятели или неприятели; люди или народи, на които имаме симпатии или не, трѣбва да имъ се отдава справедливость. Следователно, отъ Лондонската конференция ние не искаме нищо повече, отколкото имаме право, и искаме само да ни се даде пълна справедливость въ това, което е наше! (Ржкоплѣскание и живо одобряване).

7. Нуждата отъ конезаводъ

5 февруарий 1883 г. Днев. III. О. Н. С., I р. с., кн. I., стр. 660.

Предстои разглеждането на проекта за основаването на единъ конезаводъ, обаче комисията, натоварена да го проучи, не е готова съ доклада си. Вследствие на това, отъ страна на народнитѣ представители се правятъ разни предложения — да се избере нова комисия, да се остави старата да проучи проекта, да се изпрати въ Държавния съветъ. Започватъ се дебати и пререкания въ връзка съ предложенията. Правителството отъ своя страна, като счита конезавода отъ важно значение за бойната подготовка на армията, настоява за по-бързото разрешаване на въпроса. За да обясни това, д-ръ К. Стоиловъ взима думата:

Чини ми се, че въ разглеждането на този въпросъ се бъркатъ две работи. Гледамъ една скрита агитация противъ конезавода — нѣщо, което ми се вижда чудно, тъй като всички ние обичаме да яздимъ коне. Разумява се, ако правителството нѣмаше интересъ, безъ съмнение не щѣше да настоява на това, защото правителството е много щастливо, колкото по-малко работи, колкото по-малко главоболия има и колкото по-малко желае да даде поводъ на известни оратори да го нападатъ въ злоупотрѣбление. Именно затова казвамъ, че ако правителството поддържа тоя въпросъ, то го поддържа отъ уважение, че е нѣщо нуждно. А че е нуждно това нѣщо, азъ бихъ съветвалъ тѣзи господа, които сѫ противъ конезавода, да направятъ едно пѫтешествие, да отидатъ въ Шуменъ, да видятъ нашата кавалерия и нашата артилерия. Второ, бихъ ги посъветвалъ да се научатъ каква е пропорцията въ другитѣ войски между пехотата и кавалерията. Тамъ нѣма да имъ се каже теорията, а ще имъ покажатъ опита на всичкитѣ войни, ще имъ се покаже пропорцията въ една войска между конницата, артилерията и пехотата. Да се обърнатъ къмъ съседнитѣ държави, и ще видятъ, че сръбската държава, която има по-малко пехота отъ нашата, има 36 батареи, а българското княжество, което има 24 дружини, има повече пехота, и нѣма освенъ 11 батареи. После, ако направѣха едно пѫтешествие въ Шуменъ, щѣха да видятъ тамъ, че съставътъ на нашата артилерия далечъ не е пъленъ; а въ конницата щѣха да видятъ, че пропорцията далечъ не е удовлетворителна. За 24 дружини, господа, имаме само единъ коненъ полкъ. Въ случай на една обща маневра, тѣ нѣма да стигнатъ само за разнасяне на писма и пакети на разнитѣ командири. Това е положението на работата. Даже да приемемъ,

че е доволенъ състава на войската, питамъ какъ се ремонтира нашата войска съ коне? Дадатъ се въ ржката на единъ офицеръ нѣколко хиляди рубли, отива въ Кавказъ, пазари съ единъ, съ други, и следъ шесть месеца дохажда и ни представя четири до петстотинъ коне. Казва, че тѣзи коне, които искахме да купимъ, щѣхъ да ги взема по тая и тая цена, но отидохъ късно и не можахъ да направя нищо. И разчотитѣ, които той представи, се приематъ като окончателни, защото тамъ не може да се търсятъ оправдателни документи. Всичко, прочее, зависи отъ свободата на нашитѣ сношения, зависи най-напредъ, дали ще можемъ да купимъ коне отъ Русия, и въ случай че Русия заповѣда да не се изнасятъ оттамъ коне, то нашиятъ ремонтъ се спира. Ако зависи отъ Австрия да купуваме коне и ако тя заповѣда да не се изнасятъ, то нашиятъ ремонтъ и оттамъ е прекжснатъ. А третото е, че нѣма никакъвъ положителенъ контролъ. Истина, че този офицеръ, който е натоваренъ съ тази работа, е единъ, върху честностьта на когото всички еднакво гледатъ. Той се радва на общото уважение. Но знаете, че всичко не можемъ да възлагаме въ живота или смъртьта на едного човѣка. Ако, прочее, случайна болесть сполети този офицеръ, ние ще се намѣримъ въ безисходенъ пжть.

Азъ, господа, служихъ въ конния полкъ и зная, че въ ремонта има двегодишни кончета, които даже малоръстнитѣ солдати не могатъ да яздятъ. Идете въ Шуменъ и ще видите, че въ всѣка сотня има по петь до десеть кончета, които не могатъ да се яздатъ днесъ, защото сж млади и слаби и едва подиръ три до четири години ще могатъ да се употрѣбятъ за нашата войска. Това е положението на нашия ремонтъ. И после, при младитѣ кончета се намиратъ и твърде стари. Помня, че въ артилерийския полкъ единъ конь умрѣ отъ старость. Сега е въпросъ, дали могатъ да следватъ по сжщия начинъ работитѣ или не. Дали ще остане на нашата войска възможность да е независима отъ ремонта. А една войска бива независима само тогава, въ случай че границата се затвори, и щомъ войската има нужда веднажъ да влѣзе въ действие, да е осигурена, че ще може да си достави нуждния материалъ. Отъ тѣзи съображения правителството предложи основаването на единъ конезаводъ. На правителството е все едно, дали ще се приеме този или другъ проектъ. Въ съзнанието за своитѣ длъжности, правителството трѣбва да признае нуждата отъ такова нѣщо. Сега Народното събрание може да приеме този проектъ

и направи нуждните измѣнения, или нека приеме предложението да се изпрати въ Държавния съветъ, за да го изпита. Но повтарямъ, че правителството счита за нуждно да се приеме едното или другото, и че въ съзнанието за своитѣ обязаности, правителството не може да остави за по-далечно време решението на този въпросъ. Мисля да бѫдемъ по-свободни отъ предразсѫдъци и да гледаме по-нашироко и по-далечъ. Азъ зная, че е приятно да се ораторствува противъ всѣко ново учреждение; но трѣбва да изпълнимъ дълга къмъ отечеството. Азъ за себе си мога да кажа, че въ даденъ моментъ, въ който се решаватъ въпроси, отъ които може би въ бѫдеще ще зависи много, имахъ куражъ да изкажа своето мнение. Затова моля да признаемъ неотлагаемостьта на този въпросъ, и мисля, че той може или да се реши сега или да се препрати въ Държавния съветъ. Но това, което иска правителството, е да има рѫцетѣ си свободни по въпроса за ремонта на нашата кавалерия и артилерия.

8. Нека запазимъ отъ миналото само уроцитѣ, които ни е оставило

27 септември 1883 г. Дневн. III. О. Н. С., II. р. с., кн. I., стр. 186.

Д-ръ К. Стоиловъ, като министъръ на правосѫдието, внася едно предложение за амнистия, съ следната речь:

Господа представители,

Въ програмата на министерството срѣщаме, между другото, и философската истина, че „ни едно минало не може да изчезне, безъ да остави следи задъ себе си". Министерството се уповава на тая истина, като иска отъ народното представителство и отъ народа неговото снизхождение за плодоветѣ на усилията, които то ще положи за уреждането на страната и за изпълнението на задачата, която му е възложена. Но не само въ учрежденията на законитѣ, не само въ правителственитѣ разпореждания има дири отъ миналото. Миналото оставя своитѣ следи и въ чувствата, и въ страститѣ. И тѣзи неприятни следи трѣбва да се изгладятъ. Има нужда да се забравятъ онѣзи вълнения, които бѣха докарали раздвоение и раздоръ не само между приятели и познайници, но даже и въ срѣдата на семействата. Тукъ именно трѣбва да се

тегли една непроницаема завеса на миналото и да се покрие то съ дълбоко забвение. Водимъ отъ тѣзи причини и Н. В., въ съгласие съ Министерския съветъ и на основание чл. 15 отъ Конституцията, ме натовари да направя следното предложение на Народното събрание. (Чете указа, който съдържа следнитѣ 2 алинеи: 1) дава се пълна амнистия на всички ония лица, които сѫ осѫдени или които се намиратъ подъ сѫдебно следствие за политически престѫпления; 2) амнистията не се простира върху ония престѫпления, чрезъ които е била нанесена вреда или оскърбление на частни лица).

Както виждате, тукъ най-напредъ се говори за амнистия, т. е. за всеопрощение на всичкитѣ политически престѫпления. Разумява се, че подъ тази категория подпадатъ и престѫпленията, които сѫ направени чрезъ печата. Въ сѫщото време не считамъ за излишно да кажа, че разбойничеството, което върлува въ източната часть на княжеството, не може по никой начинъ да подпада подъ категорията на политически престѫпления, защото то е обикновено престѫпление, което трѣбва да се наказва съ всичката строгость на закона. Втората статия се разбира отъ само себе си; тя гласи: (чете я). Ще каже, че държавниятъ глава, правителството или държавата може да се откажатъ отъ правата, които имъ принадлежатъ; но тѣ не могатъ да откажатъ правата, които принадлежатъ на частни лица. За това, ако при изпълнението на едно престѫпление или произшествие сѫ били засегнати или обидени частни хора, то амнистията не може да спре на частнитѣ лица правото да се оплакватъ за вреди, които имъ сѫ били нанесени. Както виждате, Н. В., основаващъ се на Конституцията, ползува се отъ едно най-добро право, може да се каже отъ божествено право, което не е милостьта, но право, което той има като Държавенъ глава. Н. В. дава на всички насъ примѣръ за забравяне. Той ни показва, какъ трѣбва да се тегли завеса и да се забрави миналото; трѣбва да забравимъ страститѣ, които, може би, сѫ надминали границитѣ въ едно време, когато обстоятелствата бѣха извънредни и ненормални, и въ които се бѣха развили страститѣ. Нека този примѣръ на великодушие и политическа мѫдрость да се втълпи въ умоветѣ и сърдцата ни, нека последваме примѣра на нашия господарь и нека запазимъ отъ миналото само уроцитѣ, които ни е оставило. (Рѫкоплѣскания. Викове: „Да живѣе Н. В.!“)

Предложението е било прието съ акламации отъ Народното събрание.

9. Единъ за всички и всички за единъ.

19 ноември 1883 г. Дневн. III. О. Н. С., II. р. с., кн. II., стр. 34.

Разглежда се „законопроекта за съсипателното зло за селското население, което произлиза отъ пожаритѣ". Съгласно чл. 1 отъ проекта, въ случай на пожаръ въ една селска община, ако въ разстоянне на 6 месеца не се намѣри виновника, за да бѫде наказанъ и за да заплати вредитѣ и загубитѣ отъ пожара, то жителитѣ на общината сѫ длъжни, съразмѣрно съ даждията, които плащатъ, да обезщетятъ пострадалия. При разискванията се изказва мнение, законътъ да се разпростре и относно градскитѣ общини. Едни отъ народнитѣ представители изхождатъ отъ съображеннето да бѫдатъ запазени интереситѣ и на градското население, други пъкъ се мотивиратъ съ това, че не може да се прави разлика между градско население, тъй като всички сѫ граждани, „поданици на българската държава". Срѣдно становище заема народниятъ представитель Ил. Вълчевъ, като предлага, законътъ да има действие и по отношение на паланкитѣ, населението въ конто, въ по-голѣмата си часть, е земедѣлско, обаче само „пожаритѣ, които се случватъ съ хранитѣ вънъ отъ градеца, въ полетата на градскитѣ общини". По законопроекта се изказва и министърътъ на правосѫдието д-ръ К. Стоиловъ, съ следната речь:

Въ тоя законъ трѣбва да различаваме две работи: въпросътъ за углавната отговорность и въпросътъ за загубитѣ, които последватъ. Законътъ има за цель не да опредѣли, кой е углавно отговоренъ, не да освободи виновния, а другъ да носи отговорностьта; но законътъ се поставя на една точка, че ако сѫ изгорѣли нѣкои нѣща и е пострадалъ единъ човѣкъ, то по-добре ли е за обществото да се съсипе този човѣкъ, или по-добре е да се раздѣли тази загуба на 20—30—50 души. И законътъ казва, че намѣсто частното лице да понесе тази загуба, трѣбва селото или общината да я понесатъ. Законътъ се основава на едно широко и плодотворно начало, основава се на началото на взаимната осигуровка. Има нещастия, голѣми наводнения, градъ, пожари, на които човѣкъ не може да противостои. Човѣкъ страда и нѣма срѣдства да избѣгне или да си помогне отъ загубата. Цельта на закона е да помогне на слабитѣ сили, на единици, за да могатъ да се осигурятъ отъ тази опасность. Такова нѣщо у насъ до сега не е имало, а въ много земедѣлски страни се намиратъ такива закони; напримѣръ въ Германия, източна и западна, гдето условията на живота сѫ противоположни, но гдето земедѣлието се е много развило, има такива закони. Вземете, напр., Баденъ и пруска Померания, гдето земедѣлието е най-развито, тамъ не само противъ пожаритѣ има взаимна осигуровка, но и всички селяни съставля-

ватъ едно дружество за експлоатация, т. е. когато произведенията се събератъ, тѣ всичкитѣ изцѣло се продаватъ на много по-висока цена. По този начинъ селянитѣ биватъ по-независими отъ разни спекуланти, които отъ рано се мѫчатъ да купуватъ на евтина цена тѣхнитѣ произведения. Сѫщото е и съ опасноститѣ. Тамъ не сѫ наистина тъй, както тукъ се предлага въ закона за взаимната осигуровка. Тамъ, обаче, сѫществува общъ законъ, че не може да има никоя селска община селско имане, което да не се осигурява съ две трети отъ стойностьта. Който има храна или имане по полето неосигурени, наказва се отъ закона. Но когато пострада, тогава отговаря или компанията, която е гарантирана отъ правителството, или селото. Излишно е да се казва, че у насъ не може да се въведе този принципъ въ такова широко развитие, както въ тѣзи земедѣлски страни; но това, което може да се направи за сега у насъ, предвижда го законътъ, който се прилага днесъ; именно, законътъ иска не да опредѣли углавната отговорность, не да освободи виновния, но просто иска загубитѣ, отъ които Иванъ пострада, да се раздѣлятъ на нѣколко души.

Тогава, разумява се, ще бѫде загуба, ще пострадатъ други, но не ще може да се съсипе единъ човѣкъ. Отъ друга страна, има тази поправителна цель: когато знаятъ селянитѣ, че ще отговарятъ за загубитѣ на основание на този законъ, всички ще бѫдатъ по-внимателни, за да могатъ да се откриятъ виновнитѣ, и още, ще бѫдатъ по-внимателни върху поведението на хората, които живѣятъ въ тѣхното село. На този законъ се възразява, ако и да не е ясно, защо. Нѣкои казаха, че този законъ има за цель да въвежда единъ видъ съсловия въ България, т. е., че гражданитѣ се раздѣлятъ отъ селянитѣ, че еднитѣ били български граждани, а другитѣ български селяни. Такова нѣщо въ закона нѣма. Всѣки законъ е направенъ да отговаря на даденитѣ нужди или потрѣби и, ако нуждата се касае само до една часть отъ народа, прави се само за тази часть отъ населението; а това никакъ не ще каже, че тази часть се привилигирова или се поставя по-високо или по-низко отъ другитѣ. Помните, господа, че се направи единъ законъ за потеритѣ въ източната часть на княжеството и азъ се чудя, защо тогава не се повдигна този ораторъ, който говори за равенството на българскитѣ граждани, да иска да има потери, както въ източната, така и въ западната страна на княжеството. Сѫщото става и днесъ: взема се тукъ предвидъ селското население и съ едно много добро основание. Съгласете се всички, че условията, на

градския животъ сѫ съвсемъ други отъ онѣзи на селския животъ. Въ селата патриархалниятъ характеръ, първобитностьта, простотата на нравитѣ сѫ много по-голѣми, отколкото въ градоветѣ. Гражданинътъ, който е въ село, е повечето часть на една община, часть на едно цѣло, а въ градоветѣ гражданинътъ се явява съвсемъ противното: въ градоветѣ се явява повече индивидуалния характеръ и тази връзка е по-слаба между тѣзи, които живѣятъ на едно мѣсто. А пъкъ въ селата отдѣлнитѣ селяни сѫ по-свързани и съставляватъ колективна единица. Ето, това е основата на този законъ. Понеже всинца знаемъ тѣзи нѣща, оставямъ другитѣ условия на страна, ще напомня само, че въ селото селянинътъ си има само кѫщата, хранитѣ сѫ вънка и опасностьта е по-голѣма, а срѣдствата да се предупредятъ престѫпленията сѫ много послаби. Освенъ това, азъ виждамъ другъ единъ мотивъ, който е причина да искатъ да се разшири и на гражданитѣ това право. Този мотивъ е единъ видъ болесть, която се разви у насъ — множество малки групи паланки и голѣми села искатъ да ставатъ градове; и разумява се, ако изхождаме отъ тази гледна точка, че се събрали нѣколко души, които живѣятъ на едно мѣсто, да поискатъ да му се даде названието градъ, то, разумява се, че отъ тази гледна точка азъ не съмъ противенъ да се разпространи това право и на тѣзи; но тогава ще достигнемъ до тамъ, че всички села да сѫ градове и тогава пакъ достигаме до това, което се предлага отъ комисията. Отъ друга страна, има още едно зло, което преждеговорившиятъ напомни на Събранието, че действително веднажъ е станалъ обичай да се дава на много паланки право на градство и тамъ голѣма часть се занимава съ земедѣлие. Азъ мисля, че предложението, което направи г. Вълчевъ, може да се приеме съ нѣкои измѣнения и то ще бѫде като едно допълнение и подобрение на закона. Въ сѫщото време, като се говори тукъ за опасностьта, която произлиза отъ пожаритѣ, не трѣбва да се изпуска изъ предвидъ, че може да се внесе като единъ „амандемантъ“ въ закона; но сѫщо не трѣбва да се изпуска изъ предвидъ, че това право се отнася само за членоветѣ на селскитѣ общини, ако не се ограничимъ въ туй, тогава може да се случи това, което видинскиятъ депутатъ г. Марко Велевъ изложи на Събранието, т. е. може да се случи щото действието на тоя законъ да има резултатъ такъвъ, че само гражданитѣ да се ползуватъ отъ него, а тѣзи, за които нарочно е направенъ, да не се ползуватъ отъ него. Но, повтарямъ, това сѫ допълнения и подобрения

на закона и Народното събрание ще направи много добре, ако приеме принципа, който е изложенъ въ закона и не само да приеме, но желателно е, щото това начало на взаимна осигуровка, което гласи: „Единъ за всички и всички за единъ", да се разшири и въ другитѣ отрасли на нашия общественъ животъ, гдето то може да се приспособи. (Ржкоплѣскания).

Следъ речьта се почватъ разисквания върху предложението на народния представитель Ил. Вълчевъ, вследствие на което д-ръ К. Стоиловъ, за да се ограничатъ дебатитѣ, взима повторно думата:

Ако взехъ одеве думата, то бѣше просто да разясна нѣкои работи, защото, както казахъ и по напредъ, законътъ е произлѣзълъ отъ инициативата на Народното събрание, следователно правителството по този въпросъ нѣма никакво опредѣлено мнение. Само има да кажа, при всичко че забележкитѣ, що се касаятъ до паланкитѣ, сж справедливи, азъ мисля, че за сега можемъ да се ограничимъ съ предложението на комисията. Тукъ не се прави единъ законъ задължителенъ за 10 години; тукъ се туря или се приспособява едно начало, което изложихъ, — едно много полезно начало, начало, което желателно би било да се разширява колкото се може повече. Сега можемъ да се ограничимъ само за селскитѣ общини. Нека ни покаже опита, дали ще може това да се разшири и по кой начинъ ще може да се разшири, и тогава следното Народно събрание може да направи едно допълнение къмъ този законъ, който днесъ се предлага.

По-нататъшнитѣ разисквания сж все въ връзка съ сжщото предложение. Народниятъ представитель Шивачевъ иска разширението му, като то обхване всички градове, а не само паланкитѣ. Повдига се между другото и въпроса, дали всички лица отъ градскитѣ общини ще трѣбва да плащатъ вредитѣ или само земедѣлцитѣ. Разискванията по тѣзи въпроси принуждаватъ д-ръ К. Стоиловъ да вземе думата още единъ пжть и да каже:

Одеве казахъ, че този законъ произлиза отъ инициативата на Народното събрание, следователно правителството не е ангажирано никакъ въ този законъ. Но за длъжность считамъ да привлѣка вниманието на господа представителитѣ върху туй обстоятелство, че ако се приеме предложението, тъй както го разширява господинъ Шивачевъ, тогава ще бжде не само едно противоречие, но ще бжде въ практиката съвсемъ неприспособимо. Ще бжде

противоречие, казвамъ, защото ще противоречи на цельта, съ която се прави този законъ. Одеве, когато се говори, защо се прави такъвъ законъ, когато се представиха аргументи за неговата полза, всички излизахме отъ това предположение, че за да се помогне на земедѣлцитѣ се прави този законъ; това е първата основа на закона. Втора основа е, че ако се приеме тъй както го предлагаме за всички земедѣлци, тогава трѣбва да оставите това предложение и не трѣбва да говоримъ за една взаимна осигуровка, както е тукъ принципа. Законътъ предполага, че всѣка община е едно цѣло и въ политическата икономия ще намѣримъ началото, че могатъ не само единицитѣ, но и цѣли общини да съставятъ една личность. Тукъ отъ една страна сега вземате принципа, че селската община е основа, а отъ друга страна влизате въ единъ градъ и раздѣляте хората на земедѣлци и неземедѣлци. Питамъ азъ, кой е критерия за единъ човѣкъ, че е земедѣлецъ. Какъ ще различавате, че единъ земедѣлецъ трѣбва да плаща, а другъ не. Казвамъ ви, че най-голѣмото разширение, което може да се даде на този законъ, то е разширението, което предложи г. Вълчевъ. Една крачка по-нататъкъ и законътъ става непрактиченъ и същевременно нелогиченъ. Законътъ се основава на разликата, която съществува между градъ и село. Ако на 50 души селяни скимне да се наричатъ градъ, ако съ успѣли да получатъ околийски началникъ, мирови съдия или даже съ станали окржженъ градъ, то, господа, не ще каже, че тѣ съ станали градъ. Града си има свои икономически условия и свой характеръ, има своя индивидуалность, както и селото има своя индивидуалность.

Градътъ се явява като едно събрание на хората, всѣкой за себе си е повече като единица, а въ селата има патриархаленъ характеръ. Въ селата страната на човѣка, като членъ на общината, е по-видна, отколкото страната на човѣка, като индивидъ. Вече предложението на г. Вълчевъ прескача малко тази граница: но пакъ, понеже се ограничава на земедѣлство, има резонъ за съществуване, а още единъ кракъ по-нататъкъ и ако приемете за всичкитѣ земедѣлци на българското княжество тѣзи правила, то ви увѣрявамъ, че не може да излѣзе нищо добро. Ще кажете, че азъ излизамъ като противникъ на тѣзи, които съ въ градищата, но не е тъй. Азъ и одеве казахъ, че принципътъ, който гласи „единъ за всички и всички за единъ", е добъръ и този е принципътъ на настоящия законъ. Ако приемете този принципъ, можете да помогнете на земедѣлското население; нищо не ви прѣчи, като приемете

този законъ, да натоварите правителството за идната сесия да представи единъ проектъ за взаимна осигуровка и той ще може да се приспособи и за градоветѣ. Ще бѫде въ полза не само за земедѣлцитѣ, но и за всички български граждани. Че това е съвременно, показва го вече и този фактъ, че въ България, откакъ сѫществува, има вече на всички по-значителни мѣста нѣколко компании, които осигуряватъ противъ пожаритѣ, опасноститѣ на живота и пр. Ако чужденцитѣ намиратъ за изгодно и дохождатъ тукъ и правятъ такива компании, то азъ не виждамъ, защо това да не може да се предприеме отъ насъ и защо това начало да не се тури въ действие и въ по-широкъ размѣръ у насъ. Да приемемъ за сега предложението на господина Вълчева, а другото да остане за общия законъ за взаимната осигуровка.

III ВЕЛИКО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

(1886—1887)

10. Историята върви напредъ, България живѣе

23 юний 1887 г. Дневн. III. В. Н. С., кн. II., стр. 143

Третото Велико Народно събрание се свиква на 19 октомврий 1886 г. въ В.-Търново, за да избере новъ български князъ, на мѣстото на отказалия се отъ престола князъ Александъръ I. За такъвъ се избира датскиятъ принцъ Валдемаръ отъ царствуващата диниастия въ Дания. Той, обаче, отказва да приеме. Тогава Великото народно събрание, по предложение на народния представитель Захария Стояновъ, решава да изпрати „депутация до силитѣ, да пита какво искатъ отъ насъ", и за членове на депутацията избиратъ Д. Грековъ, К. Стоиловъ и К. Калчевъ. Следъ извършване на възложената имъ мисия, въ заседанието на 23 юний 1887 г. К. Калчевъ прочита доклада на депутацията до Събранието. Въ него се излага програмата на действие и постигнатитѣ резултати; описва се ласкавия и сѫчувственъ приемъ, който е билъ оказанъ на депутацията отъ чуждитѣ правителства и официални лица; най-после се подчертава горещата симпатия на общественото мнение къмъ българския народъ и ентусиазъма и решителностьта, съ които европейскиятъ печатъ е станалъ защитникъ на българскитѣ интереси и идеали. Народниятъ представитель Ив. Славейковъ, изказвайки радостьта си отъ добрия приемъ, оказанъ на депутацията, намира постигнатитѣ резултати незадоволителни, а доклада — непълненъ, понеже не било оказано, дали депутацията е била приета официално или неофициалио; недоволенъ е сѫщо, че се отдава голѣмо значение иа сѫчувствията на общественото мнение и на печата. Прекъсванъ многократно, всрѣдъ шумъ и тропания, той се отклонява отъ въпроса и започва да говори за обявеното въ страната военно положение, вследствие на което му се отнема думата. Веднага следъ това д-ръ К. Стоиловъ, за да отговори на направенитѣ отъ Славейкова забележки, произнася следната речь:

Господа представители,

Азъ съжалявамъ, че не можехъ да изслушамъ докрай словото на г. Славейковъ. Презъ всичкото време, догдето говорѣше ораторътъ, азъ се питахъ, каква бѣше цельта на неговата речь? Ако г. Калчовъ имаше честьта да бѫде министъръ на външнитѣ работи и ако бѣхме въ обикновено законодателно Народно събрание, гдето да се развиваше една интерпелация или да се разискваше ответенъ адресъ, въ който да се говори за външната поли-

тика на правителството, можеше да се яви единъ депутатъ да говори и да каже, че не одобрява това направление на правителствената политика или на дадени действия на министра. Ако това ставаше, казвамъ, щѣхъ да разбера цельта на г. Славейкова, защото Конституцията наистина дава такова право на всѣки депутатъ, защото, най-после, това е едно преимущество на народнитѣ представители да контролиратъ, да критикуватъ дѣлата на правителството. Но ние, господа, се намираме въ едно административно Велико Народно събрание, избрано и свикано за една специална, ограничена цель; г. Калчевъ е депутатъ съ равни права, както и г. Славейковъ; г. Калчевъ не е длъженъ да дава отчетъ за това, което прави или е направилъ. Великото Народно събрание е почело насъ тримата съ тая мисия, — която ще остане една блѣскава точка въ нашитѣ лични възпоменания — и ние дохождаме съ тоя докладъ да изложимъ това, което сме направили и да кажемъ това, което може да бѫде позволено отъ обстоятелствата. Добро ли е или не е добро, достатъчно ли е или не е достатъчно, за това ние не носимъ никаква отговорность. Следователно, не разбирамъ да се повдига въпросъ и да се критикува доклада на депутацията; такива въпроси нѣматъ никакви основания въ правата на депутатитѣ и не влизатъ въ компетентностьта на Великото Народно събрание.

Азъ не съмъ длъженъ да давамъ обяснения, но не искамъ да оставя безъ разяснения повдигнатитѣ отъ г. Славейковъ въпроси. Той казва, че депутацията била приета неофициално — като частни лица. Ако имахъ обичай да прекѫсвамъ, щѣхъ да попитамъ г. Славейковъ, още когато говорѣше, да ми каже какъвъ е официалния приемъ? Какъ, когато българскиятъ князъ пѫтуваше въ Европа, какъ се приемаше той въ европейскитѣ дворове или при посланицитѣ на великитѣ сили? Дали се приемаше официално или официозно? Азъ смѣло мога да кажа, че насъ ни приеха не като частни лица, но като представители на българския народъ, като лица, които иматъ право да говорятъ отъ негово име и на думитѣ на които даваха официално значение. Времето на европейскитѣ държавни мѫже е твърде скѫпо, за да се занимаватъ съ разказитѣ на частни хора. Азъ бихъ желалъ да видя г. Славейкова, да тръгне да пѫтува по Европа, да се представлява като български деецъ и да иска да го приематъ правителствата, за да чуятъ неговитѣ оплаквания. Съмнявамъ се, дали нѣкой ще обърне внимание на неговата особа. (Рѫкоплѣскания).

Обръща се г. Славейковъ къмъ втория въпросъ и прави бележка за съчувствията и общественото мнение. Той казва, че политиката и държавнитѣ мѫже не се водятъ отъ чувствата на народитѣ. Господа, ако единъ ретроградeнъ консерваторъ казваше това, разбирамъ, но да го казва единъ човѣкъ съ претенция на свободолюбиви начала, човѣкъ, който казва, че народитѣ се самоуправляватъ, такъвъ човѣкъ да развива такава теория, то е чудното; па още, да бѣше теорията права, приспособлението ѝ въ настоящия случай е криво. . . (Славейковъ: теорията е крива, че не допущате да се изкажемъ) и дветѣ сѫ криви. Бѫдете малко по патриотъ, погледнете малко по-високо предъ цельта, която се гони. Ако искаме да си съставимъ понятие за сръбско-българската война отъ статистическитѣ сведения на умрѣлитѣ и отъ докторскитѣ рапорти, ще трѣбва да отвърнемъ погледитѣ и да кажемъ, че това бѣше една касапница и нищо повече. Не тъй, обаче, гледа историята на това знаменателно произшествие. Тя представлява една славна страница отъ нашата история, една исполинска крачка въ нашето народно развитие. Почернѣлитѣ семейства оплакватъ скѫпитѣ си загуби, а българскиятъ народъ ликува за своитѣ победи. Тъй е, господа, съ народитѣ. Тежко е за тогова, който падне подъ колелото; но колелото, което представлява народния животъ, не се спира; историята върви напредъ, България живѣе. Мога смѣло да кажа, че днесъ тя стои 80 процента въ по-добро положение, отколкото презъ м. ноември . . . (Гласове: Браво. — Силни рѫкоплѣскания).

Принуденъ съмъ да кажа работи, които не би трѣбвало да се кажатъ: знаете ли, господа, че се направиха опити, които, ако сполучеха, щѣха да се отразятъ веднага гибелно върху сѫществуването на България. . . (Гласове: браво! Силни рѫкоплѣскания). Ако днесъ се събираме тукъ, господа представители, то го дължимъ между другото и на тѣзи симпатии и на това обществено мнение, които за г. Славейковъ не значатъ нищо... (Гласове: браво! браво! Рѫкоплѣскания). Голото, споредъ г. Славейковъ, „обществено мнение“ е, което създаде Италия, което направи Германия и което създава всичкитѣ народи, които вѣрватъ въ своето сѫществуване и се борятъ за своята свобода. (Рѫкоплѣскания).

Това имаше да кажа по-сѫществено по въпроса, не че бѣше нуждно, но защото не искамъ да се хвърлятъ незаслужени упрѣци на действията на депутацията. Може би това, което сме очаквали, да не е напълно достатъчно, но кой народъ е достигналъ своитѣ

идеали въ единъ день, кой държавенъ мѫжъ е видѣлъ осѫществени плановетѣ си тъй, както ги е съставилъ? Италианскиятъ въпросъ свършенъ ли е и днесъ? Папството, единъ отъ най-голѣмитѣ фактори на италианското единство, една отъ най-мощнитѣ сили на цѣлия свѣтъ, още оспорва сѫществуването на италианското царство; папата, който е признатъ за суверенъ, и до днесъ още не признава законната власть на италианския царь въ Римъ, а между това Италия върви и се развива и е една отъ великитѣ сили. Не, господа, въ народнитѣ работи не могатъ да излизатъ въпроситѣ тъй, както могатъ да излизатъ въ търговскитѣ тефтери. Смѣтката да е равна отъ едната страна, както и отъ другата. Народитѣ страдатъ, мѫчатъ се, и работятъ, за да достигнатъ найдоброто, па благодарятъ, ако достигнатъ една часть отъ идеалитѣ си, защото животътъ имъ не се брои съ десетки години. Тъй трѣбва да се гледа и на нашитѣ работи.

Най-после, пакъ казвамъ, ако искаме да видимъ практическия резултатъ по-ясно, не трѣбва освенъ едно безпристрастно сравнение на днешното положение съ онова, което бѣше презъ ноември и ще видимъ разликата.

Слава Богу, че работата е дошла до тукъ, и благодарение на всички, които съдействуваха за това. (Силни рѫкоплѣскания).

Следъ речьта на д-ръ К. Стоиловъ никой не желае да говори и Събранието решава да се изкаже благодарность на великитѣ сили.

V ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

(1887—1888)

11. Лозарството и винодѣлието като важенъ източникъ на приходи за България

4 декемврий 1887 г. Дневн. V. О. Н. С., I р. с., кн. IV, стр. 420.

При разглеждане на бюджета на Министерството на финанситѣ, по който се предвижда една сума отъ 10,000 лева за уреждането на практически курсъ по лозарство и винодѣлие въ гр. Видинъ, народниятъ представитель Шивачевъ, следъ обясненията на министра на финанситѣ Григоръ Д. Начевичъ, заявява, че нѣма нищо противъ отпущането на сумата, намира, обаче, че мѣстото на курса, гр. Видинъ, не е добре избрано, като прави намекъ, че това е станало, защото началникътъ на отдѣлението при Министерството на финанситѣ е отъ този градъ. Предизвиканъ отъ това, д-ръ К. Стоиловъ взима думата:

Господинъ Шивачевъ отдаде за мотивъ на единъ пунктъ отъ бюджета личното съображение и желание на единъ началникъ на отдѣление отъ министерството. Азъ бѣхъ министъръ на финанситѣ когато се изработваше този бюджетъ и протестирамъ най-енергично противъ тази система на подозряване чиновницитѣ на министерството. Може би, господинъ Шивачевъ да не е чулъ, че гр. Видинъ произвежда вино, но отъ това не може да се заключава, че не произвежда, понеже може да има още много работи, които г. Шивачевъ да ги не знае. Избранъ е градътъ Видинъ по твърде сериозни съображения. Мотивитѣ, които сѫ рѫководили правителството при избирането на Видинъ, сѫ следнитѣ: градътъ и окрѫгътъ иматъ около 40,000 дюлюма лозя. Той се сравнява съ ония градове, които иматъ най-много лозя за обработване. Този е първиятъ мотивъ. Вториятъ мотивъ е, че градътъ Видинъ, като се избра да се прави въ него лозарско училище, е представлявалъ особени удобства за търговскитѣ сношения. Може да се избере другъ нѣкой отъ съображения на вѫтрешна политика градъ; може Плѣвенъ, може нѣкой южно-български градъ да бѫде по-удобенъ отъ градъ Видинъ, но не трѣбва да забравяме, че ако искаме да дадемъ потикъ на нашето винодѣлие, ако искаме да се поддържа производителностьта на виното у насъ, трѣбва да тър-

симъ пазаръ за нашето вино. България има единъ милионъ дюлюми лозя, които произвеждатъ 350 до 400 милиона оки вино. Значи, производителностьта на виното може да бѫде голѣмъ източникъ и най-голѣмо богатство за приходитѣ на България; но това вино ще има значение само когато ще може да се изпродава. Гледаме, че тая година сто оки вино се продаваше за 1 левъ. Коя е причината за това? Коя е причината, гдето въ нѣкои мѣста хората не обраха гроздето? — Защото нѣмаше кѫде да го продадатъ. Следователно, ако искаме да подобримъ винодѣлието, тамъ трѣбва да опремъ рамото, гдето ще достигнемъ тази цель. Каза се Варна, удобенъ е, но защо да не е Видинъ или Русе? Това, господа, не е по съображения, че началникътъ на отдѣлението е отъ Видинъ, а по други важни съображения. Защото до Видинъ се намира голѣмия центъръ на винения експортъ на Сърбия, гр. Неготинъ. Това е главното условие, гдето е избранъ Видинъ, за да се намѣрятъ купувачи на виното, да има пазаръ. Трѣбва да знаятъ хората, че имаме вино и че е въ добро качество; трѣбва косвено да се запознаятъ външнитѣ хора съ произведенията. Не можахъ да си доставя статистика, за да се види колко вино харчи гр. Неготинъ; но неготинското вино е всеизвестно, то има европейска репутация; следователно, ако първиятъ ни винотърговски центъръ е близо до Неготинъ, то съ това се създаватъ повече шансове за ставане известно и за намиране купувачи и за нашето вино. Удобството е още и това, че може да се транспортира по-лесно виното отъ Видинъ и може да се ползува съ срѣдствата, съ които се транспортира и неготинското вино. Както каза г. Начевичъ, това не ще кажа, че е единственото срѣдство за повдигане винодѣлието у насъ. Може идната година да отворимъ въ 5—6 пункта такива практически курсове, но за първа година, като срѣдство за опитъ, да си остане така, както се предствя въ бюджета по моя инициатива. Трѣбва да се направятъ образцови изби, гдето да се събира по-голѣмо количество вино, за да могатъ търговцитѣ-ангросисти да го изнасятъ. Нѣма полза да произвеждаме много вино, когато то се намира въ малки количества и у много хора. Защото, когато търговецътъ дойде отъ Европа, той иска да вземе много вино и като седи 5 дена да може да събере такова количество, каквото му трѣбва. Това може да се достигне съ две срѣдства. Или трѣбва наши хора да станатъ прекупвачи и да конкурират и продаватъ после на европейцитѣ или трѣбва да помогне правителството, за да се събератъ по-голѣми количества на едно-две мѣста и да

може да се даде възможность на прямия търговецъ-ангросистъ да купува отъ производителитѣ. Избрахме втория пѫть и, мисля, направихме много добре, защото разноскитѣ и печалбата, която ще има прекупвача, ще останатъ на първия производитель. Не трѣбва да забравяме едно нѣщо, че всичката борба, която се води между народитѣ, всички икономически международни въпроси сѫ за откриване на пазари. Всѣка държава се мѫчи да намѣри мѣсто, гдето да може да продава по-лесно произведенията си. Това трѣбва да направимъ и ние. За това направихме предложение за гр. Видинъ. Имали сме и друго едно съображение, което може би е повлияло, именно, че гр. Видинъ е единъ отъ важнитѣ наши градове, а въ сѫщото време и отъ най-западналитѣ градове. Той е пограниченъ градъ. Последната война ни доказа какво значи той въ това отношение. Той се намира между България и Европа, по единъ отъ най-важнитѣ европейски пѫтища — по Дунава. Всичко, което направимъ за него, ще има значение. Помислихме, че като е за индустрия, даваме възможность на града да се повдигне не съ изкуствени срѣдства, а като се повдигне производителностьта и търговията. Има друго, именно филоксерата. Отпуснахме една сума за срѣдства за борба съ филоксерата. Имали сме предъ очитѣ си примѣра на съседни държави и ние помислихме да имъ подражаваме и съ отваряне на винарски курсове, гдето има филоксера, да се даде много по-голѣма възможность и срѣдства да се боримъ противъ това зло. Въ видинския окрѫгъ има филоксера, за която предвиждаме срѣдства. Тѣзи 10,000 лева, които се отпускатъ, ще принесатъ голѣма полза, защото учителитѣ въ това училище ще иматъ възможность да се занимаватъ и съ това зло и ще укажатъ най-практически съображения, по които ще се предвардимъ отъ това зло. Тѣзи сѫ съображенията, които сѫ рѫководили финансовото министерство, когато е предвидило този параграфъ. Желая не само въ Видинъ, но въ 10 до 15 пункта на България да има такива учреждения, които ще бѫдатъ отъ голѣма полза за страната, а при това и разноскитѣ си ще изплащатъ 10 и 15 кратно. Моля Народното събрание да приеме тази сума, съ което ще направи добро не само на Видинъ частно, но и на цѣла България.

Съответниятъ параграфъ се приема.

12. Тамъ, гдето се сблъскватъ идеитѣ, или гдето се щракатъ тия идеи, тамъ изкокнува истината

12 декемврий 1887 г. Дневн. V О. Н. С., I р. с., кн. VI., стр. 595.

Разглежда се на първо четене законопроекта за печата, внесенъ отъ м-ра на правосѫдието д-ръ К. Стоиловъ.

Следъ доклада, пръвъ взема думата народниятъ представитель Видю Моневъ, който съ нѣколко общи фрази се изказва противъ законопроекта, защото билъ много остъръ и противоречалъ на чл. 79 отъ Конституцията. Въ сѫщия смисълъ се изказва и нар. представитель Н. Шивачевъ, който по-подробно се спира на чл. 21 отъ проекта. Този членъ гласи: „Който напада властьта или неприкосновеността на княза, наказва се съ затворъ отъ една до петь години. Съ сѫщото наказание се наказватъ тѣзи, които проповѣдватъ предателство или измѣна на държавата". Останалитѣ оратори се изказватъ въ полза на проекта. Д-ръ К. Стоиловъ произнася въ защита на проекта следната речь:

Господа представители!

Може би нѣмаше да бѫде нуждно да вземамъ думата, но не мога, отъ друга страна, да оставя върху си упрѣцитѣ, които се хвърлиха, че съмъ предложилъ на Народното събрание единъ законъ, несъгласенъ съ истинскитѣ конституционни правила, съ истинскитѣ свободолюбиви начала на нашия основенъ законъ, отъ който всички се въодушевляваме. Заради това взимамъ думата и ставамъ да отблъсна нѣкои инсинуации, които се хвърлиха върху законопроекта, противъ министра, който го е внесълъ и противъ цѣлия Министерски съветъ, защото този законъ има санкцията или одобрението на моитѣ другари отъ Министерския съветъ.

Първи, който подигна — тъй да кажемъ — атака противъ този законопроектъ, бѣше г. Видю Моневъ и нека ми бѫде позволено да му кажа, че когато той говорѣше, спомнихъ си думитѣ въ Евангелието, гдето Христосъ е казалъ, че не всички, които ми викатъ „Господи, Господи," ще влѣзатъ въ Царството Небесно. Дойде ми на умъ и че не всички, които изговарятъ името „свобода", които се наричатъ либерали, сѫ истински приятели и защитници на свободата. Свободенъ е, казалъ най-великиятъ германски поетъ Гьоте, този, който умѣе самъ себе си да обуздава и връзва; истински свободенъ е онзи народъ, онази държава, гдето има граждани съ характеръ, гдето има граждани съ убеждения, готови да положатъ и коститѣ си за тѣзи убеждения. А не такива граждани, както сте срѣщали у насъ, каквото название да

носятъ, или които въ 1883 г. едно поддържаха, а въ 1887 съвсемъ друго поддържатъ.

Законопроектътъ, който ви се представя, господа представители, гордѣя се, че може да се сравни съ най-свободолюбивитѣ закони и казвамъ ви, че той е по-свободолюбивъ и отъ законитѣ на французката република. Той се основава на принципитѣ на Конституцията, а всѣки законъ у насъ трѣбва да е съгласенъ съ буквата и духа на основния ни законъ, tout seigneur, tout honneur; защото, Конституцията е основата на всички други закони и тѣ трѣбва да сж съгласни въ началата си съ нея. Колкото за тоя членъ отъ нашата Конституция, който се спомена, ще кажа само, че той е буквално преписанъ отъ белгийската конституция и тая конституция, която е изработена въ 1830 г., не е нищо друго, освенъ възпроизвеждане на началата за свобода и самоуправление, както сж тѣ развити въ английския политически животъ и приети въ европейския материкъ следъ великата французка революция. Тъй като тѣзи начала имаха за цель да обуздаятъ злоупотрѣбления и тиранства, тѣ сж повечето въ негативна форма: тѣ казватъ, че това или онова, което ставаше до сега, не трѣбва вече да става, сжщо и този членъ отъ нашата Конституция има историческо значение.

Бѣше време, когато за да можеше единъ човѣкъ да издава вестникъ, трѣбваше да притежава известенъ цензъ, трѣбваше да полага кауция, имаше законъ, който изискваше даване гаранция въ пари до 40,000 франка, които трѣбваше непремѣнно да се вложатъ. Следъ това този вестникъ пакъ се предаваше на цензурата, пращаше се на властьта, която го преглеждаше и което одобрѣше, него позволяваше да се печати, а което не одобряваше, не позволяваше да се печати. Дойде французката революция, когато възтържествуваха началата, на които се наслаждаваме днесъ; дойде пакъ реакция противъ тия столѣтни вериги и тогава се захвана една силна борба, като една отъ правдинитѣ, за които хората се борѣха да извоюватъ, една отъ най-голѣмитѣ основи на Конституцията, фигурираше и свободата на печата. Каза се тогава, че печатътъ е свободенъ, че той не трѣбва да е подчиненъ на онѣзи вериги, на онѣзи закони, които сжществуваха и го връзваха. Постановленията на нашата Конституция по печата, като вземени отъ други конституции, иматъ повечето отрицателенъ характеръ. Чл. 79*) казва, че у насъ печатътъ е свободенъ, т. е. не е подчиненъ на

*) Чл. 79 ал. I отъ Конституцията гласи: „Печатътъ е свободенъ. Никаква цензура не се допуща, сжщо и никакъвъ залогъ не се иска отъ писателитѣ, издателитѣ и печатаритѣ.“

никакви вериги. Никаква цензура не се допуща, сѫщо и никакъвъ залогъ не се иска. Защо тукъ е казано „никаква“ и „никакъвъ“? Защото, когато се е изработвала нашата Конституция, законодателитѣ сѫ предполагали, че е имало закони такива, които, по положението до тогава, полагаха това нѣщо, тѣзи срѣдства, т. е. изискваха и залогъ и цензура отъ единъ човѣкъ, който искаше да издава вестникъ. Следователно, споредъ нашата Конституция не може да сѫществува въ България залогъ, не може да сѫществува и цензура. Ако искате, може да се каже, че не може да сѫществува и цензъ за човѣка при издаване на единъ вестникъ, по-голѣмъ отъ ценза, който е предвиденъ за народнитѣ представители. Има ли такова нѣщо въ закона? Има ли цензура, има ли залогъ, има ли такива условия, предвидени за всѣки български гражданинъ, който би искалъ да издава вестникъ? Прочете статията, която приведохъ по-горе, прочетете по-внимателно законопроекта и ще видите, че, споредъ чл. чл. 4 и 5, изисква се отъ всѣки български гражданинъ да бѫде пълновръстенъ, за да може да издава вестникъ, и че всѣки пълнолѣтенъ български гражданинъ, който се ползува съ всички граждански и политически права, може да бѫде редакторъ. Нека г. Видю Моневъ излѣзе да ми каже законъ съ по-широки начала.

На единъ учитель въ общинско училище, на когото се повѣряватъ 50 ученика за първоначално учение, отъ него виждаме да се изисква срѣдно образование, налагатъ му работи, които надвишаватъ неговитѣ сили и изискватъ му се 99 ценза. Сега на единъ селски или градски учитель за първоначално учение налагате цензъ, искате той да има срѣдно образование, а се явява единъ човѣкъ, който става вестникарь, взима знамето на редакторъ и поучитель на хората, да води общественото мнение, да дава примѣри на обществото и на такъвъ да не искате никакъвъ цензъ, никакъвъ залогъ!

Сравнете статистиката и вижте, единъ учитель ли е принесълъ повече зло за разклащане основитѣ на законитѣ въ държавата или единъ вестникарь. Каквото искате кажете, но печатното слово въ народитѣ и държавитѣ, като въ нашата, гдето хората, колкото и да сѫ хладнокръвни къмъ печата, и това което се пише всѣкога е повлияло отровно, която отрова се е пръскала и вредно се е отразявала въ духа на гражданитѣ, и то въ едно време, когато най-много е трѣбвало, най-голѣма нужда е имало за укрепването на добритѣ елементи, и тѣзи елементи се отравятъ, принципитѣ се погазватъ и не даватъ да се укрепятъ. И при всичко

това, при всичкото огромно влияние на единъ вестникъ, ние не полагаме никакъвъ умственъ или другъ цензъ за издаването му. Ние не туряме даже условието на грамотността.

Имахме право, щѣхме да бѫдемъ даже съвършено последователни, ако бѣхте искали да турите единъ високъ образователенъ цензъ за единъ човѣкъ, който би поискалъ да бѫде издатель и редакторъ на вестникъ или списание. Това може би щѣше и да е по-полезно. Ние не сторихме това, само за да не би имало нито сѣнка на ограничение свободата на печата. Ние не турихме никакъвъ цензъ, а оставихме всѣки пълнолѣтенъ българинъ, който се радва на гражданскитѣ и политическитѣ си права, да може да издава и пише вестникъ. По-широкъ възгледъ не може да сѫществува. Прочее, кои сѫ веригитѣ? Где сѫ опасноститѣ? Едно що има, то е, че щомъ се издаде вестникъ, трѣбва да отиде единъ екземпляръ въ мѣстната полиция, защото тя трѣбва да знае, кой и где се издава вестника. Ние нѣмаме тайна полиция, за да знаемъ, где се издава вестникъ, да знаемъ, сѫществува ли единъ вестникъ или не, както това въ Франция и другаде сѫществува. За това всѣки, който ще издава вестникъ, трѣбва да съобщи, да каже, че азъ ще издавамъ вестникъ. Тѣзи сѫ всичкитѣ разпореждания, които нашиятъ законъ, който сега ви се представя, предвижда за издаването на вестници.

И тѣзи сѫ, господа, всичкитѣ разпореждания или всичкитѣ условия, които предвижда настоящия законъ. Но нека мина сега на процедурата. За престѫпленията по печата законътъ предвижда по-бърза процедура, предвижда се единъ кѫсъ срокъ да се разглеждатъ процеситѣ за тия престѫпления. И знаете ли защо е всичко това? Излиза единъ вестникъ, пише нѣщо престѫпно. Щомъ е излѣзълъ вестникътъ, престѫплението е извършено. Сега, ако се остави, както е било до днесъ, процесътъ да се протака 6 месеца и година, то преследването и наказанието не може да укаже никакво влияние въ обществото, когато отровното влияние, което е направилъ вестникътъ, си остава; защото, хвърлената каль си остава хвърлена, опозореното лице си остава опозорено, защото, най-после, такава бавна процедура не дава никаква възможность да се изравни работата. Затова азъ предвидихъ въ закона, щото тѣзи престѫпления, престѫпленията по печата, които сѫ взели единъ особенъ опасенъ за държавата характеръ у насъ, да могатъ да се разглеждатъ по-скоро; дава се всичката възможность за защита и оправдание на виновнитѣ, всичкитѣ процесуални гаранции се даватъ, само имъ се прекѫсва възмож-

ността, да не бѣгатъ отъ наказанието, отъ протакане на време. Ние можехме да подражаемъ нѣкои много свободни страни и да опредѣлимъ, че такива престѫпления трѣбва да се разглеждатъ въ една инстанция само. Ние не сторихме това пакъ отъ уважение къмъ свободата. Въ закона сѫ предвидени и по-горни инстанции. Тоя, който е набеденъ, ако има доказателства да се оправдае, дава му се пълна възможность да преследва това и презъ три инстанции, както е предвидено и за най-голѣмитѣ престѫпления. Като указвамъ на това, азъ питамъ, где сѫ стѣсненията въ този законъ?

Може да се каже — и разбирамъ, че тамъ ни се правятъ и намецитѣ отъ нѣкои господа представители — че законътъ е малко остричекъ. Остъръ е и Наказателниятъ законъ, който наказва съ смъртъ предателитѣ на отечеството. Но, господа, остротата на закона не докарва нащръбление на свободата. Азъ съмъ казалъ въ едно предишно заседание, па и сега го повтарямъ, че има деяния, които обществото осѫжда, като престѫпни. Законодателтъ казва, че туй деяние е престѫпно и азъ го таксувамъ тъй и му налагамъ такова наказание. Таксата, т. е. наказанието, зависи отъ обществото, отъ неговата оценка. Никому свободата не се нащърбява съ строгостьта на наказанието.

Деянията сѫ престѫпни, наказанията могатъ да сѫ строги, но предвидъ на всичко това, което е произлѣзло до сега въ България отъ този печатъ, предвиденитѣ наказания не сѫ строги. Ромънскиятъ вестникъ „Лупта“ се наказа съ 2 години затворъ, защото нападналъ Държавния глава. Ако се даваше на полицията право да конфискува, да наказва редактора, да, но тукъ това го нѣма.

И така, тукъ се говори за престѫпления, каквито се предвиждатъ и въ Конституцията и могатъ да се сѫдятъ все на основание на този законъ. Не сѫ справедливи бележкитѣ, които се направиха по чл. 21 отъ закона. Тоя членъ не говори за друга власть, освенъ за властьта или за неприкосновеностьта на княза. И едно отъ двете, господа представители: или ние имаме Конституция и следователно трѣбва да я пазимъ и почитаме и да се мѫчимъ да се възпитаваме въ нейния духъ, или да признаемъ, че всичко това е просто само една борба кой да може да седне на министерския столъ. Азъ мога да кажа своето мнение. Още отначалото съмъ гледалъ сериозно на това, що се вършило въ България, гледалъ съмъ, щото приспособлението на Конституцията да бѫде сериозно. Конституцията казва, че князътъ е неприкосновенъ, но

кажете ми, какво не се е писало противъ българската корона? И що значи тази „света и неприкосновена“ корона? То значи много, както въ Англия и Белгия: не трѣбва името на княза да се явява въ вестницитѣ. Ако искате, критикувайте министритѣ, критикувайте управителитѣ, но особата на княза трѣбва да стои по-високо и отъ министри и отъ управители. Защото, като свалите княза въ калта, вие убивате конституционния режимъ въ България, убивате своята свобода. Конституция не значи нищо друго, освенъ да имашъ държавенъ глава, отъ него да произтича всѣка инициатива, но да не отговаря за нищо; и всички добри работи да се приписватъ нему, а всичкитѣ лоши разпореждания и грѣшки да се отдаватъ на министритѣ, защото тѣ сѫ отговорнитѣ лица въ конституционната страна, тѣ приподписватъ всѣка една мѣрка за държавата. (Гласове: Да, вѣрно). Какво значеше безобразието, съ което се нападаше бившия князъ, какво значи сега да се напада настоящия князъ? (Ржкоплѣскания). То било конституционализъмъ! Поведението на нашитѣ вестникари спрямо бившия князъ показва отсѫтствие у тѣхъ на всѣко нравствено чувство. Днесъ князътъ който е дошелъ въ България да прави такава жертва, и този българинъ, който се намѣри да мачка името на княза въ калта, той е вече антиконституционалистъ, той е човѣкъ, който или принадлежи къмъ лудницата, както това правятъ въ Англия, или е човѣкъ, който показва лудость по отсѫтствие въ него на всѣкакви нравствени принципи.

Следователно, чл. 21 отъ закона има за цель, по самия чл. 8 отъ Конституцията, да огради властьта и неприкосновеността на княза и е изключително за княза. За властьта се говори въ чл. 20 на този законъ, но и тамъ не е за ограждане нашитѣ личности, личноститѣ на министритѣ, но е за ограждане властьта, принципа на властьта. Не е истина това, което казва г. Шивачевъ, че думитѣ „измѣна и предателство“ не сѫ опредѣлени. Нашиятъ Наказателенъ законъ опредѣля какво е предателство и измѣна. Тѣ сѫ технически термини, които се употрѣбяватъ въ всички углавни закони. И вчера ние приехме военно-наказателния законъ и тия термини се приеха. Всички знаемъ наистина, че има дума предателство въ общественъ смисълъ, но тукъ думитѣ предатели и измѣници на отечеството сѫ технически термини и се предвиждатъ за тѣзи специални престѫпления, наказвани въ Наказателния законъ. И, когато министерството е работило този законъ, не е имало на умъ такива обществени термини, но термини, които опредѣлятъ понятието, което е въ нашитѣ закони. Следователно, тукъ сѫ турнати

тѣзи работи, защото и въ Наказателния законъ сѫществуватъ термини предателство и измѣна, и тукъ се говори за тѣхъ, когато се вършатъ чрезъ печата.

Мимоходомъ спомена нѣщо г. Шивачевъ за сѫдиитѣ и прокурортитѣ въ това заседание при разискването на моя законъ. Той два пѫти направи упрѣци на сѫдиитѣ, като иска да даде да се разбере, че тѣ се влияели отъ нѣкои настроения. Азъ протестирамъ противъ тѣзи инсинуации. Като началникъ на сѫдиитѣ, азъ считамъ за своя длъжность да опровергая това нѣщо. Въ Министерството на правосѫдието не е запретено никому, всѣки е свободенъ да прегледа актоветѣ. По никое дѣло нѣма отъ мене заповѣдь до сѫдии, тъй или инакъ да се реши туй или онуй дѣло. И мога смѣло да кажа, че нѣма мой чиновникъ наказанъ, че решилъ едно дѣло така, а не инакъ. Азъ съмъ се трудилъ всѣкога да дамъ напредъкъ на съвѣстнитѣ сѫдии и мога да кажа, че сѫдиитѣ сѫ били свободни въ съвѣстьта си, и въ всички на менъ известни случаи решавали сѫ по съвѣсть и убеждение. У насъ нѣма сѫдии да мѣрятъ съ два аршина — това ще признае и самъ г. Шивачевъ — щателно си гледатъ дѣлата. Разбира се, че абсолютно правосѫдие не сѫществува въ България, да, но туй и другаде нѣма, защото съвършенитѣ работи не се срѣщатъ между хората. Мѫчимъ се, обаче, както за себе си, тъй и за моитѣ другари го казвамъ; стремимъ се всички да поставимъ сѫдиитѣ на такава независима почва, както това е въ най-развитата държава. И нека излѣзе единъ сѫдия да каже, че има такава заповѣдь отъ мене какъ да реши известно дѣло. Не трѣбва да обръщамъ внимание на това, но азъ казвамъ, че тѣзи намеци бѣха хвърлени съ цель да се подкопае чувството на правосѫдието и убеждението на депутатитѣ, като че сѫдиитѣ не се водятъ по закона.

Законътъ за печата, господа, ако се приеме, той ще се приспособлява и за еднитѣ и за другитѣ; и на мене, когато го престѫпя, и на г. Шивачева, когато го престѫпи. Па и досега не се е правило разлика въ приспособлението на законитѣ и догдето ние сме на власть, сѫдиитѣ нѣма да правятъ разлика.

Най-после, господа представители, всичката борба, която е ставала въ Европа за свободата на печата, се е ржководила отъ тая благородна мисъль, че тамъ, гдето се сблъскватъ идеитѣ или гдето се щракатъ тия идеи, тамъ изкокнува истината. И нашето желание, желанието на тия, които сѫ правили Конституцията, е било, щото въ България да има повече свобода на сблъскване на идеитѣ, на критикитѣ, на освѣтленията въ истината и на тая сво-

бода никакви граници не се полагатъ съ тоя законъ. Колкото вестници и които искатъ, могатъ да издаватъ, стига да сѫ съ цель да помагатъ на напредъка на народа. Но трѣбва да признаемъ, господа представители, това, което е вършено досега отъ насъ. Отъ освобождението на България, откакъ сѫществува България, въ която се явиха и има толкова партии и фракции, отъ които всѣка е имала по нѣколко органа, колко въпроси има, питамъ съвѣстно, колко въпроси, които печатътъ може да се гордѣе, че е освѣтлилъ, че е създалъ, кои въпроси ни е извоювала тая свобода на печата, за колко въпроси има да кажемъ, че благодарение на свободата на печата можахме да се освѣтлимъ по тѣхъ? Печатътъ е билъ само едно срѣдство да се хвърля каль въ лицето на хората, той е срѣдството, което въ голѣмъ размѣръ е отговорно за преврата въ България. (Гласове: вѣрно!)

Отъ тия съображения рѫководимъ, Министерскиятъ съветъ предложи на почитаемото Народно събрание тоя законъ, който носи моя подписъ. И азъ повтарямъ още веднажъ и правя възвание къмъ вашето безпристрастие, господа представители, увѣренъ, че всички сме приятели на свободата, толкова поне, колкото г. В. Моневъ; прочетете добре закона, а не се рѫководете отъ фрази и думи, питамъ, има ли нейде ограничение на свободата? Чрезъ този законъ нѣкой български гений, нѣкой апостолъ на свободата на България, който иска да стане редакторъ, ще бѫде ли ограниченъ съ този законъ? — Не. Прегледайте склада на престѫпленията, питайте се сами, българската държава, българскитѣ граждани ще ли пострадатъ нѣщо, ще ли се ощърбатъ въ нѣщо тѣхнитѣ права съ тоя законъ — и вие сами ще си отговорите. — Не. Напротивъ, който има за цель да открива истината, да се бори за свободата на българския народъ, да изобличава злоупотрѣбителитѣ или да ги поправя, да критикува и освѣтлява въпроситѣ, за това всѣки има абсолютно пълна свобода; може да критикува, било тия, които управляватъ България, било отдѣлни чиновници. Това е то законътъ за печата. Но, законътъ иска да се не бърка тамъ Особата, която споредъ Конституцията е света и неприкосновена. Тоя законъ, когато човѣкъ работи искрено и съвѣстно да помогне на отечеството си, му дава пълна свобода, не му туря никакви прѣчки на пѫтя, освенъ когато иска да клевети и да опозорява, за да вреди на държавата. Тоя законъ иска, щото на правителството, поставено да работи за запазване интереситѣ на България, като се указватъ грѣшкитѣ му, да не се вършатъ работи, които да му правятъ излишни за-

труднения въ постигането на задачата му. Ето тая е цельта на закона и азъ мисля, следъ като всички го обсѫдите зрѣло, ще го разгледате и приемете. При съставянето на закона нашето рѫководство е било дълбокото желание не да ограничимъ свободата, но да я оградимъ; да има критика, сблъскване на идеитѣ, за да може чрезъ това да се възстановява туй, което е полезно и добро за страната. (Силни рѫкоплѣскания).

Законопроектътъ се приема.

13. Смъртното наказание.

27 ноември 1888 г. Дневн. V О. Н. С., II. р. с., кн. VII, стр. 37.

Д-ръ К. Стоиловъ, като министъръ на правосѫдието, внася изработения по негова инициатива и съ негово непосрѣдствено участие проектъ за наказателенъ законъ. На първо четене законопроектътъ се приема безъ дебати въ заседанието на 2 ноември 1888. На второ четене, при разглеждането на чл. 13, въ който се изброяватъ наказанията, д-ръ К. Стоиловъ произнася следната речь за смъртното наказание:

Господа представители,

Страшно нѣщо е смъртьта, — и колкото да е навикналъ човѣкъ да я гледа на лице, все пакъ предъ смъртьта тръпки го хващатъ. Като имаме това предвидъ, лесно ще разберемъ, защо е толкова тежко смъртното наказание. Ние си вземаме правото и унищожаваме въ една минута живота на единъ човѣкъ, скѫсваме всички негови правни отношения и отъ една единица, която ние не сме създали, правимъ едно нищо. За тѣзи, които искатъ да влияятъ на чувствата на хората, за тѣзи, които пишатъ романи, смъртьта е твърде благодарна почва. Нещастието на човѣка, който оставя млада жена съ малолѣтни деца, може да причини сълзи и на най-твърдитѣ сърдца. И днесъ, когато негодуванието противъ смъртното наказание се изказва въ пъленъ размѣръ, ние, за да бѫдемъ справедливи, трѣбва да гледаме на дветѣ страни на медала. Разбираме, че е мѫчно за едного, който отива на улицата и се връща спокойно въ дома си, да се хвърли върху него единъ куршумъ отъ пушка и той да падне. Всѣки единъ, когато вижда единъ човѣкъ въ цвѣтущо състояние, че изпадне, ще заплаче надъ

неговитѣ деца и жена. Помислете сега, че на сцената гдето е извършено това злодеяние, се представятъ още и други злини, които сѫ свързани съ него; представете си нѣкое многочленно семейство, което е опропастено, представете си всичко това зло, което единъ злодей е направилъ на една фамилия и на ближнитѣ ѝ, и тогазъ питамъ ви, кое е правото възмездие за това деяние? — Явява се една шайка разбойници, туря въ опасность цѣлата държава и сѫществуването на отдѣлни граждани, принуждаватъ се селата да се изселватъ, убиватъ се хора; питамъ: какво е правото възмездие за такива човѣци?

За да може да се отговори, трѣбва да се отнесемъ справедливо спрямо въпроса. Не бива да говоримъ това, което чувствата ни казватъ, нито да говоримъ това, което би било желателно да стане, но трѣбва да вземемъ действителностьта и да питаме: защо се налага наказание?

Тоя въпросъ се е подигалъ още откакъ хората захванаха да мислятъ, за какво сѫществуватъ отдѣлнитѣ сѫщества. Ние ще намѣримъ, че тия отговори се падатъ подъ три главни точки зрение: еднитѣ поддържатъ, че се наказватъ хората, защото отъ това наказание обществото имало полза, и казватъ, че, за да се ползуватъ сто хиляди или единъ милионъ хора, лишаваме въ даденъ случай отъ животъ едного. Това е утилитарна теория. Подъ тая точка зрение почти всички подведоха днесъ смъртното наказание, защото всѣки, който говори противъ, питаше накрая: какво влияние има смъртното наказание? Еднитѣ мислятъ, че ползата произлиза отъ това, като се застрашаватъ хората, щомъ виждатъ, че се обесватъ престѫпницитѣ публично и явно; съ това се въздържатъ тѣзи, които не сѫ имали случай да направятъ престѫпление, отъ бѫдещи престѫпления. Други пъкъ казватъ, че престѫпникътъ е човѣкъ неблаговъзпитанъ, ние, за да извлѣчемъ отъ него полза, трѣбва да го благовъзпитаме. Ни една отъ тѣзи точки зрение не може да бѫде мѣродавна за наказанието. Може да има най-сетне полза, но тая полза не ни дава право да налагаме смъртно наказание. Валенщайнъ е казалъ: „Нека се обесятъ невинни хора, защото толкова повече ще страдатъ виновнитѣ“. Единъ английски сѫдия, който осѫдилъ нѣкого на смъртъ, му е казалъ: „Не се осѫждашъ, защото си открадналъ, но се осѫждашъ да не крадатъ хората по-нататъкъ.“

Тѣзи сѫ съображенията на ползата. Но ползата не е основание за справедливостьта или за законностьта на смъртното наказание. За това мнозина мислители търсиха други основания.

Казаха, че членовете на едно общество съставляватъ единъ видъ договоръ. Щомъ стане нѣкой членъ на тая държава или на това общество, той се задължава, че ще прави това и това, а ако не изпълни тоя контрактъ, той ще се подведе подъ наказание. Следователно, еднитѣ оправдаватъ наказанието, че е нарушилъ договора, а другитѣ казватъ, че обществото се намира въ опасность и, за да се съхрани, то се налага наказанието. И тая почва ми се вижда тъй сѫщо за неоснователна, защото ние въ историята нѣмаме доказателство, че една държава се е съставила чрезъ единъ договоръ. Даже най-новитѣ английски колонии, въ новооткрититѣ части на свѣта, не сѫществуватъ условени, чрезъ договори. Държавата е нѣщо свързано съ историята и се развива съ единици, а не на основание на договори. Следователно, всичкитѣ заключения, които се теглятъ отъ това, сѫ не неоснователни.

Нѣкои казватъ, че държавитѣ се намирали по свѣта, за да се осѫществи вѣчната правда и да осѫществятъ това, което Богъ е наредилъ. Това е богословската точка зрение и излиза отъ мойсеевия законъ. Отъ тая точка зрение нѣкои господа се коснаха, когато говорѣха противъ смъртното наказание. И тѣхнитѣ въззрения тъй сѫщо ми се виждатъ неоснователни. Това, което вѣчното правосѫдие има да върши съ престѫпницитѣ и съ тѣзи, които сѫ извършили нѣкое злодеяние или помислятъ да го извършатъ, не е работа на хората, това въ другия свѣтъ се решава. Тукъ, когато се наказватъ престѫпленията, трѣбва да се основаваме изкючително на такива съображения, които сѫ достѫпни на човѣшкия умъ, а не на заповѣди Божии или на Свещеното писание.

Правната точка е, че наказанието е стойностьта на извършеното деяние. Въ всѣка една държава, както въ най-необразованитѣ, така и въ образованитѣ, гражданитѣ помежду си сѫ равни предъ закона. Както всѣко деяние има своето последствие въ физическия свѣтъ, така и тукъ; както виждаме, когато единъ човѣкъ съ остъръ ножъ засегне пръста си, протича кръвь, така сѫщо и следъ едно злодеяние следва наказание. Наказанието е другата страна на монетата „престѫпление“. Неизбѣжното последствие на престѫплението е наказанието. Само отъ тая точка зрение може да се гледа на правото на държавата да налага наказание за извършени престѫпни деяния.

Щомъ е тъй, то оценката на едно престѫпно деяние или — ако е позволено да се ползувамъ отъ изражението на борсата — неговиятъ курсъ зависи отъ взглядоветѣ на обществото. Както

една рана, нанесена на единъ органъ, може да действува по-малко опасно, отколкото на другъ, така сѫщо и престѫпленията по устройството, основата и целитѣ имъ иматъ различни значения. За това се случва, че въ една държава, въ единъ вѣкъ, имаха, напримѣръ, за кражба смъртно наказание, а за сѫщото престѫпление въ друга държава имаха друго наказание или за различни престѫпления въ различни държави имаха сѫщото наказание. Тѣзи сѫ работи на борсата, а цената на това наказание го дава обществото или държавата.

Сега, пита се, когато мѣрката на наказанието е курсътъ на извършеното деяние, то какво мѣсто има смъртното наказание въ системата на наказанията? Противъ смъртното наказание се говори много. Въ нашата литература има една много добра статия, именно въ „Периодическото списание", гдето много сполучливо е изложена историята на смъртното наказание, предвидени сѫ аргументи за и противъ и сѫ споменати взглядоветѣ, които въ разни времена преодоляваха за това наказание.

Обаче, господа, не всичко, което е най-добро, е и най-целесъобразно. Ние търсимъ това, което е най-подходяще и което отговаря на възренията на нашия народъ.

Смъртното наказание е отмѣнено въ много държави. Най-близкия примѣръ за унищожението на смъртното наказание имаме въ Италия. Въ законопроекта, който е внесенъ въ италианската камара, смъртно наказание не сѫществува. Трѣбва да вземемъ предвидъ, че до гласуването на тоя законопроектъ въ Италия сѫществуваха два наказателни кодекса: сѫществуваше тосканскиятъ отъ 1859 година и сардинскиятъ отъ 1848 година. Сардинскиятъ предвижда смъртно наказание, а тосканскиятъ го унищожава. Но фактътъ е, че отъ 20 години насамъ въ Италия сѫ престанали да приспособяватъ смъртното наказание. И тамъ е сѫществувало предписанието, че всѣка смъртна присѫда трѣбва да бѫде подписана отъ държавния глава, но отъ 20 години не е имало смъртна присѫда, която да е била потвърдена отъ държавния глава. Оставамъ на страна, че Италия е класическа почва за развитието на науката и изкуствата, оставямъ на страна, че тамъ още въ срѣднитѣ вѣкове имаше литература, учебни заведения, статистика, които бѣха много по-цвѣтущи, отколкото въ 19 вѣкъ въ нѣкои други страни; оставямъ на страна това, само споменувамъ, че отъ 20 години насамъ общото мнение въ Италия навикна да смѣта смъртното наказание като ненаказание. Отъ друга страна, има държави, много цивилизовани, които могатъ да ни

служатъ за образецъ, като Белгия, Швейцария или нѣкои държави отъ Съединенитѣ щати, въ които смъртното наказание и днесъ още съществува. Следователно, аргументътъ, че едно законодателство е по-свободно, ако не предвижда смъртното наказание, е неоснователно.

За да можемъ сега да отговоримъ на горния въпросъ, повтарямъ, че не е думата какво е най-доброто, но е думата, какво е най-целесъобразно. Най-доброто е да нѣма никакво наказание и тукъ на земята да бъде земенъ рай. Това го желаеха хората отъ памтивѣка, и фанатицитѣ на различни религии съ предсказвали, че ще дойде времето, когато не ще има война и престъпление. Ние чакаме вече 1000 години да дойдатъ тѣзи времена, като че очакваме нѣкой Месия, но не виждаме да дохожда тая епоха; напротивъ, виждаме, че престъпленията се повтарятъ и ставатъ всѣкидневни. За това, не най-съвършеното, не най-доброто, но това, което е най-съобразното съ нашитѣ взглядове, трѣбва да приемемъ.

Ако нѣкой отъ васъ иде да купи недвижима собственость, да плати пари, да вземе актъ и да влѣзе въ владение, значи той е турилъ всичката надежда за доброто бъдеще на своето семейство въ това владение; а после, щомъ влѣзешъ въ къщата си, да те налегнатъ нѣколко хора и да те убиятъ, отъ користолюбива цель, отъ най-низкото подбуждение, само за да забогатѣятъ. Питамъ ви: какво наказание ще наложите на такива хора? (Гласове: смърть!) Ако не съществуватъ окови или строгъ тъмниченъ затворъ или смъртно наказание, то не ще ли се подиграватъ хората?

Вземете другъ случай, който се разглежда още въ съдилището (нѣма да споменувамъ имена). Тамъ имахме възможность да видимъ, какъ по единъ най-звѣрски начинъ се убиваха хората и тѣлата имъ се късаха на парчета. Питамъ ви, господа представители: общественото мнение какво наказание ще иска да наложи на такива престъпници? (Гласове: смъртно.) Пакъ ще кажа, че ако не се наложи такова наказание, то ще възстане общественото мнение и ще каже, че въ България нѣма закони. Ние не трѣбва да даваме поводъ на населението да мисли, че у насъ нѣма закони.

Тѣзи съ съображенията, които ме накараха да впиша въ моя докладъ това, което поддържамъ сега.

Отъ философска точка зрение и отъ точка зрение на кабинета, смъртното наказание се осъжда. Разбира се, за да се осъжда

смъртното наказание, такива аргументи има много, но, както това трѣбване на науката, така и много други, всѣкога се приспособяватъ, когато имъ дойде времето. Като вземемъ предвидъ, че има такива случаи не само у насъ, но и въ най-цивилизованитѣ държави — ще спомена случая въ Франция на двамата убийци преди нѣколко месеци — има такива огромни престѫпления, които всѣватъ страхъ всрѣдъ обществото и между хората настава паника, като че влиза неприятель въ страната и всѣки пита: какъ може да се отърве обществото отъ такива злодейци? — И тогазъ общественото мнение е съгласно, ако би могли десеть пѫти да се убиятъ, да извика: нека да се убиятъ още веднажъ. Или, ако нѣкой човѣкъ състави шайка и убива хората, прави обири безъ да го е грижа, пострадватъ отъ това стотина семейства, то и за тѣзи случаи, които сѫ най-тежки, предвидилъ съмъ смъртно наказание. За такива случаи, кѫдето престѫплението се извършва чрезъ запалване на една кѫща, въ която живѣе цѣло семейство и пострадватъ хората, предвидилъ съмъ сѫщо смъртно наказание.

Ако безпристрастно притеглите случаитѣ, въ които е предвидено смъртното наказание, вие ще видите, че тамъ действително не може да има друго наказание, освенъ смъртното. Всѣко друго наказание ще се счита, че това престѫпление не е получило своята законна правда.

Освенъ това, господа представители, трѣбва да забележите обстоятелството, че у народитѣ не може изведнажъ да се въвеждатъ най-добритѣ работи, но трѣбва да се върви постепенно. У насъ Турскиятъ наказателенъ законъ, който е днесъ въ сила, предвижда 16 случаи на смъртно наказание. Ако, както забеляза господина докладчикътъ, прескочимъ отъ това положение, въ което се намираме днесъ, въ едно много по-меко, то ще бѫде единъ скокъ опасенъ за правосѫдието и за понятията на населението върху правдата и неправдата.

Освенъ това, смъртното наказание е представено въ една форма, която не може да бѫде предвидена по-мека. Въ много наказателни кодекси, напримѣръ въ германския и белгийския, се казва, че за такива и такива престѫпления има смърть, а за другитѣ сѫдията е свободенъ било да наложи смъртно наказание, било да освободи престѫпника отъ него. Ние сме дали, обаче, право на сѫдиитѣ въ всѣки единъ случай, безъ да даватъ нѣкому отчетъ, да кажатъ, че въ единъ даденъ случай въ полза на подсѫдимия сѫществува облекчително обстоятелство. Щомъ такова

нѣщо се констатира — и въ процеса всѣкога се питатъ, има ли смекчителни обстоятелства — то сѫдията ще има право да помилва отъ смъртно наказание на строгъ тъмниченъ доживотенъ или временень затворъ. Значи, тукъ се ограничава правото за прилагане смъртното наказание. Освенъ това, приложението на смъртното наказание за лица отъ женски полъ не се позволява. Значи, ако предполагаме, че числото на женитѣ въ България е равно съ числото на мѫжетѣ, то вече половината отъ населението се освобождава отъ смъртното наказание: Освенъ това, освобождаватъ се лицата (чете: чл. 60 отъ проекта):

„Смъртното наказание се замѣнява съ доживотенъ строгъ тъмниченъ затворъ:

1) за лицата отъ женски полъ,

2) за лицата, които сѫ навършили повече отъ 70 години въ началото на изпълнение присѫдата".

Освенъ това, за да се прилага смъртното наказание и въ най-ограниченитѣ случаи даже, изисква се щото всѣка смъртна присѫда да бѫде представена на Държавния глава за утвърждение. По-тѣсни граници за смъртното наказание не може да се предвидятъ; по-мекъ и по-свободолюбивъ не може да бѫде Наказателниятъ законъ при днешнитѣ обстоятелства въ България.

Като вземете предвидъ всички тѣзи работи и като вземете предвидъ, че не трѣбва, за да се удовлетворява нѣкоя теория, да разкѫсаме понятието на хората за правото и за кривото и да осуетимъ наказанията, азъ съмъ убеденъ, че ще приемете предложението, което съмъ направилъ въ Наказателния законъ за смъртното наказание. (Продължително рѫкоплѣскане).

Събранието е възприело смъртното наказание.

14. Престъпленията противъ избирателното право съ отправени противъ основата на държавата

30 ноември 1888 г. Дневн. V. О. Н. С., II р. с., кн. VII., стр. 82.

При второ четене на Наказателния законъ, по-оживени дебати се развиватъ при разглеждането на чл. 126 отъ проекта (сега чл. 137 отъ Наказателния законъ). Членътъ е последниятъ отъ главата и въ него се опредѣлятъ случаитѣ, въ които на виновния се налага допълнително наказание — лишение отъ права. Народниятъ представитель Шивачевъ настоява за премахването на цѣлия членъ, като намира, че престъпленията противъ избирателното право съ „просто политически нарушения". Други отъ народнитѣ представители предлагатъ само нѣкои измѣнения. Д-ръ К. Стоиловъ е противъ премахването на члена:

Господа представители,

Трѣбва да бъдемъ последователни. Това, което казахъ нѣколко пъти, повтарямъ го и сега. Може би на нѣкои да се виждатъ тежки тѣзи наказания, но, по мое мнение, тѣзи престъпления съ най-опасни. Искате ли да имате свобода въ държавата, искате ли свободата да цъвти у насъ, трѣбва да я оградите съ всички възможни срѣдства. Това, което ви предлагамъ, не е ново откритие, то съществува въ всички законодателства. Тѣзи престъпления съ отправени противъ основата на държавата, както е предателството, измѣната и пр.; тѣ съ най-важни престъпления, които идатъ по реда си подиръ престъпленията противъ държавата. Ако искате, когато се касае за права, да кажемъ, че това е свето и ненарушимо право, и когато се наруши това право, да не налагаме наказание и глоба, не съмъ противенъ, но казахъ, че тогава ще бъдемъ непоследователни. Тоя човѣкъ, който съзнателно лишава нѣкого отъ избирателното му право, тоя човѣкъ вие искате да го оставите да си играе? Нека самъ г. Шивачевъ каже, не е ли билъ той, който е билъ изличаванъ отъ избирателнитѣ списъци? Не е ли билъ той, комуто е билъ отнетъ хлѣба за препитание и днесъ той е на мнение да не се приеме едно такова престъпление за нарушение! Престъпленията тукъ, господа представители, съ важни. Истина, предвижда се въ нѣкои случаи и глоба, както напр. въ члена, който се предложи за влизане съ оръжие въ избирателното събрание, но глобата е предвидена алтернативно, т. е. съдътъ може да избере или глобата или затвора. Същевременно, както се каза и тукъ, лишението отъ права е задължително за чл. чл. 115 и 116. Да се премахне този членъ

изцѣло, азъ не мога да се съглася, господа представители. Изложихъ ви мотивитѣ, по които поддържамъ члена, и, ако Народното събрание иска да го отхвърли, тогава отговорността е на Народното събрание.

При по-нататъшнитѣ дебати д-ръ К. Стоиловъ се съгласява съ известни измѣнения въ текста на разглеждания членъ. Народнитѣ представители З. Градинаровъ и Д. Ангеловъ все пакъ намиратъ, че предвиденото лишение отъ права е твърде строго за характера на престѫплението и искатъ да се изхвърли, съ изключение за най-тежкия случай (сегашниятъ чл. 126 отъ Наказателния законъ). Последниятъ отъ тѣхъ се мотивира, между другото, съ това, че сѫдилищата при решаването на дѣла отъ подобенъ характеръ действуватъ партизански и въ угода на правителството. Д-ръ К. Стоиловъ взима думата: (1 декмврий 1888 г., Дневн. V. О. Н. С., II. р. с., кн. VIII, стр. 4)

Господа представители,

Вчера още ви казахъ мнението си по този членъ. Представиха се действително много мотиви, не можаха, обаче, да ме убедятъ. Това ви го казвамъ ясно и то именно за това, защото азъ, както казахъ, не разбирамъ за една работа да се турятъ два аршина. Или искаме българското княжество да е конституционна държава и Конституцията да е сериозно основния законъ на държавата, и когато ни понася, и когато не ни понася, или не щемъ това нѣщо. Ако искаме България да се управлява конституционно, ако сме взели за примѣръ най-свободолюбивитѣ конституции, каквато е белгийската, отъ която и нашата е заимствувана, никой нѣма да откаже, че ние трѣбва да теглимъ последствията на тия начала. Ако ние сме приели правото на всѣки българинъ да гласоподава, ако сме изхвърлили всѣкакви условия въ избираемостьта, ако нѣмаме никакви ограничения, то азъ мисля, че който каже „а", трѣбва да каже и „б"; който каже едно нѣщо, приеме едно начало, трѣбва да тегли и неговитѣ последствия. Защото, когато се касае за права, ако правата считаме като неминуеми условия за сѫществуването на България, то трѣбва да дадемъ и възможность, щото тия права безусловно и безпрепятствено да могатъ да се упражняватъ. Азъ ще ви посоча примѣра на Германия. Всички хора, които познаватъ конституцията на Германия, сѫ съгласни, че тя е много назадъ отъ нашата; тамъ нѣма парламентаризъмъ. Въ Германия, обаче, престѫплението на чиновникъ, който не е записалъ нѣкого въ избирателнитѣ списъци съзнателно, влѣче и лишение отъ граждански и политически права. А кѫде е Германия,

кѫде е българската конституция? Чл. 108 отъ Германския наказателенъ законъ казва, че който направи тия престѫпления, се лишава отъ граждански и политически права отъ 1 до 5 години. А нашето лишение отъ права е отъ 1 до 3 години. Изказахъ пакъ тѣзи аргументи, господа представители, да напомня на господата, които въстанаха противъ отнемането на тия права въ предвиденитѣ случаи: тѣ като искрени последователи на свободата, на словото, тѣ именно трѣбваше да се застѫпятъ строго да защитятъ тѣзи права.

Каза ми се тукъ за сѫдилищата. Не ме плаши това, господа представители. Сѫщитѣ упрѣци, които се правятъ тукъ на нашитѣ сѫдилища, правятъ се и на германскитѣ, при това въ Германия сѫдилищата стоятъ най-високо. Въ всѣки процесъ има хора, които губятъ и този, който губи, е недоволенъ отъ сѫда. Не ми казвайте, че се срѣщатъ тукъ-тамъ сѫдии, които се занимаватъ може би съ работи, които не сѫ тѣхни. Ако има такива, вината не е въ правителството. И когато искате да сѫдите за сѫдилищата, сравнявайте положението, което е днесъ, и което бѣше преди 10 години. И ако сте безпристрастни, ще признаете, че уровенътъ на правосѫдието, както и уровенътъ на просвѣщението стоятъ много по-високо, отколкото преди 10 години.

Трѣбва да поправя и нѣкои недостатъци на тѣзи, които говориха за лишението отъ граждански и политически права въобще. Въ нашия законопроектъ нѣма предвидено общо лишение отъ граждански и политически права. Изражението „граждански и политически права“ е прието, но въ нашия законопроектъ нѣма такова нѣщо. Законопроектътъ предвижда, че въ нѣкои случаи, опредѣлени отъ закона, осѫденията може да се лиши отъ опредѣлени въ закона права и, освенъ туй, тукъ нѣма лишение отъ права за 5 години; тукъ най-тежкото лишение е 3 години. Обаче, както казахъ, господа представители, азъ ви представямъ моя проектъ, това, което е моето мнение по въпроса. Последната дума принадлежи вамъ. Ако мислите, че това е твърде строго, азъ не съмъ противенъ, не само въ този членъ, но и въ всичкитѣ други членове да направите това, което считате, че е добро. Моето мнение е следното: за престѫпленията, предвидени въ чл. 115, да си остане както е, а престѫпленията, предвидени въ чл. 116, разбира се, че тѣ не сѫ толкозъ важни. Не мислете, обаче, че сѫ незначителни. Управлението, нашата Конституция не е възможно да се практикуватъ, ако въ насъ самоуправлението на общинитѣ и

окрѫзитѣ не е обезпечено. Както семейството е основата на държавата, тъй и самоуправлението на общинитѣ и окрѫзитѣ е основата на нашето конституционно управление. За това, въ цѣлия законъ ще видите, че азъ съмъ приравнилъ членоветѣ на общинскитѣ и окрѫжни съвети съ правителственитѣ чиновници. За това азъ мисля, че тѣ сѫ основата на самоуправлението. Едно самоуправление, което се състои само отъ една камара, то е олигархия, то е аристокрация. Управлението демократическо, каквото ние трѣбва да приемемъ, трѣбва да захваща отъ основанията си. Напримѣръ Белгия и Франция. Франция е република, но тя е подолу отъ Белгия. За това именно се счита, че престѫплението по чл. 116 не е отъ лекитѣ. Предвидъ, обаче, на тѣзи практически съображения, които ни се представиха, азъ се съгласявамъ да отпадне лишението отъ права на военна служба. Що значи това лишение? — Законътъ за новобранцитѣ го изяснява. Законътъ за новобранцитѣ, както въобще Военниятъ законъ, счита, че едно отъ най-почетнитѣ занятия е военната служба. Следователно, лишаването отъ военна служба, отъ правото да носи униформа всѣки, който е направилъ нѣщо лошо, е позорно. Значи, ако нѣкой се лишава отъ право, не се разбира, че това лишение ще трае до край, а за нѣколко години, следъ изтичането на които той пъкъ подлежи да принесе военната тегоба. Заради това азъ мисля, че въ останалитѣ случаи, господа представители, може да се направятъ две измѣнения. Може да се остави члена както е, като се изключатъ чл. чл. 118, 120 и 124. Ако, обаче, както виждамъ, господа представителитѣ се боятъ отъ това нѣщо, макаръ че, безпристрастно разгледано, нѣма никакъвъ страхъ, защото лишението не е задължително, тогава можете да направите и други измѣнения. Вземете, напримѣръ, случая на чл. 118. Наказанието е затворъ не по-малко отъ 3 месеци; значи, сѫдията може да го осѫди най-малко на три месеци и най-много на 3 години. Ако сѫдътъ го осѫди на 3 години, може да го лиши и отъ права, но може и да не го лиши; оттукъ се разбира, че лишението не е задължително. Или може да види, че този човѣкъ е такъвъ врагъ, който е опасенъ за свободното упражнение правата на гражданитѣ, то може да го лиши и отъ права. Туй е значението на този членъ, отъ 3 месеци до 3 години. Значи отъ 91 день до 1000 дни даваме на сѫдиитѣ пространство, значи 900 разни случаи се предвиждатъ. Ако, обаче, господа представителитѣ се боятъ, нека тогава тѣзи наказания останатъ само за тѣзи чиновници, които препятствуватъ на

свободното упражнение на гражданскитѣ и политически права на гражданитѣ. Това нѣщо го предложи и г. Тончевъ. Азъ, най-после, не съмъ противъ. Повече бихъ желалъ, казвамъ, ако остане члена съ нѣкои ограничения. Но ако Народното събрание се бои отъ строгостьта на сѫдилищата, тогава може да приеме втората алинея само за лицата, които заематъ службата. „Въ останалитѣ случаи, предвидени въ настоящата глава, виновникътъ се лишава отъ права, изброени въ чл. 30, пунктове 1, 2 и 3, ако е заемалъ служба презъ време на престѫплението". Тъй може да се приеме. (Гласове: Прието).

Събранието приема последното направено отъ министра на правосѫдието д-ръ К. Стоиловъ предложение.

15. Оттегляне на Наказателния законъ

7 декмврий 1888 г. Дневн. V. О. Н. С., II. р. с., кн. VIII., стр. 72.

На разглеждане е главата „престѫпления противъ обществения редъ" отъ Наказателния законъ. Чл. 155 (сега чл. 172 отъ Наказателния законъ) се приема безъ дебати. По чл. 156 (сега чл. 173) говорятъ само народнитѣ представители Д. Тончевъ и Д. Ангеловъ. Последниятъ намира, че „съ силата на този членъ се унищожава чл. 82 отъ Конституцията". Членътъ се приема както е въ проекта. Следниятъ членъ 157 (сега чл. 174 отъ Нак. законъ) гласи: „Който, по изложения въ чл. 155 начинъ, хвали или оправдава престѫпление или тогова, който и загдето е извършилъ това престѫпление, наказва се съ лекъ тъмниченъ затворъ до 1 година. Въ тоя случай давностьта на углавното преследване е три месеци". Народнитѣ представители Д. Цековъ и Ст. Ив. Цвикю искатъ известни обяснения отъ докладчика и следъ като имъ се даватъ, Цвикю предлага наказанието да не е по-голѣмо отъ 6 месеци. По този поводъ д-ръ К. Стоиловъ казва:

Господа представители,

По другитѣ въпроси, които се повдигнаха по тази глава, не взехъ думата, защото въпроситѣ, за които тѣ се касаятъ, сѫ предвидени вече въ единъ законъ, който има сила въ княжеството; той е Законътъ за печата и въ Закона за печата наказанията за тѣзи деяния сѫ много, много по-строги отъ тѣзи. Взимамъ сега думата, защото виждамъ, че чл. 157 неправилно се тълкува. Случаятъ, който този параграфъ има предвидъ, е следниятъ: стана, известно е на всичкитѣ господа представители, въ Дупница едно престѫпление. Оставямъ на страна мотивитѣ и подбужденията на дейцитѣ, и за мене, като сѫдия, едно нѣщо е явно, то е, че четири

души сѫ били убити. Явява се едно публично събрание, въ него се явява единъ ораторъ и захваща да възхвалява тѣзи хора. Това мислите, че не е престѫпление? Или се явява нѣкой и похвалява, че тия хора сѫ сторили добре. Имахме и бѣловската шайка. Става престѫпление. Събира се едно публично събрание и захваща да възхвалява героитѣ на това престѫпление. Тѣзи случаи, щомъ се извършатъ чрезъ печата, щомъ се извършватъ чрѣзъ публично събрание, тѣ сѫ престѫпления, които се наказваха до сега по чл. 23 отъ Закона за печата отъ единъ до шесть месеци затворъ. Ние, въ предложението, което правимъ на Народното събрание, действително увеличаваме максимума, но съкратихме минимума, т. е. дадохме право на сѫда да присѫжда до 24 часа. Следователно, въ тѣзи случаи трѣбва да се гледа минимума, а не максимума. Ако Народното събрание иска, може да съкрати и до 6 месеца максимума, азъ не съмъ противъ, но трѣбва да се знае, че това наказание е много по-малко отколкото това, което е предвидено въ Закона за печата и въ всичкитѣ други законодателства. Когато човѣкъ е самъ и когато е въ кръга на своитѣ приятели, той може да мисли и да говори както иска; щомъ, обаче, стане едно публично събрание и шомъ излѣзе и вземе да похвалява хората, които сѫ направили деяние, квалифицирано въ настоящия законъ като престѫпление, той върши, съгласно Наказателния законъ, престѫпление и трѣбва да се накаже. За наказанието, както казахъ, ако има да се направи предложение, да се съкрати до 6 месеци, не съмъ противъ, но тъй както е сега въ члена, го считамъ за много полеко, отколкото това, което сѫществува въ действуващитѣ сега закони.

Що се говори за чл. 82 отъ Конституцията, тѣ сѫ работи излишни за вотиране тукъ. Правата, които сѫ гарантирани отъ Конституцията, сѫ гарантирани и тукъ, и Наказателниятъ законъ не ги унищожава, а ги гарантира. Ако азъ бѣхъ на мѣстото на господинъ Дако Ангеловъ, азъ първи щѣхъ да искамъ увеличението на това наказание, защото това още по-добре гарантира правата, които дава Конституцията.

Въ дебатитѣ следъ това взима участие народниятъ представитель Т. Китанчевъ, който се изказва противъ члена, като мисли, че „има много обширно значение“ и че „не само ограничава правата, които дава чл. 82 отъ Конституцията, но и много други правдини“. Къмъ неговото мнение се присъединяватъ народнитѣ представители Д. Цековъ и П. Славковъ. Последниятъ се обявява даже противъ цѣлия законъ, като много строгъ и съ партизански тенденции. За да отговори на тѣзи критики, д-ръ К. Стоиловъ взима повторно думата:

Господа представители,

Взе се, може би, най-удобенъ поводъ да се произнесатъ нѣкои доста хубави речи за защита на народнитѣ права по този въпросъ. Тѣ сѫ записани въ протокола и потомството ще благодари на тия, които взеха защитата на неговитѣ права. То ще има възможность да сравнява дѣлата съ думитѣ. Върху закона гледамъ, господа представители, да се прави единъ упрѣкъ, че той билъ много строгъ и нѣкои даже го сравниха съ историческия законъ на Дракона. Отъ друго мѣсто, може би, по-компетентно, чухъ, че законътъ билъ много мекъ. Когато върху единъ предметъ сѫществуватъ две толкова противоположни мнения, нѣма съмнение, че той трѣбва горе-долу да отговаря на нуждитѣ на справедливостьта. Ако хората, които еднакво мислятъ по другитѣ въпроси, мислятъ за този законъ различно, то мисля, че законътъ е добъръ.

Слава Богу, при приготвянето на законопроекта съмъ сравнявалъ другитѣ закони и мога да ви кажа, че той е най-мекия и най-свободолюбивия, който сѫществува въ цивилизованитѣ държави — въ тѣзи държави, гдето се защищава свободата не само въ Народното събрание, но и въ частния животъ. Следователно, този упрѣкъ, че законътъ билъ строгъ, не ме докача никакъ. А въобще, господа представители, азъ искамъ да ви кажа още сега, че съ приемането на този законъ, азъ нѣмамъ положително никакъвъ интересъ. Ако щете, приемете го. Противъ моята воля се намирамъ на министерския столъ. Това, вѣрвамъ, мнозина представители го знаятъ, но намѣрилъ съмъ се веднажъ, трѣбва да направя това, което съмъ мислилъ за най-добро за България. Ако щете, приемете го, ако щете, отхвърлете го. Азъ ще бѫда доволенъ, ако го отхвърлите, защото ще ми бѫде много драго да излѣза да се ползувамъ отъ свободата на единъ свободенъ гражданинъ. Не приемамъ даже да се прави упрѣкъ на една работа, въ която сѫ работили 10—12 души отъ най-добритѣ наши сѫдии. Не приемамъ такава една работа да се подозира въ партизански съображения. Членътъ, който се разисква, освенъ въ Закона за печата, който е приетъ отъ васъ, господа представители, сѫществува и въ всичкитѣ други законодателства. Действително, може този членъ криво да се приспособява, но това е работа на сѫдилището. Не само у насъ, но и у най-съвършенитѣ държави по нѣкой пѫть законитѣ криво се приспособяватъ, но за това министърътъ не може да бѫде отговоренъ.

Повтарямъ пакъ, господа представители, моето дълбоко убеж-

дение е, че законътъ, който се предлага, сравнително съ другитѣ сѫществуващи закони, не е отъ най-строгитѣ, а може би да е отъ най-мекитѣ.

Повтарямъ го пакъ и искамъ да го разберете всички, че никакъвъ интересъ нѣмамъ въ този законъ. Ако господа представителитѣ го приематъ, мисля, че ще помогнатъ за уреждането на нашето отечество и, ако нѣкоя похвала падне, ще падне тѣмъ, разбира се, а, може би, и на мене, като инициаторъ. Ако не го приемете, мене ми е абсолютно еднакво, само нѣколко време е употрѣбено излишно, но и то не е излишно, защото най-после съмъ си припомнилъ това, което се е говорило по углавното право.

Противъ члена и въ сѫщия смисълъ както преждеговорившитѣ се изказватъ следъ това народнитѣ представители Т. А. Божиновъ и Д. Коцевъ. Последниятъ дори намира, че законътъ „нѣма смисълъ". Пристѫпва се къмъ гласуване и члена не се приема, вследствие на което д-ръ К. Стоиловъ заявява:

Тогазъ, господа, предвидъ на това гласуване, азъ считамъ за полезно да оттегля закона си и по другъ случай може да се внесе втори пѫть. (Шумъ и рѫкоплѣскания).

Следъ отеглянето на проекта за наказателенъ законъ д-ръ К. Стоиловъ е подалъ и оставката си, като министъръ на правосѫдието въ кабинета на Ст. Стамболовъ. Обаче главната причина за това е била несъгласието на д-ръ К. Стоиловъ съ воденатa отъ Ст. Стамболовъ вѫтрешна политика.

Осемь години по-късно, презъ 1895 год. д-ръ К. Стоиловъ, като министъръ председатель и управляващъ Министерството на правосѫдието, е внесълъ отново проекта си за наказателенъ законъ, който е билъ приетъ отъ Народното събрание. Този наказателенъ законъ е и понастоящемъ въ сила.

VIII ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

I РЕДОВНА СЕСИЯ

(15.X.1894 — 20.XII.1894)

16. Малкитѣ държави, държавитѣ, които приличатъ на България, трѣбва да съзнаятъ, че тѣхната сила се състои не въ тѣхната външна, а въ тѣхната вжтрешна политика

24 октомврий 1894 г. Дневн. VIII. О. Н. С., I. р. с., кн. I., стр. 52.

На дневенъ редъ е докладътъ на комисията по отговора на Тронното слово. Следъ прочитането на изготвения проектъ, докладчикътъ Ст. Михайловски съобщава, че той е приетъ единодушно отъ комисията и продължава: „считамъ, обаче, за своя обязаность да забележа, че въ комисията се изказа едно мнение да се спомене нѣщо въ проекта и за външната политика на правителството. Обаче, болшинството отъ комисията бѣше на мнение, че по тоя въпросъ има другъ парламентаренъ пжть да се достигне до желаното пояснение, а именно, като се помоли надлежния министъръ да ни освѣтли върху казания въпросъ". На така изказаното желание д-ръ К. Стоиловъ, като министъръ председатель, отговаря съ следната речь:

Господа народни представители,

Въпросътъ, който се е повдигналъ въ недрата на комисията за отговора на Тронното слово, ми се е задавалъ и отъ много приятели тукъ. Именно въпросътъ: защо въ това Тронно слово не се споменува нищо за отношенията на нашето отечество съ външния свѣтъ. Дали България е единъ островъ въ океанъ, който нѣма никакво сношение съ съседнитѣ, съ ближнитѣ държави. И действително, г-да представители, тоя въпросъ има своето значение. Но азъ отговарямъ на тоя въпросъ: каква логическа, каква политическа нужда имаше, щото въ Тронното слово да се спомене нѣщо за отношенията ни съ външнитѣ държави. Въ това Слово се споменуватъ събитията, които докараха на министерскитѣ столове това правителство, и които докараха на депутатскитѣ столове тия представители. И като вникнемъ въ логическото развитие на произшествията въ нашето отечество, ние ще трѣбва да дойдемъ до заключение, че кризата, която се предизвика, и промѣната, която се произведе, е резултатъ на мотиви, които изтичатъ изключително отъ вжтрешната политика. Менъ, трѣбва да кажа, ми е твърде приятно, гдето имамъ случая да се обясна

върху външната политика въобще. Тронното слово, по 133-и чл. отъ Конституцията, е единъ отчетъ за управлението на държавата, и като погледнемъ на това положение, ние намираме две важни обстоятелства. Първото е, че промѣнението се извърши главно и изключително отъ мотиви на вѫтрешната политика.

Падна бившето правителство, не че водѣше нѣкоя външна политика, която бѣше гибелна, но защото водѣше вѫтрешна политика, която щѣше безъ друго да докара катастрофа въ нашето отечество. И ние, г-да представители, които бѣхме натоварени съ воденето на държавнитѣ работи до тогава, до когато се свика Нар. събрание, ние имахме опредѣлена задача. Тая задача бѣше да председателствуваме, да рѫководимъ, тъй да кажа, нашия народъ въ преминуването му отъ единъ режимъ на безправие къмъ тоя режимъ, който е предвиденъ въ нашата Конституция и нашитѣ закони. Тая бѣше прямата, тая бѣше първата и главна задача на промѣната. Следователно, Тронното слово, като изразява положението на държавата, не можеше, освенъ да бѫде формула на това вѫтрешно положение, резултатъ на което е това Нар. събрание, резултатъ на което е това народно представителство. Заради това именно, г-да предствители, въ Тронното слово не се споменува нищо за външната политика; защото повтарямъ, мотивитѣ на преврата и промѣната бѣха мотиви чисто произходящи отъ вѫтрешната политика.

Освенъ това, г-да представители, ние мислѣхме, че по външната политика нѣмаме и толкова недоразумение. Вие знаете, че Негово Царско Височество се е често изказвалъ, вие чухте и г-да министритѣ, въ разни случаи, да изказватъ своитѣ възгледи по въпроситѣ на външната политика. Тъй щото, по тоя въпросъ, ако стане дума за да се знае: кои сѫ възгледитѣ, които рѫководятъ правителството, безъ съмнение, че предъ многобройна публика, предъ голѣмо число български граждани, членоветѣ на правителството сѫ имали случай да изказватъ тѣхнитѣ възгледи по външната политика. Най-после, г-да представители, парламентарниятъ обичай не задължава Короната да се произнася и по въпроситѣ на външната политика. Ние имаме прецеденти, било отъ минали правителства, било отъ миналия режимъ, било отъ времето когато е дошелъ и вступилъ Негово Царско Височество на престола, и гдето има Тронни слова, въ които никакъ не се споменува за външната политика. Прочее, нито логиката на положежението, нито политическа нужда, нито прецеденти отъ нашия

парламентаренъ животъ изискватъ, щото въ Тронното слово да се споменува нѣщо и по външната политика. Тия сѫ съображенията, по които, г-да народни представители, не се споменува нищо въ Тронното слово по тая политика.

При всичко това, обаче, менъ ми е твърде приятно, гдето ми се удава случай да се обясни и по тоя въпросъ; защото, тоя въпросъ, въ нашия обществен и политически животъ, играе голѣма и важна роля. И като се задава тоя въпросъ, г-да представители, за да може да се даде отговора, трѣбва ясно да се формулира, какво се пита. Питането е: каква ще бѫде политиката и какво ще бѫде поведението на правителството въ отношенията на Българската държава съ другитѣ държави, съ една дума: каква ще бѫде политиката на българското правителство, което се опира на довѣрието на настоящата Камара?

Не се плашете, г-да представители, отъ въпроса за иностранната политика. Трѣбва и тая дума да вземемъ въ значението, което има спрямо Българската държава. Азъ мисля, че една държава съ политическо значение на България, съ нейната територия и граници, съ нейното международно положение, не трѣбва да се самооблащава, че може да играе роля, че тя е ключътъ на външната политика на великитѣ държави. Азъ мисля, че малкитѣ държави, държавитѣ, които приличатъ на България, трѣбва да съзнаятъ едно нѣщо; трѣбва да съзнаятъ, че тѣхната сила се състои не въ тѣхната външна, а въ тѣхната вѫтрешна политика. Една държава, каквато е нашата, е силна не съ своитѣ материални сили, не съ своята територия, не съ тежестьта, която тя упражнява върху решението сѫдбинитѣ на европейскитѣ въпроси. Такива държави сѫ силни съ своитѣ свободолюбиви учреждения, такива държави сѫ силни съ реда, който владѣе въ тѣхъ; тѣ сѫ силни когато сѫ центъръ на прогреса, центъръ на гражданскитѣ правдини и на свободата, и всѣкога такива държави се сочатъ съ пръстъ, като образецъ на добра организация, и тогава гласътъ имъ се слуша въ международния свѣтъ. Когато хората казватъ, че тая малка държавица дава примѣръ на политическа зрѣлость, че е центъръ, гдето се почитатъ гражданскитѣ правдини, че е единъ елементъ на прогресъ, единъ елементъ на цивилизация, тогава великитѣ държави и великитѣ мощни държавни мѫже свалятъ шапката си предъ нея. (Шумни рѫкоплѣскания). Тогава тая малка държавица, съ силата на своята вѫтрешна политика, съ силата на защитата на свободата и на гражданскитѣ правдини, тогава тя

малка държава е нравствено една велика държава. (Гласове. „Браво!“ — Продължителни ръкоплѣскания). Това е, г-да нар. представители, условието, същественото условие на нашата политика, и преди да ви кажа за външната политика, азъ искахъ да се съглася съ васъ по тая аксиома: имаме ли добра вътрешна политика, външнитѣ отношения ще дойдатъ отъ само себе си. И почитаме ли себе си, милѣемъ ли за нашето отечество, хората ще ни почитатъ и уважаватъ. (Ръкоплѣскания). Като имаме, г-да представители, това общо условие предвидъ, нека пристѫпимъ сега къмъ въпроса за външната политика, при тия условия на Българската държава. И за да отговаря на тоя въпросъ, вѣренъ на девиза на скроменъ министъръ на една скромна държава, азъ ще се обърна къмъ законитѣ и къмъ договоритѣ.

Българската държава, г-да представители, се основава на чл. 1-и отъ Берлинския договоръ. Тоя чл. 1-и казва, че Българското княжество е едно княжество християнско, трибутарно на Високата порта и васално на Султана. Тоя първи членъ дава първо и общо направление на нашата политика.

Една здрава, една благоразумна, една истинска българска политика трѣбва да изхожда отъ убеждението, че тя трѣбва да върви въ хармония съ възгледитѣ на сузеренния дворъ. Едно българско правителство, което се самооблащава да води една политика и безъ да се радва на довѣрието на Високата порта, безъ да вдъхва довѣрие на Н. И. В. Султана, безъ да има отъ нейна страна довѣрие, това правителство води къмъ кривъ пѫть; защото, по всички въпроси, които се отнасятъ до нашето международно положение, Цариградъ е ключътъ на мненията — отъ Цариградъ се получава тона. Следователно, първата наша длъжность е да съобразимъ действията си тъй, щото да се радваме съ довѣрието на Негово Величество Султана; да вдъхваме довѣрие съ правилностьта, съ коректностьта на нашитѣ отношения. Това е първото условие на нашата външна политика.

На втори редъ, следъ това, г-да народни представители, дохождатъ отношенията ни спрямо нашитѣ съседи, отношенията ни спрямо тия държави, които териториално или нравствено, може да се каже, се считатъ за наши съседи. Въ това отношение ние имаме работа съ равноправни фактори, тъй да кажа, имаме сношение съ такива държави, които въ политическо и международно отношение сѫ равни съ насъ; ние имаме работа съ наши другари. И тукъ нашата първа задача, като на правителство, е: да под-

държаме най-искрени, най-ближни отношения спрямо тия държави. Правителството трѣбва да излиза отъ съзнанието, че както ние въ България, тъй и нашитѣ съседи, сме ратници, борци за достигане на една идея, — идея, която ни движи за участие въ прогреса, идея на хуманностьта. Ние, българскитѣ политически деятели, трѣбва да се проникнемъ отъ идеята, че нашитѣ съседни държави, както и ние, работимъ на една обща задача, — задача, която се формирува въ прогреса, въ укрепването на свободата, която се формулирва въ развитието на хуманнитѣ начала въ тая територия, въ която се намираме. И като излизаме отъ това положение на общностьта, на цельта, която гонимъ, като излизаме отъ идеята, че и пѫтьтъ, по който вървимъ, е общъ пѫть, на насъ се начертава задачата да имаме, колкото е възможно, по̀-близки сношения съ тѣхъ, да завържемъ, колкото е възможно, повече връзки и да отстранимъ разногласията помежду ни, за да може въ нашитѣ действия единството, съгласието, единодушието да стоятъ на първи планъ, а разногласията да изчезнатъ и да се считатъ като второстепенни въпроси. (Ржкоплѣскане. Одобрителни изявления). Тъй щото, г-да представители, по отношение на нашитѣ съседи, формулирамъ, че нашата задача и програма е: най-голѣмо сближение и създаване на колкото е възможно повече връзки, които съставляватъ общностьта на нашитѣ действия.

Но, г-да народни представители, вънъ отъ тия две групи, има още една трета група на държави; тѣ сѫ държавитѣ, които не влизатъ въ тия категории. Тѣ сѫ не само великитѣ държави, подписали Берлинския договоръ, но и други държави, които не влизатъ въ категорията на тия, които изброихъ. И тамъ се поражда въпросътъ, какви ще бѫдатъ отношенията, цельта, която ще гони правителството спрямо тѣхъ. Въ това отношение, г-да народни представители, има пакъ да забележа едно общо начало. То е това, което казахъ въ началото на речьта си. Спрямо тия държави може да сѫществува една единствена политика; тя е политиката на строгата законность на правилнитѣ отношения спрямо тѣхъ. При съзнанието на нашата нравствена сила, ние спрямо тия държави може да имаме само едно поведение коректно, поведение правилно и съгласно договоритѣ и законитѣ; та по тоя начинъ да заслужимъ благоразположението и благоволението на тия държави. Тъй щото, за тия държави, намъ е начертана политиката и тя е политиката на лоялностьта, законното и коректно поведение. „Отдавай всѣкиму своето“, туй е върховното начало на правото.

То е важното начало и въ международното право. Отдавай всѣкиму това, което му принадлежи; силенъ въ своята нравствена мощь, изисквай отъ другитѣ и тебе да отдаватъ това, което ти принадлежи. И азъ вѣрвамъ, г-да народни представители, че съ такава една политика спрямо всичкитѣ държави, ние ще заслужимъ тѣхното благоразположение, ще запазимъ тѣхното благоволение и то за въ полза на това, което изискватъ интереситѣ на нашата държава.

И като говоря, г-да народни представители, за отношенията ни съ великитѣ сили, длъжность е, — не може да се избѣгне, — да спомена и за отношенията ни спрямо тая велика държава, която българскиятъ народъ нарича своя освободителка. (Ржкоплѣскания). Споменавамъ това, г-да народни представители, защото отношенията ни спрямо тая сила сѫ съвършено други отъ отношенията ни спрямо другитѣ велики сили.

Азъ нѣма да се впущамъ да повтарямъ предъ васъ историята, най-новата история на Българската държава. Азъ стоя предъ васъ като министъръ на Негово Царско Височество, следователно, достатъчно е за моята цель да захвана историята на тия отношения отъ дохождането на Негово Царско Височество въ България насамъ.

Вамъ е известно, г-да народни представители, че презъ време още на безкняжието, когато се изпрати въ България Каулбарсъ, рускитѣ дипломатически представители се дигнаха отъ България и дипломатическитѣ отношения се прекѫснаха отъ тая минута. Когато възлѣзе на престола Негово Царско Височество Князъ Фердинандъ, Той намѣри това положение. Той намѣри една България, която бѣше въ сношения скѫсани съ руското правителство. На тоя фактъ Негово Царско Височество не прибави нищо. Той не съдействува съ нищо, за да се влошатъ тия отношения. Напротивъ; ако разгледаме по-отблизу историята на тия дипломатически действия, ще трѣбва да признаемъ, че Негово Царско Височество може би е помогналъ, щото много крайности, много остроти въ тия отношения отъ наша страна да се изгладятъ.

Значи, днесъ положението е такова, че Негово Царско Височество, както и правителството, се намиратъ въ едно положение на скѫсани отношения между правителството на великата Руска империя и правителството на Българското княжество.

Това сѫ отношенията по българската страна на въпроса. При това, трѣбва да прибавя, че и отъ руска страна, доколкото сѫ

намъ известни официалнитѣ изявления на руското правителство, се е схождалъ въпросътъ въ това, че благоволението за българския народъ е запазено, само че сѫществуватъ известни прѣчки, за да могатъ да се възстановятъ сношенията. Това е фактическото положение на отношенията, въ които днесъ се намиратъ България и Русия. И нѣма съмнение, г-да народни представители, че тия отношения сѫ не само неестествени, тѣ сѫ още ненормални, тѣ сѫ безполезни, тѣ сѫ вредни. Неестествени сѫ, казвамъ, отношенията, защото азъ не мога да разбера, доколкото съмъ могълъ да вникна въ последнитѣ цели на българската политика, доколкото съмъ могълъ да разбера стремлението на външната ни политика, не мога да си представя, не мога да разбера, казвамъ, защо отношенията между България и Русия сѫ въ такова положение, въ което тѣ се намиратъ. Два народа, съединени съ връзки племенни, съединени съ връзки на религията, и връзки на традиции, нѣма защо въ политическото поле, което не е нищо друго, освенъ практическо приспособление на известни културни стремления, нѣма защо, казвамъ, тия два народа да се намиратъ въ такива отношения. (Ржкоплѣскания. Гласове: Вѣрно!) Казвамъ още еднажъ, че тия отношения за менъ сѫ неестествени, намирамъ ги за безполезни. Защото, за менъ, въ нашата вѫтрешна и външна политика всѣкога е блестѣлъ предъ очи примѣрътъ на Белгия. Азъ съмъ считалъ, че България, на Балканския полуостровъ, въ своята вѫтрешна политика, трѣбва да подражава Белгия, като една напредничава страна. (Ржкоплѣскания). Трѣбва да се подражава Белгия и въ външната политика. Както тая малка държава, силна съ своитѣ свободолюбиви учреждения, между мощни и силни съседни неприятели, е имала да води всѣкога приятелска политика, и да е въ приятелски отношения съ всички, които я окрѫжаватъ, тъй трѣбва и България да прави на Балканския полуостровъ. Окрѫжена отъ велики съседи, тя трѣбва да има за задача, като е на такова мѣсто, да е съ всички тия съседи въ правилни, въ искрени и приятелски отношения. Това е нейната сила, и ако ни попитатъ, какъвъ е ключътъ на външната българска политика, азъ ще кажа, че политическото умение и талантъ се състои въ това, да съумѣешъ съ всичкитѣ съседни държави да държишъ правилни и искрени отношения, както прави Белгия. Затова и казахъ, че тия отношения съ Русия сѫ неестествени и безполезни. Азъ отивамъ още по-нататъкъ, и казвамъ, че тия неестествени и неискрени от-

ношения сѫ и вредни за българския народъ. Защото, вредно е да излѣзе единъ народъ, както го очертахъ съ нашия, да излѣзе той самъ съ претенция, да може той самъ самичъкъ да противостои на едно влѣчение, на една вълна, която прилича на голѣмитѣ морски талази, които повличатъ всичко предъ себе си. Съ това той може да тури цѣлото си сѫществуване въ опасность.

Като е това тъй, г-да представители, вие ще разумѣете, че и заключението, което тегля отъ тия думи и тия мисли, е, че за насъ, като правителство, ние считаме, че е наша задача да съдействуваме, да направимъ това, което отъ насъ зависи, за да може България да влѣзе въ правилни отношения съ всичкитѣ държави, да влѣзе въ правилни отношения и съ Русия. (Гръмогласни викове: „Браво!“ — Шумни и продължителни рѫкоплѣскания). Това е една отъ задачитѣ, които нашето правителство има въ своята програма. Нашето правителство, като иска да отговори на нуждитѣ на българския народъ, като иска да бѫде вѣрно на целитѣ, които той преследва, не може освенъ да има за една отъ своитѣ задачи изравняването на тоя въпросъ, турянето на България въ нормални отношения съ всички държави. (Продължителни рѫкоплѣскания). И ние, г-да представители, сме първитѣ, които съ васъ отдаваме дълга на признателность къмъ великия руски народъ. (Продължителни викове: „Браво!“ — Шумни рѫкоплѣскания). Ние сме първитѣ, г-да представители, които съ васъ заедно отдаваме данъка на признателность къмъ великия руски народъ и на мощното негово правителство. (Продължителни рѫкоплѣскания). Ние сме първитѣ, които съ радость ще поздравимъ оня день, когато отъ тая трибуна ще можемъ да ви кажемъ, че оправдахме вашето довѣрие, можахме да установимъ тия отношения, които отговарятъ на нуждитѣ и интереситѣ на България. (Шумни рѫкоплѣскания.) Въ тия общи наши намѣрения, въ тая минута, бѫдете увѣрени, г-да представители, бѫдете искрено убедени, че тия изявления, които правя, сѫ тържествени изявления на нашето убеждение. Ние искаме, България, подобно на Белгия, да бѫде свободолюбива вѫтрешно и външно, съ правилни, редовни и нормални отношения съ всичкитѣ велики държави. Това е нашата програма. (Рѫкоплѣскания). И това нѣщо е било и е достолепно и съгласно съ изискванията на скромната политика на една държава, каквато е България; на една демократическа, на една конституционна държава. Но, г-да народни представители, азъ не искамъ да възбуждамъ въ васъ надежди, които може да не бѫдатъ

осѫществени, или не могатъ да бѫдатъ осѫществими. Моментътъ днесъ, днешното заседание е твърде тържествено; за това то налага длъжность на всички, да изкажемъ това, което имаме въ дълбочинитѣ на сърдцето си. Дипломатическитѣ и международни отношения сѫ въпроси двустранни, сѫ въпроси, гдето всичко не зависи отъ волята на едната страна и гдето зависи отъ волята на две страни. Азъ ви моля, г-да народни представители, като вземете актъ отъ тия изявления, които правя, да не забравяте и тоя знаменателенъ фактъ, че отношенията между България и другитѣ държави сѫ отношения двустранни. Азъ ви обещавамъ и заявявамъ тържествено това, което ние ще направимъ, и азъ отговарямъ за нашитѣ действия; но азъ не мога да отговарямъ и не мога да обещавамъ за действията на другитѣ. Следователно, когато сѫдите за нашитѣ действия, имайте предвидъ, че ще имаме работа съ двустранни отношения, и че на вашето решение подлежи въпросътъ за нашето поведение, за нашитѣ едностранни искания. Азъ ви заявявамъ, че тия действия ще бѫдатъ устремени къмъ направлението да се отстранятъ всички прѣчки, да се направи всичко, за да може да влѣзе България въ нормаленъ пѫть, въ нормални отношения. Обаче, сполуката на тия действия не зависи само отъ насъ, но и отъ волята и благоразположението на другата страна въ тия двустранни отношения, и тая друга страна се състои отъ хора по-силни, по-мощни отъ насъ. И азъ моля да помните това нѣщо, когато говорите за тоя въпросъ, за въпроса на отношенията. (Ръкоплѣскания.)

Азъ, г-да представители, ще отида малко по-далечъ по тоя въпросъ и ще кажа, че по моето мнение, тия външни въпроси не сѫ и изключителни, не сѫ, тъй да кажа, изключителната материя на нашия политически животъ. Външнитѣ въпроси сѫ часть отъ нашитѣ обществени и политически работи, но тѣ не сѫ негова главна часть. Прочее, нека помнимъ, че при тия наши действия, какъвто резултатъ и да се достигне, за нашата съвѣсть е достатъчно да кажемъ, че изпълнихме това, което зависѣше отъ насъ, и по-нататъшното не е наша работа. И това по-нататъшно не трѣбва да поглъща нашето внимание и да забравимъ насѫщнитѣ интереси на нашата вѫтрешна политика, да забравимъ тия задачи, за които е свикано Събранието, — задачи, които добре ни сѫ опредѣлени въ Тронното слово. Азъ ви моля, г-да представители, тия работи да имате всѣкога предвидъ, когато обсѫждате тоя въпросъ. (Ръкоплѣскание). За менъ, г-да представители, както и за васъ, преди

всичко и надъ всички стои нашето княжество, княжество България, тъй както ни е предадено и както ни е завещано. Наша длъжность е да запазимъ това отечество и да го бранимъ. Наша длъжность е, въ интереса на това отечество, въ интереса на неговата независимость, въ интереса на неговата свобода, да направимъ всичко, което е възможно, и всичко, което не накърнява сѫществените наши интереси, за да можемъ да го туримъ въ такова международно положение, което да изключва всѣка опасность за насъ. (Продължителни рѫкоплѣскания). Тоя, който казва, че милѣе за България, тоя, който казва, че отечеството му е мило и желае да го види цѣло и запазено, той трѣбва да има предвидъ, че за да се достигне тая цель, трѣбва да се излѣзе отъ анормалното положение, въ което се намираме.

Въ това се състои нашата програма и нашата задача. Но, г-да народни представители, има хора, които казватъ, че това нѣщо, което искаме, е невъзможно. Има хора, — не съмъ ги чулъ, но въ вестницитѣ съмъ видѣлъ — които казватъ, че тая България, за която вие бълнувате, тая независимость и самостоятелность, тя е една химера. Щомъ речете да следвате белгийската политика, България ще изчезне. Щомъ искате да се споразумѣете съ Русия, тя ще ви постави за условие отстѫпването на Бургазъ и Варна, приемане на руски офицери въ българската армия и махване на Княза. Тия сѫ аргументитѣ, г-да представители, които се употрѣбяватъ противъ тая политика, която ние представляваме. Азъ, г-да представители, не вѣрвамъ, че това е тъй. Азъ не мисля, че една самостоятелна, една независима България е несъвмѣстима съ нормални отношения на всичкитѣ велики държави. (Гласове: „Вѣрно!“ Рѫкоплѣскания). Но да предположимъ, че това е тъй, да предположимъ, че такива условия ни се поставятъ, тогава какво ще бѫде нашето поведение?

Нашето поведение, г-да представители, е ясно и опредѣлено; нашето поведение ни се начертава отъ Конституцията, начертава ни се отъ нашата длъжность спрямо отечеството. България, като казвамъ, азъ разбирамъ, г-да народни представители, тая България, както е тя създадена съ своя история, съ свои традиции и свое близко минало. Азъ разбирамъ запазването независимостьта на нашето отечество не само териториално, но и въ политическо отношение. (Рѫкоплѣскания). Азъ разбирамъ, г-да народни представители, че нормални официални сношения може да сѫществуватъ съ една България, отъ която не се иска ни педя

земя, нито откѫсване нѣкоя часть отъ територията. (Рѫкоплѣскания). Следователно, нашата главна задача въ това отношение е запазването напълно на нашата цѣлость, на нашата територия и независимость. Следователно, тия условия, които срѣщаме въ вестницитѣ, за тѣхъ не може и дума да става, и за отстѫпване отъ наша страна на каквато и да е територия.

Но въпросътъ за независимостьта разбирамъ и въ друго отношение. Разбирамъ го и въ нравствено и политическо отношение; разбирамъ независимъ политически народъ, който въ разрешение на своитѣ сѫдбини се рѫководи само отъ изключителнитѣ свои съображения. Свободенъ е тоя народъ и независимъ, който като му се подложи единъ жизненъ въпросъ за разрешение, само отъ точка зрение на своитѣ интереси разрешава тоя въпросъ. Свободенъ е, въ кратки думи, българскиятъ народъ, когато въ разрешение на жизнени български въпроси се води отъ национални съображения. Заради това, ще кажа, че нашето първо условие, единъ отъ нашитѣ стълбове, който считамъ за незибленъ въ нашата политика, той е, пазеното независимостьта на териториално и нравствено отношение (рѫкоплѣскания) . . . или на равна нога, г-да народни представители, съ тая независимость, или като последствие отъ нея сѫ и правоотношенията, създадени отъ нашата Конституция. Нашата Конституция предвижда, че Българската държава ще се управлява отъ български сановници и предвижда българско гражданско и военно управление. Следователно, когато дойдатъ и ни казватъ, че вие, за да добиете или достигнете вашата цель — нормални отношения — вие ще трѣбва да жертвувате вашата независимость и ще трѣбва да отстѫпите мѣста на чужденци въ вашитѣ граждански, административни или военни управления, това, г-да представители, е клевета. (Гласове: „Вѣрно"! „Клевета е"! — Рѫкоплѣскания). Ние сме се клели, че ще пазимъ Конституцията; тя е основата, тя е рѫководящиятъ принципъ на нашитѣ партии, и тоя, който говори, че ще отстѫпимъ отъ нея, клевети насъ. (Гласове: „Вѣрно"! — Рѫкоплѣскания). Ние, които сме първитѣ да благоговѣемъ предъ лавритѣ на нашата армия, ние, които сме първитѣ, които сваляме шапки предъ тия знамена, пробити отъ неприятелскитѣ куршуми и накадени отъ барута на нашитѣ врагове, ние ли ще бѫдемъ тия, които ще жертвуваме нашето самоуважение, нашата победоносна армия, за да добиемъ временень политически резултатъ? (Продължителни рѫкоплѣскания. — Гласове: Вѣрно! Браво!). И вие, въодушевени отъ сѫщитѣ

чувства, ще държите и браните нашата независимость и въ това отношение ще пазите това, което въ миналитѣ времена сѫ придобили за насъ, като сѫ считали това за сѫществено условие за сѫществуването на държавата. (Продължителни ржкоплѣскания. — Гласове: Браво!)

Най-после, г-да народни представители, туря се, казватъ, и трето условие. Казватъ, че вие, които водите тая политика, вие ще се принудите единъ день, ако не презъ месецъ октомврий, то презъ месецъ май или августъ, да жертвувате и Княза. (Гласове: Лъжа е това). Казватъ, г-да народни представители: вашата политика е една наклонна плоскость, която води къмъ отстранението на царствуващия Князъ. (Гласове: Не е вѣрно!) Азъ считамъ за клевета това твърдение на тия хора. (Гласове: Вѣрно!) Защото царствуващиятъ днесъ Князъ е законенъ господарь на България. Въпросътъ за българския Държавенъ глава е въпросъ, който има две страни. Има своята страна отъ държавното право, има и своята страна отъ международното право. Споредъ държавното право, което се основава на Конституцията, българскиятъ Князъ е тоя, който е избранъ отъ едно Велико Нар. събрание, положилъ е клетва предъ това Велико Нар. събрание и е поелъ управлението на страната. Следователно, отъ точка зрение на държавното българско право, българскиятъ Князъ е законенъ Князъ на България. (Гласове: Вѣрно. Ржкоплѣскания). Той е избранъ отъ едно Велико Нар. събрание, положилъ е клетва предъ него, Той е царствуващиятъ Князъ на България, на основание на сѫществуващитѣ закони.

Има втора страна на въпроса, която насъ не ни интересува. Има чл. 3-и отъ Берлинския договоръ, който казва, че българскиятъ Князъ, следъ като се избере отъ народа, ще се потвърди отъ Високата порта, съ одобрение на великитѣ сили. Това, обаче, г-да народни представители, е едно международно условие, една форма, която никой законъ не задължава да бѫде тъждевременна съ формата на държавното право и която може да дойде тогава, когато настѫпи само времето. Ние въ международната история намираме редъ държави, които международно не сѫ напълно уредени. Азъ ще спомена, че днешното Италианско кралство следъ съставянето си, подиръ 5—6 месеци, биде признато отъ Англия, и по-после отъ другитѣ държави. Минаха се нѣколко години, една подиръ друга и другитѣ държави признаха това кралство, и най-после го призна и Австро-Унгария. Но и днесъ сѫществува престолътъ на папството, който престолъ не признава Италианско-

то кралство, макаръ и да е то признато отъ всичкитѣ други сили. Тия международни въпроси зависятъ отъ обстоятелства, които не зависятъ отъ насъ. За насъ е важното, че Берлинскиятъ договоръ казва, че българскиятъ Князъ ще се избира свободно отъ българския народъ, ще се избира отъ едно Велико Народно събрание. Казано е още, че, ако престолътъ остане празенъ, по сѫщия начинъ може да се допълни, както и съ избирането на първия Князъ. Нашиятъ сега царствуващъ Князъ отговаря на тия условия; следователно, за България и българската Конституция и държава, той е законенъ Князъ. (Продължителни ржкоплѣскания). И когато дойде, г-да народни представители, моментътъ, то ще бѫде едно щастие за насъ всички, щото въ международно отношение тоя въпросъ да се свърши, и ние ще сме първитѣ да се радваме, ще сме първитѣ да ржкоплѣскаме, защото ще бѫде победа на българското дѣло, на българската политика. Но заради тоя недостатъкъ нѣма да създадемъ династически въпросъ, защото сѫ вредни династическитѣ въпроси. Ние българитѣ имаме нужда отъ вѫтрешно устройство. Нашата Конституция е твърде демократична и свободолюбива; тя дава тежестьта на управлението въ ржцетѣ на народа. Като е тъй, нека народътъ тогава забрави дипломатическитѣ въпроси и нека се заеме съ тия въпроси, които сѫ създадени за неговото благосъстояние, сѫщо и за неговото устройство. (Ржкоплѣскания). Най-после, г-да народни представители, Негово Царско Височество царствуващиятъ Князъ отговаря напълно на надеждитѣ и желанията на българския народъ. (Шумни ржкоплѣскания). Вие видѣхте въ Неговото Тронно слово, какъ Негово Царско Височество—Тоя потомъкъ на царе и светци — защото историята указва между неговитѣ прадѣди на такива, — че Той говори на избраницитѣ на българския народъ, тъй както говори Шведскиятъ и Норвежкиятъ краль, тъй, както говори Белгийскиятъ краль, тъй както говори единъ демократиченъ краль. Той въ своето слово нарича насъ съграждани и съотечественици. Това сѫ възгледитѣ на единъ демократиченъ князъ, на единъ демократиченъ монархъ. Това искаме ние, това е наша нужда и на това Той отговаря. Той е закрепенъ въ България съ своя наследникъ, съ своето потомство. Това е единъ въпросъ, който споменахъ, г-да представители, не защото искамъ да убеждавамъ нѣкого, но споменахъ го за галерията, за вестникаритѣ и за нашитѣ неприятели, които искатъ да ни турятъ прѣчка на пѫтя, и които искатъ да кажатъ, че тоя пѫть е безизходенъ; които искатъ да ни

кажатъ, че волю или неволю, при най-добри намѣрения, при най-благи желания, ще се принудимъ да жертвуваме мило и драго. Това не е истина. (Ржкоплѣскания. Гласове: Не е истина! Клевета е!) При тия условия, които изброихъ, при тия условия, които изказахъ, ние ще работимъ за да отстранимъ всички препятствия, да дойдемъ до едно споразумение; но основитѣ на споразумението ще бѫдатъ тия, съ които всички сме съгласни и които азъ имахъ честьта да ви кажа.

Повтарямъ, като сключвамъ бележкитѣ си по тоя въпросъ, че за менъ ще бѫде щастие, ще бѫде една политическа победа, ако съдействуваме, за да постигне нашето отечество тоя нормаленъ пѫть, въ който трѣбва да влѣзе. За менъ ще бѫде голѣмо тържество, ако мога отъ тая трибуна да обява, че България се намира въ нормално положение, че въ нея нѣма вече анормалность и е въ добри отношения съ всички други държави. (Ржкоплѣскания. Гласове: Дай Боже!)

Преди да свърша, обаче, г-да народни представители, тия забележки, нека ми бѫде позволено, да злоупотрѣбя съ вашето търпиене още нѣколко минути. Защото, има да кажа нѣкои работи, които, мисля, сѫ сѫществени за сполуката на нашата програма. Но за да можемъ да сполучимъ тая политика — чисто българска политика — на омиротворението, първото задължение, г-да народни представители, или първото условие, което мисля, че трѣбва да се има предвидъ, то е, да не забравяме предписанията на нашата Конституция. Чл. 17-и отъ тая Конституция казва, че Българското княжество въ всичкитѣ свои сношения съ иностраннитѣ държави, се представлява отъ Българския Князъ. Искаме ли да сполучимъ тая политика, нека се проникнемъ отъ убеждението, че най-компетентниятъ, най-способниятъ да води тая политика, е Князътъ и правителството. Нека, ако има довѣрие представителството, да остави правителството, щомъ е негова задача да избира срѣдствата, да избере тая минута, когато счете за нуждно и полезно, да може да направи нѣщо за осѫществяването на тая политика.

Ако има нѣщо, което е да е вредило на нашитѣ отношения, то е именно тая точка. Позволете ми да кажа, че всѣки авантюристъ, който дохожда въ България, се представлява като носитель на нѣкакви си пълномощия отъ страна на Русия за българското правителство. Това не е нѣщо редовно. Има правителство, което е оторизирано и което има власть, което може да се отнесе къмъ ком-

петентното мѣсто; а къмъ разнитѣ кореспонденти, разнитѣ пѫтници, които за да си дадатъ нѣкакъвъ изгледъ на интересность, и за да си дадатъ нѣкакво хлестяковско значение, се явяватъ като тайни носители на пълномощия — къмъ такива лица трѣбва да се отнасяме съ пълно недовѣрие.

Условия — ако има — могатъ да се сключатъ и знаятъ отъ компетентнитѣ български и руски власти. Заради това, считамъ за неминуемо условие за сполучване на тая политика, уравнението на въпроса да стане отъ компетентната, отъ оторизираната власть. Нѣмате ли довѣрие на насъ, дайте довѣрието на тия, които се ползуватъ отъ него; но тия, на които давате довѣрието си, само тѣ трѣбва да водятъ преговоритѣ и правятъ постѫпкитѣ. Това трѣбва да се знае добре и да се има предвидъ въ българската външна политика, нека се знае, кой е кумъ, кой е старъ сватъ.

Азъ имамъ да ви помоля още едно нѣщо. Трѣбва да престане тоя иностраненъ въпросъ да е различителното знаме на нашитѣ политически партии; тѣ трѣбва да престанатъ да се дѣлятъ на русофили и русофоби. (Ръкоплѣскания). Защото, това нѣщо е противно на здравия разумъ, на стремленията на политиката. Всѣки единъ принципъ, ни учи философията, има стремление въ своето развитие да достигне до своитѣ крайности. Богословскитѣ начала, въ своето развитие въ живота, иматъ стремленията да се свършватъ съ мистицизъмъ, или съ религиозенъ фанатизъмъ. Либералнитѣ начала, въ своитѣ последствени развития, иматъ стремлението да се усъвършенствуватъ въ радикализма, а консервативнитѣ начала иматъ стремлението да се изопачатъ въ ретроградство. Тая партия, която взима за свое знаме принципитѣ на иностранната политика, може да бѫде увѣрена, че ще дойде день да изгуби равновесието и да премине границитѣ на позволеното. Щомъ съществува партия, която има за знаме тая и тая цель, която принадлежи къмъ външната политика, вие може да бѫдете увѣрени, че ще дойде единъ день, когато, волю и неволю, тая партия ще бѫде принудена да прескочи границата на отечественитѣ интереси, и въ убеждение на своето самооблащение, че нѣкакви принципи и права защищава, да достигне дотамъ, гдето Наказателниятъ законъ туря своята ръка, т. е. до предателството. За това, моля, не само народнитѣ представители, на които говоря тукъ, въ Нар. събрание, но отправямъ се къмъ всички мои съотечественици, да иматъ предвидъ това нѣщо и да не правятъ отъ въпроси международни, въпросъ, който е разликата на знамето на една партия

отъ друга. Погледнете, г-да представители, на нашитѣ съседи. Вие знаете, че имаше едно бивше правителство въ Ромъния, което минаваше за русофобско, а сега има едно правителство, което обвиняватъ, като насъ, че ще предаде Ромъния въ рѫцетѣ на Русия; при това, отворете ромънския опозиционенъ печатъ, погледнете политическитѣ борби, и нѣма да намѣрите, че една партия се нарича русофилска, а друга русофобска. Вземете за примѣръ Сърбия. Либералната партия на Ристича е партия искрено русофилска; тъй сѫщо и радикалната партия се обвинява, че съчувствува на Русия. При това, въ политическитѣ борби дума не се срѣща да се хвърлятъ въ това отношение обвинения. Въ тѣхнитѣ програми не се вижда тоя въпросъ да играе тая роля, която играе у насъ. Понеже сме въ реда на нашитѣ съседни държави, не е излишно да спомена и за Гърция. Въ Гърция политическитѣ борби се водятъ между Трикуписа и Делияниса. Трикуписъ минава като човѣкъ, който съчувствува на Англия, а Делиянисъ като човѣкъ, който съчувствува на Франция. При това, въ политическитѣ борби никога нѣма да срещнете да се черни единия, а да се уважава другия за англофилство или франкофилство.

Азъ мисля, че опититѣ отъ нашата най-нова история ни сѫ дали достатъчно уроци, за да се взремъ въ това отношение, за да не правимъ вече външнитѣ въпроси различителна черта на политическитѣ ни партии. И ако следимъ тоя пѫть, г-да народни представители, ако имаме търпението, което се изисква отъ политически узрѣлъ народъ, ако имаме постоянство, ако не бързаме изкуствено да туряме въпроси на дневния редъ и да имъ даваме значението, което нѣматъ, азъ съмъ увѣренъ, г-да народни представители, че за нашата програма ще дойде день когато ще се осѫществи. Азъ съмъ увѣренъ, че, ако се впуснемъ по пѫтя, да се сгрупираме по международнитѣ въпроси, това ще ни докара до една наклонна плоскость, която ще ни доведе до безвъзвратна катастрофа. Ако можемъ да търсимъ принципитѣ на нашитѣ партии въ въпроси и начала на вѫтрешната политика, ако имаме търпение, ако имаме постоянство, то нѣмамъ съмнение, че чрезъ нашата вѫтрешна политика, чрезъ нашата достолепна вѫтрешна политика ще достигнемъ деня, когато въ международно отношение може да се разрешатъ всичкитѣ недоразумения и да влѣзе България въ нормалния пѫть. Достигането на тая цель е наше горещо желание. Срѣдствата, които имаме на рѫце, при гореизложенитѣ условия, ще бѫдатъ приспособени, за да се постигне цельта,

която гонимъ. Тия сѫ бележкитѣ, г-да представители, които имахъ честьта да ви дамъ по поводъ на нашитѣ външни политически отношения, и вие сте сѫдии за направлението, което трѣбва да се даде на нашата външна политика. Азъ счетохъ за нуждно да ви кажа, съ пълна откровеность да изкажа всичко, което имамъ на сърдцето си, изказахъ ви всички условия, по които мисля, че ако се изпълнятъ, ще се достигне нашата програма. Остава на васъ да дадете одобрението си или да го откажете. Но понеже тия въпроси сѫ направени капитални въ нашето отечество, азъ ще моля Народното събрание да се произнесе ясно, да се произнесе категорично по изложената наша програма; ще моля Събранието да ми позволи да употрѣбя парламентарното изражение, да изкаже своето довѣрие или недовѣрие къмъ тая политика, която азъ съ пълна искреность изложихъ предъ васъ. Знаете, г-да народни представители, че не за пръвъ пѫть ви казвамъ, какво въ моята политическа програма нѣма никакви тайни; но днесъ, като захващаме нова парламентарна политика, новъ редъ, не сте да не знаете, че между васъ, които стоите на представителскитѣ столове, и насъ, които стоимъ на министерскитѣ кресла, трѣбва да има пълно съгласие и пълно единодушие. Ако е така работата, ако имаме пълно съгласие, съ решителность и самоувѣреность ще вървимъ напредъ, а ако нѣмаме довѣрието ви, на драго сърдце ще отстѫпимъ мѣстото на тия, които ще се радватъ съ повече довѣрие. (Шумни и въодушевени ржкоплѣскания).

Събранието гласувало довѣрие съ абсолютно болшинство, а въ следното заседание на 28 октомврий 1894 г. е решило речьта на д-ръ К. Стоиловъ да бѫде напечатана и афиширана въ всички общини на Княжеството.

17. Моята сила е нравственото влияние

2 ноември 1894 г. Дневн. VIII. О. Н. С., I. р. с., кн. I., стр. 170.

Разглежда се избора въ видинска околия. Докладчикътъ излага хода на избора и мнението на комисията да бѫде утвърденъ предвидъ на несѫществените нарушения при произвеждането му. Народнитѣ представители отъ опозицията Тр. Китанчевъ и К. Арсениевъ се противопоставятъ, като казватъ, че правителството е употрѣбило насилие за спечелване на избора, че всички чиновници, окрѫжният управитель и началникътъ на дивизията сѫ агитирали и заплашвали избирателитѣ да гласуватъ за опредѣлени лица, че това е вършено даже отъ министъръ председателя д-ръ К. Стоиловъ. Злоупотрѣбявайки съ единъ неговъ изразъ, тѣ характеризиратъ всичко това като „морално влияние", упражнено отъ правителството. По избора се изказватъ нѣколко народни представители отъ болшинството, следъ което думата се дава на министъръ председателя д-ръ К. Стоиловъ:

Господа народни представители,

Бѣхъ взелъ за правило, да не вземамъ думата по провѣрката на изборитѣ, защото, право да ви кажа, малко ме интересува провѣрката на изборитѣ. Азъ счетохъ за своя длъжность, като ми се възложи да съставя министерство, че моята главна задача е, да извадя отечеството отъ едно вѫтрешно анормално положение, и да го поставя въ реда, предвиденъ въ нашата Конституция, предвиденъ отъ нашитѣ закони. Азъ обиколихъ отечеството ни, за да си обясня, какво е положението на работитѣ, за да помогна да се хвърли малко свѣтлина върху правилнитѣ отношения на нашето отечество. И никѫде въ моето пѫтешествие, никѫде не си позволихъ да препорѫчамъ тоя или оня да бѫде избранъ за народенъ представитель. Моята политика по изборитѣ е изложена въ циркуляра, който съмъ издалъ до административнитѣ власти и който е публикуванъ навсѣкѫде.*) Азъ предизвиквамъ тукъ тържествено, въ Народното събрание, да излѣзе нѣкой и да ми каже, че е имало заповѣдь, тайно или явно дадена отъ моя страна, отъ страна на правителството, която да противоречи на тия инструкции, които съмъ далъ. (Гласове: Вѣрно. Рѫкоплѣскания). Тържествено предизвиквамъ всички, и самия докладчикъ по избора, който сега се докладва, да каже това. Като погледнете повърхностно на работата, вие ще видите, че България има 87 избирателни околии и ако се събератъ въ едно мѣсто всичкитѣ тия фабрики на каль, ко-

*) Гл. приложенията.

ито се наричатъ български вестници, ако се събератъ и провѣрятъ всичкитѣ обвинения, вие ще намѣрите, че има контестации противъ изборитѣ едва на 6 или 7 околии. Питамъ, господа народни представители: допуща ли здравиятъ разумъ — а вѣрвамъ всѣки единъ отъ васъ ще направи това разсѫждение — че въ 80 околии населението, безъ всѣкакви прѣчки, безъ всѣкакви препятствия, безъ всѣкакви насилия, да си извърши изборитѣ, а само въ 4 - 5 околии правителството да измѣни своята политика. Това е немислимо, това е абсурдно. Вие виждате какъ минава провѣрката на изборитѣ, околия по околия. Най-после, вие сте, които решавате тия работи, и азъ не взехъ думата, защото не бѣше моя задача да ви убеждавамъ върху работи, които вие сами по-добре знаете. Всѣки единъ отъ васъ е участвувалъ въ изборитѣ и всѣки е видѣлъ, какъ сѫ станали тѣ. Следователно, излишно бѣше да излизамъ азъ и да ви представямъ аргументи. Днесъ азъ се отклонихъ отъ това правило, защото виждамъ, въ нѣколко заседания на Народното събрание, една тенденция, да се клевети правителството. Гледамъ, напримѣръ, да говорятъ за ужаси, за теглене саби, гърмене, за дивизионни командири, за войска и прочее и излѣзохъ отъ търпение; защото, господа народни представители, и шарлатанията си има граници. За това взехъ думата да кажа, че единъ представитель, по моето мнение, който има претенцията да се нарича добросъвѣстенъ, не излиза отъ трибуната да репетира това, което вестницитѣ сѫ писали, но излиза съ факти.

Тия господа въ Видинъ, които се оплакватъ, сѫ група отъ твърде вещи адвокати. Тѣ можеха много добре, както имъ дадохъ съветъ, когато бѣхъ въ Видинъ, за всѣки единъ фактъ на насилие, за всѣки единъ фактъ на нарушение на законитѣ да съставятъ актъ, както трѣбваше и да стане; тогава разбирамъ. На менъ щѣха да направятъ услуга, защото нѣмамъ никакъвъ интересъ да поддържамъ Ивана или Стояна като чиновникъ. Азъ искамъ да въведа една честна, една достойна и безпристрастна администрация. (Одобрителни изявления. Ръкоплѣскания).

Господа народни представители, почитаемиятъ ломски представитель въ миналото заседание и днесъ хвърли едно обвинение, което не е добросъвѣстно. Не е вѣрно това, което казва, че нито единъ пръстъ се е бутналъ, за да се провѣри нѣкакво си оплакване, което той билъ отправилъ. Азъ го поканвамъ да дойде въ министерството и обявявамъ, че нито една телеграма, нито едно оплакване не е постѫпило въ министерството, безъ да има моя

резолюция за щателно провѣряване и безъ да имъ се е дало ходъ. (Гласове: Браво. Ржкоплѣскания). Азъ нѣмамъ обичай да давамъ отговоръ на тия, които се оплакватъ, защото се съмнявамъ въ тѣхната добросъвѣстность, защото зная, че сж изковавали телеграми съ подписъ „Стоиловъ“ и съ тѣхъ сж отивали хората да агитиратъ. За това съмъ взелъ за правило, и мнозина отъ васъ знаятъ, които сж ми телеграфирали, че никому отговоръ не съмъ далъ, но въ архивата на министерството всѣко оплакване е провѣрено и му е давано ходъ. Има околийски началници, които само 5 дена сж държани на служба, и министерството като узна, че тѣ сж дадени подъ сждъ, или сж били агитирали, или сж поддържали нѣкого, безпощадно сж били уволнени. Следователно, това обвинение, че сж се оплакали хората и нѣмало кой да ги слуша, това обвинение е недобросъвѣстно. Недобросъвѣстни сж и подателитѣ на телеграми, които идатъ съ копия до разни вестници. Нѣкой си кметъ влѣзълъ въ кръчмата на нѣкого и го изпсувалъ, веднага телеграфиратъ за това направо до Н. Ц. Височество Княза и копие до вестницитѣ „Стража“, „Съгласие“, „Народенъ приятель“, „Свобода“ и пр. Това е шарлатания, господа! (Гласове: вѣрно). И виждаме, че цельта на тоя, който телеграфира, не е да поправи злото, но неговата цель е и той да влѣзе въ хора, който вика: „въ България има анархия, България не може да се самоуправлява“. (Гласове: вѣрно. Ржкоплѣскания). Тоя, който се оплаква съ една такава телеграма, можеше да се оплаче на старшия стражарь, и ако той не го удовлетвори, да се оплаче на пристава, на околийския началникъ, на окржжния управитель, на министра и, ако не му се даде удовлетворение, да се оплаче до Княза и до вестницитѣ. А щомъ излизатъ съ голословни обвинения въ вестницитѣ, позволете ми да кажа, че иматъ задна цель, и нѣматъ куража да излѣзатъ явно и да се обяснятъ. (Тр. Китанчевъ и К. Арсениевъ: Кому дадохте право?) Нѣма човѣкъ, на когото да не съмъ далъ право, г. Китанчевъ!

Дохождамъ, господа представители, до тия обвинения, които тукъ се изказаха. Излизатъ ли тѣхна милость съ единъ фактъ, излизатъ ли съ единъ конкретенъ случай да кажатъ, че това и това е станало въ Видинъ! За това казвамъ, че говоренето имъ е недобросъвѣстно. Никой представитель, който действува съобразно съ клетвата, която е тукъ положилъ, не постжпва тъй. Всѣки добросъвѣстенъ представитель по-напредъ ще иде да разрови архивата, да прегледа книжата по избора и тамъ, гдето намѣри криво, ще

защити правдата. Тукъ се казватъ обвиненията общо, че това и онова станало, безъ да има доказателства. Такива обвинения има сума. Азъ мога да кажа, че всички обвинения, които се създадоха, създадоха се твърде изкуствено, първо, защото следъ 18 май се появи едно течение, което повлѣче цѣлия български народъ и ние излѣзохме начело на това течение. Съ насъ бѣха сѫчувствията на цѣлия български народъ и ние, убедени въ силата на това течение, убедени въ силата на нашитѣ добри намѣрения, убедени въ искреностьта на нашия народъ, ние не се погрижихме да вземемъ мѣрки да защитимъ това дѣло, което считаме, че нѣма нужда отъ защита. Но явиха се като къртици, отъ единия край на България до другия, явиха се хора, които само съ експлоатацията на това морално влияние доказватъ колко сѫ безнравствени; явиха се хора, на които системата е лъжата и клеветата; захванаха да изникватъ такива пасквили, на които храната бѣше блатистата почва на лъжитѣ, клеветитѣ и интригитѣ. Благодарение, че тия думи иматъ влияние върху народа, благодарение, че нашиятъ народъ не е наученъ да сваля маската отъ лицата на хората — мнозина повѣрваха публикуванитѣ работи и рекоха, че отъ тѣхъ действително трѣбва да има нѣщо станало и въ Видинъ. Почнаха нѣкои да вѣрватъ, че еди кѫде си жандармитѣ това правили и за такива работи, гдето кметътъ напсувалъ кръчмаря, почнаха да телеграфиратъ: „где е прокламираната свобода и законность“. Такова течение се създаде и тия отъ господа народнитѣ представители, които желаятъ да обвиняватъ властьта, тия господа представители, експонентитѣ, сѫ изразители на това течение, съ всички негови гибелни, съ всички негови вредни последствия. Азъ искахъ да излѣзатъ и да докажатъ това съ факти. Казахъ го и на тия приятели отъ Видинъ, които се оплакваха отъ окрѫжния управитель. Дайте ми факти. Покажете ми, че еди кой си гражданинъ е отишелъ при урнитѣ и е билъ арестуванъ или спрѣнъ. Но тѣ не можаха да направятъ това нѣщо. И тогава употрѣбихъ тая дума, която, за голѣмо съжаление, е станала орѫжие въ рѫцетѣ на нѣкои хора — думата „нравствено влияние“. И азъ нѣма да се срамя, господа представители, отъ нея, защото отъ нравственото влияние може да ги е страхъ безнравственитѣ хора, хора, които иматъ безнравствени действия. (Рѫкоплѣскания). И знаете ли, каква мисъль искахъ да изкажа на тия господа, толкова безнравствени, щото направиха една агитация отъ нея. Единъ отъ тѣхъ, най-голѣмиятъ поборникъ днесъ на свободата и законностьта, единъ отъ тия редактори на „Народенъ

листъ", като пристигналъ окржжният управитель въ Видинъ, отишелъ на скелята и го поканилъ да живѣе въ неговата кжща. Това е нравствено влияние, господа, като отказалъ управительтъ. Сжщиятъ тоя господинъ, въпрѣки че има жена и деца, нѣколко дни ходѣше да гостува въ локантата, гдето ядѣше окржжният управитель. Това е сжщо „нравствено влияние"... (ржкоплѣскания), защото той го прави да се присъедини къмъ представителя на властьта, и, вѣренъ на своята програма, да почне да експлоатира, да се ползува отъ това нравствено влияние. Обаче, намѣри се единъ окржженъ управитель по-уменъ, сдружилъ се съ други хора, непоследвалъ неговия примѣръ, и ето, че хората почнали да се оплакватъ отъ моралното влияние. Е, че морално влияние е и пжтешествието на единъ господинъ въ файтонъ съ окржжния управитель или околийския началникъ; морално влияние е ржката, която те хваща на улицата, на пазара, ржката на единъ министъръ или единъ управитель. Тѣзи сж работи, които не идатъ на терзия. Като срещне единъ управитель едного и го поздрави по-любезно, това ще ли съставлява нравствено влияние, нравственъ капиталъ, на който трѣбва да се разчита? Щѣше да бжде глупость, щѣше да бжде незнаене практическия животъ, да искаме да отказваме тия факти. Заради това казахъ, че трѣбва да правите разлика между нарушение на обязаноститѣ и това, което азъ наричамъ нравствено влияние. Защото то е влияние, което не се опира на щикове, на лъжа, шарлатания и на демагогства, то е влияние на честнитѣ хора, на честния характеръ, на чистото чело и на нравственитѣ начала. Ако се намѣриха хора, които излѣзоха да обвинятъ правителството, да обвиняватъ мене, че съ своето пжтуване съмъ упражнилъ нѣкое нравствено влияние, то нѣма да крия това. Моята сила е нравственото влияние и както хората, които уважавамъ, както единъ Гладстонъ тръгва отъ село и проповѣдва своитѣ начала, тъй и азъ мисля, съ силата на своитѣ идеи и убеждения да управлявамъ народа. (Ржкоплѣскания). Ако има хора, които да повѣрватъ въ моитѣ думи и моя характеръ, ще ме последватъ и азъ ще управлявамъ. Ако не, то азъ ще се оттегля. Азъ ще кажа на всеуслишание, че азъ не принадлежа къмъ еснафа на ония български политически пълководци, които мислятъ, че провидението ги е създало само тѣ да управляватъ България. (Шумни ржкоплѣскания). Както казахъ и други пжть, азъ съмъ на това мѣсто въ изпълнение на една длъжность, както войникътъ я изпълнява, и ще я изпълнявамъ добросъвѣстно, до когато имамъ довѣрието, и като

видя, че общественото течение взема другъ пѫть, ще се постарая съ силата на своя характеръ да му укажа, дали пѫтя е тъменъ или не, и ако не мога да го убедя, ще отстѫпя. Заради това рекохъ да се обясня, защото нѣколко пѫти поискаха да хвърлятъ каль на администрацията и управителя и да кажа тия нѣколко думи, които характеризиратъ нашата действителность по изборитѣ. Азъ — може да кажете каквото искате — съмъ увѣренъ, че ще дойде день, когато тия работи ще се признаятъ отъ всички; ще се признае, че една отъ най-голѣмитѣ наши защити е, че въ тая България, за която се тръбѣше, че е имало анархия, изборитѣ станаха мирно и тихо, безъ да се убие ни единъ човѣкъ... (ржкоплѣскания), че въ изборитѣ взеха участие хора, които никога не сѫ взимали участие, че участието имъ е било по-голѣмо отъ всѣкога, и че въ това събрание се избраха представители, които отражаватъ мненията и тенденциитѣ на българския народъ. Самиятъ фактъ, че има избрани представители отъ разнитѣ партии и фракции, на които мнозина възлагаха своитѣ надежди, е доказателство за начина, по който се извършиха изборитѣ.

И, сключвамъ, че ще съмъ доволенъ отъ всѣки представитель, който излѣзе и съ факти въ ржка предъ Събранието, ако не иска на менъ, да съобщи и укаже на фактически нарушения на закона. Но твърденията и инсинуациитѣ, които се черпятъ само отъ вестницитѣ, нѣматъ никакво значение за менъ и зарадъ тѣхъ имамъ само едно чувство и то е чувството на искрено презрение. (Продължителни ржкоплѣскания. Гласове: изчерпанъ е въпросътъ).

18. Рилскиятъ манастиръ е билъ носитель на нашата идея за възраждането; той е билъ носитель на българщината

4 ноември 1894. Дневн. VIII. О. Н. С., I. р. с., кн. I., стр. 218

Отъ министъра на вѫтрешнитѣ работи д-ръ К. Стоиловъ е внесенъ законопроектъ за признаване Рилския манастиръ за отдѣлна община. Членъ единственъ отъ този законопроектъ гласи: „Рилскиятъ манастиръ, съ всичката негова територия, се отцепва отъ рилската селска община, дупнишка околия, и образува отдѣлна община, която влиза въ състава на сѫщата околия".

Като възпроизвежда интригитѣ на нѣкои вестници, че съ законопроекта се гонила нѣкаква афера, народниятъ представитель Никола Габровски се изказва противъ приемането му, защото съ него манастирътъ става „самъ хазаинъ на своитѣ работи", отървава се отъ всѣкакъвъ контролъ и по този начинъ се дава възможность за злоупотрѣбления съ множеството имущества на манастира, придобити съ разни молитви и просия отъ бедното население. Народниятъ представитель К. Досевъ е сѫщо противъ, тъй като законопроектътъ билъ въ противоречие съ Закона за селскитѣ общини.

Въ полза на законопроекта следъ това се изказватъ нѣколко души, между които и казълагачкиятъ народенъ представитель Ст. Михайловски. Въ своята речь, като изтъква високото социално значение на манастиритѣ въ католическитѣ страни на Западна Европа, той описва подробно добродетелитѣ и подвизитѣ на обитателитѣ имъ; разглеждайки следъ това положението на манастиритѣ въ България, той съ съжаление констатирва, че въ тѣхъ не се развива подобна полезна деятелность и че българското калугерство не стои на сѫщата висота, както въ Западна Европа; сѫщевременно отправя апелъ къмъ духовенството и калугеритѣ да напуснатъ пасивностьта и безгрижието и да изпълнятъ своитѣ високи християнски длъжности; по-нататъкъ обсѫжда накратко законопроекта, обявява се за неговото премане и завършва речьта си, като изтъква историческото значение на манастира.

Последенъ взима думата д-ръ К. Стоиловъ, който въ защита на внесения отъ него законопроектъ произнася следната речь:

Господа народни представители,

Когато съставлявахъ тоя единственъ членъ отъ законопроекта, който ви се предлага да го приемете, азъ никакъ не мислѣхъ, че той ще произведе такъвъ шумъ. И, право да кажа, много приятно и развеселително впечатление ми направи, като видѣхъ, какъ нѣкои се нахвърлятъ на него като на мърша. И действително, много сгоденъ случай е. Отъ една страна, да се хвърля каль къмъ министра, който го е внесълъ, че е съдружникъ съ рилскитѣ старци и, отъ друга страна, да се отправи генерална атака противъ правителството. Защото, мислятъ си критицитѣ, като се от-

хвърли единъ законъ, това е бламъ, то е недовѣрие къмъ правителството. Инакъ не разбирамъ защо се прибѣгва до безчестни клевети, до много слаби аргументи.

Значението на тоя законъ, господа представители, ако се разгледа тъй, както трѣбва да се разгледа, е много просто, защото значението му не е нищо друго, освенъ че въ административно отношение Рилскиятъ манастиръ, вмѣсто да се подчинява, да минава въ своитѣ сношения съ управлението на страната чрезъ канала на рилската селска община, ще се сношава направо съ сѫщата администрация, т. е. на мѣсто да бѫде посрѣдствено подчиненъ на Дупнишкото околийско управление, ще бѫде направо подчиненъ на сѫщото околийско управление. Ползата отъ това е очевидна и всѣки, който е ималъ работа съ общинитѣ, ще я съзнае. Но задава се въпросъ: каква обществена нужда имаше, за да се направи това? Каква полза има, каква нужда имаше, за да се направи това нѣщо. На това нѣщо, господа представители, азъ ще отговоря съ членъ 3 отъ нашата Конституция, който гласи, че „територията административно се дѣли на окрѫжия, околии и общини. Особенъ законъ ще се изработи за наредбата на това административно дѣление върху начала за самоуправление на общинитѣ". Този членъ гласи, че цѣла България териториално е раздѣлена на крѫгове, основа на които сѫ общинитѣ, надъ общинитѣ стоятъ околиитѣ, а надъ тѣхъ има окрѫжия. Каква е цельта, която се гони съ това, щото Рилскиятъ манастиръ вмѣсто да влиза въ крѫга, който се нарича рилска община, да влиза въ крѫга на дупнишката околия, т. е. да има прями сношения въ административно отношение съ Дупнишкото околийско управление? И можемъ ли да направимъ това нѣщо? Може ли въобще да се направи? Азъ мисля, че може. Защото основниятъ камъкъ на нашата Конституция е самоуправлението. Вънъ отъ гражданскитѣ правдини, що се касае до управлението на държавата, самоуправлението, това, което се казва self Gouvernement, то е основата на нашето управление. И какво значи общинско самоуправление? То значи, господа представители, че щомъ има известна територия, и щомъ съ тая територия се свързватъ известно число лица, които иматъ връзка съ нея, иматъ следователно помежду си и общи интереси, тамъ има една община, и тая община има право на самоуправление. Ето, ще кажа на търновския представитель, обществена длъжность, — а не интереси, защото по-горе отъ интереситѣ стоятъ длъжноститѣ — ни заставя да дадемъ на Рилския манастиръ самоуправле-

ние. Щомъ има известна територия, щомъ трима български граждани иматъ известна територия, тѣ иматъ право на самоуправление. Тукъ съществува територията, несравнено въ по-голѣмъ размѣръ, отколкото се предвижда въ Закона за общинитѣ. Тукъ съществува единъ сборъ отъ хора, съединени помежду си съ известни културни, съ известни религиозни интереси. Щомъ тия две условия съществуватъ, началото на закона, началото на свободата ви задължава да дадете на тия хора право на съществуване, както сте задължени отъ нашата Конституция, на всѣки сборъ отъ трима граждани, които съставляватъ дружество, което не е противъ законитѣ и добритѣ нрави, да имъ дадете право да се сдружатъ. На основание на тоя принципъ на свободата и самоуправлението, азъ ходатайствувамъ предъ васъ, това, което давате на последнитѣ селски колиби, да не откажете да го дадете и на Рилския манастиръ и да гледате на него като на община, защото той има и територия, има нуждното число хора, които съставляватъ една единица, понеже съ свързани икономически и културно помежду си. Ето обществения интересъ, по силата на който ходатайствувамъ да се приеме този законъ и да се даде самоуправление на тая обитель.

Но, господа представители, като изложихъ тоя принципъ, като изложихъ причинитѣ за създаването на тоя законъ и че той почива на Конституцията, азъ се освобождавамъ отъ задължението да опровергавамъ и доводитѣ, черпени отъ Закона за общинитѣ; защото, ако Рилскиятъ манастиръ подхождаше подъ условията на Закона за селскитѣ общини, нѣмаше нужда и азъ нѣмаше да искамъ да прибѣгвамъ до законодателенъ редъ. Щѣше просто да се издаде единъ указъ, и работата свършена. Но, понеже тая обитель е въ особено положение, именно, че има Законъ за общинитѣ, който не може да се приспособи тамъ въ неговитѣ подробности, защото не може да има кметъ и не могатъ да се приспособятъ и други нѣкои условия, заради това искамъ отъ васъ единъ законодателенъ актъ, искамъ единъ законъ, който да му позволи — правата му не отиватъ по-нататъкъ — да има прями административни сношения съ Дупнишкото околийско управление.

Пита се, обаче, какъвъ по-голѣмъ контролъ, каква полза ще излѣзе отъ това? Дохаждамъ на въпроса: каква полза ще излѣзе. Не може да се казва, че контролъ не щѣло да има въ тая обитель. Азъ мисля, господа представители, че опасността е била именно въ оная епоха, когато отношенията му отиваха посрѣдствомъ рилското кметство. Защото тогава бѣше много лесно, безъ да се гле-

датъ интереситѣ на манастира, безъ да се пита манастирското управление, да предпише единъ кметъ или да издаде свидетелство и съ това свидетелство да се прави туй, което законътъ предписва. Азъ искамъ туй нѣщо да се отстрани. Азъ искамъ на Рилския манастиръ да се даде тая власть, която има възъ основа на устава, по който се управлява. Вие знаете, че единствената обитель въ България е Рилскиятъ манастиръ, който се нарича ставропигиаленъ. Той има сношение не съ мѣстния митрополитъ, но съ екзархията. Той има пълно самоуправление и е подчиненъ духовно, както и що се касае до вѫтрешното му управление, не на самоковския и кюстендилския митрополити, но направо на българската екзархия. Той е въ пълния смисълъ на думата ставропигиаленъ манастиръ. И неговото управление е пълно самоуправление; неговото управление е републиканско управление, защото се управлява отъ 4 или 5 старци, избрани отъ манастирскитѣ братя, и които държатъ единъ печатъ, раздѣленъ на четири части, и се изисква съгласието на четворица, за да може да се реши нѣщо. И тѣхното решение подлежи на одобрение и утвърждение отъ светата екзархия. Следователно, когато говоримъ за контролъ, азъ намирамъ, че контролътъ е десеть и сто пѫти по-голѣмъ въ тая организация на манастира, който има контрола на екзархията и сѫщевременно контрола на административната власть, отколкото контрола на единъ кметъ, който издава свидетелствата по единъ най-лесенъ начинъ. Следователно, контролътъ въ нищо не се накърнява, а, напротивъ, съ това законоположение, което азъ искамъ, се дава по-голѣма сила, за да могатъ да се пазятъ имотитѣ и това, което принадлежи на Рилския манастиръ. Това че е тъй, господа представители, се узнава и отъ факта, че Рилскиятъ манастиръ презъ 1890 година давалъ заявление, но е оставено безъ последствие. Давалъ е заявление до Кюстендилската постоянна комисия и тя е признала ходатайството му за основателно и е постановила да му се даде това право, което иска.

И има право, господа представители, да иска това нѣщо Рилскиятъ манастиръ, защото това право го е ималъ още въ времето на турското владичество, когато той е билъ прямо подчиненъ и направо се е сношавалъ съ дупнишкия каймакаминъ. Това право той е ималъ следъ освобождението, радвалъ се е на това право отъ 1882 до 1890 година и, слава Богу, презъ това време нито имотитѣ му сѫ били нащърбени, нито нѣщо е пострадалъ. Но следъ

1890 година, когато попадна подъ прямото управление на рилската община, захванаха алчнитѣ опити, за да се накърни неговата територия. Следователно, до 1890 год. Рилскиятъ намастиръ е ималъ това право. И тогава му е било отнето не изрично, а мълкомъ; защото се издаде Законъ за селскитѣ общини, въ който това право не се предвиждаше и на основание тоя законъ издаде се списъкъ на общинитѣ, въ който тоя манастиръ не фигурираше. Благодарение на това обстоятелство, презъ 1890 година той загуби това право, което е ималъ презъ време на турското владичество и въ време на българското княжество. И има това право, господа представители, Рилскиятъ манастиръ, като се погледне на него и като на една, тъй да кажа, културна единица.

Много справедливо, много красноречиво и, тъй да кажа, отъ сърдце, почтениятъ казълагачки народенъ представитель изложи значението, което има Рилскиятъ манастиръ. Той има за насъ двояко значение. Има, първо, значение на миналото и второ, значение на това, което е билъ за българското възраждане. И когато говоримъ за Рилския манастиръ, може би да не се въодушевляваме отъ тия възвишени християнски чувства, които казълагачкиятъ народенъ представитель изказа; може би една усмивка да възбуждатъ въ лицата на нѣкои още млади. Но, господа представители, нека не забравяме, че вънъ отъ религиозната, тоя манастиръ има и историческа страна, високото значение на която не трѣбва да отказваме. Господа представители, по едно време, когато никѫде не сѫществуваше българско богослужение, въ недрата на тая велика рилска пустиня — въ Рилския манастиръ се служеше на славянски езикъ. И оттамъ, отъ тоя просвѣтителенъ кръгъ се разнесоха разни духовници, тръгнаха разни проповѣдници, които пропѫтува цѣлата страна на нашето отечество, които на български изповѣдваха, които на български проповѣдваха, които поддържаха тая наша православна вѣра, която запази нашето отечество, която запази нашето единство. И ония отъ васъ, които помните, както и азъ много добре помня, епохата на първото възраждане на нашия черковенъ въпросъ, ще си спомните, че рилскитѣ метоси въ разнитѣ градища на България бѣха мѣстата или клубоветѣ, гдето се събираха нашитѣ общини за обсѫждане народочерковнитѣ работи, (гласове: вѣрно) че рилскитѣ старци и духовници бѣха, които и по селата и по градоветѣ разнесоха българската книга. Ще спомена единъ отъ нашитѣ първи градове, ще спомена града Пловдивъ, който имаше и общината си и който

имаше всичката си деятелность съсрѣдоточена въ рилския метохъ чакъ до тогава, докато се създаде българска митрополия. Рилскиятъ метохъ, господа представители, роди пловдивската българска митрополия. И тъй бѣше навсѣкѫде. Това не трѣбва да се забравя. Рилскиятъ манастиръ е билъ носитель на нашата идея за възраждането. Той е билъ носитель на българщината. Той е билъ, тъй да кажа, опекунътъ, който е предалъ на българското княжество това, което му е било завещано отъ миналото. (Ржкоплѣскания). За това, като нѣщо заслужено, ние трѣбва да отдадемъ на тоя манастиръ подобаващето прилично значение, което той на времето си още е придобилъ. Вънъ отъ това, той представлява и икономическа единица. Той представлява една отдѣлна територия, която се простира въ две държави. Той притежава голѣмо богатство, което само по себе си му дава право да иска самоуправление.

Другъ е въпросътъ — и азъ и тукъ ще се съглася съ мнението на казълагачкия народенъ представитель — дали тия завещани намъ отъ миналото учреждения стоятъ на висотата на своето положение. Наклоненъ съмъ да се присъединя къмъ възгледа на г. Михайловски. Но това не ни дава право да ги унищожимъ. Тѣ иматъ своето значение въ миналото, тѣ ще го иматъ и за напредъ, до тогава, докато ние, като народъ, ще държимъ изречението на нашия Спаситель, че не само съ хлѣбъ се храни човѣка, но че има друго нѣщо, което стои по-високо отъ материализма, и до когато ще има на тоя свѣтъ нѣщо по-високо отъ материалнитѣ интереси, до тогава Рилскиятъ манастиръ ще има значение. Ще тичатъ, както и днесъ, хората да се покланятъ, ще се вдъхновяватъ отъ неговото минало и ще искатъ оттамъ благословение. Следователно, трѣбва, ние трѣбва да го пазимъ и за бѫдещето.

Азъ мога да кажа на почитаемото народно представителство, разбира се официално не мога да го кажа, защото не ми е съобщено, но частно зная, че има изработенъ законопроектъ за манастиритѣ, който ще бѫде предложенъ на Народното събрание, и вѣрвамъ, че взглядоветѣ, които ще се прокаратъ въ него, ще ни дадатъ възможность, щото отъ тия сдружавания на тия български граждани да можемъ да направимъ нѣщо полезно за нашето отечество, да могатъ монаситѣ да станатъ носители на благодеяния за човѣчеството; съ други думи, това, което казълагачкиятъ народенъ представитель твърде добре обясни.

Най-после, има още едно съображение, господа представители. То е съображението, което въ началото казахъ, на съзнаване границитѣ на нашитѣ права. Свободата и правото на самоуправление ни задължава да дадемъ тия права на Рилския манастиръ. Задължава ни и друго нѣщо. Каза почтениятъ търновски представитель, че имотитѣ на Рилския манастиръ не били спечелени (Тр. Китанчевъ: Павликенскиятъ представитель каза). Да, почтениятъ павликнески представитель, за да удовлетворя господина търновския представитель, каза, господа представители, че тия имоти сѫ вземени, сѫ грабени отъ насъ, отъ нашия гръбъ. Наистина, тия свети старци не сѫ работили, а може би да сѫ работили и тѣ, но въ всѣки случай имотитѣ на Светата обитель не сѫ придобити тъй, както сѫ придобити имотитѣ на единъ търговецъ, индустриалецъ или земедѣлецъ. Имотитѣ на Светата обитель сѫ придобити съ пожертвувания на вѣрващитѣ хора. Тѣ сѫ придобити отъ пожертвуванията на неговия и моя баща, които съ сърдце, препълнено съ вѣра, сѫ отивали тамъ и сѫ оставяли било пари, било движими, било недвижими имоти, и сѫ ги оставяли не за друго, но за да служатъ на тая Света обитель, за да служатъ и се молятъ монаситѣ за нашето отечество, за насъ и нашитѣ домове. Да служатъ, за да даватъ утешение на нашитѣ синове и дъщери, които отиватъ тамъ, когато усѣтятъ вѫтрешна нужда, да се помолятъ и да се поклонятъ на тоя свещенъ храмъ. И ние, господинъ павликенски представителю, нѣмаме право да покътнемъ това съ високо значение наше учреждение. Както едни завещания, направени отъ покойници — вие знаете това, защото сте юристъ — не могатъ да бѫдатъ измѣнявани, не може да бѫде измѣнявано назначението имъ, сѫщо така не може да бѫде измѣнено назначението на тия имоти, подарени отъ баща ми и баща ви; не можете да ги конфискувате и да имъ отнемете предназначението, (шумни ржкоплѣскания) и, ако искате да направите това, то е незачитане на нашитѣ права, които сѫ нашата сила; то е незачитане на нашето самоуправление, незачитане волята на тия, които сѫ ни изпратили тукъ. (Ник. Габровски: Искамъ да не служатъ на частни лица, а на цѣлия български народъ). Именно, почтени представителю, това и азъ желая. Защото ценя много добре значението на тия свети домове. Защото зная, че при тия доктрини, които вече въ твърде изобиленъ размѣръ се развиватъ въ нашето отечество, единственото успѣшно и по-лесно срѣдство за борба противъ е тоя безкористенъ идеализъмъ, който се представлява отъ истин-

ската религиозность и защото тѣзи учреждения сѫ хранилищата на тоя идеализъмъ и заради това искамъ, да се запази колкото е възможно, тѣхното сѫществуване.

Господа представители, като вземете предвидъ основата на закона, който ви предлагамъ, и че тя е първата и втората алинея на чл. 3 отъ нашата Конституция, гдето се говори за териториално дѣление на княжеството и за самоуправление на общинитѣ; като вземете предвидъ, че това е едно право, което, на основание на Конституцията, ние не можемъ да откажемъ да го дадемъ на Рилския манастиръ, щомъ има тия две условия: територия и общество съ известно число хора, съ общъ интересъ; като вземете предвидъ и всичкитѣ други условия, които изложихъ по-рано, азъ най-покорно ходатайствувамъ предъ васъ да приемете закона по принципъ, като имате предвидъ — повтарямъ пакъ — че цельта е щото въ административно отношение да не зависи тая обитель отъ рилската община, а отъ Дупнишкото околийско управление. Ходатайствувамъ, прочее, да се приеме закона по принципъ и да се прати на комисията за разучаване. (Шумни ржкоплѣскания. Гласове: прието).

Събранието приема законопроекта.

19. Министерската отговорность е гаранция срещу злоупотрѣбленията съ законитѣ

9 декември 1894. Дневн. VIII О. Н. С., I р. с., кн. II, стр. 159.

Докладва се предложението на пещерския народенъ представитель Мих. Такевъ за отмѣнение на чл. 27 отъ Закона за полицията и за запретяване на интерниранията и екстерниранията въ княжеството. Този членъ отъ Закона за полицията гласи: „Съ разрешение на министра на вѫтрешнитѣ дѣла, полицията въдворява на мѣстожителство въ роднитѣ имъ мѣста бездѣлницитѣ, български поданици, и изпраща задъ граница чужденцитѣ". Вносителътъ на предложението счита за излишно да го развие, понеже въпросътъ е билъ достатъчно развиванъ въ продължение на 8 години, презъ време на управлението на Ст. Стамболовъ, когато съ приложението на чл. 27 е било твърде много злоупотрѣбявано. Д-ръ К. Стоиловъ, министъръ председатель и министъръ на вѫтрешнитѣ работи, се изказва противъ предложението.

Азъ съмъ първиятъ, господа представители, който съмъ осѫждалъ и осѫждамъ злоупотрѣбленията, които сѫ правени съ лич-

ната неприкосновеность и съ свободата на българскитѣ граждани, които сѫ били екстернирани и интернирани. Екстерниране споредъ нашитѣ закони не сѫществува: следователно, екстернирането на българскитѣ граждани е абсолютно беззаконна мѣрка. Интернирането, обаче, сѫществува въ законитѣ на нѣкои държави, сѫществува и въ нашия Законъ за полицията, по чл. 27. Когато се е разисквалъ тоя законъ, станали сѫ дълги и широки дебати и обусловило се е, въ какъвъ смисълъ се разбира интернирането и екстернирането. Екстернирането сѫществува само за празноскитащитѣ се чужденци. Тѣхъ, по сѫществуващитѣ капитулации, правителството може да поиска да ги извади вънъ изъ България, вънъ отъ нейнитѣ граници, и да ги прати въ отечеството имъ. Колкото се касае до интернирането, то е една мѣрка, която сѫществува въ много отъ законитѣ за полицията. И за какви случаи се приспособява? Приспособява се за въ случаи такива, именно, каквито сѫ указани, когато се е приемалъ тоя законъ пръвъ пѫть. Приспособява се за хора празноскитащи се, за хора названи отъ обществото — неморално е, но трѣбва да ги кажа буквално — вагабонти, които нѣматъ занятие и заплашватъ реда и тишината на мирнитѣ граждани. Следователно, нѣма никаква опасность за българскитѣ граждани, ако сѫществува тоя законъ.

Каза се, че може да се злоупотрѣбява съ тоя членъ отъ Закона за полицията. Допущамъ. Но тоя, който иска да злоупотрѣбява съ свободата на гражданитѣ вънъ отъ министерската отговорность, задъ която иска да се прикрива; тоя, който иска да злоупотрѣбява, казвамъ, той ще злоупотрѣби така, както злоупотрѣбява съ екстернирането на български граждани и когато нѣма за това законъ. Щомъ вземе отговорността върху си, щомъ затвори очи предъ законитѣ и стѫпи на тѣхъ, то и да е запретено, пакъ ще екстернира и интернира. Като е тъй работата, щомъ гражданитѣ сѫ оградени само чрезъ отговорността на министритѣ и отъ гаранцията, която углавнитѣ закони даватъ, питамъ: защо да се лишимъ отъ срѣдствата, които въ всички добре уредени държави сѫществуватъ, и срѣдства такива, които служатъ за запазване реда и тишината? Всѣки единъ ще се възмути, ако единъ министъръ на вѫтрешнитѣ работи, ако единъ окрѫженъ управитель, ако единъ полицейски чиновникъ вземе честния гражданинъ, вземе редовния работникъ, който си гледа работата и има своето препитание и го интернира тукъ или тамъ. Но съгласете се, че има и такива лица, къмъ които трѣбва да се прилага тоя законъ.

Заради това азъ напълно оценявамъ желанието на господина Такева, напълно сподѣлямъ неговитѣ възгледи, и намирамъ, че ако искате да има въ страната редъ и законность, първото нѣщо, което трѣбва да сторимъ, е да се приучимъ да почитаме свободата, реда, законностьта и неприкосновеностьта на личностьта. Гаранция, че нѣма да ставатъ злоупотрѣбления сж: първо, нашитѣ углавни закони, и второ, министерската отговорность. Така щото азъ мисля, че съ предложението на господина Такева нѣма да се постигне нищо, защото нѣма да се възпрепятствува на тия, които искатъ да злоупотрѣбяватъ съ законитѣ. Заради това по-добре е да се остави закона, както си е, съ тая декларация, която имахъ честьта да дамъ на Народното събрание. (Ржкоплѣскания).

Народниятъ представитель Такевъ излага следъ това, че чл. 27 е твърде еластиченъ и дава възможность за злоупотрѣбления, че презъ режима на Стамболовъ билъ изложилъ въ в. „Прогресъ“ условията, при наличностьта на които могатъ да ставатъ интернирвания, обаче, на запитването му, кой ще решава дали едно лице (споменува за д-ръ Молловъ и г. Орошаковъ) е вагабонтинъ, отъ тогавашнитѣ правителствени вестници му било отговорено, че тѣзи въпроси ще се решаватъ отъ министра на вжтрешнитѣ работи; по-нататъкъ намира, че отговорностьта на министритѣ е несъществуваша, ефимерна, и че тя не е гаранция срещу злоупотрѣбленията: напомня наложената презъ бившия режимъ екзекуция на с. Садина, като примѣръ на злоупотрѣбление при прилагането на чл. 11 отъ Закона за изтрѣбление на разбойницитѣ*), на края се съгласява да се даде на мировия сждия правото да решава въпроситѣ за интернираният. Въ отговоръ на М. Такевъ и противъ неговото предложение се изказватъ м-рътъ на общ. сгради М. Ив. Маджаровъ и народниятъ представитель Г. Губидѣлниковъ, следъ което д-ръ К. Стоиловъ взима повторно думата:

Господа представители,

Макаръ че господинъ Такевъ отсжтствува въ тая минута, азъ бихъ желалъ да възразя на нѣкои аргументи, които той предста-

*) Чл. 11 отъ Закона за изтрѣбление разбойничеството отъ 1887 год. гласи: „Ако нѣкое село, махла или колиба укрие разбойници, или отказва своевременното даване на предвидената въ чл. 4 отъ настоящия законъ помощь, подлага се на екзекуция по решение отъ Министерския съветъ. Постановлението на съвета трѣбва да бжде мотивирано и да се обнародва въ „Държавенъ вестникъ“. Въ него се опредѣля, въ какво ще се състои и колко дена ще трае екзекуцията“. Екзекуцията се състоеше въ настаняване на войски въ селото, събирането на всички стари набори, възлагане върху наказаното население всички разноски по прехраната на войската и пр. Въ с. Садина, Поповска околия, екзекуцията е била наложена за времето отъ 22 февруарий до 24 мартъ 1894 година отъ 2 пълни дружини. Истинската причина за това наказание е било обстоятелството, че при изборитѣ на 13 февруарий с. г. правителството на Стамболовъ не е могло да прокара кандидата си за народенъ представитель.

ви. Азъ си спомнямъ статията, помѣстена въ в. „Прогресъ“, а сѫщо си спомнямъ и възгледитѣ, изказани въ нея. Тѣ сѫ и моитѣ възгледи по тоя въпросъ. Но аргументацията на господина Такева ми се чини, че е такава аргументация, която прилича на нашата пословица: „покрай нашъ Никола, умръзна ми и св. Никола“. Ние не можемъ да се ръководимъ отъ тоя принципъ въ нашето законодателство: защото нашъ Никола е лошъ, та да отхвърлимъ и св. Никола. Тъй трѣбва да става и съ законитѣ. Въ единъ законъ може да има нѣкой членъ по-строгъ, но, ако е нуженъ, той трѣбва да се остави. Пакъ повтарямъ, че злоупотрѣбления могатъ да ставатъ съ всѣки законъ, но защото могатъ да ставатъ злоупотрѣбления, това не е мотивъ да се унищожатъ всички закони.

Господинъ Такевъ най-сетне се съгласи и предложи да дадемъ право на мировия сѫдия, той да решава да се интернира или не единъ човѣкъ. Но и той, и мировиятъ сѫдия, е еднолична власть и отговаря само предъ съвѣстьта си и предъ Бога. И той може да реши да интернираръ нѣкого и властьта ще го интернира. Може да реши да интернираръ и д-ра Моллова и предъ никого нѣма да отговаря, когато единъ административенъ органъ е членъ на една по-голѣма йерархия и той отговаря предъ други: по-малкиятъ отговаря предъ по-голѣмия.

Господинъ Такевъ каза, че отговорностьта е въображаема гаранция. Тогава, ако е тъй, да заличимъ всичкия конституционализъмъ, защото основата на конституционното управление е отговорностьта. Но вие цитирате, че по чл. 11 отъ Закона за изтрѣбление разбойничеството е била наложена екзекуция въ Садина. Щомъ е тъй, азъ ще ви кажа, че конституционното управление, както и всѣко друго управление, предполага, че на чело на държавата ще стоятъ хора, които иматъ известенъ нравственъ багажъ въ себе си, предполага хора, които иматъ аксиоми, които иматъ принципи. Ако вие мислите — и за съжаление гледа се тъй отъ нѣкои — че тоя, който седи на министерския столъ, е разбойникъ, тогава нѣма полза отъ никакви закони; но не трѣбва да забравяте, че всѣкѫде се предполага, какво тия, които сѫ се удостоили съ довѣрието на народното представителство и стоятъ на министерскитѣ столове, тѣ сѫ първитѣ български граждани (Мих. Такевъ: И Стамболовъ бѣше министъръ). Да, и Стамболовъ бѣше министъръ, но тежко на тия граждани, които турятъ на тия мѣста безнравствени хора. Но вие ще приемете ли това за вѣрно, ако единъ човѣкъ ви каже, че е наложилъ екзекуция на с. Садина, за

това, че тамъ имало разбойници и то такива, каквито предвижда чл. 11 отъ Закона за изтрѣбление на разбойницитѣ? Можете ли да наречете подобно тълкувание на тоя членъ добросъвѣстно тълкувание? Може ли единъ човѣкъ, който има претенцията на честенъ човѣкъ, да върши такова нѣщо? Даже въ едно сѫдилище, ако нѣкой защитникъ даде такова тълкувание на тоя членъ, ще му се изсмѣятъ и ще му кажатъ: това не е друго, освенъ адвокатски маниеръ. Въ управлението, господа представители, не могатъ да се допускатъ адвокатски маниери. Ако вѣрвате, че нашиятъ народъ е узрѣлъ за конституционно управление, трѣбва да вѣрвате, че и управлението се води добросъвѣстно и съ известни начала. Конституциитѣ навсѣкѫде сѫ кратки. Въ Англия даже не е и написана, а при това има цѣлъ редъ традиции, прецеденти и условия, които се почитатъ отъ всичкитѣ граждани, за да има добро управление. Никѫде не е казано, че единъ човѣкъ, който е блудствувалъ, не може да стане вече министъръ. Но когато въ Англия единъ отъ най-талантливитѣ мѫже се обвини въ такова нѣщо, той си даде оставката и отъ министерство, и отъ чинъ, и отъ всѣко достойнство. Тъй правятъ въ другитѣ държави, гдето хората се управляватъ отъ нравствени начала и гдето вѣрватъ и на начала и на принципи. Ама ще кажете, примѣри отъ миналото. Въ такъвъ случай азъ ще кажа, че ако искате да сравнявате миналото. ще достигнете до краенъ абсолютизъмъ. Имаме ли конституционно управление, трѣбва да вѣрваме и въ условията, а главно условие е, че тоя, който стои на чело на управлението, е честенъ и нѣма да злоупотрѣбява съ властьта и, ако злоупотрѣби, за това се явяватъ народнитѣ представители, за да му дадатъ онова клеймо, което заслужава. Не е само политическиятъ процесъ, господинъ Такевъ, който може да тури едно клеймо на политическата деятелность на единъ човѣкъ. Едно постановление на Народното събрание, съ което се изказва съжаление за деятелностьта на тоя човѣкъ; едно предложение, прието отъ болшинството на народното представителство, за изказване недовѣрие къмъ тоя човѣкъ по причина, че е злоупотрѣбявалъ съ законитѣ на държавата и не е оправдалъ довѣрието на представителството, е повече отколкото една сѫдебна присѫда. Тоя политически деятель е умрѣлъ за менъ. Това е, господа представители, политическа отговорность. Ние виждаме въ всички държави, гдето конституционализмътъ не е комедия, не е шарлатанство, виждаме, че тамъ това нравствено клеймо упражнява своята сила и има голѣмо влияние; защото тамъ едно

съжаление, изказано отъ народното представителство, е, както казахъ и по-напредъ, повече отколкото една присѫда на единъ углавенъ сѫдъ.

За това, господа представители — не мислете, че вземамъ въпроса върху себе си; тукъ не е въпросъ за личности — поставяме ли единъ пѫть човѣка на власть, нека не му отнимаме срѣдствата. Нека искаме пълна отговорность; но отъ тогава, отъ когато искаме тая отговорность, нека му дадемъ и срѣдства, за да може да рѫководи управлението както трѣбва. Такива случаи до сега не съмъ ималъ, освенъ съ единъ човѣкъ отъ градъ Пловдивъ, за който имаше прошение, подписано отъ 300 души пловдивски граждани. Преди да удовлетворя, обаче, просителитѣ, поискахъ да се провѣри това отъ управителя и се намѣри, че тоя, за когото е дума, действително билъ единъ вагабонтинъ и защото обезпокоявалъ цѣлата махала, уважихъ ходатайството и дадохъ съгласието си да бѫде премѣстенъ. Тоя е единственият случай въ моята практика.

Вториятъ случай бѣше такъвъ. Единъ преревностенъ околийски началникъ въ единъ пограниченъ градъ намѣрилъ, че единъ день, на едно мѣсто, се били събрали нѣколко души на митингъ противъ единъ учитель или чиновникъ и искали да му съборатъ кѫщата. Околийскиятъ началникъ вследствие на това предложилъ на тоя човѣкъ, до второ разпореждане, да напустне града. Азъ намѣрихъ, че това действие на околийския началникъ е незаконно и заради това наложихъ дисциплинарно наказание и на началника и на окрѫжния управитель, а лицето, което бѣше жертва, не е стояло повече отъ 6 до 7 часа подъ тоя ударъ на околийския началникъ. Тъй щото, отъ моя страна казвамъ, че не обичамъ тия работи, не обичамъ административнитѣ власти да играятъ такава роля — и азъ предпочитамъ за такива случаи да решаватъ сѫдебнитѣ власти — но мисля, че тукъ нѣма нужда да прибързваме. Имало е лоша практика по тоя членъ; тогава нека оставимъ да измине още единъ периодъ, за да дадемъ възможность и за добросъвѣстна практика съ тоя членъ и като видимъ, че не е нуженъ, като се увѣримъ, че е безполезенъ, можемъ тогава да се съгласимъ съ предложението на г. Такева.

Азъ вѣрвамъ, господа представители, че следъ обясненията, които дадохъ и самъ господинъ Такевъ ще се е убедилъ, че неговото предложение не е отъ такава необходимость, щото да на-

стоява за неговото приемане. (Одобрителни изявления. Бурни ръкоплѣскания).

При разискванията следъ това въ полза на предложението се изказва павликенскиятъ народенъ представитель Н. Габровски, който намира, че чл. 27 отъ Закона за полицията противоречи на Конституцията. Д-ръ К. Стоиловъ му отговаря:

Не намирамъ за нуждно по такъвъ единъ въпросъ да се влияемъ отъ страсти; най-после и ние сме представители, както павликенскиятъ народенъ представитель, тъй щото не е нуждно да се хвърля въ очи, че ще заприличаме на руска държава и не знамъ какво. И ние защищаваме интереситѣ на народа и по-добре отъ тия, които се хвалятъ. (Ръкоплѣскания отъ болшинството. Ник. Габровски: Знаемъ какъ защищавате). Ще дойде време, когато ще се съди за дѣлата на хората и ще сравняватъ действията ви съ това, което сте говорили сега. (Ник. Габровски: Съ цензура). Азъ не се тревожа отъ тия работи. Единственото нѣщо, което казвамъ не за васъ, но и вие може да се ползувате, е да има умѣреность и да се избѣгватъ изостренията на въпроситѣ. Азъ не съмъ противъ това предложение, защото нѣмамъ охота да се ползувамъ отъ чл. 27 на Закона за полицията, но ако мислите, че второто предложение представлява нѣкаква гаранция, именно мировиятъ съдия да решава това нѣщо, азъ не съмъ противъ. Може това предложение на господина Такева да се видоизмѣни, като се каже, че се дава власть на мировитѣ съдии да решаватъ подобни въпроси. Така видоизмѣнено, азъ съмъ съгласенъ да се прати предложението на господина Такева въ комисията.

Сложено на гласуване, видоизмѣненото съ съгласието на министра предложение на Михаилъ Такевъ не се приема.

20. Ние трѣбва да запазимъ реда въ нашата страна и да го запазимъ въ границитѣ на закона, въ зачитане на правата

16 декемврий 1894 г. Дневн. VIII. О. Н. С., I. р. с., кн. II., стр. 493.

Въ разискванията по бюджета на Министерството на вѫтрешнитѣ работи взиматъ участие народнитѣ представители Ник. Габровски, Тр. Китанчевъ и К. Досевъ, които, макаръ и да констатирватъ, че бюджетътъ се внася съ значително намаление въ сравнение съ последната година, намиратъ, че следва да се направятъ още известни икономии и съкращения. По всички повдигнати отъ тѣхъ въпроси д-ръ К. Стоиловъ, министъръ председатель и министъръ на вѫтрешнитѣ работи, дава следнитѣ обяснения:

Господа представители,

Не мога да не изкажа благодарность къмъ господа представителитѣ, които взеха думата по бюджета на Министерството на вѫтрешнитѣ работи. И тая благодарность се отнася къмъ тѣхъ за хладнокървието и обективностьта, съ която тѣ направиха забележки и обсѫдиха нѣкои въпроси по бюджета на това министерство. Нѣма съмнение, господа представители, че всеобща полза щѣше да бѫде, ако господа ораторитѣ при разискването на всичкитѣ въпроси се отнасяха съ такова хладнокървие и умѣреность.

Първиятъ въпросъ, който се повдигна, господа представители, въпросътъ, който трѣбва да повдигна и азъ, е: направиха ли се действително по Министерството на вѫтрешнитѣ работи достатъчно икономии? Не ща да кажа, че ми се направи упрѣкъ, защото признаха всички оратори, че сѫ се направили икономии, и икономии значителни. Искамъ, обаче, да отида по-далечъ и да утвърдя, че сѫ се направили икономии до последнитѣ граници на възможностьта при днешното положение. Въ единъ бюджетъ отъ 9,351,000 лева представлява се едно намаление отъ 2,189,000 лева. Значи едно намаление близу 25%. И като влѣзете въ разисквания на тия намаления, ще видите, че не сѫ намаления главнимъ образомъ отъ постройки или отъ веществени разходи или пъкъ отъ канцеларски, а сѫ намаления най-вече въ персонала, въ личния съставъ на управлението. Вие ще видите въ първия параграфъ, че има намаление не по-малко отъ 1,135.000 лева — близу една трета отъ паритѣ, които се плащатъ на чиновницитѣ по Министерството на вѫтрешнитѣ работи, разбирамъ и полицията. Значи, по правилата на икономията се е постѫпило, като се е намалило гдето

трѣбва, като се е намалило въ лица и плати това, което е могло да се намали. Като вземете отдѣлъ по отдѣлъ, ще видите намаления нѣкѫде 10%, а нѣкѫде 20%. Тъй щото бюджетътъ е действително представенъ съ сериозни намаления, съ такива намаления, които влизаха въ програмата на правителството. Тоя бюджетъ, както е представенъ, отговаря на бюджета за 1887 година. А съгласни сме всички, че растящето движение на нашия бюджетъ захваща отъ 1888 година, защото въ 1888 година ние намираме по Министерството на вѫтрешнитѣ работи единъ бюджетъ отъ 7,940,000 лева, когато бюджетътъ, който сега представлявамъ азъ, възлиза на 7,365,994 лева, т. е. 377,000 лева по-малко, отколкото е билъ въ 1888 година. И тая цифра, господа представители, е горедолу нормалната цифра на разходитѣ по Министерството на вѫтрешнитѣ работи у насъ, защото като погледнемъ на по-нормалнитѣ времена, като се обърнемъ къмъ 1885 и 1886 година, ще намѣримъ, че за 1885 година само за Северна България бюджетътъ по Министерството на вѫтрешнитѣ работи възлизаше на 5,372,000 лева. Сега ние имаме единъ бюджетъ отъ 7,000,000 лева, когато у насъ се построиха нѣколко желѣзници, когато въ страната има по-голѣмо движение, когато имаме произшествия повече, отколкото преди единъ периодъ отъ 10 години, и когато къмъ Северна България е присъединена и бившата Източна Румелия. Това, по мое мнение, е единъ нормаленъ бюджетъ и вѣрвамъ, че въ бѫдещи времена може да се качва и сваля съ по нѣколко стотини, но все тамъ ще се върти. Туй положение отговаря на това, което става въ другитѣ мѣста. Взимамъ Ромъния. Тя има единъ общъ бюджетъ отъ 189,000,000 лева и само за Министерството на вѫтрешнитѣ работи Ромъния харчи 17 милиона 176 хиляди лева. Взимамъ Гърция, която не особено е полицейска държава. Тамъ отъ единъ бюджетъ отъ 105,000,000 лева, за Министерството на вѫтрешнитѣ работи харчатъ 8,939,096 лева, Значи, много повече отъ насъ. Минавамъ къмъ две други държави, за които говорихъ и завчера, и които иматъ голѣма аналогия съ нашата държава. Тѣ сѫ Швеция и Норвегия. Швеция има единъ бюджетъ отъ 96,000,000 лева и отъ него за Министерството на вѫтрешнитѣ работи харчи 9,804,000 лева, а Норвегия, която може да се каже е най-близка до насъ въ това отношение, съ единъ бюджетъ отъ 50,000,000 лева, харчи за Министерството на вѫтрешнитѣ работи 7,101,300 лева. Значи цифрата, която се представлява тукъ на народното представителство, е цифра, която отговаря на нуждитѣ, отговаря на

нашето положение. Това — колкото се касае до намалението въобще.

Преминавамъ, господа представители, къмъ разнитѣ възражения, които се подигнаха едно по едно отъ почитаемитѣ господа оратори, които ме предшествуваха. На първо мѣсто, господа представители, се направи възражение за длъжностьта частенъ секретарь. Тая длъжность, господа представители, е създадена и съществува отъ две-три години насамъ. Когато поехъ управлението, азъ намѣрихъ тая длъжность, и понеже лицето, което я занимаваше, се уволни, азъ я оставихъ свободна, съ намѣрение — както и за други нѣкои длъжности — ако не е нуждна тая длъжность, да се закрие. Направи се опитъ, било съ главния секретарь на Министерския съветъ, било съ неговия помощникъ да изпълнява тая длъжность, но никакъвъ резултатъ не се постигна. Направи се опитъ да се върши неговата работа отъ едного отъ началницитѣ на отдѣленията при министерството. Възложихъ работата по напредъ на началника на отдѣлението за изборнитѣ учреждения, после на началника на полицейско-административното отдѣление, но не можа да се постигне цельта, защото не можеха да вършатъ работата. За да можеше да се върши работата или трѣбваше да се назначи другъ нѣкой на тѣхно мѣсто или да се предвиди отново длъжностьта частенъ секретарь. Предвидихъ я и по съображения да стане намаление на друго мѣсто . . . (Миланъ Макавеевъ: За шурея ви е предвидена). Слушамъ да се казва, че е предвидена тая длъжность за единъ мой сродникъ*). Азъ мислѣхъ, че тия господа ще бъдатъ въ това отношение по-деликатни, по-благоприлични и по-благовъзпитани, когато говорятъ за такива нѣща. Предвидѣхъ я и по това съображение, че моя възгледъ, като министъръ въ една конституционна държава, азъ трѣбва да се стремя щото и въ моята лична деятелность и въ моето управление да приближа колкото е възможно това, което се върши въ другитѣ по-напреднали държави, това, което се върши напримѣръ въ Белгия и Англия. Както въ тия държави, тъй и у насъ, длъжность на единъ конституционенъ министъръ е, щото на всѣкиго едного, който съ писмо или съ прошение се отнася до министра, за каквато да е работа, длъжность негова е всѣкиму отдѣлно да отговори, ако не друго, поне да каже: получихъ писмото ви. (Ръко-

*) Длъжностьта е била заета първоначално отъ Петко Хр. Тъпчилещовъ, шурей на д-ръ Конст. Стоиловъ, а по-късно отъ д-ръ Никола Станчевъ, който съ това започна дипломатическата си кариера.

плѣскания). Господа представители, тая е главната работа, която е възложена на частния секретарь. Тая е причината, по която счетохъ за нуждно да задържа тая длъжность, въпрѣки голѣмитѣ съкращения, които направихъ, и желая бѫдещитѣ министри председатели да я задържатъ и да вематъ примѣра на Англия. Ако иматъ братъ, брата си могатъ да направятъ частенъ секретарь; ако иматъ шурей, него да направятъ такъвъ, защото тя е длъжность, която може да се повѣри само на едно довѣрено на министра лице.

Дохождамъ на втория въпросъ: предложението, което се направи да се съкрати длъжностьта инспекторъ на полицията. Нѣма съмнение, господа представители, че азъ се намирамъ въ едно много трудно положение, като се явявамъ да защищавамъ полицията при разглеждане бюджета на Министерството на вѫтрешнитѣ работи. Защо?—Защото наследвамъ едно положение, противъ което сѫ всички; защото наследвамъ дѣла, които и азъ осѫждамъ, но на които въ сѫщото време и сѣнката имъ, и коренитѣ имъ, и следитѣ имъ падатъ въ моето управление. Наследвамъ положение, което въ 6 месеца, една или две години не мога да изкореня изведнажъ. Заради това малко мѫчно ми е, като дохождамъ да защищавамъ длъжности; защото зная, че ще се мѣрнатъ лица предъ насъ, а азъ лица не мога да защищавамъ. Действително упрѣцитѣ, които се направиха за полицията, а именно за инспектора на полицията, иматъ своето основание. Но, господа представители, на какво се основава длъжностьта на тоя полицейски инспекторъ? Основава се на Закона за полицията, а именно на чл. 112, който урежда длъжностьта на полицейския инспекторъ, като казва: (чете) „Безъ да се намѣсва въ мѣстата на управлението на полицейската стража и въ разпорежданията на окрѫжнитѣ управители и околийскитѣ началници съ нея, полицейскиятъ инспекторъ преглежда орѫжието, облѣклото, жилищата, дисциплината, поведението, умението, личния съставъ на стражата и за всичко явява, комуто се пада“. А чл. 115 казва: (чете) „Въ своето обикаляне и преглеждане, инспекторътъ нѣма право да наказва, ни да уволнява, ни да повишава нѣкого отъ стражаритѣ. Той само явява за виденото и забелязаното, както по нередовноститѣ на служащитѣ и управляващи стражата, тъй и по достоинството на тая последната и на отдѣлнитѣ личности въ нея“. После чл. 116 казва: (чете) „Подъ рѫководството на полицейския инспекторъ, коннитѣ полицейски стражари се свикватъ ежегодно на обучение

отъ две до четири недѣли. За тая цель, по съгласието между министра на вѫтрешнитѣ работи и военния министъръ, се командироватъ въ опредѣленитѣ за обучение центрове нуждното число инструктори. Забележка: особенъ правилникъ ще опредѣли подробноститѣ по приспособление горния членъ.“ Тъй щото, както виждате, господа представители, азъ защищавамъ едно положение, което се основава на Закона за полицията. Основава се на законъ, който не е отмѣненъ, и отдава на полицията такива задължения, които не могатъ да се изпълнятъ отъ другиго. Какво е вършено въ миналитѣ времена, колко прогони сѫ вземени, тоже знаемъ, но казвамъ, да не бъркаме лицата съ длъжноститѣ. Откато съмъ поелъ Министерството на вѫтрешнитѣ работи направени сѫ две ревизии. За тия ревизии има рапорти въ Министерството на вѫтрешнитѣ работи. Има, следователно, практическа полза по отношение на облѣклото и по отношение на преглеждането на личния съставъ на стражата и прочее. Следователно, не мога да кажа, че може да се унищожи една длъжность, отъ която сме видѣли полза. Направилъ съмъ само едно — предвидилъ съмъ по-малка заплата за тая длъжность. Заплатата по-напредъ бѣше 10,040 лева, а сега е направена на 7,200 лева, защото мисля, че нѣма нужда отъ високъ чинъ, за да може да се изпълнява тази длъжность. По тия съображения, на основание на закона и на основание ползата, която се има и нуждата отъ това учреждение, азъ съмъ задържалъ и тая служба и ще ходатайствувамъ предъ Народното събрание да я приеме.

Дохождамъ до въпроса за заплатитѣ на окрѫжнитѣ управители. Ще се съглася напълно съ почитаемия павликенски представитель, що се касае до заплатитѣ на сѫдиитѣ, учителитѣ и окрѫжнитѣ управители. Безспорно е у насъ, че най-зле сѫ платени сѫдиитѣ. Безспорно е, че сѫщо тъй зле сѫ платени и учителитѣ; но това не дава мотивъ да искаме и на другитѣ чиновници — понеже учителитѣ и сѫдиитѣ не получаватъ онова, което имъ се следва — да се понижатъ заплатитѣ имъ. Цензъ, разбира се, можемъ да туримъ, защото имаме случаи, гдето лица съ малъкъ цензъ сѫ попаднали въ администрацията. Но мисля, че щомъ излизаме отъ тая точка зрение, отъ която излиза и почтениятъ павликенски представитель, че правителствата сѫ едно зло, безъ което не може, то тогава, господа представители, трѣбва да видимъ, щото това зло да бѫде колкото е възможно по-малко вредително, колкото е възможно да бѫде повече въ състояние да отговаря на тия нуж-

ди, за удовлетворението на които е повикано. Това може да се направи, като се стремимъ, щото уровенътъ на нашата администрация да се повдигне колкото е възможно по-високо. Доста е да се стремимъ да имаме за управители лица съ добро възпитание, съ добро образование и съ добра опитность — които, не защото сѫ окрѫжни управители, но като човѣци да вдъхватъ уважение между своитѣ съграждани — и ще се повдигне уровена на администрацията. Съ това ще избегнемъ плача на господина павликенския народенъ представитель, плачъ, който и азъ напълно сподѣлямъ. Грубостьта на администрацията; грубостьта на властьта е това, отъ което и азъ настръхвамъ и съмъ настръхвалъ. И ако искаме да се измѣни това, ако искаме да се отнасяме действително самостоятелно, като хора образовани, трѣбва наистина да поставимъ администрацията на това положение. Трѣбва да дадемъ възможность съ заплатата, която се дава, да може единъ човѣкъ, що годе възпитанъ и образованъ, да се притече къмъ администрацията и съ своето служене да облагороди и възвиси тоя отрасълъ. И вѣрвамъ, както почтенитѣ оратори, които говориха и отдадоха справедливость на много работи, нѣма да откажатъ и това мое справедливо стремление и искание да повдигна умствения и нравствения уровенъ на администрацията и да я поставя на оная висота и положение, което е вѣрвамъ желание на всички ни. (Ржкоплѣскания).

За това, господа представители, азъ съмъ на мнение да не се намаляватъ заплатитѣ. Предвидилъ съмъ значителни намаления въ заплатитѣ на окрѫжнитѣ управители. Ние имаме — що се касае до Софийския окрѫгъ — въ Софийското окрѫжно управление намаление 2460 лева отъ общата цифра, т. е. 10%. Въ Пловдивското, Варненското и Русенското управления отъ общата цифра е намалено 400 лева или 10%. Има намаление съ 10% и въ Търновското и т. н. окрѫжни управления и по-разнитѣ клонове на администрацията. Мисля, че това е достатъчно. Най-после, не трѣбва да правимъ въ тия работи бързи скокове; не трѣбва да забравяме, че за да може да се въведе една реформа, трѣбва нуждното време, трѣбва нуждната постепенность, за да може да се направи нѣщо трайно, нѣщо, което ще отговаря на това, което искаме. Заради това, ходатайствувамъ най-покорно предъ почитаемото Народно събрание да приеме и тоя пунктъ, както е представенъ.

По въпроса за 11-тѣ помощници на околийскитѣ началници нѣма много да говоря. Мотивитѣ, които сѫ ржководили тия, които

учредиха тия помощници, сѫществуватъ и днесъ. Ние не трѣбва да забравяме, че нашитѣ граждани мюсюлмани съставляватъ едно голѣмо число и иматъ известни работи, които справедливостьта го изисква и налага да се вематъ въ съображение. Заради това, нѣма да се пущамъ да говоря повече за това, защото мисля, че вие ме разбрахте.

Колкото се касае до подсекретаря въ Търново, ще отговоря на господина ески-джумайския представитель, че тая длъжность не е нововъведение. И миналата година сѫществуваше. Унищожи се при разглеждането на бюджета, но по даннитѣ, които окрѫжният управитель представи, счетохме за нуждно да възстановимъ тая длъжность, тъй щото и тукъ не е нова длъжностьта, а е била и по-напредъ.

Забележката на почтения ески-джумайски представитель за закриването на околийскитѣ началници тамъ, гдето има окрѫжни управители, е една твърде сериозна бележка и заслужава да се вземе подъ сериозно внимание. Азъ смѣтамъ, че при разискването на бѫдещитѣ бюджети, като се изработи законъ за териториалното разпредѣление на нашата държава, като се изработи и законъ за чиновницитѣ, и това нѣщо ще се вземе подъ сериозно внимание. (Рѫкоплѣскания). Нѣма освенъ да благодаря на господина Досева за това напомняне, за тая бележка, която направи, и ще се вземе подъ сериозно внимание.

Преминавамъ сега къмъ дветѣ, може да се каже, най-главни точки по разисквания сега бюджетъ на Министерството на вѫтрешнитѣ работи. Първата е 85-тѣ помощници на околийскитѣ началници, полицейски пристави. Отдаде се, господа представители, твърде голѣмо значение, и твърде голѣмъ страхъ се показа отъ това мѣроприятие. Азъ не можахъ да се убедя, че това мѣроприятие е толкова опасно, и за това го поддържамъ. Менъ не ми се вижда толкова опасно, защото не виждамъ нито толкова дълбоко, нито толкова далече да се прави орѫжие за притѣснение на гражданитѣ или за потъпкване гражданскитѣ имъ правдини. Съображенията, които сѫ ме рѫководили, сѫ следнитѣ. Азъ предлагамъ това нѣщо тая година просто като опитъ, защото азъ не съмъ ви представилъ законъ за това нѣщо. Представихъ Закона за пограничната стража, защото въпросътъ бѣше изученъ, а тукъ искамъ да направимъ презъ течение на идната година опитъ, и ако практиката укаже полза, тогава азъ ще турна това въ бѫдещия законъ за устройството на полицията. А ако се окаже, че има опас-

ность, тогава ще се отхвърли. Да ви кажа кои сѫ съображенията. На първо мѣсто намирамъ, че по нашия военевъ бюджетъ ние имаме 97 ротни околийски военни началници, на които задачата е да завеждатъ мобилизационното дѣло, да завеждатъ и опълчението. Тия 97 души чиновници-офицери сѫ неизбѣжно нуждни на Военното министерство. Военниятъ министъръ по военната организация не може да възложи на други тия длъжности. Тѣ сѫ часть отъ Закона за въоръженитѣ сили въ България. Значи, трѣбва да ги имаме въ бюджета. Съ тѣхъ заедно имаме и 55 души помощници на околийскитѣ началници, полицейски пристави, въ излишностьта на които още не съмъ се убедилъ. Значи, плащаме на 97 души плюсъ 54. Вмѣсто да имаме и дветѣ длъжности, азъ предлагамъ да направимъ това, което сѫществуваше въ Южна България, предлагамъ да направимъ секционни началници. Въ Южна България имаше околийски началници, но имаше и секционни, които вършеха сѫщитѣ тия работи, които искаме сега да дадемъ да ги вършатъ помощницитѣ на околийскитѣ началници; тѣ завеждаха мобилизационното дѣло, тѣ завеждаха наборитѣ, опълчението и вършеха сѫщевременно и полицейскитѣ си длъжности. И тая организация е оказала много добри плодове. Не съмъ живѣлъ въ Южна България, но се разговаряхъ съ представители отъ Южна България и ме увѣряваха, че полицията тамъ е била тогава така организирана, щото е стояла по-високо отъ нашата. Истина ли е или не, не съмъ билъ тамъ, но разказватъ това. Чулъ съмъ похвали за тая организация. Още по-нататъкъ, като изучихъ закона за тая организация, намѣрихъ, че е билъ взетъ отъ белгийската организация и това ме насърдчи още повече въ това нѣщо. Тия сѫ принципалнитѣ мотиви, по които решихъ да се слѣятъ и дветѣ длъжности, понеже Военното министерство не може да се лиши отъ тѣхъ. За да нѣма, обаче, страхъ, че ще има драгунерия, както казаха нѣкои господа представители отъ опозицията, за това се взиматъ подъ ведомството на Министерството на вѫтрешнитѣ работи. Това го направихъ, господа представители, и му дадохъ това име, като се основавахъ на Закона за полицията, чл. 3 отъ който казва: (чете) „Полицията на княжеството е подчинена министеру на вѫтрешнитѣ работи, въ окрѫжието — на окрѫжния управитель, а въ околията — на околийския началникъ“. Направихъ го, като взехъ предвидъ и чл. 20 отъ Закона за окрѫжнитѣ управители, който гласи: (чете) „Окрѫжниятъ управитель има самъ управлението въ окрѫжието и въ това отношение той е началникъ

на полицията въ окржжието и нему сж подчинени всички нейни членове". Понеже тия закони не сж отмѣнени, то азъ поискахъ тия цифри, които сж нуждни, да минатъ въ бюджета и ведението на Министерството на вжтрешнитѣ работи и подъ негова отговорность да се слѣятъ и дветѣ длъжности.

Имахъ най-после, господа представители, още едно съображение, вънъ отъ икономията. То е съображение, въ което не мога да се съглася съ възгледитѣ на господина Досева. Азъ мисля, господа представители, ако искаме да вървимъ по пжтя, по който сме тръгнали, ако искаме да достигнемъ единъ день, щото и у насъ законитѣ да се почитатъ и да се изпълняватъ непоколебимо, щото и у насъ гражданинътъ да е действително гражданинъ, както подобава на една свободна държава, трѣбва да захванемъ реформитѣ отъ нашитѣ нрави първо, и отъ нашия характеръ, но трѣбва да захванемъ и отъ нашето управление.

Азъ мисля, господа представители, че за да имаме едно управление такова, каквото виждаме, че желаятъ всички представители — и което е моето желание — трѣбва това управление, трѣбва чиновницитѣ, особено административнитѣ чиновници, да сж машина на закона и както, когато бутнешъ електрически звънецъ, явява се слугата или разсилния, тъй да е и съ чиновницитѣ, щомъ се бутне нѣкой членъ на закона да достига чиновника и по него да се движи и развива. (Ржкоплѣскания. — Тр. Китанчевъ: дѣла, дѣла, а не думи). Ще видите и дѣла, господинъ Китанчевъ.

Въ тоя ми идеалъ, господа представители, като взимамъ предвидъ материала, който имаме ние, като имамъ предвидъ развълнуванитѣ страсти, които, за съжаление, и тукъ, въ тая ограда видѣхме, като имамъ предвидъ това, което е направено отъ нашитѣ чиновници, мисля, че ще има по-голѣма гаранция и безпристрастие, ако се вематъ за помощници на околийскитѣ началници офицери. Единъ офицеръ по възпитанието си седи доста високо. Неговото звание и връзкитѣ, които го свързватъ съ военната огранизация, му възлагатъ нѣкои аксиоми и длъжности, които рѣдко се срѣщатъ у гражданскитѣ чиновници и, най-после, чувството за честь у него стои много по-високо, отколкото у други лица, които заематъ видни мѣста. Водимъ отъ тия съображения, за да може да се създаде една безпристрастна, една нелицеприятна администрация и за да се повѣри управлението на хора, които вдъхватъ довѣрие, направихъ тая крачка и въведохъ това нѣщо въ бюджета, който се разисква сега.

И, най-после, господа представители, има и въпросъ на справедливость. Каза се тукъ, че се създавали тия длъжности, за да има длъжности за резервнитѣ офицери, и че всѣки пѫть тия длъжности сѫ се заемали и ще се заематъ отъ граждански лица. А като стане човѣкъ запасенъ офицеръ, изключва ли се отъ гражданскитѣ правдини? Тогава защо да не взимаме службаши и отъ тѣхъ? Защо и тѣ да не заематъ длъжности по администрацията? Направилъ съмъ опитъ при назначението на околийски началници и пристави и съмъ взелъ бивши офицери и въ повечето случаи ще кажа, че опитътъ оправдава надеждитѣ. Най-после ще кажа, че запаснитѣ офицери и тѣ сѫ български граждани и съ това, че сѫ служили въ войската, не се лишаватъ отъ гражданскитѣ си правдини. За това мисля, че бележкитѣ, които се направиха по тоя параграфъ, не сѫ убедителни и основателни и ще ходатайствувамъ да се приеме първия параграфъ, както е представенъ.

Дохождамъ на въпроса за числото на полицейскитѣ стражари. Преди да мина, господа представители, къмъ тоя въпросъ, нека спомена, че по бюджета за 1894 година всичко, което се харчи за полицейската стража, възлиза на 3,341,000 лева, а по предложения бюджетопроектъ то възлиза на 2,900,000 лева; така щото, ако се приеме тоя бюджето-проектъ, икономията ще възлѣзе на 434,000 лв. По въпроса за полицейскитѣ стражари, много не се говори. Изказа се само едно общо желание да се намали числото на стражаритѣ — нѣкои казаха на 2,000, други на 2500 души. И тукъ нека се спра на единъ принципаленъ въпросъ, който се повдигна отъ почитаемия търновски представитель, господина Китанчева, — въпроса за общинската полиция. Тоя въпросъ, господа представители, е най-сериозенъ въпросъ и нѣма съмнение, че организацията, която сѫществува въ нѣкои други държави, гдето има общинска полиция, която се поддържа отъ общинитѣ, е една много добра организация. Ако се въведѣше тя у насъ, ако можехме да имаме общинска полиция, устроена сериозно, то тогава мисля, че товарътъ, който тежи на държавния бюджетъ за поддържането на полицията, щѣше значително да олекне. Не съмъ изучилъ въпроса. Говоря по принципъ, защото въ страни, гдето съмъ живѣлъ, сѫществува това учреждение и сѫществува редовно и полезно. Тишината на единъ градъ се пази отъ общинската полиция, а правителството има само нѣколко стражари. Ако се въведе това у насъ, следъ като се изучи, нѣма съмнение, че бюджетътъ на полицията значително ще се намали.

Сега дохождамъ до това: дали действително е било възможно да се представи една по-малка цифра за числото на стражаритѣ. Имайте предвидъ и тукъ, господа представители, че голѣми скокове не могатъ да се правятъ и азъ, като вземамъ да говоря за числото на стражаритѣ, повръщамъ се на положението, каквото е било презъ 1887 година, защото, както казахъ и по-напредъ, тамъ е изходния пунктъ. Тогава е имало въ България 3212 стражари; въ 1888 година 3235 стражари; въ 1889 година 3387 стражари; а въ 1894 година 3520 души. Тая година ви се представя да вотирате за 3075 стражари, значи съ 445 души по-малко отъ миналата година и 137 по-малко отколкото въ 1887 година; значи, достигнали сме границата на 1886—1887 година, която дата признаха всички, че трѣбва да е изходния пунктъ. И достигнали сме тая граница, когато на първо мѣсто нашата столица се е удвоила, защото вмѣсто 130 стражари, както бѣше въ 1887 година, ние имаме днесъ въ тоя градъ 240 до 250 стражари и тѣ не сѫ достатъчни, защото не обгръщатъ всички мѣста, гдето трѣбва да се намиратъ. Не сѫ достатъчни, казвамъ, за това, защото на всѣки стражарь се пада 6 часа непрекѫсната служба и при тая усилена служба пакъ е било възможно да се намали числото на стражаритѣ. И правимъ това нѣщо, следъ като се свърза София съ иностраннитѣ желѣзници и стана пазаръ, гдето не само се стоварятъ разни стоки, но и слизатъ лица отъ съмнително произхождение и цель. И става това нѣщо още, когато се прибавиха на София цѣли нови квартали население: Ючъ-бунаръ, Подуени, квартала къмъ артилерийския складъ, Княжево, Горна-баня — тия две села въ полицейско отношение сѫ присъединени къмъ града София — и станцията. Всичко това се пази отъ 137 души стражари по-малко отколкото въ 1887 година. Азъ мисля, господа представители, че намалението, което е представено, е достатъчно. (Ржкоплѣскания).

Сега се повръщамъ и на разноскитѣ, които се правятъ за тая полиция. Като сравнявамъ, господа представители, бюджетитѣ, важдамъ, че въ 1885 година се е харчило само за Северна България 1,600,000 лева, въ 1885—1886 година до 9 августъ, която година принадлежи къмъ категорията на мирнитѣ години, въ нашия бюджетъ е било предвидено 2,250,000 лева за поддържане на полицията. Значи, разходътъ за полицията презъ 1886 година, като се сравни съ оня за идната 1895 година, възлиза на 250,000 лева повече. По бюджета за 1887 година сѫ били отпуснати 2,584,000 лева; значи, повече както въ паритѣ, така и въ числото

на стражаритѣ — 137 души. По тия статистически данни, господа представители, вие ще видите, че сме се повърнали къмъ епохата, която всѣкога ще бѫде изходния пунктъ и общитѣ думи, съ които захванахъ моя отговоръ, се потвърдяватъ въ детайлитѣ, че въ числото на полицейскитѣ стражари азъ съмъ предвидилъ тая граница, отъ която по-нататъкъ не може да се мине.

Най-после, господа представители, нека не изпускате предвидъ и отговорността, която тежи не само на мене, но и на васъ всички. Ние трѣбва да запазимъ реда въ нашата страна и да го запазимъ въ границитѣ на закона, въ зачитането на правата. Трѣбва да вземемъ нужднитѣ мѣрки, за да не ставатъ нарушения на реда и тишината, защото ако такива станатъ, то ще се повреди не само на правителството, но ще се ангажира отговорността на всички ни и ще се потвърди темата, че по този начинъ съ икономии и по тоя видъ на управление не може да се върви напредъ; ще даде доказателства въ полза на темата, че за българитѣ трѣбватъ легиони отъ стражари; че за ненарушение на законитѣ у насъ трѣбва голѣма строгость. Азъ мисля, господа представители, че никой отъ васъ не желае това, никой не ще желае да пострада обществения редъ и обществената безопасность. Направихме тия икономии и азъ вѣрвамъ, че съ тая полицейска стража ще може да се поддържа реда и ще може да се достигне цельта на закона. По-нататъкъ смѣтамъ, че не е възможно да се направятъ икономии и моля Събранието, следъ като изслуша моитѣ обяснения, да приеме параграфъ първи. (Продължителни ржкоплѣскания).

Събранието приема параграфа, както е предложенъ.

21. Не е възможно да се предвиди всичко, не е възможно и да се разкрие всичко

16 декемврий 1894 г. Дневн. VIII. О. Н. С., I. р. с., кн. II., стр. 516

На предложението на народния представитель М. Такевъ, да се зачертае предвидената въ параграфъ 32 отъ бюджетопроекта на Министерството на вѫтрешнитѣ работи сума 30,000 лева безусловенъ фондъ, д-ръ К. Стоиловъ отговаря:

Господа представители,

Действително, че въ историята на парламентарнитѣ държави безусловнитѣ фондове всѣкога сѫ били предметъ на разискване.

Но, въпрѣки това, въ всичкитѣ държави сѫществуватъ такива фондове и се вотиратъ. Сѫществуватъ и се вотиратъ за това, защото хората предполагатъ всѣкога, че има известни нужди отъ интересъ за държавата, отъ интересъ за вѫтрешната безопасность, на които трѣбва да се отговаря и за които е нуждно да има предвидена една такава сума. Не е възможно да се предвиди всичко, не е възможно и да се разкрие всичко. Но погрѣшката е била, че въ другитѣ държави за разходването на тия суми сѫществува единъ контролъ, който у насъ до сега не е сѫществувалъ. Държавата, въ която не бихме очаквали да сѫществува такъвъ фондъ, тя е френската република. При това, нѣкога въ френската република сѫ били тия фондове съ милиони. Въ бюджета на френската република за 1893 година тѣ сѫ били 3,385,000 лева подъ разпорѫждането на министъръ председателя. Министърътъ на вѫтрешнитѣ работи е ималъ безусловенъ фондъ 1,000,000 лева. Белгия, на която се силаеме постоянно, въ бюджета на Министерството на вѫтрешнитѣ работи е имала безусловенъ фондъ 800,000 лева. Португалия, една държава не съ по-голѣмъ бюджетъ отъ нашия, и държава не съ важни политически задачи, има единъ бюджетъ отъ 112,000,000 лева, има безотчетни фондове (не се чува). Въ Италия безусловнитѣ фондове сѫ 1,000,000 лева. Цитирахъ тия данни, господа представители, за да ви посоча, че въ всѣка една организирана държава сѫществува това нѣщо и може да е зло, но то е едно неизбѣжно зло и за това сѫществува. Това е, тъй да кажа, принципалното оправдание за предвиждането на безусловни фондове и въ нашия бюджетъ.

Второ. Що се касае до размѣра на сумата, има да забележа, че тая сума трѣбва да считате, че се отнася за управлението и отъ 18 май насамъ и за идната година, защото, щомъ поехме управлението следъ 18 май, намѣриха се безусловнитѣ фондове съвършено изчерпани. Ние мислѣхме, че отпуснатитѣ безусловни фондове на разположението на министритѣ трѣбва да се харчатъ и съразмѣрно. Тѣ разполагаха съ 120,000 лева за 12 месеца, значи трѣбвало е да се харчатъ горе-долу 10,000 лева месечно. За това ние поискахме остатъка, но нашитѣ предшественици отговориха, че сѫ изхарчили цѣлата сума и че не сѫ длъжни да я даватъ. Но следъ поемането на управлението явиха се нужди и трѣбваше да се прибегне до тия фондове — но не за шпиони — и водителитѣ, вдъхновителитѣ на тия, които вдигнаха гюрюлтия, тѣ сѫ които подписаха съ мене заедно и сключиха задължение,

за да се вематъ пари на заемъ, защото имаше държавни нужди, които трѣбваше да се посрещнатъ. Следователно, сумата, която се предвижда, е сума за отъ 18 май до изтичането на тая година и за следната година.

Най-после, господа представители, азъ ще ви дамъ тържествена декларация, ако щете изкажете и вашето желание, че азъ не желая, що се касае до тия суми, да ги употрѣбя безотчетно. Естеството на безусловнитѣ фондове е такова, че тѣ избѣгватъ правилата на отчетността и на контрола, билъ той парламентаренъ, билъ той сѫдебенъ или административенъ. Тѣ сѫ безотчетни фондове. Това е дефиницията на тоя контролъ, споредъ административното право, и именно тукъ се намира слабия аргументъ на господина Такева, аргумента за незаконность. Щомъ Събранието вотира тая сума, може да се каже, че я счита безусловна и то не е господаря за начина, по който ще се употрѣбява. Щомъ е решено, че тоя фондъ е безусловенъ, той се измъква, той се изтръгва отъ всѣкакъвъ контролъ. Но азъ, господа представители, въ заключение ще кажа, че държа на репутацията си, и азъ никакъ не искамъ да ми се туря клеймо на челото, че съмъ употрѣбилъ безотчетнитѣ фондове за нѣща, за които да ми се хвърля каль въ очитѣ. За това ви увѣрявамъ, че поне докато азъ съмъ на това мѣсто и разполагамъ съ тия фондове, ще ги употрѣбявамъ, като давамъ на края на всѣки месецъ, или на края на годината, или пъкъ на края на шесттѣ месеци, отчетъ на Н. Ц. В. Княза. (Ржкоплѣскания). Тъй става въ всичкитѣ държави, гдето хората обичатъ чисти смѣтки. Разбира се, че тия пари ще се харчатъ съ съгласието на Министерския съветъ, съ съгласието на моитѣ колеги. Но азъ добавямъ още единъ пѫть, че за тия суми ще се дава отчетъ, и то писменъ, на Н. Царско Височество и той е свободенъ да го одобри или не. (Ржкоплѣскания. Одобрителни изявления).

Димитъръ Марковъ: Азъ предлагамъ да приемемъ параграфа съ ржкоплѣскания и съ туй да изкажемъ пълно довѣрие на господина министра председателя за тия обяснения.

Д-ръ К. Стоиловъ: Забравихъ да добавя едно нѣщо, а именно: забравихъ да кажа, че тоя въпросъ не е отъ голѣма важность. Вие довѣрявате на правителството единъ бюджетъ отъ 87,000,000 лева, за да управлява държавата съ него; вие довѣрявате на правителството нѣщо повече: довѣрявате му живота, имота и честьта на 3,500,000 граждани въ България и му ги довѣря-

вате, защото имате довѣрие къмъ него. Щомъ едно правителство е недобросъвѣстно, то може всѣкога да нарушава и честьта и имота и свободата на гражданитѣ. При такова едно голѣмо довѣрие, което се оказва на всѣко правителство, една сума безотчетенъ фондъ, въ какъвто размѣръ е предвидената въ бюджетопроекта сума, която, както казахъ, ще се оправдава предъ Държавния глава, мисля, че не може да бѫде и въпросъ за особено разисквание. (Рѫкоплѣскания).

Събранието приема параграфа.

22, Желанието на нашия народъ е, колкото е възможно по-скоро да утихнатъ страститѣ, колкото е възможно по-скоро да се забрави миналото

16 декември 1894 г. VIII. О. Н. С., I р. с., кн. II, стр. 553.

На основание направенитѣ отъ народнитѣ представители Г. Добриновичъ и Тр. Китанчевъ предложения за амнистия, комисията по Министерството на правосѫдието изработва единъ законопроектъ, споредъ който амнистия се дава за всички политически престѫпления, извършени отъ 24 декември 1883 г. до 15 декември 1894 г., като, съгласно чл. 2 отъ проекта, отъ амнистията се изключватъ министритѣ за престѫпнитѣ деяния извършени въ това качество, главатарнтѣ дейци, които сѫ вземали лично и непосрѣдствено участие въ извличането на първия български князъ отъ двореца презъ нощьта срещу 9 августъ 1886 година и всички други общи престѫпления, макаръ извършени съ политическо подбуждение и цель. При разискванията нѣкои отъ народнитѣ представители се изказватъ за даването пълна амнистия и премахването на предвиденитѣ въ чл. 2 ограничения. Въ защита на законопроекта, както се предлага отъ комисията, д-ръ К. Стоиловъ произнася следната речь:

Не искамъ да пропусна случая да не взема думата, толкова повече, че отъ единъ въпросъ, който се разбира отъ само себе си, искаха много хора да правятъ политически капиталъ. Тоя въпросъ за мене никога не е подлежалъ на съмнение. Нѣма съмнение, че желанието на нашия народъ е, колкото е възможно по-скоро да утихнатъ страститѣ, колкото е възможно по-скоро да се забрави миналото. И това умиротворение на духоветѣ, и това забравяне на миналото влизатъ напълно въ програмата на правителството, на което имамъ честьта да бѫда председатель. Тъй щото, въ това отношение взглядоветѣ на правителството сѫ едни и сѫщи съ

взглядоветѣ на Народното събрание. Азъ мисля, господа представители, че редакцията, както е представена отъ комисията, напълно отговаря на нашата програма, и отговаря затуй, защото ако искаме да бѫдемъ справедливи, ако искаме да бѫдемъ точни изпълнители на задачата ни, не можемъ да скриемъ едно нѣщо, а именно, че у българскиятъ народъ има действително едно всеобщо желание за забравяне на миналото и за освобождение жертвитѣ на бившия режимъ. Доколкото съмъ пѫтувалъ въ страната, и доколкото съмъ видѣлъ и разбралъ, ако има въпросъ, който да е общото желание на българския народъ, то е да се реабилитиратъ жертвитѣ на бившия режимъ. Тия, обаче, които сѫ родили тоя режимъ, които създадоха епохата отъ 9 августъ, въ сѫщность, не влизатъ въ народното желание. Азъ мисля, че е полезно да простимъ хората, но доколкото е това и съвмѣстно съ интереситѣ на нашия народъ и съ изискванията на справедливостьта. И въ този смисълъ азъ съмъ на мнение, че трѣбва да се приеме това предложение.

Азъ съмъ съжалявалъ ония хора, които се намиратъ вънъ отъ отечеството ни и желаятъ часъ по-скоро да се върнатъ, да дадатъ доказателства за почитане на реда и да захванатъ да живѣятъ единъ новъ животъ. Но казвамъ, господа представители, като гонимъ излѣчението на една болесть, трѣбва да внимаваме да не би лѣкарството да е по-силно, отколкото болестьта изисква. Да не забравяме, че имаме работа съ една крехка държава; да не забравяме, че имаме работа съ народъ, чиито понятия върху известни аксиоми по управлението не сѫ установени. Вие видѣхте неотдавна — вчера бѣше 18 май — какъ бѣха въодушевени хората, а сѫщо вие видѣхте въ самото Народно събрание по какъвъ начинъ се отнасяха хората, които трѣбваше да иматъ малко повече паметь. Погледнете на нашия печатъ, отъ друга страна, и кажете: виждате ли въ него желание за омиротворение, желание за забравяне миналото? — Не. Напротивъ, виждате едно желание мефистофелско, да се разруши всичко сѫществуваще. При тия обстоятелства, задавамъ си въпросъ и дохождамъ до заключение, че комисията е намѣрила правия пѫть. Не че ни е страхъ, не че има опасность отъ възвръщането на тия хора, защото, ако има опасность, има и закони, и ако не стигатъ тия закони, имаме Събрание, което може да ги усили; така щото, въ този смисълъ и дума не може да стане. Но азъ отивамъ по-нататъкъ и казвамъ,

че даже дума не трѣбва да става за разкайване. Амнистията е благодеяние, като обгръща цѣлъ редъ хора; така щото, тоя, който попадне подъ амнистия, нѣма нужда да го питаме: разкаялъ ли се е или не е, защото ако не се е разкаялъ, има закони. Но може да стане и малко ограничение. И историята ни дава примѣри за това, гдето амнистията, като се е простирала до известна граница, правила е изключения за известна категория хора. Не мога да утвърдя точно и не зная дали уважаемиятъ подпредседатель на Народното събрание, господинъ д-ръ Даневъ, е направилъ справка, но ми се чини, че въ амнистията на комунаритѣ трѣбва да е имало нѣкакво изключение. Не мога да си припомна точно, но трѣбва да е имало изключение. Както и да е, въ една амнистия може да има изключения. Тукъ какво гласи тоя законъ? — Изключва се една минимална категория хора. Най-напредъ съ тая амнистия се опрощаватъ всички политически престѫпления, които се изброиха отъ господина председателя на комисията. Опрощаватъ се съ тая амнистия всички политически престѫпници, било които се намиратъ подъ следствие, било за които не сѫ захванати още дѣла, било за ония, срещу които има присѫда, влѣзла въ законна сила. Прави се единъ малъкъ островъ, прави се малко изключение за една малка категория хора и тая категория е ясно опредѣлена. Не се гледа на политиката, не се гледа на съзаклятията, не се гледа на политически действия, а се гледа на тоя фактъ, че хората сѫ нарушили клетвата си, че сѫ влѣзли въ неприкосновеното жилище на единъ държавенъ глава и фактически сѫ турили рѫка на свещената и неприкосновена особа на княза. Само тая категория хора, само тия лица се изключватъ отъ амнистията.

Да се разясни сега въпросътъ, за който отвори дума господинътъ пещерскиятъ представитель. Той каза, че 8 години сѫ били достатъчни на хората, за да изкупятъ тѣхнитѣ престѫпления. Но нека погледнемъ на Закона за амнистията отъ 1888 година. Тамъ се прави изключение за участницитѣ на Набоковата чета, прави се изключение и за виновнитѣ отъ 9 августъ. Говорѣше се още въ тая амнистия за изключване главатаритѣ и инициаторитѣ. Тия думи, господа представители, главатари и инициатори сѫ доста широки. Инициаторитѣ и главатаритѣ, тѣ сѫ интелектуалнитѣ подбудители, но тия думи много на широко може да се разпростратъ, както може и да се ограничатъ. Днесъ се ограничава

това нѣщо; днесъ се опредѣля известна категория материални, фактически дейци по известно престѫпление.

Сега дохаждамъ до другъ въпросъ: има ли българската държава интересъ да се направи това изключение? Азъ мисля, че комисията правилно е постѫпила, като е направила изключения. Не искамъ да кажа, но мисля, че съ лѣкарства не трѣбва да се отравя организма. Не мислятъ ли почтенитѣ наши другари, които сѫ противъ това изключение, че ако прибързаме и вмѣсто следъ нѣколко години, сега отхвърлимъ и второто изключение, какво ще направимъ? Не мислятъ ли, че по тоя начинъ ние можемъ да разклатимъ у нашия народъ и у нашитѣ граждани вѣрата въ правосѫдието? Ще разклатимъ чувствата на хората, които действително вѣрватъ въ сѫществуването на справедливость. Едно нѣщо има, господа представители, което ми е правило лошо впечатление и то е масата помилвания, които ставатъ. Азъ мисля, че като се правятъ чести помилвания, това влияе да се разклаща у народа вѣрата въ правосѫдието. Менъ ми прави впечатление, че ако прибързаме при тая широка маса на хиляди лица, които опрощаваме сега съ тая амнистия, ако прибързаме, казвамъ, и заедно съ тия хиляди да пуснемъ и тая малка група, то може твърде много да разклатимъ убеждението на нашето население върху сѫществуването на справедливость, върху сѫществуването на правосѫдие. Всѣки единъ ще има право, особено другаритѣ на тия хора, които не сѫ участвували въ преврата, които сѫ стояли на мѣстата си и които сѫ си изпълнили дълга, да кажатъ, че на конецъ въ България нѣма справедливость. Може, както казахъ, да дойде време да се опростятъ и тѣ — защото времето изцѣрява всичко — но сега трѣбва да се направи разлика.

Тия сѫ съображенията, господа представители, които ме карятъ — при всичко че съзирамъ желанието на народа — да мисля, че най-добриятъ пѫть, най-добриятъ изходъ за сега е, да приемемъ предложението, както се предлага отъ комисията. Азъ мисля, като се приеме то, и като се утвърди отъ втория факторъ, ние ще направимъ една гелѣма работа, една работа на омиротворение. И азъ вѣрвамъ, че ония лица, които влизатъ въ другитѣ групи, ще се възхитятъ и ще възхвалятъ нашето дѣло и ще гледатъ, щото съ тия мѣрки да укрепне нашето отечество. А щомъ редътъ се установи, щомъ видимъ, че народниятъ организъмъ е доста крепъкъ, ще дойде време и тѣ да се опростятъ. И това не ще бѫде друго, освенъ последна крачка въ дѣлото по омиротво-

рението на нашето отечество. Заради това моля ви, господа представители, да се присъедините къмъ предложението на комисията и да го приемете. (Шумни ржкоплѣскания. Гласове: изчерпанъ е въпросътъ).

Събранието приема предложението на комисията, подкрепено отъ министъръ председателя д-ръ К. Стоиловъ.

23. За правосждието не трѣбва да се скжпимъ

17 декември 1894 г. Дневн. VIII. О. Н. С., I. р. с., кн. II., стр. 653

При дебатитѣ по бюджета на Министерството на правосждието, народнитѣ представители, които взиматъ думата, изтъкватъ единодушно бавностьта, упадъка и лошото състояние, до което сж достигнали сждилищата при бившето правителство на Ст. Стамболовъ, обясняватъ причинитѣ за това положение и предлагатъ мѣрки за излизането отъ него и за издигането авторитета на правосждието. По този поводъ д-ръ К. Стоиловъ, управляващъ Министерството на правосждието, произнася следната речь:

Господа народни представители,

Днешнитѣ дебати, които станаха по бюджета на Министерството на правосждието, доказватъ, че именно правосждието е едно отъ болнитѣ мѣста на нашето държавно устройство. Нѣма съмнение, че е тъй работата, и че ако има отрасълъ у насъ, на който трѣбва да се обърне най-сериозно внимание, то е правосждието. Не е нуждно само да се даде бързъ сждъ, но още поважно е да се даде сждъ, който да вдъхва довѣрие, сждъ, който да сжди безъ лицеприятие и дотолкова, доколкото е възможно на човѣцитѣ да сждятъ справедливо, доколкото справедливость въобще може да има въ свѣта. Упрѣцитѣ, които се направиха на правосждието, отъ опитъ мога да кажа, че сж основателни; и ако има предметъ, който много пжти е вдъхвалъ униние въ сърдцата ни за бждещето на страната, то е именно въпросътъ за устройството и повдигането на нашитѣ сждилища. Много сж условията за това и не е тукъ мѣстото, нито времето да ги обяснявамъ. Отъ дебатитѣ, които станаха тукъ, се явяватъ две главни причини или две течения за обяснение причинитѣ. Повечето отъ господа орато-

ритѣ отдаватъ бавностьта на нашитѣ сѫдилища на недостатъчния чиновнически персоналъ, съ който тѣ разполагатъ. Действително, у насъ нѣма точна статистика, за да може, на основание положителни данни, да се каже, че дѣлата се протакатъ само за това, защото сѫдилищата сѫ претоварени или защото нѣма достатъчно число сѫдии. Има, действително, основание за това, има доста мѣста, гдето трѣбва да се помогне съ увеличение на персонала, и заради това обявявамъ, че по начало напълно съмъ съгласенъ съ предложението, което се прави за увеличение персонала на правосѫдието и напълно сподѣлямъ мнението на тия господа представители, които казватъ, че за правосѫдието не трѣбва да се скѫпимъ. Азъ се надѣвамъ, прочее, че за бѫдещия бюджетъ по Министерството на правосѫдието тия декларации и това настояване на господа представителитѣ ще се иматъ предвидъ и ще може да се направи решителна крачка напредъ, за да ви се представи единъ уголѣменъ бюджетъ по правосѫдието, гдето и платитѣ да бѫдатъ разпредѣлени по-съразмѣрно и по-съответствено съ платитѣ на служащитѣ по другитѣ ведомства. (Ржкоплѣскания).

Но, господа представители, не трѣбва да се отдава вината изключително на персонала. Чини ми се, че почтеният бургазки представитель*) има пълно право, като отдава и на деятелностьта на сѫдиитѣ значителна часть отъ тая бавность. Безспорно нѣщо е, господа представители, че въ нашето чиновничество, съ рѣдки изключения, трудолюбието или работата, тъй както я разбиратъ въ Европа, не е присѫща. У насъ, безспорно е, не се работи тъй, както тамъ. Въ другитѣ държави има министерства, има учреждения, гдето единъ човѣкъ, като работи 2—3 години, принуждава се да дири друга служба — негде въ провинцията — нѣкоя синекюрна — за да може да си поправи здравето, за да може да си подкрепи силитѣ. У насъ, обаче, вънъ отъ обстоятелството, че ако идете въ 9 часа въ канцелариитѣ, рѣдко ще намѣрите чиновницитѣ; вънъ отъ обстоятелството, че и подиръ 9 часа пушенето на цигаритѣ и мухабета играятъ роля; вънъ отъ това обстоятелство, казвамъ, вие ще намѣрите малцина, които като излизатъ отъ учрежденията да взематъ чанта въ ржка и да се занимаватъ и у дома. (Ржкоплѣскания. Гласове: вѣрно). Ако нашитѣ сѫдилища въ това отношение и да не стоятъ тъй долу; ако и работата, която се върши въ сѫдилищата, и да е по-голѣма отъ рабо-

*) Иови Воденичаровъ

тата на другитѣ учреждения, безспорно е, че въ София има сѫдилища, гдето въ призовкитѣ, ако и да е казано, че се викатъ хората въ 9 часа, заседанията никога не се откриватъ по-рано отъ 11 часа. (Гласове: вѣрно, вѣрно). Има сѫдилища, които въ петъкъ сутриньта нѣматъ заседания затуй, защото тоя день е пазаръ въ София. Това сѫ язви, господа представители, и азъ мисля, че трѣбва да се обърне сериозно внимание. Това, впрочемъ, ще се поправи съ единъ по-строгъ контролъ, съ единъ по-строгъ надзоръ надъ сѫдебнитѣ учреждения. Трѣбва началството да ги застави да работятъ толкова, колкото се изисква отъ службата. Това нѣщо ще се достигне съ развитието или укрепяването чувството на дълга между нашитѣ сѫдии и между нашитѣ чиновници, именно съ развитието на съзнанието, че сѫ турени тамъ да вършатъ една работа, и че всичкото имъ свободно време трѣбва да употрѣбяватъ въ служене на държавата. По тоя начинъ, господа представители, отъ една страна, съ поправкитѣ, които се предложиха отъ комисията и се приеха отъ правителството и, отъ друга страна, съ изискване на контролъ ще може да се постигне, да се изцѣри тая бавность въ сѫденето, която е една язва на нашитѣ сѫдилища, на нашето правосѫдие.

По другитѣ въпроси, които се повдигнаха, азъ нѣма освенъ да благодаря за сериознитѣ и добри мисли, които се изказаха. Почтениятъ ломски представитель*) предлага две работи, които, ако не се лъжа, едната отъ тѣхъ още въ 1887 година, когато бѣхъ министъръ на правосѫдието, бѣхъ предвидилъ. Безспорна истина е, че за настойническитѣ дѣла трѣбва да има специални мирови сѫдии, които да се занимаватъ изключително съ тѣхъ. Така сѫщо безспорна истина е, и нуждно е, да има особени чиновници за нотариалнитѣ дѣла. На тая втора нужда ние мислимъ, че ще помогнемъ малко съ кредита, който се предвижда въ единъ параграфъ на бюджета по правосѫдието и за който, когато се гласува, ще се говори. Тоя кредитъ е отъ 15,000 лева, които ще се употрѣбятъ именно за увеличение числото на писаритѣ и другитѣ чиновници при нотариуситѣ. Защото, нека не забравяме, че освенъ текущитѣ работи, нотариуситѣ иматъ специална работа съ издаването на документи на основание на Закона за промѣнението на старитѣ турски документи. На 1896 година изтича срока за промѣняването на тия документи, а за да успѣе

*) Ал. п. Ангеловъ.

да се извърши до тогава всичко, изисква се усилена работа. Ние мислимъ, че съ тоя кредитъ, който е предвиденъ въ бюджета, ще може да се усили персонала при разни нотариуси и мирови сѫдии, и съ това ще се помогне на тѣхъ.

За сѫдебнитѣ следователи, действително бележкитѣ сѫ тоже основателни. Ако има нѣкой клонъ отъ нашето сѫдебно устройство най-слабъ, то е безспорно сѫдебното следователство. Повечето дѣла — това го зная отъ опитъ — сѫ опропастени изключително отъ сѫдебнитѣ следователи. Щомъ следователътъ нѣма умение, щомъ нѣма присърдце да изследва едно дѣло правилно, това дѣло е вече загубено, защото сѫдебното дирение не може, освенъ да се върти въ рамкитѣ, направени отъ следователя. И какъ може да се изследватъ дѣлата, когато следователитѣ не знаятъ законитѣ! А причината е, че у насъ се е гледало твърде леко, твърде низко на сѫдебното следователство. У насъ иерархията на кандидатитѣ за сѫдебни следователи, които нѣматъ юридическо образование, е вървѣла така, че най-напредъ тия кандидати сѫ гледали да се докопатъ до длъжностьта помощникъ на сѫдебенъ приставъ, после сѫдебенъ приставъ и най-после сѫдебенъ следователь. По тоя начинъ въ нашето тѣло на сѫдебнитѣ следователи сѫ влѣзли хора, които никакъ не отговарятъ на назначението си. Ако искаме да се поправи нашето правосѫдие въ това отношение, нуждно е да се турятъ сѫдебнитѣ следователи, ако не на по-висока, то поне на равна нога съ подпредседателитѣ на окрѫжнитѣ сѫдилища. Нуждно е за следователитѣ да иматъ цензъ, да сѫ служили като сѫдии известно време и тогава да заематъ длъжностьта сѫдебенъ следователь, като едно повишение. По тоя начинъ ще може да се създаде единъ щатъ отъ сѫдебни следователи, които да нѣматъ амбицията да отиватъ по-далечъ; да ги направимъ да считатъ следственото дѣло единъ видъ страсть, да ги направимъ такива, щото съ особено удоволствие да се занимаватъ съ тая работа. Такива следователи има навсѣкѫде, и трѣбва и у насъ да ги създадемъ, а пѫтьтъ за това е този. Една крачка, господа представители, къмъ това ние направихме въ настоящия бюджетъ. Предложихъ, и комисията се съгласи, на сѫдебнитѣ следователи, които до сега получаваха помалка заплата отъ членоветѣ на окрѫжнитѣ сѫдилища, да имъ се тури плата, равна съ тия членове. Това не е нѣщо много, но при все това е една крачка напредъ, една крачка, която пакъ въ 1883 година, когато бѣхъ министъръ на правосѫдието, азъ я на-

правихъ, и ако се следва тя занапредъ, ще можемъ да достигнемъ да създадемъ тия условия, материални и нравствени, които сѫ нуждни, за да могатъ нашитѣ сѫдебни следователи да се развиятъ и станатъ такива, каквито трѣбва да сѫ и каквито ги има на други мѣста.

Съ забележката, която се прие отъ комисията, да могатъ допълнителнитѣ мирови сѫдии, длъжноститѣ на които бѣха закрити, да се откриятъ отново и да може, ако стане нужда, да се откриятъ и на други мѣста, да се пращатъ известни мирови сѫдии да вършатъ дѣла въ други нѣкои околии, азъ мисля, че се удовлетворява желанието на мнозина отъ господа представителитѣ, които се изказаха, че трѣбва въ известни градове да има допълнителни мирови сѫдии. Съ това се удовлетворява желанието на разградскитѣ, тутраканскитѣ и на други нѣкои господа представители, които, като сѫ имали предвидъ числото на дѣлата, които се намиратъ въ тѣхнитѣ мирови сѫдилища, искаха да създадатъ нови длъжности, искаха увеличението на мировитѣ сѫдии. Съ това азъ мисля ще може за сега да се помогне на това желание, което се изказа отъ нѣкои господа представители.

По търновската апелация нѣма какво да добавя, освенъ това, което се изказва отъ докладчика на комисията. Казвамъ го лично, то е въпросъ, който зависи отъ господа народнитѣ представители. Азъ нѣмамъ нищо противъ, ако се постанови да остане това апелативно сѫдилище; намирамъ, обаче, мотивитѣ на господина докладчика на комисията доста основателни, само да се попълни русенската апелация, та да може да действува съ пъленъ успѣхъ, а не да се раздѣля на две мѣста.

Тия сѫ бележкитѣ, които имахъ да направя и моля да се приеме параграфъ първи. (Шумни ржкоплѣскания. Гласове: изчерпанъ е въпросътъ).

Събранието приема параграфъ първи.

24. Екзархийскиятъ уставъ

19 декемврий 1894 г. Дневн. VIII. О. Н. С., I. р. с., кн. II., стр. 898

На дневенъ редъ е докладътъ на комисията на Министерството на външнитѣ работи и изповѣданията, по Екзархийския уставъ. Следъ прочитането на доклада, при гласове отъ Събранието „късно е вече. . .“ думата се дава на министъръ председателя д-ръ К. Стоиловъ:

Господа представители,

Действително, че е много късно, но азъ правя едно горещо възвание къмъ вашето голѣмо търпение и ви моля най-убедително да потърпите още малко, за да разгледаме и тоя законопроектъ. Казвамъ това нѣщо, господа представители, затуй, защото усѣщамъ голѣмата нужда, която се чувствува отъ приемането на тоя законопроектъ, отъ даването му форма на законъ. Завчера, господа представители, когато разисквахме бюджета по Министерството на външнитѣ работи и изповѣданията, вотирахме една сума отъ 1,000,000 лева*) и върху тая сума даже крайнитѣ наши неприятели не искаха да взематъ думата да говорятъ, а съ ржкоплѣскания вотираха *за,* защото всички знаете каква е цельта, за какво се харчи тая сума. Днесъ дохожда редъ да се разгледа единъ законъ, който се докосва до това учреждение, което има за българския народъ, ако не повечето, то поне равно значение съ българската държава, защото ако българската държава е достояние на една часть на българския народъ, то това учреждение е достояние на цѣлия народъ, на цѣлото българско отечество. Има нужда да се урегулиратъ много работи, защото, въпрѣки многото грижи и старания, които се полагатъ отъ всички българи, тоя важенъ отдѣлъ, черковниятъ отдѣлъ, стои въ много отношения въ неизвестность. Заради това, именно, е нуждно да положимъ една добра основа на нашето черковно устройство. Предлага ви се тукъ за разглеждане и приемане едно нѣщо, което е направено отъ хора посветени на него, отъ хора, които сж се занимавали дълго време да го изучаватъ и тогава да го пишатъ; предлага ви се единъ трудъ, който е изработенъ отъ Св. Синодъ, отъ св. старци, следователно, това, което ви се предлага, е дѣло на хора опитни и вещи въ тая работа, хора, които иматъ и нрав-

*) Сумата е гласувана формално „за добавъчно възнаграждение на свещеницитѣ“, съ предназначение за черковното и просвѣтно дѣло въ Тракия и Македония чрезъ Екзархията.

ствено и законно право да се произнасятъ по него. Въ Екзархийския уставъ, господа представители, онова, което привлича особено внимание, е отдѣлътъ, който се отнася до браковетѣ. Но тоя отдѣлъ можемъ да оставимъ за по-после, да го разгледаме догодина, когато се изработи гражданскиятъ кодексъ. Обаче, тия части, които се отнасятъ до устройството на Екзархията, до нашитѣ епархии, азъ считамъ, че сж отъ първостепенна важность и особено е нуждно да се уредятъ. Заради това, именно, господа представители, азъ ви моля да имате търпение да прокараме и тоя законъ, както се прокараха и другитѣ нуждни за страната закони. Повтарямъ, тоя законопроектъ е единъ такъвъ законопроектъ, който трѣбва да мине, защото той урегулирва нашата черква, той е единъ органически законъ, органически уставъ; той е законъ за едно особено съсловие хора, за служителитѣ на черквата; и нека на тия посветени на черквата хора дадемъ възможность да могатъ да се организиратъ и да действуватъ съ права и длъжности, опредѣлени отъ закона. Затуй пакъ ще ви моля да имате търпение, за да се приеме и тоя законопроектъ. (Ржкоплѣскания).

Заседанието е било предпоследно отъ сесията и е продължило отъ 10 часа преди пладне до 3 часа и 10 минути следъ полунощь.

Събранието е разгледало предложения законопроектъ и го е приело.

25. Пръвъ опитъ да се упражни нашия парламентаренъ, нашия конституционенъ животъ

19 декемврий 1894 г. Дневн. VIII. О. Н. С., I. р. с., кн. II., стр. 955

Следъ изчерпване на дневния редъ на последното заседание отъ първата редовна сесия на 8-то обикновено Народно събрание, министъръ председательтъ д-ръ К. Стоиловъ ввима думата и произнася следната речь:

Господа народни представители,

На основание чл. 118 отъ Конституцията, имамъ честь да съобща на почитаемото Събрание, че наредбитѣ, станали въ настоящата сесия на Народното събрание и представени на Н. Царско Височество Княза, сѫ получили одобрението на Княза. (Бурни рѫкоплѣскания. Гласове: браво, браво). Съ това се свършва за тая година нашата задача, свършва се и мандата на тая сесия.

Преди, обаче, да се разотидемъ, господа представители, азъ считамъ за моя длъжность, отъ страна на правителството, да ви изкажа нашата благодарность за тия неуморими трудове, които положихте презъ траенето на настоящата сесия. Тая сесия, господа представители, имаше голѣмо значение, именно, имаше голѣмо значение въ това отношение, че пръвъ пѫть заседава една Камара, избрана на основание на свободни избори, една Камара, гдето разнитѣ партии и направления, които движатъ нашия народъ, се представляватъ. Следователно, тоя бѣше пръвъ по сѫщность опитъ да се упражни нашия парламентаренъ, нашия конституционенъ животъ въ най-широкъ размѣръ, както е предвидено въ основния ни законъ. Тоя опитъ, обаче, за всички ни донесе доста трудности, защото вие сами го знаете: имахте случай да опитате и обструкционизма; имахте случай да прекарате и заседания, които траяха до 6 часа сутриньта; имахте случай да видите и най-невинни работи, експлоатирани или вземани за орѫжие, за да се нападатъ тия, които поддържатъ порядъка и искатъ добро и здраво устройство на отечеството ни, на държавата ни. Но всичко това не изкара Народното събрание отъ неговото търпение. И каквото и да кажатъ противницитѣ ни, не могатъ да хвърлятъ на това Събрание упрѣка, че то е било нетърпеливо, нетолерантно спрямо когото и да било. Напротивъ, справедливо ще е да се каже, че отъ нѣколко само господа народни представители болшинството е бивало тероризирано. Не може тъй сѫщо да ни се направи упрѣка, че се е отнела свободата при разисква-

нията или че е била отнета нѣкому възможността да изкаже мнението си. Като се отворятъ протоколитѣ на Народното събрание, като се прочетатъ имената на тия, които сж говорили, и като се направи статистика, ще се види, че въ най-голѣмъ размѣръ е взимала участие въ разискванията опозицията и че по всѣки въпросъ отъ нейна страна повече е говорено, повече е разисквано, отколкото отъ страна на болшинството. И това прави голѣма честь на настоящето Народно събрание; това е една крачка на напредъ къмъ установяването на конституционнитѣ и парламентарни обичаи у насъ. И азъ вѣрвамъ, че сполучливиятъ изходъ, сполучливото свършване на тая сесия и сполучливитѣ работи, които се прокараха, се дължатъ на похвалното, тъй да кажа, поведение, което болшинството държа. Каквото и да кажатъ нашитѣ неприятели, вие, господа представители, ще си отидете съ уравновесенъ бюджетъ, — нѣщо, което обещахме на нашитѣ избиратели. Каквото и да казватъ, вие ще си отидете по мѣстата съ единъ десетъкъ намаленъ съ 35%. Връхнинитѣ намалени. На вашитѣ избиратели вие ще покажете редъ **закони, важни и** органически. На първо мѣсто може да се поставятъ Законътъ за устройството на нашата църква и редъ други закони по финансовитѣ наредби на нашето отечество. Тъй щото, не само въ дѣятелностьта, но и въ плодотворностьта си, мога да кажа, че вие изпълнихте дълга си. И за това, господа народни представители, счетохъ за своя длъжность да отправя къмъ васъ тия думи и да благодаря на всички ви още единъ пжть за постоянството, за усърдието и труда и за решението, което вземахте, за да надделѣете на всички трудности, на всички препятствия. И наистина, вие надделѣхте въ тая сесия на всички тия препятствия.

Сега нека ми бжде позволено да пожелая на всички ви, господа представители, благополучно завръщане въ домоветѣ ви и още по-добро пакъ виждане до година въ тая свещена сграда. (Шумни и продължителни ржкоплѣскания).

VIII ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

II РЕДОВНА СЕСИЯ

(19.X.1895 – 4.II.1896)

26. Ние успѣхме да въведемъ редъ въ нашето отечество

24 октомврий 1895 г. Дневн. VIII. О. Н. С., II р. с., кн., I. стр. 85.

На критикитѣ, които нѣкои отъ народнитѣ представители при дебатитѣ по отговора на Тронното слово *) правятъ на правителствената политика, д-ръ К. Стоиловъ отговаря съ следната речь:

Господа народни представители,

Едно характеристично нѣщо забелязахъ въ дебатитѣ по отговора на Тронното слово, то е единодушието, което се показа по въпроса на външната политика. Това е за мене едно удовлетворение и гордость; защото сега, посрѣдъ разнитѣ декларации за тая или оня политика, които се явяватъ следъ 18 май, азъ мога да кажа, че тая външна политика, която се удостои съ съчувствието на всички народни представители, тая политика е иногюрирана отъ кабинета, на който имамъ честь да съмъ председатель. Даже и днешнитѣ изявления на тия, които мислѣха и считаха, че ще спасятъ България, като стоятъ на почвата на антируска политика, даже и тѣ като дохаждатъ и казватъ, че въ отговора на Тронното слово е схванато желанието на българския народъ, и тѣ дохождатъ да направятъ поклонъ предъ тая политика на правителството, което стои тукъ, на това мѣсто. И другъ пѫть, господа представители, — и азъ мога да го докажа, защото съмъ билъ въ всичкитѣ събрания — никога до сега не е говорено толкова много за външната политика, не се е говорило толкова дълго по тъй наречената „висша политика". Днесъ толкова много се говори, щото мене ми се вижда малко смѣшно. Толкова много се говори за разни комбинации, отъ които картата на Европа зависи, толкова много се говори въ нашия скроменъ български парламентъ, гдето човѣкъ трѣбва да вземе всичката сериозность въ рѫка, за да не се поусмихне. Значи въ едно нѣщо, господа представители,

*) Троното слово, съ което е открита II-та редовна сесия на VIII об. Народно събрание, и отговорътъ съставляватъ приложения № № VII и VIII.

ние всички сме съгласни, че тая политика, която ние водимъ — външната политика — е политика, която отговаря на желанието на българския народъ. Въ какво се различаватъ, прочее, разнитѣ оратори. Различаватъ се въ едно нѣщо. Разногласието се състои въ баснята за агнето и вълка: „мѫтишъ ми водата или не, ще те изямъ"; добра политика, но иска търпение; добра политика, но трѣбва по-енергично да вървимъ; добра политика, но ставатъ колебания; добра политика, но отидохте, казватъ, въ Виена, говорихте съ кореспонденти, а не взехте Баучера за яката, не взехте другитѣ кореспонденти да ги изпѫдите. Всичко това сѫ упрѣци противъ нашата външна политика. И азъ ще се спря да ги анализирамъ.

Казвамъ ви, че едно явление въ тия дебати има голѣмо значение. За пръвъ пѫть при разискването на външната политика, безъ да се яватъ съ доказателства, безъ да се основаватъ на нѣкакви известни факти, цѣлъ купъ обвинения се хвърлятъ върху насъ, на основание кореспондентитѣ, на кореспондентитѣ и въобще на вестницитѣ. Да, господа представители, великитѣ държави, великитѣ мѫже на великитѣ държави разполагатъ съ мощенъ печатъ и тоя печатъ е едно срѣдство на управлението имъ; то е четвъртата велика сила, както се е казало. Но да дохождатъ да обвиняватъ българското правителство за туй, защото еди кой си кореспондентъ се е явилъ и когато е задалъ на българския министръ въпроса: ще направите ли нѣкои жертви, които сѫ несъвмѣстими съ вашата независимость, този български министръ е отговорилъ тъй както азъ отговорихъ лани отъ тая трибуна и се одобри отъ всички, а именно, че преди всичко ние сме българи и българската независимость ще пазимъ; да се прави упрѣкъ на министъръ зарадъ това нѣщо, ми се вижда много странно. Нека ги заминемъ сега, господа, и да разгледаме обвиненията едно по едно нататъкъ.

Каза ни се, господа представители, че се искало отъ насъ дѣла. Русия искала дѣла и искатъ отъ насъ да укажемъ тия дѣла. Защото не ги указваме, то била наша вина, и ни упрѣкватъ още, че сме извършили дѣла въ разрѣзъ съ желанието и интереситѣ на тая велика сила, нашата освободителка. И какви сѫ тия дѣла: каза се първо, не трѣбваше да се споразумявате съ Австрия по въпроса за акциза, като отидохте въ Австрия, въ сѫщото време предизвикахте Русия. Каза се второ, излѣзла е една брошура и вие сте отговорни за тая брошура. Защо ли тогава не ни правятъ

отговорни и за брошурата, която въ последно време излѣзе, и въ която се проповѣдваше, че за князъ на България трѣбва да се избере синътъ на князъ Александъръ? Ако сме отговорни за брошурата „La Bulgarie à la veille d'une crise", защо да не сме отговорни и за брошурата Boris oder Assen? Може би въ нѣкое заседание да дочакаме това обвинение.

Сега ни се прави трети упрѣкъ, че не сме опровергали писаното за насъ. Господа представители, казвамъ ви сериозно, че това е баснята на вълка и агнето. Това не е сериозно политическо сѫждение, защото ние не сме тукъ, които да следимъ какво пишатъ вестницитѣ и да опровергаваме. После, питамъ ви, господа: какъ разбирате вие нашитѣ действия за споразумението ни съ нашата освободителка? Мислите ли вие, че ние трѣбва да забравимъ, че сме министри на свободна и независима България, че трѣбва да пренебрегнемъ интереситѣ на България, и да следимъ „Одеский листокъ" или „Биржевая газета" какво пишатъ и тѣхъ да слушаме? Азъ мисля, че трѣбва да правите малко повече уважение на себе си и на вашата народна гордость. (Гласове: браво. Продължителни рѫкоплѣскания). Мислите ли, вие, господа народни представители, че сме направили лошо, като сме отишли въ такова едно трудно положение, да изравнимъ съ Австрия въпроса за акциза, който въпросъ съ чувство на гордость го казвамъ, че го изравнихме въ полза на нашитѣ интереси и за честь на нашата държава? Правите ни за това упрѣкъ, когато рускитѣ вестници даже не ни направиха тоя упрѣкъ.

Сега дохождамъ до въпроса за нашитѣ международни отношения. Явява се единъ представитель и взе речьта, която имахъ честь миналата година да произнеса тукъ и взе единъ отчетъ по една речь, която държахъ преди известно време въ Плѣвенъ. Забележете, една речь, писана въ стенографския протоколъ, съ една речь, писана въ единъ вестникъ и опровергана отъ менъ. Но работата не е ли тукъ да се изпълни баснята за агнето и вълка? Взима се за аргументация речь, която нѣма никакъвъ автентиченъ характеръ. Азъ бихъ могълъ, господа представители, да взема и анализирамъ дветѣ речи и да докажа, че никакво противоречие въ едната или въ другата не сѫществува. Миналата година азъ установихъ два принципа предъ васъ, господа представители. Първиятъ принципъ бѣше, че България е нуждно да стои въ приятелски, да стои въ нормални, да стои въ естествени отношения съ нейната освободителка. Моята речь е печатана и ако желаете ще

видите какво съмъ говорилъ. Азъ говорихъ тамъ не само за интереситѣ, но и за естественитѣ връзки съ нашата освободителка. Това, което ми се приписва, че съмъ говорилъ въ Плѣвенъ, въ нищо не противоречи на това, което говорихъ тукъ относно отношенията ни съ нашата освободителка. Азъ мисля, господа представители, че първата крачка, която трѣбва да се направи по нашата външна политика, е да възстановимъ сношенията си съ нашата освободителка и да я туримъ на равна нога съ другитѣ велики сили въ България. Извърши ли се това, явява се втори въпросъ: въ бѫдещитѣ комбинации интереситѣ на България къмъ коя страна изискватъ да отиде. Тоя въпросъ е преждевременно да се разреши и не може да се отговори на него. Но тоя втори въпросъ ще дойде следъ уравнението на първия, когато станатъ сношенията редовни и нормални съ нашата освободителка.

Дохожда единъ представитель и казва, че това, което се говори въ Тронното слово, не е вѣрно. Каза се, че отношенията ни съ другитѣ държави не сѫ били добри, не сѫ били съобразни съ това, което бѣше изложено въ моята речь. И на какво се основава? — Основава се на нѣкои вестници, които се издавали въ Ромъния. Какво по-голѣмо значение иматъ тия вестници отъ вестницитѣ, които се издаватъ у насъ? Колкото намъ единъ вестникъ може да служи за съобщаване на известни факти, толкова може да служи и единъ тамошенъ вестникъ. Азъ ще излѣза съ факти.

Каза почитаемиятъ противникъ — не мога да го нарека противникъ, а народенъ представитель — че съ Турция не сме били въ такива сношения, каквито трѣбвало да сѫществуватъ споредъ моята речь. Това не е вѣрно, господа. Нашиятъ представитель въ Цариградъ се представлява предъ Султана толкова често, даже и по-често отколкото посланикъ на една велика сила. Второ, благодарение на това благоволение на Н. И. В. Султана, ние придобихме съ негово ираде една територия съ повече отъ 200 кв. клм., и която дава доходъ на България близу 150—200.000 лева. Това, което не можа да се придобие въ миналото време, въпрѣки интимнитѣ отношения, сега се придоби и то е много. Това, което миналитѣ години не се отстѫпи, отстѫпи се намъ.*) (Рѫкоплѣскания).

---

*) Касае се за мѣстото при тогавашната българо-турска граница, въ землищата на селото Михалково и колибитѣ Тилкили —махала. Въ 1879 год. една международна демаркационна комисия, на основание на Берлинския договоръ, опредѣли границитѣ на Южна България и Турция, и споредъ решението на комисията поменатото мѣсто трѣбваше да принадлежи на Южна

Дохождамъ на втори единъ въпросъ.

Казватъ, че съ Сърбия сме нѣмали договори. Нѣмаме наистина. Не можешъ да накарашъ противника си, или тоя, съ когото третирашъ, безъ друго да сключи договоръ. Но сръбското правителство е направило предложение за търговски договоръ и ние сме изказали готовность да сключимъ. Ако, прочее, не се е сключилъ до сега, то причината се крие въ вѫтрешнитѣ работи на Сърбия; причината е икономическиятъ кризисъ на страната; причина е нѣколкото промѣнения на министерствата, които не дадоха трайность на управлението. Ако не бѣха тия причини, щѣхме да сме напреднали въ търговския договоръ съ Сърбия.

Каза се и за Ромъния.

Господа представители, азъ ще отбележа единъ фактъ. Нашиятъ дипломатически представитель при официалния парадъ, който се завърши на 10 май, ако се не лъжа, по поводъ праздника за коронацията на ромънския краль и обявяването независимостьта на Ромъния, имаше сѫщото мѣсто, както и дипломатическитѣ посланици на другитѣ държави, — нѣщо, което за пръвъ пѫть е станало. И при освещаване моста на Черна-Вода, който е единъ достапаметенъ актъ за нашата съседна държава, за което трѣбва да ѝ завиждаме и да я похвалимъ, нашиятъ дипломатически представитель официално бѣше поканенъ и се принуди да прекѫсне отпуската си и да отиде и присѫтствува заедно съ посланицитѣ и представителитѣ на другитѣ държави. Но не е само това. Ние сключихме съ Ромъния конвенция, по силата на която ѝ даваме нѣщо, което справедливостьта го изискваше. Даваме на ромънската държава сѫщитѣ права въ търговско отношение, каквито най-благоприятствуванитѣ държави иматъ у насъ. Не можехме да откажемъ на тия, на които казахме, че искаме да сме въ добри отношения, да дадемъ това, което всѣка друга държава има въ България. И срещу това, господа представители, ние сполучихме, щото да ни направи отстѫпка нашата съседка и да не ни взима виза за паспортитѣ на българитѣ, които отиватъ въ Ромъния. Това не е играчка. По статистиката 50,000 души отиватъ въ годината като работници; по 5 лева — 250,000 лева отстѫпва ромънското правителство. Това не го прави една държава, която се намира въ

България. До Съединението, 1886 год., мѣстото не се зае отъ нея. Следъ Съединението една българо-турска комисия се произнесе въ сѫщия смисълъ, но никое отъ предшествуващитѣ правителства не успѣ да накара Портата да признае, че мѣстото принадлежи на България. (За повече обяснение по въпроса, гл. речьта на д-ръ К. Стоиловъ, днев. VIII. О. Н. С.—II р. с., кн. III, стр. 644).

враждебни отношения съ друга държава. Мисля, че това стига за отговоръ на вашитѣ съмнителни вестникарски статии, които искахте да посочите като мѣрило за отношенията между насъ и Ромъния.

И като дойда до другитѣ държави, господа представители, ще ви наведа факта, че ние сме въ преговори за сключване на търговски договори. Само тоя фактъ е достатъченъ, за да покаже какви сж нашитѣ отношения. За великитѣ държави, може би въпросътъ: дали сключватъ договори помежду си, дали иматъ договори помежду си, нѣма значение. За насъ, обаче, това има голѣмо значение, защото по силата на чл. 8 отъ Берлинския договоръ до сега намъ е било отказано правото да сключваме търговски договори съ другитѣ държави. Това, което се направи въ 1890 година, се нарича аранжменти или наредби, които сж просто декларация отъ страна на силитѣ, които аранжменти правятъ едно видоизмѣнение на сжществуващитѣ турски търговски договори. И видоизмѣнението се състои само въ това, че вмѣсто 8 процента адвалоренъ, съгласиха се да взимаме 8.5%. Сполуката да се влѣзе въ преговори не само съ Австрия, но и съ Италия и Англия и най-после да се сключатъ търговски договори е единъ голѣмъ дипломатически успѣхъ. (Ржкоплѣскания). Защото съ това се дава на българското правителство право на самоуправление при сключване на търговски договори. Тия, които сж били министри, знаятъ работата и ще съзнаятъ напълно значението на тоя актъ. Нѣкои господа представители искатъ да кажатъ, че ние сме правили тия нѣща за угода на другитѣ. Разбира се, България не може да си въобразява, че може да сжществува било въ срѣдата на океана — казахъ го и лани — повтарямъ го и сега — било, че сжществува на едно мѣсто, на което не сжществува нищо друго освенъ България. Тия господа, които експлоатираха съ отношенията на България съ другитѣ държави, забравятъ едно сжществено нѣщо; забравятъ, че България се намира въ едно особено географическо положение, че има съседи, и когато сключва договори тѣ сж двустранни. Ще има пазарлъкъ, ще има отстжпки и отъ едната и отъ другата страна. Ще дадешъ, казва едната страна, ще дамъ, казва другата страна. Да твърди човѣкъ, че България се намира въ срѣдата на океана и когато дойдатъ кораби да имъ диктува както ще, то е да бжде лекомисленъ и да нѣма понятие за работитѣ. Ние сключихме договори и ги сключихме на равноправни начала, на запазване интереситѣ на нашата страна.

Упрѣкватъ ни, че сме отивали въ Виена. Отидохме, господа, и направихме услуга на нашата държава, като ѝ запазихме интереситѣ; защото запазихме достолепието на българското законодателство; защото запазихме единъ законъ, вотиранъ отъ Камарата, да се не измѣнява по искането или по желанието на когото и да е. Той е единъ отъ голѣмитѣ въпроси, които ще разискваме, когато ще разискваме търговския договоръ.

Каза се между другитѣ упрѣци, че сме отстѫпвали въ едно или въ друго. Само единъ, обаче, фактъ се оказа; той е фактътъ по фалимента на Партла. Азъ ще помоля господина ловчанския депутатъ да изпита кога се е отворилъ тоя фалиментъ. Той порано отъ 18 май бѣше отворенъ, и когато търсите орѫжие противъ насъ, не го търсете въ други управления.

Тия сѫ, господа представители, обясненията, които искахъ да представя по въпроса за външната ни политика. И сключвамъ по тѣхъ, като казвамъ, че тия желания и тия предложения за нетърпение, за по-бързи действия, сѫ просто желания да може на това добро дѣло, на това полезно дѣло, което иногюрираме и рѫководимъ, да може да му се лепне едно леке, да му се направи упрѣкъ.

Каза се за политика на колебание. Въ какво се състои то? Азъ разбирамъ, казахъ го лани, повтарямъ и сега, че българската държава не трѣбва да има това самооблащение да мисли, че може да налага волята си на европейския концертъ или на великитѣ сили. Нейната политика, както лани, тъй и сега, главно външната ѝ политика, трѣбва да бѫде водена мѫдро, трѣбва да бѫде водена тъй, щото да не дразни тия, на които гласътъ има сила въ Европа. Които искатъ политика безъ колебание, то е да сложимъ всичката игра на една карта. Това не може да се направи. (Шумни рѫкоплѣскания). Ние искаме да отговаряме за българската държава, догдето сме министри, и догдето сме такива, едно начало ще има и то е римското начало да пазимъ ne quid detrimenti respublicae capeat. Да се не принесе никаква вреда на българското ни отечество, да се не изложи то на опасность, да се рѫководи изключително отъ неговитѣ интереси. (Рѫкоплѣскания). Ние искаме да водимъ чисто народна, българска политика. (Рѫкоплѣскания). И, слава Богу, тая политика — външната и вѫтрешната — е дала добри и полезни резултати.

Упрѣкваха ни, и азъ не зная отгде сѫ взели това, че като съмъ билъ въ Виена, въ сѫщото време отишла и депутацията въ

Русия.*) Това е фактически невѣрно, господа представители. Следъ като се върнахъ отъ Виена, тогава започнаха преговоритѣ за изпращане депутацията. Азъ се върнахъ отъ Виена около 20 априлъ, а депутацията отиде на 15 юний, тъй щото имаше време да се водятъ преговори и тия преговори, както и отиването на депутацията, бѣха действия последователни едно отъ друго, действия които се обясняваха отъ нашата политика. И за напредъ, господа представители, по отношение на външната политика, ние ще се стараемъ, щото нашето отечество да извлича полза отъ всичкитѣ обстоятелства. Ще се стремимъ, както казахъ и лани, да употрѣбимъ всички срѣдства, които зависятъ отъ насъ, за да може да се достигне помирението съ нашата освободителка и да сме въ добри отношения съ всички. Ще се стараемъ съ нашитѣ действия да разбиемъ недовѣрието, което съществува къмъ българитѣ и българската политика. Ще се стремимъ да убедимъ хората и да докажемъ, че което се работи въ България, работи се искрено и отъ желание да имаме добри отношения. Това именно разбира Тронното слово, като казва: „съ търпение и постоянство ще се постигне тоя резултатъ, който всички желаемъ."

Преминавамъ, господа представители, къмъ втората точка, на която не се обърна толкова голѣмо внимание, колкото на първата точка, но която за мене е по-важна. Обръщамъ се къмъ тъй наречената вѫтрешна политика. Нека ми бѫде позволено да кажа, че сподѣлямъ мнението на тия господа представители, които казватъ, че въ отговора на Тронното слово не само може, но и трѣбва да се изкаже всичко, което Народното събрание трѣбва да изкаже. Азъ мисля, че обстоятелството, че въ едно Тронно слово не се споменува за единъ въпросъ, не е причина народното представителство да си не изкаже мнението. Щомъ господа представителитѣ мислятъ, че има причина да се говори за единъ въпросъ, то е тѣхно право и мисля, най-добрия случай е при отговора на Тронното слово да се каже.

Заради това, съ благодарность и на драго сърдце приемамъ разискването на въпроса по вѫтрешната политика. И по него въпросъ, господа представители, азъ ще кажа, че бѣхъ приятно разочарованъ въ това, което очаквахъ. Цѣли 10 месеци, господа представители, ние минавахме като кърваво правителство, като правителство, което е лѣяло кръвьта на българскитѣ граждани,

*) Касае се за депутацията, която по решение на Народното събрание се изпрати въ Русия за да положи вѣнецъ на гроба на руския царь Александъръ III

туря ги въ зандани, бие ги съ торби отъ пѣсъкъ и други такива срѣдновѣковни работи. И иматъ право да мислятъ хората това, защото въ много телеграми, които се приеха отъ Господаря, говорѣше се за испанска инквизиция, говорѣше се за управление много по-лошо отъ Стамболовото. Бѣхъ твърде приятно разочарованъ, като чухъ отъ тая трибуна, че единъ значителенъ процентъ отъ всичката тая чернотия, която ни се приписва въ разстояние на 10 месеца, единъ значителенъ процентъ казвамъ, падна долу. Азъ вѣрвамъ, господа представители, че като обясня тукъ малко работитѣ, ще видите, че ние и днесъ, въ днешнитѣ дебати въ голѣмъ размѣръ сме пакъ предметъ на тия нападения, които търпѣхме отъ страна на печата въ разстояние на 10 месеца. Първиятъ и най-важниятъ въпросъ, господа представители, върху който почитаемитѣ противници сѫ се съсрѣдоточили, е въпросътъ за интернирането, като че ли интернирането, господа представители, азъ съмъ въвелъ въ България. За да бѫда, обаче, последователенъ, нека да захвана по-систематически да разгледамъ тоя въпросъ.

Казаха го нѣколцина отъ ораторитѣ, че лани, като се предложилъ тоя въпросъ на разискване въ Народното събрание, азъ съмъ билъ далъ декларация, че нѣма да се ползувамъ отъ това право. Вие помните, господа представители, че лани се направи едно такова предложение отъ господина Такева, което се отблъсна, и това, което съмъ говорилъ тогава, се намира записано въ протоколитѣ на Нар. събрание. И азъ най-добре ще стора, ако цитирамъ това, което съмъ говорилъ тогава, за да видите, че по тоя въпросъ азъ съмъ напълно последователенъ съ това, което декларирахъ миналата година. На стр. 159 отъ протоколитѣ на Народното събрание се намира, че азъ съмъ говорилъ за злоупотрѣблението съ това право, като съмъ прибавилъ: (чете) „и за какви случаи се приспособява? Приспособява се именно за такива случаи каквито сѫ указани, когато се е приемалъ този законъ за пръвъ пѫть. Приспособява се за хората празноскитащи се, за хора, назовани отъ обществото — неморално е, но трѣбва да го кажа буквално — вагабонти, които нѣматъ занятие и угрозяватъ реда и тишината на мирнитѣ граждани. Следователно, нѣма никаква опасность за българскитѣ граждани, ако сѫществува тоя членъ. Каза се, че може да се злоупотрѣбява съ тоя членъ отъ Закона за полицията. Допущамъ, но тоя, който иска да злоупотрѣбява съ свободата на гражданитѣ вънъ отъ министерската отго-

ворность, задъ която иска да се прикрива; тоя, който иска да злоупотрѣбява, казвамъ, той ще злоупотрѣби така сѫщо, както злоупотрѣбява съ екстернирането на българскитѣ граждани и когато нѣма за това законъ. Щомъ вземе отговорността върху си, щомъ затвори очи предъ законитѣ и стѫпи на тѣхъ, то и да е запретено, пакъ ще екстернира и интернира. Като е тъй работата, щомъ гражданитѣ сѫ оградени само чрезъ отговорността на министритѣ и отъ гаранцията, която углавнитѣ закони даватъ, питамъ, защо да се лишимъ отъ срѣдствата, които въ всичкитѣ добре уредни държави сѫществуватъ и то такива срѣдства, които служатъ за запазване реда и тишината? Всѣки единъ ще се възмути, ако единъ министъръ на вѫтрешнитѣ работи, ако единъ окрѫженъ управитель, ако единъ полицейски чиновникъ вземе честния гражданинъ, вземе редовния работникъ, който си гледа работата и има своето препитание и го интернира тукъ или тамъ. Но съгласете се, че има и такива лица, къмъ които трѣбва да се прилага тоя законъ". Това сѫ декларациитѣ, господа представители, които направихъ миналата година. Следователно, държа да установя, че азъ миналата година — като Народното събрание не прие отмѣнението на тоя законъ — изрично съ моята речь запазихъ правото на министра на вѫтрешнитѣ работи, на тоя, който ще бѫде министъръ на вѫтрешнитѣ работи да се ползува отъ тоя законъ, ако намѣри за нуждно. И, господа представители, не е твърде ново това нововъведение. Именно, господата на тая партия, отъ срѣдата на която почитаемитѣ оратори излизатъ противъ тоя членъ, още въ 1884 година отъ трибуната на Народното събрание прокламираха това начало. Вие помните знаменитата речь на прочутия нашъ народенъ труженикъ дѣдо Славейковъ, въ която говори за стария и новия заветъ и въ която той говори за правото на полицията да интернира лица бездѣлници и опасни. На тогавашното министерство, въ което влизаше и дѣдо Славейковъ, председатель бѣше почтениятъ нашъ колега господинъ Каравеловъ и тогава се прие отъ болшинството на тогавашното Народно събрание. И се е приспособявалъ тоя законъ. Приспособи се той върху главитѣ на многоуважаемитѣ мои колеги г. г. Маджаровъ и Величковъ, и, ако се не лъжа, върху господина Бобчева, догдето най-после се узакони по-силно съ закона отъ 1889 година. Законътъ дава право на министра и вие сега нѣмате право да му правите упрѣкъ, когато той се ползува отъ това право.

Но азъ ще отида по-далечъ и ще дамъ отчетъ за начина на ползуването отъ тоя законъ. Разликата между бившето управление, или бившето приспособление на тоя законъ, господа представители, и сегашното е една радикална разлика. Моятъ предшественикъ разпространяваше, и даже тукъ поддържаше, теорията на вѫтрешното убеждение, — теория, че когато по негово мнение едно лице е вредително или когато той мисли, че това лице може да принесе вреда на държавата, той има право да го интернира. Направи му се запитване за интернирването на бивши министри и високопоставени лица, и той отговори: ползувахъ се отъ това право, защото бѣхъ убеденъ, че тия хора сѫ виновати и вредни за обществото. Моето мнение, господа представители, е, че тоя законъ изисква обективенъ масщабъ; изисква едно външно мѣрило — мѣрило, което не зависи отъ благоусмотрението на министра, за да може да се приспособи. Азъ стоя на почвата, че до когато сѫществува тоя законъ, тоя, който го приспособява, трѣбва добросъвѣстно да изпита дали сѫществуватъ условията за неговото приспособление. И тия условия сѫ такива, каквито и ние, въ времето когато не бѣхме на власть, поддържахме, а именно, че се приспособява тоя законъ за лица бездѣлници, за лица, които сѫ безъ оседлость, безъ занятие, за лица безъ работа и такива лица може да се изпращатъ на мѣсторождението имъ. Тия обективни мѣрила, господа представители, сѫ били приспособявани и отъ менъ въ прилагането на закона. Писаха твърде много; то бѣше мода, то бѣше система, господа представители, да се пише, че съ десетки и стотини хора сѫ били интернирани. Азъ ви обявявамъ, че въ течение на тая година съмъ се ползувалъ съ това право само спрямо 12 лица, на които имената ще имамъ честьта да изброя. Тия лица сѫ: Стойчо Хрелковъ, Абдула Салиевъ, Димитъръ Поповъ, Янко Станевъ, Никола Мандраджиевъ, Тодоръ Матровъ, Йорданъ Божковъ, Илия Карабиберовъ, Лазаръ Караминковъ, Христо Петровъ, Тошо Христовъ и Илия Лиговъ. За всѣкиго едного отъ тия, господа представители, имамъ предъ себе си актове, които удостовѣряватъ що за лица сѫ тѣ. Азъ ще прочета общото заключение на рапорта. (Чете:) „Въ заключение ще добавя, господине министре, че всички тия лица не веднажъ сѫ били задържани подъ арестъ за пиянство и буйство изъ улицитѣ и кръчмитѣ и нееднократно сѫ били предупреждавани, че за непоправимото си поведение ще бѫдатъ въдворени на мѣстожителство, нищо обаче не е било въ състояние да имъ повлияе, вследствие на което и пр.“. Това е общото заключение на рапорта.

Дохаждамъ, господа представители, да кажа отдѣлно за всѣко едно отъ тия лица, които споменахъ. Дохаждамъ най-напредъ за Стоичко Хрелковъ, отъ Бѣла-Слатина — за когото спомена и господинътъ орѣховскиятъ народенъ представитель Цековъ — който е изпратенъ въ Копривщица по ходатайството на врачанския окржженъ управитель, съ рапортъ отъ 24 януарий н. г, защото, (чете:) „Той се е обвинявалъ въ ограбване на пощата между Луковитъ—Кнежа—Орѣхово, и който сега нѣмалъ никакво занятие, а билъ предаденъ изключително на пиянство, развратъ и произвеждане на всѣкидневни скандали, съ което освенъ че е станалъ нетърпимъ между тамошното население, но е и станалъ и вредителенъ за обществото, поради безнравственостьта си, което именно е принудило бѣлослатинския общински кметъ да моли съ рапортъ № 90 отъ 18 того околийския началникъ за неговото, на Хрелкова, премахване оттамъ.

Това, като ви донасямъ на основание чл. 27 отъ Закона за полицията, имамъ честь да ви моля господине Министре, да благоволите и разрешите, щото въпросното лице по горнитѣ причини да бжде въдворено на мѣстожителство въ родния си градъ Копривщица, гдето би могълъ да изправи поведението си и да стане полезенъ членъ на обществото".

Второто лице, за което има даже запитване, господа представители, — на което мога още сега да отговоря — то е нѣкой си Лиговъ, който въ последно време е билъ на два пжти отчисляванъ отъ длъжностьта телеграфистъ и е билъ отчисляванъ за буйно и нередовно поведение, и защото напоследъкъ единъ-два пжти е намиранъ, между друго, че е спалъ въ куфаритѣ и каситѣ на телеграфо-пощенското управление. Тоя господинъ, за когото се застжпватъ днесъ, следъ като му е била направена ревизия въ Ески-Джумая, като началникъ на станцията, и гдето сж се намѣрили злоупотрѣбления, съ револверъ въ ржка се изпрѣчилъ предъ ревизора, като го застрашавалъ съ убийство. Началството го премѣстило въ Каваклий, но оттамъ, по причина на буйното си поведение, е заставилъ началството си да го уволни. Дошелъ въ София. И тукъ има съставени нѣколко актове за буйство. И понеже нѣмалъ никакво занятие, понеже нѣмалъ никаква работа, билъ е изпратенъ въ мѣстожителството си.

Третото лице, което е споменато, господа представители, е запасниятъ капитанъ Матровъ. Азъ бихъ желалъ, господа представители, да не говоря въ Народното събрание за тая личность,

която е представена като герой, представена е като лице едва ли не единъ отъ поборницитѣ за българската свобода и независимость. И тия, които живѣятъ въ София и познаватъ тая личность, знаятъ защо тая личность е изключена отъ армията. И тия, които въобще иматъ понятие отъ офицерството, ще знаятъ защо тоя човѣкъ не може да стои нито една минута и въ запаса на българската армия. Като човѣкъ безъ никакво занятие, той е стоялъ до 4 часа сутриньта, въ разни заведения, той е билъ героя въ всѣки шантанъ. Нѣмаше какво да се направи, господа представители, освенъ да се изпрати оттукъ, за да мирясатъ хората въ София. Всѣкой честенъ гражданинъ не може, освенъ да се съгласи, че този господинъ е именно предвиденията отъ закона бездѣлникъ. Но, господа представители, не мислете, че тия скандали и тия работи, които сѫ вършени отъ тия господа, сѫ току тъй случайни. Въ всички тия гюрултии, въ всички тия телеграми до Княза и Княгинята, въ всички тия буйства има една голѣма систематичность, има една голѣма политическа цель, и тая цель е била да се докаже, че това правителство не може да запази реда въ България; да се покаже, че то не може да защити мирнитѣ и честнитѣ граждани, и защото не може да опази реда и тишината, то следва да се замѣсти съ друго. Всички тия скандали, които сѫ вършени систематически, всички тия работи имаха тая цель. И когато дохождатъ, господа представители, тия господа да ми казватъ съ такъвъ трагически тонъ и да ми говорятъ за тия почтени граждани, азъ се запитвамъ: аджеба, туй ли е най-голѣмата рана на България!

Прави се упрѣкъ на правителството, че не е предложило измѣнението на чл. 27 отъ Закона за полицията; прави ми се упрѣкъ, че не съмъ предложилъ видоизмѣнението на Закона за разбойничеството. Азъ питамъ: туй ли сѫ сѫществените, туй ли сѫ най-голѣмитѣ нужди на България! Грижимъ се ние за героя Матровъ, грижимъ се за почтения Лиговъ, грижимъ се и за Хрелкова, а не питаме: какво е положението на ония честни български граждани, които сѫ били изложени на терора и страховетѣ на тия хора. Не питаме: дали българската държава нѣма нужда отъ закони, които да ограждатъ нейния Князъ, които да ограждатъ нейнитѣ граждани отъ тия развратни хора, които не оставатъ нищо свещено, нито даже олтара, нито семейството. И право да ви кажа, господа защитници на българскитѣ граждани, че вие ми правите впечатление на тоя докторъ, който е билъ повиканъ да

прегледа охтичавия, а той взелъ да му гледа мазолитѣ по краката. (Ржкоплѣскания).

Дохождамъ до втория въпросъ, господа представители, за който ми се хвърли обвинение. Той е за насилването свободата на гражданитѣ въ изборитѣ. Азъ ще кажа, господа представители, какъ гледамъ на въпроса за изборитѣ. На 7 септемврий м. г. изпратихъ единъ циркуляръ*) до окржжнитѣ управители, въ който сж изложени взглядоветѣ ми по изборитѣ и въобще по воденето изборнитѣ дѣла. Азъ тогава, господа представители, предписахъ да се вематъ мѣрки за запазване реда и осигуряване на свободното гласоподаване. И казахъ, между друго, следното: (чете) „Режимътъ, който нашето отечество прекара, бѣше допустналъ като избирателна сила предъ урнитѣ сгрупирването на разни скандалисти и развалени личности, които съ заплашване, съ насилие, съ грубость, съ викове и съ опозоряване стѣсняваха у мирнитѣ граждани свободата на гласуването и ги принуждаваха съ презрение да гледатъ къмъ изборното мѣсто и да се отказватъ отъ упражнението на своитѣ избирателни права. Длъжность на административнитѣ власти е да вематъ мѣрки за отстранението на подобна избирателна борба и да обяватъ за всеобщо знание, че правителството ще преследва съ всичката строгость тия, които биха нарушили реда и тишината и които по горния начинъ биха принудили и накарали избирателитѣ да се въздържатъ отъ гласоподаване или да гласуватъ за лица, въ които тѣ нѣматъ довѣрие. (чл. чл. 85 и 86 отъ Избирателния законъ)“. Това считахъ тогава, това считамъ и днесъ една отъ най-голѣмитѣ опасности за нашата свобода и за гражданскитѣ правдини на българскитѣ граждани. Съ течение на времето у насъ се бѣше достигнало дотамъ, щото въ всѣки градъ и околия да има едно не многочислено число хора, които нѣмаха нищо да губятъ, които нѣмаха перде предъ очитѣ си, — както казватъ нашитѣ хора — които съ разни заплашвания и срѣдства бѣха достигнали да монополизиратъ всичко и въ околиитѣ и градоветѣ. Нашиятъ гражданинъ резонираше борбата си съ тѣхъ съ българската пословица: „на рѣдка каль камъкъ не хвърляй“. И отъ желание да не се окаля, да не отхвръкне каль на неговото лице или на неговото тѣло, не хвърляше камъкъ въ тая каль, до когато всички честни граждани се оттеглиха на страна и оставиха на тия личности да боравятъ въ обществените работи и да правятъ всичко. И както сте видѣли

---

* Гл. приложение № V.

въ циркуляра за събирането сведения за новия избирателенъ законъ, тѣ бѣха, по мое мнение, голѣма опасность за свободата и гражданскитѣ правдини на гражданитѣ. Заради това и първата ми работа въ управлението бѣше да отстраня всѣка възможность на такъвъ тероръ, всѣка възможность на такива шарлатанства. И азъ ще ви цитирамъ, господа представители, нѣкои примѣри отъ този начинъ на действие. Вие ще намѣрите, напримѣръ, че единъ гражданинъ отъ Пирдопъ изпраща телеграма съ следното съдържание: (чете) „Снощи тълпа отъ радослависти, предводителствувана отъ Филипъ Свинаровъ, защото не съмъ съчувствувалъ на партията имъ, ме нападна въ дюкяна ми, гдето хвърлиха два изстрела отъ пушка, извадиха сабя съ цель да ме убиятъ, но не успѣха; животътъ ми е въ опасность отъ тѣзи развалени хора. Моля предпишете пирдопскому началнику да вземе мѣрки за прекращение тѣзи буйства. Това правятъ предвидъ предстоящитѣ избори."

Дохожда, господа представители, едно второ подобно оплакване: (чете:) „Шайки иматъ самитѣ кметове коланларски и смолски, което се доказва отъ това, че следъ една речь, държана предъ коланларската кметова шайка отъ Свинарова, въ смисълъ, че не трѣбва да зачитатъ правителството, вечерьта тази шайка, подъ предводителството на кмета, писаря му и Свинаровъ е нападнала кръчмата на Стоянъ Ганчевъ и стреляла върху му нѣколко пѫти. Кметътъ не е донесълъ за това, а предшественикътъ ми, по оплакване отъ Ганчева, е наредилъ да се произведе дознание по това."

Дознанието е предадено на сѫдебнитѣ власти.

Дохождамъ до трети единъ документъ, пакъ отъ тоя видъ. Преди изборитѣ въ Бѣла-Слатина, за които толкова страшно се говори, сѫдебниятъ следователь въ Орѣхово ми донася: (чете) „Днесъ отъ приятели ми се донесе, че опозицията на правителството, по случай утрешния изборъ въ Бѣла-Слатина, имала намѣрение да прекѫсне телеграфическитѣ съобщения съ Бѣла-Слатина".

Сѫщото нѣщо потвърдява и окрѫжниятъ управитель. И последниятъ въ своя рапортъ, — говоря още за приготвителнитѣ действия, — описва следното: (чете) „за моето пъкъ ходене въ нѣкои други села, причината бѣха сѫщитѣ личности, които, чрезъ разни заплашвания, явно се стараеха да отблъснатъ мирнитѣ и честни избиратели отъ идване да гласоподаватъ и по този начинъ

да извършатъ избора съ своитѣ тълпи и шайки. По тая именно причина и бѣхъ принуденъ да обиколя нѣкои отъ по-близкитѣ до Бѣла-Слатина села, за да предупредя населението да се не страхува отъ никакви заплашвания; да му внуша, че съмъ взелъ всички мѣрки за запазване на избирателитѣ и свободата на избора; да го увѣря, че нѣма да позволя да падне нито единъ косъмъ отъ главата на мирния избиратель и въ сѫщото време да го приглася да се яви свободно на избора да гласоподава за когото ще, безъ да обръща внимание на заплашванията на разни Георгиевци и т. н. експолататори на простодушното население, безъ, обаче, да съмъ споменавалъ името на Цанкова или другиго нѣкого. И благодарение на тия ми предупредителни мѣрки можаха да се явятъ въ деня на избора повече отъ 2.000 души избиратели, когато до сега нито на единъ изборъ не сѫ се явявали повече отъ 1.200 до 1.300 души".

Имамъ и други още документи, но ще се задоволя само съ единъ документъ, който е отъ голѣма важность, тоже за обяснението на тая идея и опасността на която сме изложени. Тоя документъ, господа представители, е единъ рапортъ на ревизора при Министерството на вѫтрешнитѣ работи отъ 30 августъ 1894 година, който е билъ изпратенъ въ Пещера да издири нѣкои работи. Ето какво пише той: (чете)

„Извлѣчение

отъ рапорта на ревизора при Министерството на вѫтрешнитѣ работи отъ 30 августъ 1894 година.

Дружество „Палитъ" въ Пещера.

Относително дружество „Палитъ" окрѫжниятъ управитель далъ заповѣдь околийскому началнику да следи негласно за действията на членоветѣ му и спрямо ония, които били извършили нѣщо престѫпно, да постѫпи съгласно съ законитѣ и правата на полицията.

Тукъ му е мѣстото да ви разясня, Господине Министре, че дружеството „Палитъ" е единъ видъ таенъ партизански клубъ, съставенъ отъ Такева, за да му съдействува за избора и въобще противъ негови политически противници. Споредъ казването на нѣкои отъ членоветѣ, то било брояло до 40 души. Членоветѣ на това дружество сѫ рекрутирани между най-буйнитѣ елементи, изключително може да се каже аспиранти за разни административни и полицейски служби въ околията". (Мих. Такевъ: ни единъ

пещерецъ не желае да бѫде назначенъ на служба. Всички сѫ хора търговци съ по 4-5.000 лева).

Недейте да бѫдете много решителенъ, господинъ Такевъ. Азъ имамъ вашитѣ писма, гдето ги препорѫчвате за служба. (Продължава да чете).

„Вредителностьта на подобно дружество отъ само себе става явно, като се вземе предвидъ, че за да постигнатъ желанията си, членоветѣ му не ще отстѫпятъ и предъ най-непростенитѣ срѣдства и че даже могатъ да прибѣгнатъ до тероризирането на хората. Това дружество въобще се гледа съ лошо око отъ гражданитѣ; мнозина се боятъ отъ него и полицията, на която сѫ известни нѣколцина отъ членоветѣ му, трѣбва да бди добре за дѣлата му. На туй дружество едно отъ обикновенитѣ удоволствия е, членоветѣ му да закачатъ нѣкого отъ брациговцитѣ, когато минаватъ презъ града Пещера съ думата „Палитъ“. Брациговци считали себе си много докачени отъ присмиването съ тая дума, защото съ нея се иронизирва въстаническото имъ чувство отъ надвечерието на освобождението. Сѫщата дума въ въстанието противъ турцитѣ тѣ употрѣбявали като команда, за да се палятъ черешовитѣ имъ топове и не могли да не се възмущаватъ и оскърбяватъ, когато сега имъ се подиграватъ съ нея. Нѣколцина отъ казаното дружество сѫ отправяли заплашвания преди изборитѣ къмъ брациговци и въ агитациитѣ си по селата. Нѣкои отъ сѫщото дружество сѫ играли и не малко осѫдителна роля въ деня на избора чрезъ буйствата си.“

Тоя рапортъ, господа представители, е отъ 30 августъ 1894 година, т. е. отъ онова време, когато господинъ Такевъ бѣше нашъ поддръжникъ, нашъ политически приятель Следователно, по правилото на доказателствата, той съставлява пълно доказателство за това, което казвамъ.

Сега, господа представители, ще мина на самитѣ избори, тъй както сѫ представени тѣ. Говориха почитаемитѣ представители и казаха всичко отъ начало до край. Представиха ни като хора, които безъ друго трѣбва да принадлежатъ къмъ категорията на испанскитѣ инквизитори. Представиха себе си като хора, които безъ всѣкакъвъ поводъ съвършено сѫ натиснати, изнасилени отъ властьта. Азъ и тукъ, господа представители, ще цитирамъ или може да цитирамъ това, което има въ дѣлото, именно за начина, по който се извърши избора въ Бѣла-Слатина, както и запорожката сѣчь, която се извърши въ Търново. Но понеже

почитаемитѣ представители казаха, че по тоя въпросъ ще се повърнатъ при провѣрката на тия избори, нѣма да ви отегчавамъ сега. Но едно нѣщо е положително по тоя въпросъ, именно, че вмѣшателството на полицията при изборитѣ въ Търново послужи, за да запази самитѣ тия хора, които инакъ щѣха да паднатъ жертва на насилията, предвидъ на това, че сѫ предизвиквали сблъсквания. Тукъ е председателтъ на Народното събрание — той е присѫтствувалъ тамъ, — тукъ е и почитаемиятъ представитель Гайдовъ (Ник. Габровски: Полицията го избра!) и ще видите, че вмѣшателството на полицията е било само за да запази живота на хората, за да предотврати безпорядъцитѣ, и благодарение на нея не сѫ станали никакви сериозни смущения, никакви сериозни наранявания и други нежелателни работи, които иначе сѫ се очаквали. Сѫщото нѣщо важи, господа представители, и за бѣлослатинския изборъ. Вие ще видите отъ рапорта, че почтенитѣ представители, които се представляватъ като хора пострадали отъ нашитѣ насилия, че тѣ сѫ се явили на избора съ хора въоржжени (Дамянъ Цековъ: Не е вѣрно!) Може да казвате, че не е вѣрно, но има хора, които сѫ били тамъ, има и ревизоръ, на чийто рапортъ имамъ пълна вѣра. (Ник. Габровски: Вие повече вѣрвате на вашитѣ началници!). И всичкитѣ действия на полицията сѫ били, за да се запази населението отъ тия експлоатации и шарлатании, на което то е било жертва. Не е тайна, господа представители, че при първитѣ избори въ Бѣла-Слатина единъ отъ тия герои на граждански правдини предъ избирателитѣ е челъ ужъ моя телеграма, въ която се казвало, че правителството полага кандидатурата на Цанкова и кани населението да гласува за него. Каквото и да казватъ, но, както по онова време, тъй и сега, довѣрието на населенето е повече къмъ мене, отколкото къмъ тѣхъ и при всичкитѣ си усилия и шашарми не можаха и не могатъ да направятъ нѣщо противъ моето мнение и моитѣ съвети. Единственото ми намѣрение е било да се запази реда, и телеграмитѣ, които имаме въ дѣлата отъ изборитѣ на Бѣло-слатинска околия, доказватъ, че населението съ радость е участвувало въ изборитѣ и се е отървало отъ експлоататоритѣ, че населението е участвувало свободно въ тия избори. Тия сѫ даннитѣ по двата избора, господа представители.

Дохождамъ до трети единъ въпросъ, понеже и той има връзка съ въпроса за избирателното право, както той се повдига. Дохождамъ, господа представители, до въпроса за варненската

касапница, която, вие знаете, бѣха очертали въ печата, споредъ телеграмата отправена до Н. Царско Височество. Ето, господа представители, какъ стои въпросътъ по тая работа.

Почтениятъ нашъ колега, представителтъ отъ Варна, е отправилъ до Н. Царско Височество една телеграма, въ която се говори, че полицията въ града е отклонена отъ назначението си, че хората се затварятъ отъ нея, а здравето имъ се взима въ участъцитѣ, и че това се правило за да се унищожатъ противницитѣ. Казва се тамъ за едно убийство, че варненецътъ Табаковъ билъ битъ съ торби пълни съ пѣсъкъ, че съставената шайка била поддържана отъ властьта, че тя нападала хората и най-после, че единъ човѣкъ билъ убитъ. Щомъ се получи това известие, правителството взе следнитѣ мѣрки: най-напредъ изпрати въ Варна ревизора при Министерството на вѫтрешнитѣ работи, а въ сѫщото време натовари, прокурора при Апелативния сѫдъ въ Русе, едно лице, въ безпристрастието на което не може да има никакво съмнение, да отидатъ и изследватъ тая работа. И единиятъ и другиятъ изпълниха възложената тѣмъ мисия и резултата отъ тѣхното издирване се намира въ рапорта, който е представенъ въ дѣлото. Рапортътъ, господа представители... (Коста Ранковъ: И Стамболовъ си служеше съ такива рапорти. Съ сѫдебна присѫда ще докаже невѣрностьта имъ). Все сѫ по-вѣрни отъ вашата телеграма, господинъ Ранковъ. Отъ тоя рапортъ на прокурора излиза, че, следъ като направилъ щателно издирване, намѣрилъ, че хвърленитѣ съ това оплакване обвинения противъ полицията били невѣрни. Въ връзка, господа представители, съ тоя въпросъ азъ ще спомена и за обвиненията, които се правятъ за накърняването на автономнитѣ права на нѣкои общински съвети. Най-напредъ ще кажа, че варненскиятъ градски общински съветъ е билъ уволненъ съ указъ, основанъ на постановлението на варненската постоянна комисия, което е препратено съ рапортъ до окрѫжния управитель. Тъй щото, варненскиятъ градски общински съветъ е уволненъ на основание даннитѣ, които сѫ били представени отъ варненския окрѫженъ управитель и постоянната комисия.

Дохождамъ, господа представители, да кажа сѫщото и по ловчанскитѣ избори. Спомена се за една телеграма на английски отъ моя колега господинъ Гешевъ. (Коста Ранковъ: Прочетете рапорта по варненскитѣ избори.) Рапортътъ е отъ 1500 думи и който желае, може да го прочете. Заключението му е: (чете) „Отъ всичко гореизложено и отъ съвъкупностьта на точно про-

вѣренитѣ отъ мене на самото мѣсто данни на разследването, азъ намирамъ, че възведенитѣ противъ варненската полиция обвинения сѫ бездоказателни, а повечето отъ тѣхъ и съвършено неоснователни.“ Това казва рапортътъ на прокурора.

Дохождамъ до тая английска телеграма, отъ която нѣкои направиха голѣмъ капиталъ. Азъ се радвамъ, господа, когато оржжията, които се употрѣбяватъ противъ насъ, сѫ толкова силни, колкото е силна тая телеграма. Но преди да влѣза въ това обяснение, ще кажа какъ сѫ влѣзли въ владението на тая телеграма тия господа! (Миланъ Макавеевъ: Това доказва какви ви сѫ чиновницитѣ!) Вѣроятно е, че сѫ развратили чиновника, за да взематъ телеграмата. Това не е похвално отъ страна на политическитѣ деятели, да развращаватъ по такъвъ начинъ чиновницитѣ. Сега дохождамъ, господа представители, на думата си. Направиха се цель редъ уводни статии за да се докаже, че вследствие на тая телеграма ловчанскиятъ градски общински съветъ е уволненъ чисто по капризъ. Достатъчно е да погледнемъ въ дѣлото — и вѣрвамъ, че и господинъ д-ръ Вачевъ знае това — и ще видимъ, че има прошение съ нѣколко стотинъ подписи и съ повече отъ десетки мотиви и съ разни оплаквания, които сѫ дадени още презъ м. май, които се препратиха за разследване и се установи, че тоя градски съветъ не заслужавалъ довѣрието на гражданитѣ. Въпросътъ е билъ внесенъ въ Ловчанската окржжна постоянна комисия, но тя отъ комшийско състрадание отказа да даде съгласието си; обаче, на основание чл. 72 отъ Закона за окржжнитѣ съвети, който казва, че когато има разногласие по подобенъ въпросъ между постоянната комисия и окржжния управитель, министрътъ на вѫтрешнитѣ работи разрешава въпроса, на основание, казвамъ, на тоя членъ и на основание рапорта на окржжния управитель, на когото мнението азъ одобрихъ, защото го намѣрихъ основателно, и Ловчанскиятъ градски общински съветъ биде разтуренъ. Следователно, господа представители, не е въпросътъ тъй, както се представлява.

Ат. П. Краевъ: Не е тъй работата! Прокуроръ ви поздравлява съ славна и тържествена победа!

Никола Хр. Габровски: Желателно е да ни кажете нѣщо и за телеграмата на Търновския окржженъ управитель, съ която се отнематъ правата на учителитѣ!

Д-ръ М. Цачевъ: Господине председателю! пазете реда.

М-ръ председателтъ д-ръ Константинъ Стоиловъ: Господа представители, азъ мисля, че съ тия прекѫсвания нѣма да

достигне опозицията до никакъвъ резултатъ. Цѣли 10 месеци не можехте да ме стреснете съ вашитѣ гюрюлтии. Нѣма и сега да ме стреснете. (Гласове: отъ дѣсницата и центъра: Браво! — Ржкоплѣскания).

Дохождамъ сега до другъ единъ въпросъ по нашето управление, именно до въпроса, господа представители, за оплакванията, за злоупотрѣбленията на властьта противъ лицата или противъ гражданитѣ. Азъ имахъ честьта още миналата година да ви обясня, че моето начало е щото всѣко едно оплаквание, което достигне до правителството, колкото неимовѣрно, колкото смѣшно, колкото глупаво и да изглежда, да му се даде ходъ, да се издири. И отъ даннитѣ, които съмъ събралъ, господа представители, намирамъ, че въ течение на последната година, т. е. отъ 1 януарий 1895 г. до днесъ, сж постжпили въ Министерството на вжтрешнитѣ работи 189 разни оплаквания отъ разни лица противъ действията на управлението. Много отъ тия оплаквания сж били дадени и до Н. Царско Височество, нѣкои и до Нейно Царско Височество Княгинята, а почти всички сж дадени до вестницитѣ.

Тъй щото, както виждате, всичката цель е била да се направи шумъ, да се представи на хората, че тукъ се вършатъ башибозушки и кърджалийски работи, да се представи, че нѣма редъ въ страната. Всички тѣзи оплаквания сж били изследвани и се е намѣрило, господа представители, че отъ 189 оплаквания, които сж постжпили, само 21 сж били основателни, и отъ тия 21 оплаквания въ 2 случая сж били дадени виновнитѣ подъ углавенъ сждъ, въ 7 случая виновнитѣ сж претърпѣли дисциплинарни наказания подъ видъ на уволнение, а въ другитѣ случаи виновнитѣ сж били по-малко наказани, било чрезъ мъмрене, било чрезъ лишение отъ заплата въ известенъ размѣръ. Всички други оплаквания сж били оплаквания невѣрни и съвършено неоснователни, а въ нѣкои случаи даже и смѣшни. За да докажа това предъ васъ, господа представители, ще цитирамъ нѣкои отъ тѣзи оплаквания, за да видите какъвъ характеръ е имала борбата водена противъ насъ и противъ нашето управление.

На първо мѣсто, господа представители, отъ тѣзи оплаквания идатъ оплакванията за съвършено незначителни работи. Оплакватъ се нѣкои отъ нѣкой скандалъ и телеграфиратъ направо на Нейно Царско Височество Княгинята и се молятъ да ги защити. Тѣзи оплаквания сж нѣколко и сж твърде кратки, тъй що-

то нѣма да ви отнема много време, господа представители, ако ги процитирамъ и прочета. Ще ви цитирамъ на първо мѣсто едно оплакване, което фигурира въ списъка подъ нумеръ 12. Това оплакване е отъ нѣкой си Шибилевъ, бившъ троянски общински кметъ, до министра на вѫтрешнитѣ работи и до вестницитѣ „Миръ", „Свобода" и „Народни права", съ което иска да се разследва нѣкакво негово оплакване противъ общинската власть въ с. Трояново, понеже околийскиятъ началникъ и окрѫжниятъ управитель не взимали въ внимание. Отъ 5—6 дни билъ бѣгалъ въ Бургазъ отъ явна смърть. Направено е отъ сѫдебнитѣ власти следствие и се оказало, че тѫжителтъ, презъ времето на кметуването си, се билъ отнасялъ лошо съ населението, поради което последното сега го презирало. Сегашниятъ кметъ, защото е открилъ нѣкои негови злоупотрѣбления и защото го глобилъ за нечистотии, за това той го считалъ гонитель. Тѫжителтъ билъ осѫденъ на 3 години затворъ за съучастничество въ разбойничество. Сега се подозиралъ като укриватель на разбойници.

Този е единъ отъ случаитѣ, които сѫ любопитни.

Втори случай отъ такива оплаквания, господа представители, е тоя, който имаме забелязанъ въ списъка подъ № 31, оплакване отъ нѣкоя си Ирина изъ с. Бреница, Бѣлославинска околия, адресирано до Нейно Царско Височество Княгинята и до всичкитѣ вестници, известни вамъ. Оплаква се, че синътъ ѝ „Ганю Дуновъ на 22 януарий билъ останалъ полумъртавъ отъ бой, нанесенъ отъ полицията. На 10 февруарий билъ арестуванъ (единъ гласъ: вѣрно) види се за да вематъ останалия му животъ". Разследване е било направено и излѣзло, че Дуновъ не е билъ арестуванъ на 22 януарий. Тѫжителката слушала отъ хората, че синъ ѝ билъ битъ, та се побояла да не би да е истина. Той билъ арестуванъ на 10 февруарий отъ сѫдебния следователь съ постановление № 10. Той излѣзълъ отъ затвора съвършено здравъ, както се виждало отъ единъ медицински актъ, съставенъ по случая.

Дохождамъ, господа представители, до друго едно оплакване. Извинете, че злоупотрѣбявамъ съ търпението ви, но азъ считамъ, че тѣ сѫ характерни работи, защото ознаменуватъ начина на борбата, която е била водена противъ насъ. Това оплакване носи нумеръ 85. Вземамъ телеграмата на единъ нашъ почитаемъ колега Чорбаджиева, който телеграфира отъ Никополъ до Н. Царско Височество, до министра на вѫтрешнитѣ дѣла и до д-ръ

Радославова, телеграма, която е била напечатана въ вестницитѣ. Оплаква се, че на 8 септемврий, по случай именния день на Нейно Царско Височество Княгинята, като се веселили въ кафенето „Конкордия", заедно съ Георги Димитровъ, до градината, дошелъ околийскиятъ началникъ и кмета, отнели имъ музиката и имъ нанесли оскърбление съ думи. (Смѣхъ. Ржкоплѣскания. Гласове: Браво).

Има, господа представители, още два случая и съ тѣхъ ще свършимъ. Една телеграма отъ Иванка И. Вакова отъ с. Куюнъ-Бунаръ, каваклийска околия, до Нейно Царско Височество Княгинята, копие в. „Свобода". На 5. юний вечерьта тжжителката била нападната, когато спала, отъ една кръвнишка шайка, която постоянно вързлувала въ селото, вземала ѝ гердана съ 8 алтъна и ѝ отрѣзали половината отъ лѣвото ухо, за да вземе обицата. Направило се разследване и се оказало, че е било вѣрно само това, че били взети отъ врата ѝ 6 меки алтъна. Злосторницитѣ още на сжщата сутринь били заловени. Оплакването направилъ нѣкой си Курти Велевъ, бившъ народенъ представитель. Той обещалъ да напише прошение въ смисълъ, да не се пущатъ отъ затвора злосторницитѣ, а написалъ оплаквание. Имаме още едно оплаквание, тоже любопитно. То е оплакването на Илия Николаевъ, отъ София, до Н. Царско Височество, копие министру вжтрешнитѣ работи и вестникъ „Свобода", че на 10 априлъ тжжительтъ, като искалъ да влѣзе въ архивата на Министерството на вжтрешнитѣ работи за справка, единъ отъ разсилнитѣ ненадейно се хвърлилъ върху него, хваналь го изотзадъ презъ раменетѣ, скопчилъ силно ржцетѣ си презъ гърдитѣ му и го блъсналъ въ стената. Явили се следъ това още двама разсилни и почнали да го блъскатъ посрѣдъ салона. Работата била следната: тжжительтъ, който често идвалъ въ министерството и влизалъ въ стаитѣ безъ позволение отъ надлежното длъжностно лице, тръгналъ да влѣзе въ архивата на изборното отдѣление; разсилниятъ А. Николаевъ затворилъ вратата, препрѣчилъ му пжтя и не му позволилъ да влѣзе. Такава е била работата и това е било причината на оплакването.

Най-после, господа представители, нека цитирамъ още едно оплаквание и съ него да свършимъ. Неда Грозданова отъ гр. Трѣвна се оплаква до Нейно Царско Височество Княгинята и до известнитѣ вамъ вестници, че на 20 януарий съпругътъ ѝ Райно Гроздановъ билъ повиканъ въ околийското управление, за да да-

де нѣкакви си показания. Следъ като го държали тамъ да стои 4 часа, когато да го пуща старшиятъ стражарь Нейковъ му нанесълъ такива удари съ юмруци по главата, щото той едвамъ се крепялъ на краката си и падналъ въ несвѣсть. Като се изследва работата, оказа се, че Гроздановъ не билъ битъ, но по съветитѣ на нѣкои негови приятели, той легналъ на земята и не искалъ да върви съ стражаритѣ, като викалъ, че полицията го бие. Тогава нѣколко души негови другари го взели въ единъ кюркъ и го завели въ телеграфо-пощенската станция. Не сѫ само тия оплаквания, господа представители; има нѣкои лица, които независимо сѫ се отнесли до печата. По 67 такива оплаквания, извлѣчени отъ разни вестници, ние сме направили изследвания. Отъ тѣхъ 12 сме намѣрили основателни и надлежнитѣ виновни лица сѫ получили дисциплинарно или друго углавно наказание, а другитѣ сме намѣрили за неоснователни. Отъ тия 67 оплаквания, 29 сѫ напечатани въ вестникъ „Свобода“, 19 въ в. „Народни права“ и въ други нѣкои вестници по 9, 5 и по-малко. Отъ нѣкои окржжия има повече, а отъ други по-малко оплаквания, но резултатътъ е, че само 12 отъ тѣхъ сѫ основателни. Показахъ ви и ви цитирахъ тѣзи работи, господа представители, за да видите и се убедите и вие сами колко щателно и колко добросъвѣстно се е отнасяло правителството къмъ всичкитѣ оплаквания, отъ кѫдето и да сѫ идели и каквото съдържание и да сѫ имали.

Тия оплаквания и тия скандали, както ви казахъ, иматъ известна политическа тенденция, защото азъ разбирамъ и го считамъ за срѣдство да се ползуватъ гражданитѣ отъ печата, но само тогава, когато не получатъ удовлетворение отъ надлежнитѣ власти. Когато нѣкой човѣкъ се отправи до нѣкоя власть и види, че никакво удовлетворение не му се дава, тогава оправдано е да се отнесе до печата и да заинтересува общественото мнение. Какво ще кажете, обаче, за тѣзи хора, които се оплакватъ отъ единъ стражарь или отъ единъ кметъ, като винаги изпращатъ телеграми до Княза, до Княгинята и до всичкитѣ вестници? То се прави съ цель да се дигне гюрюлтия, да се направи нѣщо. Съ тая тактика, господа представители, се иска да се покаже, че тукъ нѣма редъ, че има междуособие, както единъ български народенъ представитель бѣше обявилъ на единъ чуждъ кореспондентъ, че българитѣ се биятъ и трепятъ помежду си. Но и на това, господа представители, ще отговоря съ статистиката въ рѫка. Въ една държава, въ която има безредици, въ която има метежи, има три

рода престѫпления, които сѫ най-обикновенитѣ, и тѣ сѫ една характеристика на безредието, на метежа, а именно: 1) убийства и наранявания, 2) обири и 3) пожари. Тамъ, кѫдето има повече убийства, тамъ кѫдето има повече наранявания и обири, тамъ е знакъ, че има безпокойствия и безредици. Да видимъ сега какъ стоятъ тѣзи работи у насъ. Извлѣкълъ съмъ статистически данни за всичкитѣ произшествия, които сѫ станали въ нашето отечество отъ 1883 година до 1. септемврий н. г., за да видите какъ стоимъ ние тази година въ сравнение съ другитѣ години. Захващамъ отъ 1883 година, т. е. когато само Северна България съставляваше българското княжество, когато къмъ нашата територия не бѣше присъединена и Южна България.

Въ 1883 година е имало 95 умишлени и 111 случайни убийства; 201 умишлени и 64 случайни наранявания; 617 кражби и 626 пожари.

Въ 1884 година е имало 125 умишлени и 146 случайни убийства; 396 умишлени и 120 случайни наранявания; 939 обири и 1576 пожари.

Въ 1885 година е имало 150 умишлени и 125 случайни убийства; 271 умишлени и 70 случайни наранявания; 577 обири и 876 пожари.

Въ 1886 година е имало заедно съ Южна България 252 умишлени и 172 случайни убийства; 527 умишлени и 123 случайни наранявания; 1226 обири и 1555 пожари.

Въ 1887 година е имало 280 умишлени и 237 случайни убийства; 319 умишлени и 100 случайни наранявания; 810 обири и 871 пожари.

Въ 1888 година сѫ станали 222 умишлени и 178 случайни убийства; 366 умишлени и 85 случайни наранявания; 813 обири и 1724 пожари.

Въ 1889 година е имало 209 умишлени и 213 случайни убийства; 396 умишлени и 120 случайни наранявания; 939 обири и 1576 пожари.

Въ 1890 година е имало 236 умишлени и 201 случайни убийства; 291 умишлени и 71 случайни наранявания, 904 обири и 1800 пожари.

Въ 1891 година е имало 213 умишлени и 174 случайни убийства; 272 умишлени и 49 случайни наранявания; 1039 обири и 1502 пожари.

Въ 1892 година е имало 224 умишлени и 190 случайни убий-

ства; 220 умишлени и 70 случайни наранявания; 878 обири и 1395 пожари.

Въ 1893 година е имало 216 умишлени и 187 случайни убийства; 224 умишлени и 68 случайни наранявания; 757 обири и 1031 пожари.

Въ 1894 година е имало 238 умишлени и 190 случайни убийства; 357 умишлени и 67 случайни наранявания; 913 обири и 1922 пожари.

Презъ 1895 година до 1 септемврий е имало 210 умишлени и 156 случайни убийства; 254 умишлени и 73 случайни наранявания; 646 обири и 1074 пожари.

Като ги наредите по редъ и като смѣтате Северна България преди Съединението, ще намѣрите, че тази година, що се касае до умишленитѣ и случайнитѣ убийства, е пета по реда си, ако смѣтате отъ 1883 година. Що се касае до умишленитѣ и случайни наранявания, настоящата година е четвърта по реда си отъ тринадесеттѣ. Дохождамъ до обиритѣ и намирамъ, че настоящата година е третата по-реда си. Значи, статистическитѣ данни върху произшествията въ нашето отечество, произшествия, които ознаменуватъ въ една страна отсѫтствието на реда, сѫ въ много по-благоприятенъ видъ, отколкото въ предишнитѣ години. Що се касае до най-тежкитѣ престѫпления, тая година заема 3, 4 и 5 редъ, въ сравнение съ 13-тѣ, които предшествуватъ. Азъ мисля, господа представители, че това е най-блестящъ отговоръ на всичкитѣ обвинения, които се сипятъ противъ насъ, че въ нашето управление нѣмало редъ, че въ България сѫществувала анархия. Счетохъ за нуждно да спомена тия работи, защото нѣкои отъ нашитѣ преждеговорившi оратори споменаха за ролята, която нѣкои представители на чуждия печатъ сѫ искали да играятъ въ нашитѣ работи. Преди нѣколко време, тая година, иностранната преса, mot d'ordre бѣше казала, че България е мѣсто, гдето човѣкъ не може да излѣзе вънъ отъ кѫщата си, безъ да е изложенъ да бѫде убитъ или ограбенъ. Това нѣщо се пишеше съ цель да може да се повреди на нашата държава. И пишеше се това между друго и по насъскването на наши българи и съ доказателства отъ нашия печатъ. Следъ това обвинение захвана се второ едно отъ другъ характеръ, че българското правителство гонило мюсюлманскитѣ граждани. Стана въпросъ въ чуждитѣ парламенти, истина ли е, че българското правителство канило турското население да се изселва, и че на много мѣста българското население

злоупотрѣбявало съ положението си и убивало турцитѣ. Именно тѣзи обвинения се представиха въ единъ отъ най-авторитетнигѣ вестници въ странство и заставиха правителството, за да запази честьта и репутацията на княжеството, да изиска щото този кореспондентъ, който е твърдилъ тѣзи работи, да докаже истинността имъ.

Тукъ бѣше ангажирана репутацията на правителството и за това то му даде, всичката възможность да докаже твърдението си за да не би да каже, че нѣмалъ възможность, и че му се правили препятствия; но той и до день днешенъ нищо не е представилъ.

Тия сж, господа представители, обясненията, които имахъ да дамъ по поводъ въпроситѣ, подигнати при разискването на отговора на Тронното слово — обяснения по нашата вжтрешна и външна политика. Може би да съмъ пропусналъ нѣщо, но това стана едно отъ късното време и друго, защото станаха приповтаряния отъ преждеговорившитѣ оратори. (Ник. Габровски: Кажете и за окржжното на търновския окржженъ управитель, азъ имамъ нумера му. Коста Ранковъ: И за варненския изборъ). И по тоя въпросъ ще обясня. Циркулярътъ, за който спомена господинъ Габровски, се отнася до друго министерство, до Министерството на просвѣщението и г. министра на просвѣщението може да вземе думата, за да отговори, но азъ ще кажа нѣколко думи по него.

Отниматъ се, казватъ, избирателнитѣ права на българскитѣ граждани, на учителитѣ, но азъ не виждамъ такова нѣщо. Тоя упрѣкъ и по другъ случай се е правилъ. Всѣкога, щомъ като се уволнява нѣкой чиновникъ, веднага се повдига въпросъ, че се прави отново насилие върху неговитѣ убеждения. Азъ мисля, че всѣки е свободенъ да има такива убеждения, каквито иска, и че всѣки, билъ той чиновникъ или не, е свободенъ да гласоподава за когото иска; но щомъ премине границитѣ и захване да прави деятелна политика, да упражнява не само своитѣ права, но да отива да агитира и проповѣдва своитѣ идеи, азъ мисля, че честността изисква отъ него да сложи мандата, който има като чиновникъ и тогава да прави каквото иска (Гласове: Браво! Ржкоплѣскания). Азъ мисля, че ще бжде нечестно отъ единъ човѣкъ да седи на длъжность и, като не сподѣля възгледитѣ на началството си, да псува това началство, а да нѣма куражъ да напусне службата — което всѣки характеренъ човѣкъ би направилъ — и тогава да действува както ще. (Ник. Габровски: Нима чиновници-

тѣ трѣбва да бѫдатъ привързани къмъ правителството?) Тъй щото, господа представители, азъ отговорихъ на тоя въпросъ. Азъ го казвамъ и повтарямъ, че считамъ за злоупотрѣбление съ положението си единъ човѣкъ, който не сподѣли взглядоветѣ на своето началство, да продължава да заема мѣстото си и да действува противъ това началство. Единъ честенъ човѣкъ, който иска да върши такива работи, ще си даде оставката и тогава ще ги върши, а не тъй да се крие подъ покривъ, задъ мѣстото и задъ положението си, както се прави въ нашето чиновничество. (Ник Габровски: Учителитѣ не сѫ чиновници. — Гласове: Два часа ви слушахме. Послушайте ни и вие).

Що се касае, господа представители, до разтурянето на варненския градски общински съветъ, ще настоя, че това разтуряне е станало по едно постановление на окръжната постоянна комисия и то твърде основателно. А следъ това се извършиха нови избори твърде редовно. Най-доброто доказателство е още това, че самъ господинъ Ранковъ не е подалъ никакво заявление до бюрото, съ което да се оплаче противъ него. (Ръкоплѣскания отъ дѣсницата. Коста Ранковъ: Протестъ има).

Азъ мисля, господа представители, че твърде тѣсно и твърде ограничено се гледа на работитѣ, когато се говори тъй, както нѣкой отъ господа ораторитѣ; но азъ пакъ нѣма да скрия, че както по външната, тъй и по вѫтрешната политика усѣтихъ едно разочарование отъ словата на тия оратори. Чини ми се, че на въпроса и на нашето положение се гледа отъ твърде тѣсна и твърде несправедлива точка зрение. Чини ми се, че се обръща повече внимание на излишни и на несѫществуващи или скроени работи, а предъ голѣмитѣ и полезни, които сѫ извършени, затварятъ си очитѣ. Е, добре, господа представители, достатъчно е да си спомните това, което се е извършило отъ правителството отъ 18 май насамъ; достатъчно е да си спомните това, което ние заварихме и положение, въ което днесъ се намира нашето отечество. Нѣма съмнение, че едно голѣмо отдъхване, че едно значително, едно твърде голѣмо облекчение е усѣтило населението въ нашето отечество. (Гласове: Вѣрно). Нѣма съмнение, че всѣки единъ е почувствувалъ вѣнето на вѣтроветѣ на свободата и че всѣки се е ползувалъ отъ тая свободата. (Гласове: Вѣрно). Говориха се работи противъ насъ, но се говориха по това, което е скроено и писано по вестницитѣ. Азъ очаквахъ да излѣзе всѣки единъ и да ми каже, какви работи сѫ извър-

шени въ окржга му и кои сж противни на закона. Ние повдигнахме, господа представители, уровена на чиновницитѣ, ние оставихме безпрепятствено да се нападатъ и да се клеветятъ, като захванемъ отъ Престола, та дори до последния честенъ гражданинъ, само за да не падне върху ни и сѣнка на ограничение свободата; ние оставихме разни юноши, нестжпили още въ пълнолѣтие, да се разхождатъ съ червени знамена и да пѣятъ Марсилезата; ние не направихме никакви препятствия на такива сдружавания.

Янко Сакжзовъ: Ами кой ви е далъ правото да запрещавате това. (Шумъ. Гласове: Долу Сакжзовъ).

Д-ръ К. Стоиловъ: Всѣкога, господа представители, правителството е гледало да действува . . .

Янко Сакжзовъ: . . . . (прекжсва го). Кой е далъ на министерството право да запрещава такива нѣща? (Единъ гласъ: мълчи, вагабонтию!). Благодарение на такива вагабонти дойдохте на власть.

Председателтъ: Моля господина Сжкжзова да не разговаря частно съ господа представителитѣ.

Д-ръ К. Стоиловъ: Господа представители, азъ не разбирамъ голѣмата ревность на почтения новопазарски представитель; той има по-малко право отъ всѣки други да се хвали съ принципи. Той е билъ прокуроръ на господина Стамболова. (Ржкоплѣскания. Гласове: долу Сакжзовъ).

Янко Сакжзовъ: И на васъ бѣхъ, защото вие ме назначихте. (Гласове: долу. Шумъ).

Ник. Габровски: Вие бѣхте министъръ на Стамболова.

Янко Сакжзовъ: Азъ бѣхъ чиновникъ не на Стамболова, а на държавата.

Председателтъ: Моля господина Сакжзова да мирува и да не прекжсва оратора, защото ще бжда принуденъ да се разпоредя да бжде изваденъ вънъ.

Д-ръ К. Стоиловъ: Азъ имамъ тукъ четири дѣла по печата, по които обвинението е поддържано отъ господина Сакжзова.

Янко Сакжзовъ: (прекжсва го) Стоиловъ ме е назначилъ чрезъ Тодорова. Азъ Стамболова не го познавахъ. Вие, господинъ министре, сами себе си докачате.

Председателтъ: (прекжсва го). На основание чл. 25, пунктъ г. отъ вжтрешния правилникъ на Народното събрание, отнемамъ ви думата, господинъ Сакжзовъ, и ви предупреждавамъ, че ако още единъ пжть станете да говорите безъ да искате и вземете думата, ще постановя да ви извадятъ вънъ. (К. Досевъ: Не може). Сжщото казвамъ и на васъ, господинъ Досевъ.

Д-ръ К. Стоиловъ: Ние намѣрихме, господа народни представители, такова положението и съ едно такова управление ус-

пѣхме да прокараме нашето отечество безъ никакви сътресения отъ едно управление на безправие въ управление на нормални отношения. И ние успѣхме да направимъ това и безъ да прибѣгнемъ къмъ извънредни срѣдства, при твърде трудни обстоятелства. Намъ се изпрѣчиха затрудненията по Закона за акциза; намъ се изпрѣчи македонското движение, намъ се изпрѣчиха и други обстоятелства и, въпрѣки това, безъ да излѣземъ вънъ отъ рамкитѣ на законитѣ, ние успѣхме да въведемъ редъ въ нашето отечество, като и полицията ни бѣ намалена съ една трета. При какви и да е обстоятелства и сложности, тач заслуга на правителството, това изпълнение на неговия дългъ ще заслужи единъ день признателностьта на тия, за които е направена. Но ние имахме, господа представители, да се боримъ и противъ други затруднения, много по-тежки отъ тия, които изказахъ. Не забравяйте, че ние наследихме една епоха, въ която бѣха изникнали, съ разбъркването и размѫтването на нашето обществено благо, разни зловредни растения, разни зловредни произведения, бѣха излѣзли до върха. И трудната задача на правителството, която наследи отъ бившия режимъ, бѣше, да тури всѣки едного на мѣстото, да остави да утихне блатото, за да върви всичко въ нормалния си пѫть. Азъ твърде смѣло мога да кажа, че въ доста голѣмъ размѣръ сполучихме това. Не забравяйте, господа представители, че ние наследихме управление отъ „епоха кърмачка на великитѣ хора"; не забравяйте, че ние наследихме и имахме да се боримъ съ разни гороломовци и че преобразуването на работитѣ, преобразуването на всичко това, което е станало въ течение на много години, не е работа на единъ день, не е работа на единъ месецъ, на една година. Заради това казвамъ, че азъ очаквахъ малко повече справедливость отъ почитаемитѣ оратори, които говориха отъ народната трибуна, къмъ дѣлата, които сме извършили, къмъ задачата, която сме се нагърбили да решимъ. Едно нѣщо, обаче, господа представители, ме утешава, и то е, че каквото и да става, ние въ нашата вѫтрешность, въ себе си, имаме убеждението, че въ много трудни времена бѣхме поставени на трудни постове и че добросъвѣстно изпълнихме дълга си, който ни налагаше положението, което по довѣрието на Княза и довѣрието на представителството ни бѣше дадено. (Шумни и продължителни рѫкоплѣскания. Гласове: браво, браво, изчерпанъ е въпросътъ).

27. Наказателниятъ законъ

27 октомврий 1895 г. Дневн. VIII. О. Н. С., II. р. с., кн. 1, стр. 171.

Оттегленията презъ 1888 г.*) проектъ за наказателенъ законъ, следъ известно преработване, се внася отново отъ д-ръ К. Стоиловъ, като управляващъ Министерството на правосъдието. На първо четене проектътъ е сложенъ на разглеждане въ заседанието на 27 октомврий 1895 година. Ораторитѣ единодушно поздравляватъ внасянето на законопроекта, който иде да замѣни действуващия до тогава отомански наказателенъ законъ. По поводъ направенитѣ отъ тѣхъ бележки, д-ръ К. Стоиловъ дава своитѣ обяснения, като произнася следната речь:

Господа представители,

Отъ всичкитѣ закони, които може да се представятъ, търговскиятъ и углавниятъ закони сж, може би, най-космополитическитѣ и най-международнитѣ закони, защото съ углавнитѣ закони се ограждатъ основитѣ на обществата и благоденствието на народитѣ, за които всѣко цивилизовано общество се грижи. И понеже днесъ почти всичкитѣ тъй наречени цивилизовани народи стоятъ много или малко на равна нога на развитието, то и законитѣ иматъ твърде голѣмо сходство и може да се каже, че си приличатъ единъ на други. Културата на европейското общество и оная на неевропейското общество, които се смѣтатъ да иматъ еднакво развитие съ европейската, е докарала едно единство въ взглядоветѣ на тия общества. Затова вие ще намѣрите, че углавнитѣ и търговскитѣ закони на аржентинската република приличатъ на ромънскитѣ, че законитѣ на Съединенитѣ щати въ Северна Америка приличатъ или иматъ сходство съ ония на Германия. Срѣщатъ се особености не толкова вследствие на културното развитие, колкото особености благодарение на нуждитѣ и на целитѣ, които известна държава въ известно време гони. Тая е сжществена разлика, и когато се изработва законъ, билъ той наказателенъ или търговски, работата на законодателя се състои въ това: да намѣри особеноститѣ на мѣстото, за което се изработва закона. Тъй е и съ нашия законъ. За това и тоя законъ не представлява нищо особено или оригинално, нито пъкъ нѣщо специално българско, защото не може и да бжде другояче. Тоя законъ е вземенъ отъ законитѣ на други-

*) Гл. речь № 15 на стр. 71. Докладътъ, съ който е внесенъ новиятъ проектъ, е напечатанъ въ приложението № IX.

тѣ държави, изучвани сѫ постановленията на законитѣ на тия държави и това, което е намѣрено за целесъобразно за нашитѣ нрави и обичаи, преведено е, редактирано е и е прието. Отъ тоя възгледъ излѣзоха и повечето отъ господа преждеговорившитѣ и за това генералнитѣ дебати се ограничиха по нѣкои специални въпроси, за които нѣма нужда толкова да се възразява, колкото да се дадатъ нѣкои обяснения, отъ които да се ржководи комисията и да служатъ за освѣтление и за Народното събрание.

Почитаемиятъ пещерски народенъ представитель повдигна редъ въпроси. Първиятъ въпросъ, който той повдигна, бѣше да се обяснятъ отношенията между специалнитѣ и генералнитѣ или общитѣ закони. Безспорно е, че тезата му е права. Нашиятъ Наказателенъ законъ е общъ наказателенъ законъ и азъ мисля, че ако следъ тоя нашъ общъ наказателенъ законъ излѣзе нѣкой специаленъ законъ, той безъ друго ще отмѣни известни части на Наказателния законъ. Що се касае до сѫществуващитѣ специални закони, нашето мнение е било противоположно. Въ чл. 506 алинея трета отъ проекта ние сме предвидили ето що: (чете) „Чрезъ настоящия законъ се отмѣняватъ всичкитѣ закони и наказателни разпореждания по предмети, предвидени въ него, освенъ закона за нарушенията, които се наказватъ отъ селско-общинскитѣ сѫдилища". Идеята на тоя законъ е била да унищожи всичкитѣ специални закони, въ тия предмети, които се предвиждатъ въ тоя законъ. Тъй, напримѣръ ще стане съ вотирания миналата година специаленъ Законъ за Височайшата Особа. Щомъ въ тоя законъ се споменува за тая материя, щомъ въ закона се регулира тая материя, която сега се регулира отъ специаленъ законъ, безспорно е, че трѣбва да стѫпи на негово мѣсто общиятъ Наказателенъ законъ. Тъй сме разбирали ние, когато сме писали тоя законъ, па такъвъ е и смисълътъ на чл. 506 отъ проекта.

Вториятъ въпросъ, който почитаемиятъ пещерски народенъ представитель повдигна, е въпросътъ за чл. чл. 191 и 194, които се намиратъ въ глава XI, за богохулството и други престѫпления противъ вѣрата. Даже единъ отъ господа ораторитѣ допълни забележката на господина Такева въ това отношение, като забеляза, че тия членове били въ разрѣзъ съ свободата на съвѣстьта, която е предвидена въ нашия основенъ законъ и която е една отъ основитѣ на съвременното общество. Идеята на това наказа-

ние, господа представители, не е да се накаже единъ човѣкъ, за това, защото хули Бога, не е да се накаже за едно прѣстѫпление, което е извършилъ противъ религията или противъ върховното сѫщество. За това не можемъ да го накажемъ. За това ще го накаже съвѣстьта му, ще го накаже църквата и заради това, най-сетне, на другия свѣтъ има страшенъ сѫдъ и тамъ той ще претърпи своето наказание. Въ Божията правда ние не можемъ да се мѣсимъ. Ние, обаче, излизаме отъ едно съображение, че нашата вѣра е една отъ основитѣ на държавата и че въ тая вѣра мнозина, ако не всички, вѣрватъ, че има спасение. Мнозина даже полагатъ вѣрата по-високо и отъ семейството си, и отъ отечеството си, и отъ всичко друго. Следователно, и ние казваме, па и Конституцията го казва, че въ нашето княжество има господствуваща вѣра. Като е тъй, какво правимъ ние? Ние не наказваме Ивана или Стояна за това, че въ едно списание критикува, говори, че не е възможно да сѫществува Богъ; не го наказваме и за това, че въ единъ приятелски кръжокъ е държалъ философска речь и е искалъ да докаже,че това нѣщо, което хората наричатъ Богъ, го нѣма. Такива хора всѣкога ги е имало и ще ги има и за напредъ Известно е, че пророкъ Давидъ е казалъ: „и рече безумния, въ сърдце свое нѣсть Богъ", значи още тогава е имало хора, които сѫ отричали сѫществуването на Бога. И тия работи не се наказватъ, а се наказва по чл. 191 само тоя, който по начина, указанъ въ чл. 158 на тоя законъ, хули Бога. А чл. 158 ето какво казва: (чете) „Който непосрѣдствено подбужда къмъ извършване на прѣстѫпление и то чрезъ явна проповѣдь въ събрание или чрезъ разпространяване и явно излагане на ликове или печатни произведения, наказва се: 1.) като подбудитель, ако последва прѣстѫпление по поводъ на това подбуждане; 2.) съ лекъ тъмниченъ затворъ, ако подбуждането остане безъ последствие." Значи наказва се тоя човѣкъ, който въ публично събрание излѣзе и захване не да доказва, че нѣма Богъ, но захвана да хули Бога и да изрича такива изречения, които могатъ да произведатъ смущение, могатъ да предизвикатъ съблазънь въ неговитѣ слушатели и така да накаратъ да се прѣстѫпи къмъ едно смущение, къмъ нарушение на реда и на тишината и къмъ причиняване на безпорядъкъ. За това му публично действие се наказва той, защото това негово действие е въ разрѣзъ съ онова, което се счита за едно отъ основитѣ на държавата. И нѣма нужда да ви давамъ повече аргументи; достатъчно е да попитате всѣкого отъ васъ, намира ли това нѣщо за

похвално, намира ли го за добро въ едно такова обстоятелство да се хули Бога. Вѣрвамъ, че всѣки ще признае, че това е нѣщо осѫдително и че трѣбва да се накаже. И за това ние рекохме, че трѣбва да се накаже. Такива хора се наказватъ не само по нашия законъ, но се наказватъ и по законитѣ на другитѣ държави. У единъ отъ най-философскитѣ народи, единъ отъ тия народи, гдето въ неговата литература, философска и белетристическа, много повече е писано и разсѫждавано за проблемата на тоя животъ и за бѫдещия — именно германскиятъ народъ — вие ще намѣрите, че се наказва това престѫпление. Наказва се това престѫпление и по австрийскитѣ и по унгарскитѣ закони и по законитѣ на всичкитѣ държави, които сѫ отъ романско, и отъ германско потекло. Всичкитѣ законодателства предвиждатъ това наказание, и азъ мисля, че то отговаря и на възренията на нашия народъ. Азъ мисля, че всѣки единъ ще намѣри за право, че тоя, който хули Бога, би трѣбвало да претърпи единъ лекъ тъмниченъ затворъ, какъвто предвижда чл. 191 отъ проекта. За тоя човѣкъ, който е извършилъ едно престѫпление чрезъ хулене на Бога, наказанието е много леко. Ние го наказваме само толкова, доколкото той се стреми да разклати основитѣ на нашето общество въ неговата вѣра, защото една отъ основитѣ на нашата държава е вѣрата, която е санкционирана отъ Конституцията. Тоя е мотивътъ, който ни е накаралъ да предвидимъ наказание за богохулство. Има още едно съображение и то е, че не може да сѫществува престѫпление безъ да има едно деяние, което само по себе си да е безнравствено. Съ други думи, искамъ да кажа, че всѣко едно престѫпно деяние трѣбва да е въ основитѣ си деяние безнравствено. Не всички безнравствени деяния сѫ престѫпни, но всѣко престѫпно деяние трѣбва да има тая основа. Азъ мисля, че трѣбва да се съгласимъ всички, че тоя свободомислящъ човѣкъ, който не вѣрва въ Бога и който отиде въ едно публично събрание и не се ограничи да говори върху сѫществото на Бога, но захване да хули върховното сѫщество, той върши безнравствено дѣло, което по нашитѣ закони е престѫпление и за него той ще бѫде наказанъ.

Другъ единъ въпросъ, който повдигна почитаемиятъ пещерски представитель, е въпросътъ за двубоя или дуела. Азъ мисля, че пещерскиятъ представитель господинъ Такевъ, поради кѫсото време, не е вникналъ въ основитѣ на постановленията на тоя законъ, защото тоя законъ стои на сѫщата почва, на която той желае да бѫде поставенъ закона за двубоя. Действително, господа

представители, че това, което почитаемиятъ преславски представитель господинъ Краевъ каза за двубоя, има си мѣстото. Действително, че това е едно срѣдновѣковно учреждение и наистина не е гарантирано, че всѣкога правдата или справедливостьта ще възтържествува въ единъ двубой. За примѣръ той цитира нѣкои случаи. И азъ ще кажа, че такива случаи сѫ безбройни, обаче трѣбва да се съгласите, че има и работи, които, може би, отъ върховна справедливость да сѫ осѫдителни, но които, обаче, сѫ като лѣкове, които обществото взима съ надежда да сѫществува. Азъ съмъ на мнение, че двубоятъ е едно ново учреждение у насъ, но на всѣки начинъ то е едно учреждение, което за известно време е нуждно. Може би, тия рицарски чувства, които въ другитѣ народи за едно просто закачане съ рѫка, предизвикватъ човѣка на дуелъ, да не сѫществуватъ у насъ; но нека да се стремимъ да вселимъ у нашия народъ малко повече рицарство. Азъ мисля, че нашето общество може би щѣше да стои по-високо, особено нашитѣ политически нрави щѣха да бѫдатъ по-чисти, ако всѣки знаеше, че за това, което върши, трѣбва да свали маската отъ лицето и съ отворени гърди да излѣзе. Ако всѣки знаеше, че ще отговаря съ живота си за това, което казва, и, ако знаеше и имаше у себе си решение и да излѣзе да каже: че съмъ готовъ за това, което съмъ казалъ и поддържалъ, да жертвувамъ живота си,—уровенътъ на нашитѣ политически нрави, на нашия политически печатъ и на нашия общественъ животъ щѣше да стои другояче. Азъ считамъ двубоя неизбѣжно нуженъ за нашето офицерство и азъ не мога да си представя офицерско тѣло, въ което да не сѫществува институтъ за двубоя, и не разбирамъ какъ да не могатъ другаритѣ на единъ офицеръ, на когото е обявенъ двубой, да му кажатъ: господине, това деяние, което ти се приписва, не се наказва отъ закона, но то е противъ честьта, и, ако ти не отидешъ да се биешъ съ едикого, то ти не можешъ да стоишъ между нашитѣ редове. То е срѣдството, съ което човѣкъ изкупва честьта си. Считамъ го за нуженъ за нашето офицерство, считамъ го за нуженъ и за нашето общество, и за това съмъ съгласенъ съ господина Такева. Разликата между мене и него се състои въ това, може би, че почитаемиятъ пещерски представитель не е съгледалъ разпорежданията на тоя законъ относително дуела. Системитѣ за дуела сѫ две. Една система — защото азъ не говоря за тия играчки дуели, гдето нѣкои излизатъ на дуелъ съ патрони безъ куршуми, или пъкъ се поставятъ на такова разстояние, гдето да не може да стане нищо

и да нѣма опасность за двамата или пъкъ го правятъ само за самохвалство — се различава отъ другата. Азъ говоря за дуели, при които условията сѫ еднакви и за двоицата, гдето всѣки отива да жертвува живота си, гдето всѣки отива да изкупва съ кръвь честьта си. Въ единъ сериозенъ двубой може да се не убие никой, па може да се не нарани. И какъвъ е, обаче, взглядътъ на законодателя? Тия законодателства, които стоятъ на почвата, която осѫждаше почитаемиятъ пещерски представитель г-нъ Такевъ, тия законодателства казватъ: менъ ме е малко грижа за какво сте се спрѣчкали, и какъ сте го наранили. Вие сте наранили едного, вие ще бѫдете наказани само за нараняването. И ако е истина, че подбужденията ви бѣха благородни, това може да служи само за намаление на винаta обстоятелства, та затова вмѣсто на три години, ще ви осѫдимъ на една година. Имало е случаи и на смъртно нараняване. Законодателтъ, прокурорътъ казва: убили сте човѣкъ, малко ме интересува да зная, малко ме е грижа да зная, какъ сте го убили, тегля ви на сѫдъ за умишлено убийство. Тя е едната система. Тая система не съставлява отъ двубоя отдѣленъ институтъ. Тая система наказва двубоя, защото тамъ, гдето е приетъ, гдето е допуснатъ двубоя сѫществува и правилото, че тоя който предизвика другиго на дуелъ, се наказва само за предизвикателството. Самиятъ фактъ, че си предизвикалъ едного, че си му пратилъ секунданти да го поканятъ, самиятъ този фактъ е наказуемъ. Тая е едната система. Другата система е системата, която ние сме приели. Ние най-напредъ казваме: предизвикването къмъ двубой не се наказва. Предизвикалъ си — не е престѫпление. Ние отиваме по-нататъкъ и казваме, че въ нашитѣ закони се предвиждатъ три категории на нараняване: леко тѣлесно нараняване, тѣлесно нараняване, и тежко тѣлесно нараняване. Ние, господа представители, сме предвидили за лекото тѣлесно нараняване — леко наказание, а за другото нараняване сме предвидили много по-малко наказание. За това е прието, както ще видимъ, напримѣръ въ чл. 262, въ който се казва: (чете) „Който на двубоя умъртви противника си, наказва се съ строгъ тъмниченъ затворъ до 5 години," когато чл. 233 казва: „Който умишлено умъртви другиго, наказва се за убийство съ строгъ тъмниченъ затворъ не по-малко отъ 10 години". Значи, убийството на единъ човѣкъ е убийство умишлено, затуй и двубоятъ е убийство, защото тоя, който се въорѫжи, знае, че ще убива и безспорно е, че ще дава отчетъ за своитѣ действия, за това, следователно, ние казваме, че който умишлено убие дру-

гиго, наказва се съ строгъ тъмниченъ затворъ до 10 години, ако обаче убийството е станало въ единъ двубой, наказва се по-малко — съ 5 години. Значи, двубоятъ е привилегированъ и е туренъ на една нога, като отдѣленъ институтъ. Наказваме го сѫщо като убиеца, само като се отклони отъ правилата на дуела. Напримѣръ, казано е да стои на 25 крачки, той се е отклонилъ отъ тия условия. Така щото трѣбването на почтения пещерски народенъ представитель въ това отношение, азъ мисля, е напълно удовлетворено. Двубоятъ е предвиденъ у насъ като специаленъ институтъ. Остава сега практиката да ни укаже: дали е едно растение, което може да вирѣе у насъ, или е едно растение, което ще увѣхне, като пренесено отъ вънъ, отъ другаде.

Другъ единъ въпросъ, господа представители, който се повдигна, той е въпросътъ за отсѫтствието на мотивитѣ. Това нѣщо е действително вѣрно, и тая забележка е твърде основателна. Злото, обаче, не е твърде голѣмо следствие на обясненията, които дадохъ въ началото на моята речь. Касае се за работи, които въ сѫщность всѣки единъ разбира; касае се за санкцията на нормитѣ, които по възпитанието си сме приели въ себе си и които ги считаме за аксиоми на всѣки възпитанъ, всѣки образованъ човѣкъ. Никѫде не е казано, че не трѣбва да убива човѣкъ, защото всѣки предполага, че единъ човѣкъ, нормално развитъ и възпитанъ въ едно общество, съзнава и знае тая аксиома, че който убие, приема такова и такова наказание. Така щото, по-голѣмата часть отъ разпорежданията на тоя законъ сѫ работи, които ние усѣщаме, и работи, които ги знаятъ човѣцитѣ, и които отъ само себе си се разбиратъ. Дохождамъ на едно второ съображение. То е, че за да се изработятъ такива обширни мотиви, се изискваше доста дълго време, когато, напримѣръ, въ Италия съ нѣколко години сѫ правени изучавания и тамъ можаха да правятъ такива, защото разполагаха съ грамадни научни сили; и за това още можеха, защото законитѣ, които се замѣстѣха, именно законитѣ сардински и тоскански, които важеха тогава за цѣла Италия, до въвеждането на новия законъ отъ 1891 година, тия закони бѣха твърде рационални, лежеха на твърде основна почва, и Италия можеше съ още десетки години да следва съ тѣхъ — когато у насъ създаването на единъ такъвъ законъ бѣ отъ належаща нужда още отъ отдавна, та и за това поискахме да се внесе тоя законопроектъ, безъ пространни мотиви, безъ да се чакатъ още две три години и тогава

да се внесѣше тоя законъ. Тия сѫ съображенията, по които прибързахме съ внасянето на настоящия законопроектъ.

Повдигна се единъ твърде важенъ въпросъ отъ почтения шуменски народенъ представитель господинъ Краева. Той е въпросътъ за условното наказание. И действително, въпросътъ е отъ първостепенна важность и въпросъ съ голѣми последствия. Въведенъ е той въ дветѣ страни, които се указаха; въведенъ е не за всички престѫпления, но за твърде ограничено число деликти, обаче принципътъ е много добъръ. Принципътъ е именно, че това, което тежи най-много на човѣка, то сѫ дребнитѣ наказания. Ако единъ човѣкъ го осѫдите на 15 до 20 дена или на една седмица, който не е бивалъ осѫжданъ въ живота си, защото въ минута на едно вълнение е изпусналъ една дума, за такъвъ човѣкъ е убийство да го туришъ въ затвора. Най-трудната минута за такива хора е, когато си спомни, че когато и да се яви предъ едно сѫдебно или друго учреждение и го попитатъ: „бивалъ ли си подъ сѫдъ?", тоѝ трѣбва да се черви и да каже, че е бивалъ осѫжданъ. За да се избегне това, което у известно число хора става начало на престѫпление — защото голѣмо число отъ престѫпленията произлизатъ именно отъ това, че хората ставатъ престѫпници, следъ като претърпятъ това първо наказние, следъ като влѣзатъ въ общество развалено и следъ като имъ падне пердето, отъ тогава захваща тѣхната престѫпность, — за да се избѣгне, казвамъ това, и за да се предотвратятъ тия работи, най-напредъ дружеството за международно право изработи известни правила, които се приеха отъ законодателнитѣ тѣла, най-напредъ въ Белгия, сетне се въведоха отчасти въ Франция, но въ твърде ограничени случаи. Обсѫждахме и ние доста на дълго тоя въпросъ; и ако се не внесе това нѣщо въ нашия законъ, единственото съображение бѣше това да не би да достигнемъ противоположни резултати; да не би — догдето още не е установена у насъ тая магистратура, да не би да достигнемъ по комшийски съображения да докараме до безнаказаность хорскитѣ престѫпления, безъ да се отиде до канала на наказание престѫпленията. Защото се предвижда, че сѫдията, като сѫди нѣкого, държи му речь поучителна и му казва всичко това, което е извършилъ, като му казва още, че въ интереса на обществото го освобождава отъ наказание, подъ условие да не извърши пакъ престѫпление. Страхътъ, да не би злоупотрѣбленията да преминатъ границата и да създадемъ една безнаказаность за известни престѫпници, ни възпрѣ да приememъ въ проекта новия ин-

ститутъ. Тия сѫ съображенията, които ни докараха до убеждението да не внасяме тоя институтъ и въ нашия законъ. Но при все това, пакъ казвамъ, че предметътъ заслужава да бѫде изученъ и препорѫчанъ на комисията, и тя като го изучава, ще го изучи всестранно, и ще представи своитѣ мотиви, въ които и ние, ако се убедимъ, ще бѫдемъ готови да се присъединимъ къмъ нейното предложение.

Друга една препорѫка, която се направи, бѣ препорѫката, щото да се обърне внимание за ограждане конституционнитѣ правдини на гражданитѣ. На това именно и азъ обърнахъ най-голѣмо внимание, и ако азъ оттеглихъ въ 1888 година проекта за наказателенъ законъ, то бѣше именно по тази причина. Защото, както ще видите отъ дебатитѣ, именно по тая глава, видѣхъ между представителството едно голѣмо стремление да се създаде една безнаказаность по тия най-сѫществени престѫпления. Оттеглихъ законопроекта по единъ членъ, който нѣмаше никакво значение, но мотивитѣ ми бѣха, нека го кажа право, отвращението отъ страха, който тогавашнитѣ депутати виждаха въ това, гдето се искаше ограждане правата на българскитѣ граждани. Така щото, ако прочетете закона, вие ще видите, господа представители, че правата на българскитѣ граждани сѫ оградени.

Системата, която се препорѫчва отъ господина Краева за размѣра, има си основанието, но не всеобщо. Ние въ много случаи сме взели това начало, но не можемъ го взе за всички случаи. Не можемъ, напримѣръ, за престѫпления, за които се предвиждатъ наказания 15 годишенъ или доживотенъ строгъ тъмниченъ затворъ, не можемъ да оставимъ на произвола на сѫдиитѣ и за тежки престѫпления да налагатъ възможния минимумъ. Трѣбва да се опредѣли, че за известни престѫпления законодателтъ счита, че най-малката имъ цена е тая. Затова именно въ тия случаи се предвижда, че наказанието може да бѫде отъ 2—5 години или че по-малко отъ толкозъ се взима. Така щото, това начало, като общо правило, не може да се приеме и не вѣрвамъ да е прието другаде. Дава му се предпочитание, дадено му е и у насъ такова, обаче не може то да се вземе за норма на наказанието.

Направи се най-после още една забележка относително въпроса за наказанията по чл. 302. Тая забележка, господа представители, се отнася малко до предидущия въпросъ, за който говорихъ. Каза се отъ почтения търновски представитель, че за кражба съ взломъ наказанието е твърде тежко. Действително, че ако се взе-

ме закона тъй, както го погледна той, не въ свръзка съ общата му часть, може да изглежда, че тия две момчета, съ лозови пръчки сж отишли да отварятъ дулапа, за да вематъ половината тикви, тѣ трѣбва да бждатъ за това осждени, съгласно чл. 302, на наказание твърде строго, значи най-малко на една година. Работата е — не зная само възрастьта имъ каква е — но мисля да не сж по-малки отъ 18 години, че тѣ нѣма да претърпятъ най-строгото наказание. Затова, азъ моля господа представителитѣ и комисията да обърнатъ особено внимание на чл. 40 отъ тоя законъ. Чл. 40 отъ тоя законъ гласи: (чете) „Престжпление по настоящия законъ се счита само умишлено извършеното деяние, ако не следва противното отъ съдържанието на закона." То е единъ общъ принципъ и за това вие въ специалната часть на закона на много мѣста нѣма да срѣщнете думитѣ: който умишлено направи и пр. Всѣкога, обаче, трѣбва да се прилага тамъ думата умишлено, защото въ общата часть е казано, че не може да има престжпление тамъ, гдето нѣма умишленость. А пъкъ въ следния членъ е казано: „Престжпното деяние е умишлено, ако виновниятъ, когато го извърши, иска или допуща такива последствия, каквито сж последвали или има да последватъ отъ туй деяние." Значи, първо тия две момчета може да не попадатъ да бждатъ оправдани напълно, но ако се признаятъ виновни, сждътъ ще имъ приложи, може би чл. 302, ще имъ наложи наказание, може би една година затворъ, но не ще се обърне сжда и къмъ чл. 42, ще се обърне по-после и къмъ чл. 62 и ще види, че законътъ му дава право, безъ да дава отчетъ за това, което върши, ако намѣри смекчаващи вината обстоятелства, толкова важни, той може да слѣзне и къмъ следния редъ наказание, може да слѣзе на най-низкия предѣлъ и ако намѣри, че е много, може да премине къмъ лекия тъмниченъ затворъ отъ 24 часа до 3 години. Тъй щото, на тая опасность, на която се указва, лѣкътъ се съдържа въ самия законъ и именно, системата на закона се състои въ това, да има пълна равномѣрность между разнитѣ наказания.

Въпросътъ, господа представители, по който остава да говоря още, то е въпросътъ за системата на наказанията. Съ благодарность констатирамъ, че господа говорившитѣ се изказаха съ одобрение за приетата система на наказанията, казаха се нѣколко забележки по поводъ на смъртното наказание, мимоходомъ се забеляза, и за това вие нѣма да очаквате отъ мене да оправдавамъ това, което е писано и което е предвидено въ нашия законъ. Върху

тоя въпросъ се е толкова много писало и говорило; върху него има и въ българската литература толкова много работи писани, щото излишно е да ги повтарямъ. Въпросътъ е единъ въпросъ не само на теория, но единъ въпросъ, който много справедливо и умѣстно е формулиралъ господинъ Такевъ, въпросъ на нуждата и необходимостьта. Можемъ ли ние, въ това положение на нашето културно развитие, въ това положение, въ което се намира нашето отечество, което се намира сѫщевременно подъ влиянието на разни културни течения, можемъ ли ние при тия обстоятелства да решимъ да се лишимъ отъ това срѣдство? Можемъ ли по нашитѣ понятия да признаемъ, че единъ човѣкъ, който е извършилъ предумишлено убийство, който е предварително скроилъ плана си, следилъ е жертвата си, и е извършилъ предумишлено престѫпление, и се е уловилъ на самото мѣсто на престѫплението, можемъ ли да помислимъ, че на тоя човѣкъ не трѣбва да се наложи смъртно наказание? Нѣма ли да излѣзе, че ако махнемъ това наказание отъ закона при тия още обстоятелства, които казахъ по-напредъ, нѣма да се махне всѣкакво препятствие за извършване на каквито и да било престѫпления. Менъ ми се струва, че е тъй, и че за това е предвидено смъртното наказание, като го ограничихме до минимумъ, само за четири углавни престѫпления. Предвидѣхме го за измѣна къмъ отечеството, за измѣна състояща се въ убийство на държавния глава или престолонаследника, за предумишлено убийство — и тия господа, които се занимаватъ съ тия работи, знаятъ, какво е предумишлено убийство, а наказанието се предвижда, не за умишлено но за предумишлено убийство се предвижда такова наказание; предвиждахме и за разбойничеството, гдето съ цель за ограбване се извършва това престѫпление и най-сетне предвидѣхме го въ случай на палежъ, извършенъ съ цель за грабежъ и убийство, защото и тамъ се вършатъ убийства. Тия сѫ най-тежкитѣ случаи, които се предвиждатъ за налагане на смъртното наказание, но и въ тоя случай сѫ турени ограничения.

Ограниченеията сѫ: 1. че смъртното наказание не се прилага на женитѣ, и 2. че смъртното наказание не се прилага на лица, които сѫ по-малки отъ 21 година и по-стари отъ 60 години, и най-после, че смъртното наказание не е абсолютно наказание. Законътъ казва, че който извърши предумишлено убийство, наказва се съ смърть. По чл. 62 дава се право на сѫда да мрже да слѣзе изподъ най-низкия предѣлъ на наказанието или ако не е предви-

денъ най-низъкъ предѣлъ, то да премине къмъ другъ родъ наказание по такъвъ редъ: отъ смъртно наказание къмъ строгъ доживотенъ или временень тъмниченъ затворъ на 15 години; отъ доживотенъ строгъ тъмниченъ затворъ къмъ временень тъмниченъ затворъ не по-малко отъ 10 години; отъ временень строгъ тъмниченъ затворъ къмъ лекъ тъмниченъ затворъ. Значи това, което до сега не можеше да става, ще може за напредъ да се върши отъ сѫдилищата. Видятъ ли сѫдиитѣ, че има доказателства нагледни за предумишлено убийство, ще приложатъ смъртното наказание, но нѣма ли доказателства за такова, тѣ на основание чл. 62 могатъ да преминатъ къмъ другъ предѣлъ на наказание. Поддържамъ туй ограничение, господа представители, защото въ тая работа мисля трѣбва да се поддържа една известна постепенность. Не можемъ изведнъжъ да направимъ такъвъ голѣмъ и широкъ скокъ. Незабравяйте, господа представители, че по отоманския наказателенъ законъ има 16 престѫпления, които се наказватъ съ смърть. Отъ 16 престѫпления тоя законопроектъ слиза на 4 и то ограничени по начинъ, който имахъ честьта да ви изложа. Не забравяйте, че това ограничение е прокарано и въ други страни, гдето е въведенъ и гдето е приетъ тоя институтъ — защото не говоря за по-малкитѣ държави, вземете за примѣръ Италия — тамъ дълго време, господа представители, още презъ режима на тосканскитѣ и сардинскитѣ наказателни закони, отъ които единиятъ не предвиждаше смъртно наказание — ако се не лъжа, тосканскиятъ — другиятъ предвиждаше, въ разстояние на 40 години въ Италия смъртното наказание не се е приспособявало. Тъй щото общественото мнение, или по-добре да кажа обществената съвѣсть бѣше достигнала да гледа на смъртното наказание не вече като на едно наказание, но като на една жестокость. За това именно, като се предложи въ проекта, то се прие, обаче запазва си правото сѫдътъ въ извънредни случаи, ако има нужда, да може да се обхожда смъртното наказание. Предвидъ именно, казвамъ, на тая постепенность на всѣки единъ прогресъ, на всѣки единъ напредъкъ, азъ считамъ, че ще бѫде нуждно и полезно да се предвиди това нѣщо и въ нашия законъ.

Други нѣкои въпроси, господа представители, не се повдигнаха и азъ нѣма освенъ да се присъединя къмъ мнението да се препрати законопроекта въ комисията. (Ржкоплѣскания. Гласове: изчерпанъ е въпросътъ).

Събранието приема законопроекта на първо четене.

28. Тоя законъ за наследството, който имаме, е най-несъвършениятъ, най-прибързаниятъ законъ

20 ноември 1895 г. Дневн. VIII. О. Н С., II. р. с., кн. I, стр. 571.

На дневенъ редъ е законопроектътъ за нѣкои допълнения въ Закона за наследството отъ 17 декември 1889 година. Допълненията се отнасятъ до чл. чл. 240, 241 и 246 и сѫ и по настоящемъ въ сила . Народнитѣ представители П. Каравеловъ, д-ръ М. Цачевъ, И. Воденичаровъ и Петъръ Пънчевъ изтъкватъ надостатъцитѣ на закона отъ 1889 година, внесенъ отъ тогавашния министъръ на правосѫдието Д. Тончевъ, и за да бѫдатъ отстранени, намиратъ, че разглежданиятъ законопроектъ ще следва да бѫде разширенъ въ комисията. Народниятъ представитель Мих. Такевъ отива по-далечъ. Той мисли, че законътъ отъ 1889 година съвършено не отговаря на нашитѣ нужди, нрави и традиции и, за поправяне на грѣшката, предлага министра да оттегли предложения законопроектъ, като за идната година приготви и внесе съвършено новъ проектъ за законъ за наследството. По този поводъ д-ръ К. Стоиловъ, управляващъ Министерството на правосѫдието, казва:

Азъ напълно съмъ съгласенъ съ почитаемитѣ господа преждеговорившн за всичко това, което казаха по отношение Закона за наследството. И моето мнение е, че единъ отъ най-прибързанитѣ закони е тоя — Законътъ за наследството; и азъ сподѣлямъ взгляда, че ако има два закона, по които трѣбва да се употрѣби най-много време за изучване и да се събератъ най-много материали, и най-после могатъ да бѫдатъ представени по законодателенъ редъ въ Събранието, то сѫ: Законътъ за наследството и Законътъ за собственостьта и вещното право у насъ: защото най-вече по тѣзи две материи сѫществува най-много това, което се нарича обичайно право. Всѣко едно село у насъ има обичаи, които отговарятъ на взглядоветѣ на населението въ това село и които то счита като изражение на неговитѣ чувства за правдата и справедливостьта. Азъ напълно съмъ съгласенъ, че съ въвеждането у насъ тоя Законъ за наследството се внася едно чуждо растение въ нашия правенъ животъ, едно растение, което — понеже законътъ сѫществува отъ 1889 година — е захванало да пуща корени и такива корени, които, може би, не сѫ въ интереса на нашето правосѫдие. Какво трѣбва да се направи сега? Най-лесното нѣщо е да се отговори на взгляда на почтения пещерски представитель господинъ Такевъ, и да се каже, че се унищожава закона отъ 1889 година. Но какъвъ ще бѫде резултатътъ отъ това? Резултатътъ ще бѫде: да докараме единъ хаосъ въ всички наши правни отношения, касателно наследството, защото отъ 1889 година насамъ

законътъ се приспособява и, както казахъ, захвана да пуща корени. Кой е прочее правиятъ пѫть за подобрение? Азъ мисля, че правия пѫть за подобрение е този: тамъ, гдето се намѣри належаща нужда, да се внесе една поправка на тоя законъ. И съ това именно се опровергава предложението, което се направи отъ сѫщия народенъ представитель — да се оттегли настоящия законопроектъ. Доброто е добро, господа представители, но по-доброто е по-добро. По-доброто щѣше да бѫде, ако нашиятъ юридически факултетъ, ако нашитѣ учени юристи, които се занимаватъ съ обичайното право, биха събрали достатъчно правенъ материалъ, за да може, както що стана въ Черна-Гора, да се състави законъ, който действително да отговаря на нашитѣ обичаи. Щомъ, обаче, това за сега го нѣма, трѣбва да се задоволимъ съ по-малкото. Другъ е въпросътъ, дали това е достатъчно. Всички говорившi господа представители, съ изключение на пещерския представитель, се съгласиха въ това, че принципътъ, който се провежда въ тоя законопроектъ, е твърде правъ. Когато е така, господа представители, нѣма защо законопроектътъ да се оттегля, а трѣбва да се приеме и препрати въ комисията и тя е свободна да внесе каквито намѣри подобрения и разширения въ него. Защото, както казахъ и повтарямъ пакъ, азъ съмъ на мнение, че тоя Законъ за наследството, който имаме, е най-несъвършениятъ, най-прибързаниятъ законъ.

Направиха се упрѣци за безполезностьта на нѣкои параграфи. Каза се, притурката на чл. 241 си нѣмала мѣстото. Действително тоя членъ е единственiятъ отъ тритѣ члена — защото другитѣ два съдържатъ принципални работи — който има процесуално значение. Мотивитѣ, обаче, които се приведоха за неговото опровергаване, не сѫ, чини ми се, основателни. Каза се само, че тоя параграфъ е излишенъ, защото Законътъ за задълженията и договоритѣ предвижда шефилъка. Да, господа представители, предвижда правото на съседство, но кога? Когато е човѣкъ съседъ. А този, който знае дѣлението на недвижимитѣ имущества у насъ какъ става, ще намѣри, че повече случаи сѫ тѣзи, гдето именно не е съседъ тоя, който има право на предпочитание да се ползува отъ това имущество. За това азъ мисля, че нѣма никакви прѣчки, ако се приеме това разпореждание на закона. То е специално, процесуално разпореждание, което има значение не толкова важно, както другитѣ два параграфа, не е най-после най-сѫществената часть на закона. Може, когато се внесе въ комисията, ако се намѣри за излишенъ, и да се изхвърли.

Затова, господа представители, моето ходатайство е, тъй като всички сте съгласни съ принципа, който се провежда въ законопроекта, да се приеме и внесе въ комисията. И менъ ще бѫде много приятно и драго, ако комисията разреши и отъ три члена стане тоя законъ съ 13, за да се внесатъ всички необходими измѣнения и подобрения въ Закона за наследството (Гласове: изчерпанъ е въпросътъ. Да се гласува).

Събранието приема законопроекта.

29. Ако има държава, ако има нужда отъ държава, чиновницитѣ сѫ едни органи, толкова неизбѣжни за нейното сѫществувание, колкото и държавата е неизбѣжно нужна за сѫществуването на хората

23 ноември 1895 г. Дневн. VIII. О. Н. С. II р. с., кн. 1, стр. 684

Доста оживени дебати ставатъ при разглеждането на първо четене законопроекта за чиновницитѣ по гражданското ведомство. Въ защита на проекта д-ръ К. Стоиловъ произнася следната речь:

Господа представители,

Първото нѣщо, което искамъ да установя сега тукъ, е, че правителството нѣма никакъвъ интересъ отъ тоя законопроектъ. Ако гледаше правителството своитѣ интереси, то нѣмаше никога да внесе тоя законопроектъ, защото всѣки единъ законъ е едно ограничение и една връзка. За насъ, като правителство, е предпочително да нѣмаме ни единъ законъ, който да ни тежи, отколкото да въведемъ такива закони, които ще ни обвързватъ рѫцетѣ. Тоя въпросъ се повдигна отъ мнозина и нѣкои отъ приятелитѣ, нѣкои отъ колегитѣ даже, ми зададоха въпроса: защо именно да внасямъ тоя законъ и каква полза ще да се извлѣче отъ него? Полза и интересъ нѣмаме, а единственното подбуждение за въвеждане на тоя законъ е да се въведе еднажъ да всѣкога единъ редъ въ тази отрасълъ и да можемъ да туримъ чиновницитѣ въ такова положение, каквото трѣбва да занимаватъ, за да стоятъ на висотата на положението. Внесенъ е тоя законъ, господа предствители, за да се попълни една яма, която сѫществува въ нашето законода-

телство, и за да се отговори на една належаща нужда. Всичко това, което се говори и се говори твърде много, произлиза отъ едни подбуждения, като че отъ едната страна стои българскиятъ народъ, а отъ друга страна стои едно правителство, което нѣма друга цель, освенъ да създава мамелюци и жандарми, които да нѣматъ друга цель, освенъ да изтезаватъ хората, да мжчатъ народа. Всѣко едно правителство, господа представители, произтича отъ народа, въ всѣко правителство стои на тоя уровенъ, въ който стои и народътъ. Изключения може да има, злоупотрѣбления може да има, но въ една конституционна държава не трѣбва никога да се забравя общото правило, че войска, чиновници и народъ, то сж единъ хамуръ, едно тѣсто, отъ което се правятъ разнитѣ подраздѣления на държавата. И чиновницитѣ, господа представители, нека го кажа въ началото на моитѣ обяснения, защото това ще бжде нуждно да се знае — чиновницитѣ, по мое мнение, не сж нито лелини, нито братови синове, които се назначаватъ, за да се препитаватъ. Ако има държава, ако има нужда отъ държава, чиновницитѣ сж едни органи, толкова неизбѣжни за нейното сжществувание, колкото и държавата е неизбѣжно нуждна за сжществуването на хората. (Ржкоплѣскания). Следователно, когато говоримъ за циновницитѣ и когато си острижъ нашето остроумие да намѣримъ аргументи, за да оборимъ тоя законъ, то нека не забравяме, че говоримъ за органически работи, за работи, които сж толкова сжществени за държавата, колкото е сжществено сърдцето за организма на човѣка. Но, когато пристжпяме да изучаваме тоя законъ, нека имаме тоя възгледъ предвидъ.

Сега се поражда въпросътъ: за една конституционна държава, за една държава като нашата, кои сж затрудненията, които единъ законъ за чиновницитѣ срѣща? — Затрудненията сж тия, господа представители, че конституционната държава съ парламентарно управление предполага управление партийно, управление, гдето една, двѣ или три партии се мѣняватъ въ управлението на държавата, явяватъ се една подиръ друга да приспособяватъ своитѣ програми и принципи, и като ги приспособятъ, или ако не успѣятъ да ги приспособятъ, или се изхабятъ, отстжпятъ мѣстото на други. Значи, щомъ главното върховно управление е подчинено на тая неизбѣжна мѣняемость, естествено нѣщо е, да позволищъ на тогова, който е повиканъ да управлява известенъ клонъ, да му дадешъ първото условие да разполага напълно върху своитѣ ограни. Значи, логически и естествено е, че щомъ се промѣни

въ една конституционна, въ една парламентарна държава министерството, да промѣни и то органитѣ си и да вземе тия хора, които мисли, че ще приспособятъ най-добре неговитѣ идеи. Значи, логическото последствие е, че всѣко промѣнение на министерствата е една голѣма метла за органитѣ на бившитѣ министерства. Това е логическо последствие. Отъ това, обаче, господа представители, се поражда една опасность, че въ преследването на принципитѣ на партиитѣ, въ преследването партийнитѣ интереси — но ако казвамъ интереси, разбирамъ тая дума въ широкия ѝ смисълъ; не допущамъ партия, интереситѣ на която да сѫ противоположни на отечественитѣ интереси — преследването на тия интереси, казвамъ, върховнитѣ интереси на държавата, които трѣбва да стоятъ по-високо, рискуватъ. Ако достигнемъ, щото при всѣко промѣнеие на министерствата да се промѣняватъ и всички чиновници, всички сѫдии и всички, които сѫ служили на бившитѣ министерства, вие ще достигнете да спрете държавната машна, вие ще парализирате правосѫдието, вие ще отнемете на държавата тая трайность, която е присѫща на всѣка държава и която е главната задача на всѣка държава, за да се запази особено въ една конституционна и парламентарна държава. Ето и двата интереса: интересътъ на принципитѣ и интересътъ на партиитѣ въ едно партийно управление на една конституционна държава въ стълкновение съ искренитѣ интереси на държавата, която не се поддържа само съ една партия, а която е длъжна да напредва съ напредъка на всичкитѣ партии, които се намиратъ у нея. Какъ може да се обезпечи това нѣщо? За да се обезпечи това нѣщо, трѣбва да създадемъ единъ щабъ отъ чиновници, който да отговаря на тия трайни функции на държавата. Трѣбва да отдѣлимъ трайното отъ мѣняемото, отъ преходното. Трѣбва на държавната машина, която не може ни една минута да стои празна и безъ работа, да ѝ дадемъ възможность действително да функционира. Тая е именно цельта на закона, която цель или криво сѫ разбрали, или не сѫ искали да я разбератъ почитаемитѣ господа оратори, които искаха да кажатъ, че тоя законъ ималъ за цель да създаде класи и касти у насъ. Не искаме, господа предствители, класи и касти, но искаме да дадемъ възможность щото при промѣната на правителствата, която въ едно конституционно господарство е неминуема, да може трайнитѣ елементи и функции на държавата да не страдатъ

отъ тая промѣна. Въ връзка съ това и членъ 11*), за който се каза, че споредъ него щѣли да се взиматъ за агенти и окржжни управители хора безграмотни. Тоя членъ, обаче, е последствие отъ тия две начала, които азъ изложихъ. Ако, господа представители, допущаме управление парламентарно, както казахъ одеве, трѣбва да признаемъ правото на тия, които ще замѣстватъ насъ и тѣ да се разполагатъ съ органитѣ, които ще турятъ въ действие тѣхнитѣ принципи. Трѣбва ли допуснемъ, да намѣримъ даже за справедливо, че тоя, който ще дойде подиръ менъ въ Министерството на вжтрешнитѣ дѣла, не само че може, но е задълженъ да нѣма довѣрие на ония органи, съ който съмъ управлявалъ азъ. Тоя, който ще дойде да управлява външната политика, тоя който ще води една външна политика, различна отъ тая, която ние водимъ, трѣбва да му дадемъ възможность да си избере такива дипломатически агенти, които той мисли, че отговарятъ на неговитѣ идеи. И като е така, трѣбва да му дадемъ възможность да не стои въ рамкитѣ на старшинството, но да намѣри отъ своята войска, отъ своитѣ редове хора, които сж достойни да заематъ такъвъ важенъ постъ и които иматъ неговото довѣрие. Той може да намѣри измежду депутатитѣ личность, която не е била въ кадъра на чиновницитѣ, личность, която за пръвъ пжть се явява въ Народното събрание и въ една сесия успѣва съ своя талантъ и способности да завладѣе умоветѣ и сърдцата на болшинството и макаръ още младъ, може да му повѣри най-важния дипломатически постъ. За да може да стане това нѣщо, предвиденъ е именно чл. 11, да може единъ министъръ безъ да гледа на чиновническо старшинство да прибегне до единъ или другъ отъ своитѣ партизани, който се е калилъ въ борбата за възтържествуване на неговитѣ начала, и да му каже: ти не си билъ началникъ на отдѣление, но азъ те правя окржженъ управитель, за това, защото вѣрвамъ въ твоята способность и въ твоята честность. Именно за това сж предвидени тия нѣща. И ако за това нѣщо единъ отъ почтенитѣ представители, който се яви да говори противъ тоя законъ, искаше да каже где сжществува, азъ ще му кажа, че то сжществува даже у нашитѣ съседи — сжществува въ Сърбия и Ромъния, а сжществува и въ всички други държави,

*) За длъжноститѣ дипломатически агентъ, окржженъ управитель, градоначалникъ, главенъ секретарь на Мин. съветъ и частенъ секретарь на министра на вжтрешнитѣ работи, съгласно чл. 11 отъ проекта, не се изисква нѣкакъвъ особенъ цензъ.

гдето има закони за чиновницитѣ. Що се касае до тия длъжности, въ всички добре уредени държави, тия два принципи сѫ проведени. Ще намѣрите въ Англия, че при промѣнение на министерството се промѣняватъ цѣлъ редъ чиновници, които се считатъ за чиновници политически. Ще намѣрите сѫщо и въ Белгия, че съ промѣняване на правителството се промѣняватъ и гуверньоритѣ. — Новиятъ Министерски съветъ назначава нови чиновници. Ние не искаме да въведемъ у насъ нѣщо ново, но това, което сѫществува, което е прието и въ всички други държави, които желаятъ, щото партизанскитѣ борби да не бѫдатъ въ ущърбъ на трайнитѣ интереси и на устройството на държавата. Тогава изчезватъ партизанскитѣ деятели и оставатъ само работницитѣ, които тъй да се каже даватъ насѫщния хлѣбъ на държавата, що се касае до нейното управление.

Колкото за другитѣ работи, които се казаха, тѣ се казаха въ принципъ и мога да кажа, че по това, което почитаемитѣ оратори изговориха като мотивировка за отхвърлянето на законопроекта, твърде малко имамъ да възразя. Вмѣсто да погледнатъ на закона тъй, както трѣбва да се погледне, тѣ погледнаха отъ опаката страна. Напримѣръ, каза се, — и за това се прибегна къмъ много изопачавания на текста, — че законътъ задължавалъ, или че сме искали да въведемъ у насъ не само носенето на униформа, но и щатски чинове. Законътъ, господа, казва, че тия чиновници ще носятъ униформа, които съ особенитѣ наредби въ страната сѫ задължени да я носятъ. Такива сѫ чиновницитѣ по пощитѣ и телеграфитѣ, митническитѣ стражари, стражаритѣ и околийскитѣ началници. За всички тия държавни служители има специални закони, които предвиждатъ, че тѣ трѣбва да носятъ униформа. Щомъ тия специални закони казватъ, че тия служители трѣбва да носятъ униформа, законътъ, който сега внасяме, тоже казва, че тѣ трѣбва да я носятъ при изпълнение на своитѣ служебни обязаности. Може да дойде въ М-вото на правосѫдието нѣкой министъръ, който да мисли, че за уважението и достолепието на сѫдилищата е нужно, щото сѫдиитѣ да носятъ известна униформа. Ние виждаме, че това е въведено въ държави съвсемъ свободни, въ държави републикански, напримѣръ въ Англия и Франция, виждаме, че е въведено и въ Ромъния. Ако това нѣщо бѫде въведено отъ Министерството на правосѫдието, било съ законъ или нѣкой правилникъ, то ще бѫде задължение и за сѫдиитѣ. Тъй щото, нѣмаше нужда отъ остроумието да се доказва, че сме искали да въведемъ

нѣща, които, бѫдете увѣрени, не сѫ въ нашата мисъль. (Ржкоплѣскания).

Повдигна се единъ важенъ въпросъ, въпросътъ за отговорностьта на чиновницитѣ. Конституцията, господа представители, предвижда, че чиновницитѣ сѫ отговорни за тѣхнитѣ действия и ние не можехме тоя принципъ да оставимъ на страна. Сега се поражда въпросътъ, какъ стои началото за гражданската отговорность на чиновницитѣ, за вредитѣ и загубигѣ, които тѣ нанасятъ на хората. Каза се, че вмѣсто да отговаряла държавата, ние сме предвиждали да отговарятъ само чиновницитѣ. Тукъ се изказва принципа, че чиновницитѣ отговарятъ спрямо държавата и граждански, но че тѣ ще отговарятъ и спрямо частнитѣ личности по граждански искове; тъй щото, по принципа на тоя законъ, който принципъ е билъ практикуванъ и до сега, частнитѣ лица иматъ право да се отнесатъ или къмъ чиновника или държавата, която отговаря за действията на своитѣ чиновници, защото, когато действува единъ чиновникъ, той не действува като Иванъ или Стоянъ, а като органъ на държавата и, следователно, държавата отговаря. И частни лица, които сѫ пострадали отъ действията на чиновници, могатъ да търсятъ загуби, като граждански ищци или отъ тоя чиновникъ или отъ държавата. Ако се отнесе къмъ чиновника съ силата на тоя законъ, чиновникътъ нѣма да направи отводъ, а ще се сѫди, и ако му е невъзможно да плати, държавата ще се застѫпи и плати. Има случаи, напримѣръ сѫдебни пристави, които сѫ били осѫждани по процеси, повдигнати противъ тѣхъ за вреди, нанесени на гражданитѣ, и като сѫ били осѫждани и не сѫ могли да платятъ, държавата е плащала. Това е общоприето начало и не мислѣхъ, че по него ще се спираме да говоримъ, защото законътъ казва това, което здравиятъ разумъ изисква и това, което произтича отъ естеството на самата държава и отъ нейнитѣ функции.

Отъ сѫщото това естество на държавата произтичатъ и други нѣкои законоположения, които на нѣкои господа се видѣха тривиални. Отъ сѫщитѣ тия функции произлиза, господа представители, задължението за чиновника, да се отнася той спрямо своето началство съ нуждното почитание и никога да не го титулира по фамилното му име, а по длъжностьта, която занимава. Защото, повтарямъ го пакъ, държавата е единъ организъмъ, а службитѣ сѫ неизбѣжни функции на тоя организъмъ. Тоя, който заема една длъжность, изпълнява единъ дългъ спрямо държавата

и когато се отнасяме къмъ началството, трѣбва да отдаваме нуждното почитание къмъ държавата, чрезъ функциитѣ на тая държава. Единъ чиновникъ, когато изпълнява длъжностьта си, той не е нито Иванъ, нито Стоянъ, но е главенъ секретарь, окржженъ управитель, околийски началникъ или пъкъ сждия, т. е. такъвъ, каквато длъжность занимава. Тамъ, гдето е разпространена баювщината, добре ще бжде да се въведе това нѣщо, че като се влиза въ едно присжтствено мѣсто, да се не влиза като въ кафене, и че когато влизаме при единъ чиновникъ, да не захващаме съ „бай Иване“ и да говоримъ за вчерашнитѣ произшествия. (Веселость, ржкоплѣскания). Тъй и нашитѣ чиновници ще спечелятъ отъ това нѣщо (одобрителни изявления).

Сега, господа представители, повдигна се въпросъ отъ ораторитѣ, които говориха, че щѣли сме да лишимъ чиновницитѣ отъ гражданскитѣ имъ права, че не сме имъ давали възможностьта да проявяватъ своитѣ политически възгледи и да агитиратъ. Отъ това, което изказахъ до сега, господа представители, вие ще разберете моитѣ възгледи. Чиновникътъ, както се мисли да се постави по тоя законъ, ще изпълнява известни държавни функции и не ще е подложенъ съ промѣняване на правителството и дохождане на власть на друга партия, да бжде махнатъ. Всѣки човѣкъ може да остане свободенъ гражданинъ — да не става чиновникъ — но щомъ излѣзне отъ тамъ и иска да стане чиновникъ, щомъ иска да служи на тоя храмъ, трѣбва, както когато излѣзе да живѣе въ една друга държава или градъ да жертвува една часть отъ своята свобода, да каже преди да влѣзне въ длъжность: азъ или ще служа на държавата безъ да ме е грижа, кои и какъ ще управляватъ, или ще каже: въ менъ живѣе свещенъ пламъкъ, да туря въ действие своитѣ идеи, ще стана апостолъ, ще се туря въ борбитѣ и ще ги приспособявамъ, гдето намѣря че може. Тия две работи да върши човѣкъ едновременно не е възможно. Не е възможно да стои на топло, да получава плата, а сжщевременно да партизанствува и злоупотрѣбява съ положението си. Това е немислимо, то не става никжде въ другитѣ държави. И такива примѣри, господа представители, ние сме имали и имаме много, и примѣри много печални. Миналата година отъ три мѣста — нѣма да казвамъ отъ кжде — се явиха депутации и казаха, че не могатъ да изпращатъ своитѣ деца въ училището по простата причина, че учителитѣ въ тия мѣста се занимавали съ партизанство. Имаше оплаквания въ министерството, че тия учители сж туряли

на децата долни балове, защото бащитѣ имъ не принадлежали на партията на учителя (гласове: вѣрно). Ако искаме, прочее, да има редъ въ нашата държава, трѣбва да туримъ край на тия работи. Може би оплакванията да не сж истински и основателни; но нали ги вѣрватъ хората? Напримѣръ, когато отидемъ да защищаваме едно дѣло, сѫдията може да е най-идеално безпристрастенъ, но азъ ще си кажа, че той е билъ въ клуба на еди коя партия, принадлежи следователно на тая партия и е мой противникъ и може да му пошушнатъ и повлияятъ да се реши дѣлото така, както не би трѣбвало. Ние, господа, въ нашитѣ борби си казваме работи, хвърляме обвинения, много отъ които азъ искамъ да вѣрвамъ за достолепие на събранието, не ги вѣрвате; обаче, единъ чиновникъ, който вижда, че едно лице се явява предъ него по известна работа и то е хвърлило върху неговия водитель обвинения, които сж го възмутили, вѣрвате ли, че ще се отнесе хладнокръвно и че нѣма да направи всички затруднения на тоя човѣкъ .

Именно заради това, и защото преди всичко политиката е занятие на свободнитѣ и независими граждани, които действуватъ за изпълнението на известна идея е предвиденъ тоя членъ на закона, щото чиновницитѣ да не взиматъ участие въ никакви партизански дружества. Не имъ се отнема правото да гласоподаватъ, но отъ активнитѣ политически борби тѣ трѣбва да стоятъ далече, ако искате да отговарятъ на призванието си. (Ржкоплѣскания).

Що се касае, господа представители, до разрешението за даване подъ сѫдъ чиновницитѣ, то по този въпросъ, който теоретически твърде много е разискванъ, нищо ново тукъ не чухъ. Има законодателства, които признаватъ принципа, че трѣбва да се иска разрешение. Признаватъ тоя принципъ за това, защото се касае за действия на едно лице, извършени въ качеството му на чиновникъ, и началството е най-добрия сѫдия, който знае до колко тоя чиновникъ е превишилъ властьта си отъ една страна, а отъ друга полезно е и добро е да се въведе единъ редъ, да не могатъ, тъй да кажа, да влѣзатъ въ канцеларията и извадятъ това или оногова безъ да знае за това началството. Обаче и досегашниятъ законъ е предвиждалъ правото, щото ако единъ министъръ злоупотрѣбява съ своята власть, сѫдебната власть всѣкога има право да повдига пререкание, може всѣкога да поднесе въпроса на касация. Тъй щото, злото не е до тамъ голѣмо, както се представлява отъ нѣкои господа оратори. Разбира се, че може да се злоупотрѣбява, но щомъ законътъ дава лѣкъ противъ зло-

употрѣбленията, тогава нѣма защо да се боимъ. Понеже се направиха косвено нѣкои особени бележки, азъ ше кажа, че въ моята практика нѣма искания за давание подъ сѫдъ, на които искания да съмъ отказалъ. Имало е случаи, гдето съмъ билъ на мнение, че нѣма основание за наказание, но всѣкога съмъ казвалъ, че сѫдилището е, което трѣбва да се произнесе. Както и да е, това не е нѣкой голѣмъ принципъ и комисията може да го измѣни, отъ което нѣма да пострада законътъ.

Остава отъ дребнитѣ въпроси, които се повдигнаха, въпросътъ за служебнитѣ тайни. И това нѣщо, господа представители, се представи като нѣщо противно на нравственостьта. Азъ мисля, че нѣма нищо противъ нравственостьта, когато се взимать гаранции, щото известни тайни на държавата да останатъ действително тайни. Взема се гаранция, щото всѣки чиновникъ — защото може и имало е случаи да се устройватъ процеси просто да излѣзатъ нѣкои държавни тайни — когото бѫде повиканъ предъ сѫдъ да свидетелствува по работи, които се считатъ за служебни тайни, трѣбва да иска разрешение отъ своето началство. Ако гледате на закона тъй, както гледатъ тия, които го оборватъ, ако гледате на тоя законъ като на едно срѣдство, което служи да се обезпечи днесъ една сбирщина отъ улични хора, нѣма съмнение, че всѣки единъ параграфъ отъ него подлежи на критика; ако ли пъкъ гледате, че законътъ е внесенъ за да послужи на сѫществените, на общитѣ интереси на държавата, вие не трѣбва да забравяте, че има работи, които държавата счита за тайни и които трѣбва да се пазятъ въ тайна. Има работи, като напримѣръ по военната мобилизация и други още нѣкои, които не трѣбва да ставатъ достояние на публиката. Следователно за свидетелствувания по такива работи, всѣкога трѣбва да се иска разрешение отъ началството. Азъ самъ бѣхъ свидетель, — не като виканъ свидетель, но присѫтствуващъ въ единъ процесъ — кога се обвиняваше единъ чужденецъ за шпионство. Тоя чужденецъ повика за свидетель тогавашния помощникъ началника на генералния щабъ, а така сѫщо нѣкои отъ по виднитѣ наши офицери и имъ задаваше такива въпроси, на които, ако отговорѣха цельта на неговото шпионство щѣше да бѫде постигнато. Азъ мисля, че такъвъ е случаят ъи тукъ: единъ чиновникъ, щомъ нѣма разрешение отъ началството си, не може да съобщава служебнитѣ тайни. А пъкъ ако сѫдебната власть — на конецъ и тя е часть отъ управлението — има въ рѫката си срѣдства, когато това нѣщо е

наистина нуждно за разкриване истината и разрешението на процеса, тя може да употрѣби, за да постигне цѣлта си.

По въпроса за пенсиитѣ, за които се говори доста, азъ нѣма да бѫда дълъгъ, защото миналата година събранието взе решение, съ което призна основателностьта на даване пенсии. Основанието за това е чл. 166 отъ Конституцията. Опита се единъ отъ господа преждеговорившитѣ да даде едно тълкувание на тоя членъ отъ Констуцията каквото да ни даде да разумемъ, какво разбира Конституцията подъ думитѣ „основата и количеството на тая пенсия", обаче, тоя опитъ, господа представители, не достигна своя резултатъ, защото не може да има и най-малко съмнение, че закона като говори за основитѣ, по които трѣбва да се отпуска пенсия, предвижда именно тия, тъй да кажа основни причини, по които се дава тая пенсия. Тия причини въ тоя законъ сѫ указани; тѣ сѫ инвалидностьта въ службата на държавата на първо мѣсто и после изслуженото време. Принципътъ по давание пенсия за изслужено време, е принципъ такъвъ, какъвто единъ отъ господа предговорившитѣ изиска: чиновницитѣ сами си внасятъ удръжкитѣ за пенсиитѣ и само следъ известно изслужено време имъ се дава пенсия. Законътъ е предвидилъ привилегии за лица прослужили въ нѣкои длъжности преди създаването на българската държава. Истинската помощь на държавата се отнася къмъ инвалиднитѣ пенсии, защото общоприето правило въ гражданскитѣ закони е, че този, който пострада при изпълнение на службата си, трѣбва да се обезщети. И тая помощь отъ държавата се предвижда само за известно число години, до когато пенсиония фондъ отъ удръжкитѣ на чиновницитѣ ще бѫде достатъченъ. Защото помощьта, която държавата дава, както дава помощи и за много други работи, е временна докато се създаде пенсионния, фондъ и за да се създаде едно чиновническо тѣло такова, каквото държавнитѣ интереси изискватъ. Тия сѫ мотивитѣ, по които пенсиитѣ се предвиждатъ и въ настоящия законъ.

По въпроса за подробноститѣ, господа представители, ще кажа, че това е работа на комисията, която може да измѣни много работи, но принципитѣ на закона сѫ именно тия, които изказахъ. Като изложихъ тия начала, господа представители, азъ моля почитаемото Народно събрание да приеме закона по принципъ и да го препрати въ комисията, която да го прегледа и внесе тукъ за разисквания. (Ржкоплѣскания).

Събранието приема законопроекта.

30. Търговскиятъ законъ е най-интернационалниятъ законъ

28 ноември 1895 г. Дневн. VIII. О. Н. С., II р. с., кн. I., стр. 859.

Разглежда се на първо четене проекта за търговски законъ. Дебатитѣ сж кратки. Ораторитѣ констатирватъ само належащата нужда отъ подобенъ законъ и изказватъ своето задоволство отъ внасянето на законопроекта. На бележката, направена отъ народнитѣ представители В. Нейчевъ и Хр. Тодоровъ, че проектътъ е на бързо изработенъ, д-ръ К. Стоиловъ отговаря:

Азъ, господа представители, нѣма да говоря по законопроекта, а ще говоря само по една бележка, която се е правила при разискванията и на други закони.

Гледамъ въ оградата на Народното събрание, слушалъ съмъ и вънъ много пжти да се прави упрѣкъ, че законитѣ се изработвали, както каза и единъ отъ господа преждеговорившитѣ, въ галопъ. Това мнение, обаче, при всичко че е твърде разпространено, менъ ми се вижда съвсемъ неоснователно. Когато, господа представители, се приготовлява една работа; когато се приготовлява единъ адвокатъ за да защищава едно дѣло; когато единъ ученъ човѣкъ се приготовлява съ нѣкакъвъ трудъ, за да излѣзе предъ общественото мнение, да изкаже своитѣ взгледове, това не интересува публиката, защото жертвитѣ и страданията на единъ човѣкъ сж лични работи. Това, обаче, което трѣбва да интересува публиката и насъ, то е резултата, който се представлява, а тоя резултатъ какъвъ е, ще го знаятъ всички, които се занимаватъ съ научни работи. Тоя резултатъ може да костува за единъ човѣкъ много или малко време. Може да е една работа бърза или бавна. За насъ, обаче, не важи колко време и колко дни сж употрѣбени и колко газь и свѣщи сж изхарчени за едно дѣло, за насъ е важенъ обекта, който ни се представлява.

Представлява ни се, господа представители, единъ законопроектъ за измѣнение Закона за наследството. Съгласявамъ се най-после съ почитаемия ораторъ, че тоя въпросъ е единъ въпросъ, който изисква статистическо и демографическо изучвание на нашата страна, защото той е чисто българско произведение; но нека се съгласи почитаемиятъ преждеговорившъ депутатъ, че Търговскиятъ законъ е най-интернационалниятъ законъ, който може да сжществува; нека се съгласи, че върху най-голѣмитѣ

тънкости, които можѐ да се породятъ, има изработена цѣла една литература и, щомъ сѫ вземени тия работи въ съображения, нѣма защо да се прави забележка, че, понеже законътъ билъ изработенъ единъ месецъ напредъ, не може да се приеме. Има напримѣръ, дружества, и такива сѫ предвидени четири вида. Това е прието по известна теория. Ако мислите, че не трѣбва да се приематъ толкова категории дружества, излѣзте и кажете, това нѣщо вие сте го приели, но то е твърде застарѣла теория, защото днесъ има нова наука, която ни налага други нови принципи и законитѣ, които по-преди ни служеха за източници, сега не сѫ отъ най-добритѣ. Излѣзте и по въпроса за мѣнителницитѣ. Вземете известенъ отдѣлъ и кажете: прокарването на тоя принципъ е станало много прибързано, защото вие не сте могли да вземете въ съображение това, което е взето въ нашата практика. Но по едно само съображение, че едно дѣло е направено бързо, ерго, трѣбва да не е добро, това не може да се приеме и за това азъ не мога да се съглася. Кѫсъ е наистина нашиятъ законодателенъ периодъ, но ако комисията не успѣе да разгледа тоя законопроектъ сега, той ще остане за идната година, ще остане може би и за следъ 3 години, но не би трѣбвало да се каже, да се изостави тоя законъ за това, че на бързо е станало изработването му.

Само тая забележка счетохъ за нуждно да направя, понеже не се направиха други възражения, за това ще моля почитаемото Народно събрание да приеме мнението на господа представителитѣ да се приеме закона по принципъ и да се изпрати въ комисията, съ препорѫка да го изучи и внесе после тукъ за второ четене.

Събранието приема законопроекта на I четене.

31. Да създадемъ въ нашето отечество едно образцово правосѫдие

11 декемврий 1895 г. Дневн. VIII. О. Н. С., II. р. с., кн. II., стр. 381.

При разглеждането на бюджетопроекта на Министерството на правосѫдието ораторитѣ се изказватъ изобщо по положението на прѣвосѫдното дѣло, по което правятъ известни бележки. Д-ръ К. Стоиловъ, управляващъ Министерството на правосѫдието, се изказва по повдигнатитѣ въпроси съ следната речь:

Относително бюджета на Министерството на правосѫдието направиха се нѣколко бележки, обаче не се повдигнаха никакви възражения. Това е твърде приятно и добро явление, защото установява желанието на всички, щото тоя отрасълъ на нашето управление да бѫде поставенъ на тая висота, която заслужава да заема. Изказанитѣ бележки имаха повече тенденцията, не толкозъ да се намали представения бюджетъ, колкото да се увеличатъ нѣкои негови точки и за това върху тоя въпросъ трѣбва да се спремъ най-напредъ.

Първиятъ въпросъ бѣше, господа представители, за нуждата или ненуждата отъ единъ главенъ секретарь и двама началници, които се предвиждатъ въ бюджета. Въпросътъ за главното секретарство въ Министерството на правосѫдието е единъ отъ тия въпроси, на които при разни времена различни разрѣшения сѫ се давали. Министерството на правосѫдието и Министерството на народното просвѣщение, било е време, когато сѫ имали главни секретари, и било е време, когато не сѫ имали такива. Отъ нѣколко години насамъ, обаче, постътъ на главенъ секретарь въ Министерството на правосѫдието е предвиждан и това намирамъ, че е твърде умѣстно, защото цѣлта и задачата на главния секретарь е да ржководи всичкитѣ текущи канцеларски работи. Това изискватъ и традициитѣ въ канцеларското управление на всѣко министерство. Както по другитѣ ведомства, не толкозъ че работата е твърде много, защото многото работа може да има за логическо последствие, да има повече работници, но не и едно главно секретарство — но че организацията и просто интереситѣ на това министерство сѫ указали нуждата да има единъ главенъ секретарь. Опитътъ е потвърдилъ това нѣщо. Освенъ това, отъ нѣколко години насамъ обичай е станало, щото всички важни законодателни проекти да се приготовляватъ отъ Министерството на правосѫдието. Тъй

щото, една голѣма часть отъ работата се върши отъ главния секретарь. Тия сѫ съображенията, по които сѫществуването на единъ главенъ секретарь въ Министерството на правосѫдието се е намѣрило за умѣстно и опитътъ не ни е показалъ, че това министерство може да се лиши отъ тая длъжность.

Що се касае до двамата началници на отдѣления, тукъ нѣма никакво нововъведение, то е просто вѫтрешна реорганизация; защото, както виждате, бюджетътъ на централното управление ни най-малко не се увеличава, а си остава сѫщия.

По бюджета на Върховния касационенъ сѫдъ се направиха три предложения. Първото е, да се увеличи канцеларския персоналъ; второто — да се прибави единъ коректоръ-магазинеръ, а третото — да се прибави и единъ помощникъ прокуроръ. Намирамъ и тритѣ тия бележки за основателни. Увѣрявамъ, обаче, почтения господинъ русенски представитель, че той се лъже въ това, като казваше, че не е увеличенъ канцеларския персоналъ на тоя сѫдъ; има едно увеличение отъ 2520 лева — за писари и разсилни; има второ увеличение — за единъ помощникъ архиварь съ 50 лева, и трето увеличение — заплатата на секретаря на сѫда съ 360 лева годишно. Тѣзи сѫ увеличенията. Сега и азъ казвамъ, че ако намира почитаемото Народно събрание за нуждно да се увеличи сумата предвидена за Върховния касационенъ сѫдъ, както почтениятъ представитель г. д-ръ Вачевъ предлага, азъ нѣма да бѫда противъ; защото, при многото оплаквания, които се слушатъ срещу Върховния касационенъ сѫдъ за бавность на дѣлата, безспорно е, че една отъ най-важнитѣ причини за тия оплаквания е недостатъчния персоналъ. Вѣрно е, сѫщо така, че решенията, които трѣбва да бѫдатъ напечатани, ако не следъ единъ, то следъ 2—3 месеца следъ издаването имъ, се печататъ следъ 2—3 години. Вѣрно е, че се явяватъ адвокати и цитиратъ известна сѫдебна практика, а се научаватъ, за голѣмо удивление, че тя отдавна е отмѣнена. Затова нѣщо, обаче, има и други причини, но най-главната е недостатъчностьта на канцеларския персоналъ. Заради това, азъ намѣрихъ, че ще бѫде умѣстно той да се увеличи. Увеличение, както казахъ, има съ 2520 лева, и то е направено възъ основа искането на самия Върховенъ касационенъ сѫдъ, и ми се чини, че е достатъчно, ако почитаемото Събрание намѣри, че има още нужда за увеличение, свободно е да го направи; но азъ мисля, че направеното вече увеличение е достатъчно, защото то се осно-

вава на искането на Върховния касационенъ сѫдъ. Длъжностьта коректоръ-магазинеръ е твърде нуждна; то е лице, което ще се натовари изключително съ грижата за коригирането и напечатването на решенията. Това ще ускори твърде много печатането и ще облекчи работата на канцеларията.

По принципъ е много основателно и предложението за увеличение съ единъ помощникъ прокуроръ персонала въ паркета при върховното сѫдилище. Щомъ имаме четири отдѣления, трѣбва всѣко отдѣление да има свой прокуроръ; обаче, ако не го предвидихме, причината за това бѣше, както и господинътъ докладчикътъ каза, че като се основаватъ четири отдѣления, невъзможно е да заседаватъ и четиритѣ всѣки день едновременно. Може най-сетне да си разпредѣлятъ работата така, щото тримата прокурори да вършатъ работата и въ четиритѣ отдѣления. И азъ мисля да се задоволимъ тая година съ тоя опитъ съ образуването на четири отдѣления, а да оставимъ паркета, както си е. Тъй щото можемъ за сега да се задоволимъ съ двама помощници на прокурора и единъ прокуроръ. И ако нуждата и опитътъ покажатъ необходимостьта да се увеличатъ то идущата година могатъ да се увеличатъ. Но, ако почитаемото Народно събрание още сега отпусне кредитъ да се увеличи състава, то и по тоя въпросъ, казвамъ, нѣма да бѫда противъ.

По Върховния касационенъ сѫдъ се направиха бележки и по задачитѣ на секретаритѣ и подсекретаритѣ. Цельта ни по тоя предметъ е щото секретарьтъ на Върховния касационенъ сѫдъ, както и първитѣ подсекретари да бѫдатъ лица, които да иматъ качествата на сѫдия, т. е. да бѫдатъ лица, които да иматъ пълно срѣдно и пълно юридическо образование. И азъ предполагамъ, че тоя, който ще бѫде назначенъ за първи секретарь, трѣбва да бѫде безъ друго лице, което да отговаря на тия две условия, или поне, ако това не може да се достигне, то да има нуждния практически цензъ, както и практицитѣ сѫдии. Такава е била идеята, още отъ начало, както за секретаря, така и за първитѣ подсекретари, които сега сѫ единъ видъ секретари. Ако до сега не сѫ замѣстени съ лица, които да иматъ юридическо образование, то причината е била, че тѣ сѫ личности, които отъ учредяването, може да се каже, на Върховния касационенъ сѫдъ служатъ. Сегашниятъ секретарь е билъ секретарь още отъ учредяването на Върховния касационенъ сѫдъ. Азъ ще се повърна по-после да поговоря изобщо върху правата, които практиката дава; за сега ще кажа само, че съмъ съчи-

талъ, какво личности съ дългогодишна практика — макаръ и не юристи — представляватъ достатъчна гаранция, благодарение на тѣхната дългогодишна практика. Обаче, повтарямъ и казвамъ, че моето мнение е, щото тоя секретарь и тия четворица първи подсекретари, безъ друго да бѫдатъ лица, които да не стоятъ по-долу отъ членоветѣ на първостепенно окрѫжно сѫдилище. Сега съ нашия Юридически факултетъ, който захваща да отпуща кандидати, се въвежда и обичая да постѫпватъ и като секретари въ първостепеннитѣ сѫдилища хора юристи отъ тоя факултетъ. И предложението, което се е направило и внесло въ почитаемото Народно събрание за ценза на лицата по сѫдебното ведомство, — предвижда това нѣщо. Ще трѣбва, прочее, единъ день да дойдемъ до тамъ, щото всички служащи по ведомствата на Министерството на правосѫдието да бѫдатъ лица, които иматъ юридическо образование или да сѫ издържали безъ друго юридически изпитъ.

По другитѣ сѫдилища, единствената бележка, която се направи, тя е бележката за неравномѣрността на платата на председателя и членоветѣ на Софийския окрѫженъ сѫдъ и на председателитѣ и членоветѣ на другитѣ първостепенни окрѫжни сѫдилища. Една отъ бележкитѣ на почтения пещерски народенъ представитель намирамъ за неоснователна. Тя е бележката, че платитѣ на членоветѣ при Софийския окрѫженъ сѫдъ тая година били увеличени. Азъ ще кажа, че платитѣ на никого по ведомството на Министерството на правосѫдието не сѫ увеличени. Платитѣ си оставатъ сѫщитѣ. Малкото увеличение, което се вижда, произхожда отъ увеличението на персонала. Платитѣ на членоветѣ на Софийския окрѫженъ сѫдъ миналата година сѫ били 4200 лева, такива сѫ и сега предвидени; на председателя на Софийския окрѫженъ сѫдъ е била 5640 лева, миналата година, такава е и сега. Сѫществува само една разлика отъ 240 лева между платата на другитѣ председатели на първостепенни окрѫжни сѫдилища и платата на председателя на тукашния окрѫженъ сѫдъ. За тая плата стана предложение въ комисията да се уравни съ платата на другитѣ председатели, но се остави сѫщата, предвидъ на това, че работата при тукашния окрѫженъ сѫдъ се увеличава, защото отдѣленията ставатъ четири. Но не е, обаче, това мѣродавно. Въпрѣки забележката на почтения русенски представитель върху скѫпотията на живота, общото мнение, което отъ повече хора сме слушали, показва, че действително животътъ въ София е поскѫпъ. И ако първитѣ условия на живота тукъ може да не сѫ по-

скѫпи, отколкото въ другитѣ градове, то пакъ има и известни допълнителни задължения, които пъкъ тежатъ на известни служащи въ столицата и които оправдаватъ това увеличение отъ 240 лева на годината. Вземете най-напредъ, напримѣръ, задълженията за известна представителность на тоя председатель, която му се налага; вземете, напримѣръ, известни сношения, известни задължения по положението, което председателтъ и членоветѣ на Софийския окрѫженъ сѫдъ иматъ и което другитѣ председатели и членове нѣматъ, и вие ще намѣрите, че това увеличение въ заплатата отъ 240 лева, което тѣ иматъ, не е тъй голѣмо, а недостатъчно даже. Азъ повтарямъ, господа представители, че изобщо увеличението въ бюджета на М-вото на правосѫдието се състои въ увеличение числото на персонала. Ние увеличихме съ 3 члена състава на Върховния касационенъ сѫдъ или по-право съ единъ подпредседатель и два члена; увеличихме тукашното и варненско окрѫжни сѫдилища съ още по едно отдѣление, увеличихме и другитѣ окрѫжни сѫдилища съ достатъчно число членове, за да могатъ да иматъ по две отдѣления. Запазени сѫ увеличенията по мировитѣ сѫдилища, направени лани, и ги санкционирахме. Предвидено е, вънъ отъ това, едно увеличение съ 10 допълнителни членове и сѫдебни следователи, които ще се намиратъ въ разпореждането на министра, за да може да се изпращатъ било да замѣняватъ известни мирови сѫдии, които по болесть или други причини сѫ отвлѣчени отъ тѣхното занятие, или да допълнятъ състава на известни окрѫжни сѫдилища, за да могатъ да иматъ по две отдѣления и вършатъ повече работа. Това е само една часть отъ преобразованието, което се прави, за да се помогне на общопризнатитѣ нужди. За другата часть ще се повърна по-сетне, защото натрупало се е действително такова количество дѣла, щото е просто отчаяние да се отнесе човѣкъ до сѫдилищата. Първа и належаща нужда, преди да се установи редовенъ щатъ по сѫдебното ведомство, е да се разгледатъ всичкитѣ тия висещи дѣла, които всѣка година се натрупватъ. Да се изчистатъ еднажъ за всѣкога, и тогава ще бѫде време да се състави единъ нормаленъ бюджетъ по Министерството на правосѫдието, като се види, колко сѫдии сѫ нуждни, за да може да се надвива текущата работа. Това увеличение, което се предлага за идната година, господа представители, е едно увеличение извънредно, за да може да се пометатъ, да се свършатъ всичкитѣ висещи дѣла. Следъ като се свърши тая работа, тогазъ ще е времето, когато, на основание на сѫществуващитѣ данни, ще се при-

стѫпи къмъ нѣщо окончателно по тази работа. Рѫководимъ отъ сѫщата идея, предвидилъ съмъ и друго едно увеличение. То е назначението на още 25 нотариуси, а сѫщо и назначението на известно число втори секретари по настойническитѣ и нотариалнитѣ дѣла при мировитѣ сѫдии, за да могатъ да помогнатъ да се изчистятъ и тѣзи дѣла. Защото, за назначението на допълнителни секретари, особено по нотариалнитѣ дѣла, нуждата е твърде голѣма. Съ преобразуването на земедѣлческитѣ каси у мнозина се е явила нуждата да заложатъ имотитѣ си, за да могатъ да взематъ нѣщо; но срѣщали сѫ се препятствия за това, защото нѣма документи; отнасятъ се зарадъ тия документи до сѫдилищата, и благодарение на туй натрупване на дѣла не могатъ съ месеци да получатъ тѣзи документи и тъй страдатъ тѣхнитѣ интереси. За да може да се помогне въ това отношение, предвидени сѫ 25 допълнителни нотариуси и 25 допълнителни секретари при мировитѣ сѫдилища за настойническитѣ и нотариалнитѣ дѣла.

Тия сѫ, господа представители, увеличенията, които се направиха въ бюджета на Министерството на правосѫдието и азъ, като се съгласявамъ напълно съ комисията, както и съ бележкитѣ, които се направиха отъ преждеговорившитѣ господа оратори, ходатайствувамъ предъ почитаемото Събрание да приеме тѣзи допълнения, които се представиха, както въ комисията, тъй сѫщо и тукъ. (Одобрителни изявления).

Преминавамъ сега, господа представители, къвъ втората часть на бележкитѣ, които се направиха отъ почитаемитѣ господа народни представители. Желанието, което тѣ иматъ, е желание, отъ което всички се въодушевяваме —желание, да създадемъ въ нашето отечество едно образцово правосѫдие, правосѫдие, на което никакъвъ упрѣкъ да не може да се направи, — правосѫдие, което да отговаря не само на нуждитѣ на страната, но да отговаря и на трѣбванията на чувството на справедливость и правда между населението. За да се достигне това нѣщо, господа представители, трѣбва да се представи какви сѫ причинитѣ, какви сѫ спънкитѣ, които се срѣщатъ за изпълнението на тая възвишена задача. Първо, господа представители, преди да се направи критиката, — защото тя е лесна, а изкуството е мѫчно — преди да се направи критиката, трѣбва да се постави всѣки единъ въ положението на министъра на правосѫдието. Министърътъ на правосѫдието е стоялъ върху почвата на Закона за сѫдоустройството. Той има надзора, надзоръ чисто административенъ, върху деятелность-

га на сѫдилищата, и на този надзоръ се противопоставя пакъ убеждението, съвѣстьта на сѫдиитѣ. Сѫдията, въ неговата деятелность, въ това, което решава, и въ това, което върши, той е суверенъ. Него не могатъ да теглятъ подъ отговорность. И тегли ли единъ, който и да е административенъ началникъ, нѣкого подъ отговорность зарадъ това, което е извършилъ по убеждение и чиста съвѣсть, този административенъ началникъ превишава своята власть.

Захвана почтениятъ пещерски представитель съ споменуване дѣлото на преосвещения Климента,*) което възбужда въ мене неприятно възпоменание въ единъ смисълъ. Това, което каза за моето възмущение, той е правъ. Азъ следъ това дѣло не се явихъ втори пѫть да защищавамъ дѣла предъ Касационния сѫдъ. (Ржкоплѣскания). Може би нашиятъ събратъ господинъ Такевъ да отиде въ своята младость твърде бързо въ желанието да се осѫществятъ известни принципи, но за да бѫде справедливъ, трѣбва да си зададе следния въпросъ: може ли да се прави сравнение между правосѫдието преди 18 май и правосѫдието подиръ 18 май. Това, което бѣше позоръ, това което бѣше срамъ за нашето правосѫдие, то бѣха преди 18 май изкуственитѣ процеси, то бѣха присѫдитѣ и решенията по заповѣдь и по интересъ. Това нѣщо днесъ го нѣма. (Гласове: вѣрно, ржкоплѣскания). Азъ мисля, господа представители, трѣбва да признаемъ, че има единъ голѣмъ напредъкъ, ако направимъ сравнение между миналото и настоящето.

Дохаждамъ до втория въпросъ, за пречистването на персонала. Азъ ще забележа, че персоналътъ на Търновския окржженъ сѫдъ, който взе участие въ това скандално дѣло, е почти всичкия прочистенъ. Азъ ще забележа, че и въ Върховния касационенъ сѫдъ отъ чегиримата сѫдии, които решиха това дѣло, подпредседателътъ не е вече подпредседатель, единъ отъ членоветѣ е понижень, оставатъ другитѣ двама. Но, господа представители, дохождамъ пакъ и казвамъ, че при тия работи, гдето има да боравимъ съ нѣща, които принадлежатъ къмъ съвѣстьта на хората, трѣбва да бѫдемъ твърде осторожни. Въ България имаме лесенъ

*) Презъ управлението на Ст. Стамболовъ бѣ инсцениранъ срещу Търновския митрополитъ Климентъ единъ политически процесъ, който завърши съ една осѫдителна присѫда на окржжния и на апелативния сѫдъ. Д-ръ К. Стоиловъ бѣ защитникъ на митрополитъ Климнетъ предъ Касационния сѫдъ. Когато този сѫдъ съвършенно неочаквано и неоснователно остави безъ последствие касационната жалба на митрополитъ Климента, д-ръ К. Стоиловъ изказа публично възмущението си отъ Касационния сѫдъ и следъ това не се явяваше да пледира предъ него.

обичай да кажемъ на тогозъ или оногозъ, че е вагабонтинъ, че е безчестенъ и пр.; това има своитѣ причини, една отъ които е и степеньта на развитието на нашето общество. Нека, обаче, се пазимъ, щото тѣзи обществени привички да не се проявяватъ и въ нашата публична деятелность. Казватъ, че едно дѣло се е решило по тоя начинъ, участвували сѫ тѣзи и тѣзи сѫдии и, разбира се, за тѣхното решение да имъ наложимъ това наказание. Нека си поставимъ, обаче, въпроса: дали това наказание, което ние ще имъ наложимъ, не е по-силна отрова, отколкото злото, което искаме да изцѣримъ? (Ржкоплѣскания).

Говорите ми за Згурева. Никой не ни е казалъ, какъ е гласувалъ господинъ Згуревъ и какъ господинъ Мариновъ, а никаква власть нѣмаме да идемъ да ровимъ въ тѣхната съвѣсть. Питамъ сега, господа представители, дали, ако се представи на княза единъ указъ за отчислението на тия четирима души сѫдии, дали такъвъ указъ представенъ, даже и когато би се основавалъ на единодушното обществено мнение, както бѣше случаятъ съ уволнението на подпредседателя на Касационния сѫдъ или на известни административни чиновници, дали такъвъ актъ отъ страна на административното началство противъ нашето върховно сѫдилище нѣмаше съвършено да подкопае авторитета на правосѫдието? Дали нѣма да даде поводъ на хората да изгубятъ и последнитѣ си илюзии и за това учреждение, което благодарение на силата на инерцията е достигнало до днешното си положение? За това, като съзнавамъ, че причинитѣ на това нѣщо не сѫ само въ недостатъчностьта на персонала, намирамъ, че е по-добръ лѣкътъ, който се представи тукъ, да може отъ една страна твърде осторожно да става пречистването и да се влѣе нова кръвь и тѣй да се запази тази фактическа несмѣняемость, която Върховниятъ касационенъ сѫдъ е придобилъ, а отъ друга страна да се не накърнява принципа, че административното началство не трѣбва да се мѣси въ решенията на сѫдилището, а заедно съ това да се не накърнява авторитѣта на Върховния касационенъ сѫдъ. Министърътъ на правосѫдието стои начело на сѫдилищата. обаче Законътъ за сѫдоустройството му казва, че не може да ревизира, а напротивъ е казано, че апелативнитѣ сѫдилища може да ревизира чрезъ членовѣтѣ на касацията, а окржжнитѣ сѫдилища чрезъ членовѣтѣ на апелацията и т. н. Значи, ржцетѣ му сѫ свързани. Ще ви приведа единъ прѣсенъ примѣръ за това. Предвидъ натрупването на много дѣла, азъ предложихъ на почитаемия Върховенъ сѫдъ да се

раздѣли на четири отдѣлни състави, та намѣсто три да заседаватъ четири отдѣления. Членоветѣ на Върховния касационенъ сѫдъ се събраха на пълно заседание и постановиха, че това е невъзможно. Какво можеше да се направи следъ това? Азъ бѣхъ принуденъ да направя предложение да се увеличи състава още съ трима членове, за да заседаватъ четири отдѣления.

Тѣзи работи трѣбва да се иматъ предвидъ, господа представители, когато се критикуватъ нѣкои работи. Съ това искахъ да отговоря на забележкитѣ, които се направиха за г. г. Згуревъ и Маринова. (Ат. Краевъ: а за Юрданъ Костовъ?) За Юрданъ Костовъ искахъ да отговоря, че тоя човѣкъ, освенъ свидетелството му по дѣлото на митрополита Климента, другъ никакъвъ упрѣкъ нѣма. Тоя човѣкъ е билъ сѫдия въ течение на нѣколко години. Той е билъ председатель на първостепенно окрѫжно сѫдилище; билъ е членъ на апелативното сѫдилище и следъ като е билъ уволненъ или самъ си е подалъ оставката, не знамъ, е стоялъ 2 г. празенъ и най-после се назначи за председатель на единъ второстепененъ сѫдъ. И за неговата служебна деятелность, като нѣма никакви данни, за да поддържаме, че тоя човѣкъ, който има 10-годишна сѫдийска деятелность и юридическо образование, и противъ честностьта на когото, било сѫдийска или инаква, никакъвъ упрѣкъ не може да се направи — не може да се каже, че той не заслужава да бѫде председатель на единъ второстепененъ сѫдъ.. За грѣха, който е направилъ противъ митрополита Климента, азъ мисля, че Негово В. Преосвещенство го е самъ опростилъ, па и двегодишното му гладуване е достатъчно.

Сега дохождамъ до председателя на Видинския окрѫженъ сѫдъ (Миланъ Макавеевъ: Господинъ министре, бихъ ви молилъ да не го защищавате днесъ). Азъ само ще установя фактъ. Неточно е, господа народни представители, твърдението, че той е билъ даденъ подъ сѫдъ за рушветчилъкъ. Тоя човѣкъ бѣше сѫденъ въ тукашния апелативенъ сѫдъ и азъ го защищавахъ, та зная дѣлото. Работата се състоеше въ това, че при сдаването на дѣлата се намѣрило, че липсвали 1000 лв. и той, като председатель, трѣбваше да отговаря за тия пари. Но при разглеждането на дѣлото му, представи се една присѫда, отъ която излѣзе на яве, кой е злоупотрѣбилъ тия пари. Доказваше се отъ тая присѫда, че злоупотрѣбительтъ бѣше друго едно лице и вследствие на това прокурора си оттегли обвинението. Азъ признавамъ, че можемъ да намѣримъ по-достойни хора отъ Ханджиева за тая длъжность и за това ми-

налата година въ битностьта си управляващъ Министерството на правосѫдието го бѣхъ турилъ на спокойствие и го замѣстихъ съ другъ. Но следъ мене дойде другъ и той бѣше пакъ назначенъ на длъжность. Обаче, азъ намирамъ че това не може да компрометира правителството. Освенъ това, отъ сведенията, които имамъ за тоя човѣкъ, напълно съмъ съгласенъ, че може да се остави на това мѣсто.

Остава още да се каже нѣщо за двама. Остава да се отговори на бележкитѣ, които се направиха за господа Оджакова и Лазаръ Георгиева. Преди всичко, нека забележа тукъ това, което щѣхъ да кажа въ начало на защитата си по тоя въпросъ. Азъ мисля, че е неделикатно отъ страна на единъ представитель, който се занимава въ сѫщото време при частния си животъ и съ адвокатство, да се впуща въ такива лични въпроси. Критиката, която може да се прави отъ едно лице, отъ единъ народенъ представитель, може да бѫде широка и пълна, но ще се съгласи, вѣрвамъ, почтенният пещерски представитель, че има една неделикатность въ това споменуване на имена. Има хора, които могатъ да претълкуватъ различно това нѣщо и да помислятъ, че тога се прави съ тая или оная цель. Но понеже се захвана да се споменуватъ имена, азъ ще кажа това, което зная. Господинъ Оджакова азъ не съмъ назначилъ, обаче за длъжность считамъ да кажа, че ние може да се различаваме отъ мненията на Оджакова върху единъ или други въпросъ. Може въ всѣко дѣло, както и въ случая, прокуроръть да гледа на едно дѣло и да го счита, като кражба съ взломъ, защитникътъ да го счита другояче, а сѫдътъ пъкъ да излѣзе и да издаде друга присѫда. Но господа, нека се пазимъ да не влизаме въ светилището на съвѣстьта и убеждението. Тъй щото, да се прави упрѣкъ на господина Оджакова, че е погледналъ на единъ фактъ, тъй или инъкъ, е неоснователно и несправедливо.

А що се касае лично до господинъ Оджакова, мисля, че той е единъ отъ най-старитѣ юристи и мога да кажа за себе си, че не е отъ последнитѣ сѫдии и още, че не зная да му е направенъ нѣкакъвъ упрѣкъ за користь или безчестие до сега въ течение на 15-годишната му деятелность. Слушалъ съмъ само да го критикуватъ за нѣкои особености, но това не е порокъ, тѣ сѫ негови лични свойства, които ние не можемъ да вземемъ за мотивъ въ случая. Но азъ зная друго нѣщо за него. Азъ съмъ следилъ всичко това, което е писалъ той, и го считамъ за единъ отъ нашитѣ авторитети по обичайното право. Азъ съмъ челъ редъ негови статии

въ „Юридически прегледъ“ по решенията на селскитѣ сѫдилища. Той е първиятъ, който се занимава съ тоя източникъ и ние трѣбва да се преклонимъ и да признаемъ авторитета и вещината, съ които той третира тия въпроси. Той е писалъ и други съчинения по българското обичайно право и безъ да се гледа на абстракцията въ неговия стилъ, въ тѣхъ се намиратъ много ценни идеи. Най-после, той може да каже на всички млади и стари юристи: направете колкото азъ, и тогава ще имате право да кажете, че сте изпълнили дълга си спрямо отечеството. (Ржкоплѣскания, гласове: вѣрно).

За премѣстването на едного отъ членоветѣ на Пазарджишкия окржженъ сѫдъ, вѣрвамъ, ще се съгласи господинъ Такевъ, че това не е нѣщо много осѫдително. Когато председателтъ на единъ сѫдъ долага, че се намира въ невъзможность или въ неприятни отношения съ единъ отъ членоветѣ на сѫда, разбира се, че въ тоя сѫдъ не може да сѫществува правиленъ вървежъ, а ще има постоянни спрѣчквания и неприятности, отъ които ще страда службата; за това именно азъ направихъ така, че премѣстихъ члена вмѣсто председателя.

Каза се, най-после, господа нар. представители, защо не сме пречистили en masse всички стари сѫдии у насъ. Защо, като нашето висше училище пуска всѣка година, или поне начиная отъ тая година сума млади момци, да не дадемъ тѣмъ предпочитания. Защо да не замѣстимъ старитѣ сѫдии съ тия нови юристи, които всѣка година се връщатъ отъ Европа съ дипломи! Безспорно е, господа представители, че идеалътъ, цельта, къмъ която трѣбва да се стремимъ, е да напълнимъ всички наши сѫдилища дори и мировитѣ сѫдии и секретаритѣ съ хора, които иматъ пълно срѣдно и пълно юридическо образование. Да, това е добро, но то е една реформа, която не може да се направи изведнажъ и въ единъ кратъкъ срокъ; защото тая реформа се докоснува до единъ отъ най-труднитѣ въпроси, съ който администрацията на нашето правосѫдие има работа. Вие знаете какъ се попълниха нашитѣ сѫдилища въ началото; вие знаете колко малко юристи имаше — може да кажа даже, че хичъ ги нѣмаше — и какъ зарадъ това се избраха по-интелигентнитѣ хора и влѣзнаха въ сѫдилищата. Съ течение на времето, като се въртѣше колелото на нашия общественъ животъ, мнозина отъ тѣхъ се оттеглиха доброволно, защото видѣха, че силитѣ имъ не позволяватъ да продължаватъ по-нататъкъ. Други паднаха по други обстоятелства, а трети издържаха

до днесъ и се държатъ още. И ние днесъ трѣбва да признаемъ факта, че имаме за председатель на апелативенъ сѫдъ лице, което нѣма юридическо образование, но което достойно заема тоя постъ. Това, обаче, не прѣчи, господа представители, щото тия хора да сѫ не само честни, но и образцови сѫдии, защото времето не е минало безследно и върху тѣхъ. Като сѫ седѣли на сѫдийския столъ, тѣ сѫ събирали и юридическа, и житейска опитность, и голѣмо число отъ тия практици сѫдии сѫ днесъ украшение на нашето сѫдебно дѣло (Ржкоплѣскане). Азъ мисля, че ще е една загуба да туримъ въ действие общия принципъ: „вънъ всѣки, който нѣма юридическо образование“. Онова, което можемъ да сторимъ въ това отношение е, да имъ дадемъ възможность да преминатъ единъ юридически изпитъ и така да могатъ да узаконятъ еднажъ за винаги своето положение. Ние не можемъ да изхвърлимъ на улицата тия сѫдии, само за това, защото иде единъ отъ вънъ, и ни носи една диплома за д-ръ по административното или друго нѣкое право, и нека веднага да го поставимъ сѫдия. Господа представители, азъ мисля, че е време вече да погледнемъ малко по другояче на тия млади университетски възпитаници. На едни азъ признавамъ абсолютно правото въ това отношение, и тѣ сѫ тѣзи, които като сѫ издържали матуритетенъ изпитъ, следъ като сѫ получили класическо образование, сѫ отишли и сѫ свършили единъ университетъ. Но, трѣбва да се съгласимъ, че мнозина, които се явяватъ съ докторски дипломъ, сѫ лица, които нѣматъ срѣдно образование, нѣматъ даже четирикласно, а при това има и такива, които сѫ свършили втори класъ отишли сѫ нѣкѫде, гдето на изтока гледатъ като на затънтена страна, преседатъ две години, и сетне се явяватъ съ дипломъ, и съ титла докторъ на правото.

Господа представители, единъ юристъ, билъ той сѫдия или адвокатъ, за да стои на висотата на положението си, не може да бѫде единъ простъ занаятчия. Напротивъ, за да може да дойде до оная идеалность, за да може да раздава едно безпристрастно правосѫдие, той трѣбва да е човѣкъ съ широка хуманитарность и висше образование. Единъ човѣкъ, който нѣма класическо образование, или който нѣма понятие отъ образование, който нѣма понятие отъ история, отъ литература, може да е и юристъ, но той всѣкога ще бѫде слабъ, когато дойде на състезание за равноправность. За това, нека да бѫдемъ справедливи къмъ хората, които сѫ практици и които сѫ заслужили своитѣ мѣста, но които нѣматъ юридическо образование. Тия сѫ съображенията, по които не е

употрѣбена една енергична метла, за да се измете това, което е останало отъ преди 18 май насамъ.

Има и други съображения, които сѫ справедливи, и които всички ще признаеме. Ако е имало примѣри на безхарактерность и малодушие, имало е и примѣри, които сѫ служили да ни насърдчаватъ въ време на униние. Имало е хора съ твърди убеждения и коравъ характеръ, които сѫ устоявали на всички изкушения. Тия хора не могатъ да се пренебрегнатъ просто, защото въ известно време сѫ служили и да ги туримъ на страна. По тоя поводъ азъ ще спомена и едно име, което почитаемиятъ пещерски представитель господинъ Такевъ не спомена, а именно тукашниятъ помощникъ прокуроръ господинъ Лазаръ Георгиевъ. И за него нѣмаше никакви положителни данни.

Сега понеже става дума за нашитѣ опозиционни агитации и за нашия печатъ, нека се повърна, господа представители, да анализирамъ осѫжденията противъ сѫдебния персоналъ отъ миналия режимъ. Осѫжденията противъ сѫдебния персоналъ отъ миналия режимъ се отнасятъ по две точки: едната е тамъ, гдето се приписватъ известни деяния на единъ сѫдия отъ общественото мнение, а другата е, гдето се приписва на единъ сѫдия, че при една очевидна практика, по известни влияния той е измѣнилъ тая практика. Това нѣщо е за осѫждане. Но, имало е критики, които сѫ се състояли просто въ това, че известни лица по известни съображения сѫ се намѣсвали въ съставянието на сѫда, който е щѣлъ да решава едно дѣло. Разбира се, че по-логически, по-последователно, по-героически щѣше да бѫде за всѣки, който се чувствува несолидаренъ съ това, което се върши, да се оттегли. Такъвъ героизъмъ, обаче, не може да се очаква отъ повечето хора, понеже може да се явява само въ изключителни случаи. За това, гдето тоя героизъмъ се явяваше, ние се възхищавахме. Въ общата сума, ние имаме работа съ хора отъ срѣденъ уровенъ, и щото единъ човѣкъ не може да извърши едно деяние, което се окачествява като опозорително, не може и да имаме нѣщо повече противъ него. Може съ една малка скептика да погледнемъ на характера и на поведението му. Можемъ да кажемъ, че не е пригодно за нашата срѣда, на по-нататъкъ не можемъ да отиваме. Такъвъ е случаятъ съ Лазара Георгиевъ. Тия, които следятъ нашата литература, ще видятъ, че той стои на чело на сътрудницитѣ въ нашитѣ юридически списания. Това, което той пише, е ценно и обмислено. При това, той е единъ отъ тия писатели, кои-

то всѣки единъ съ удоволствие може да чете; единъ отъ тия писатели въ младата наша юридическа литература, отъ когото мнозина отъ нашитѣ дипломирани доктори могатъ да вематъ урокъ. Тъй щото нѣма защо да се прави упрѣкъ и заради това лице.

По другитѣ въпроси ще говоря сега. Повръщамъ се по общата тенденция на тия бележки, които се направиха отъ пещерския народенъ представитель господина Такева. Азъ напълно уважавамъ желанието на господина Такева, отъ което той излиза. Но, не забравяйте пословицата, че Римъ не е съграденъ въ единъ день. Нека не мисли господинъ Такевъ, че сега се намираме съ 1878 година. Сега ние имаме работа съ едно общество, нравственитѣ качества на което сега сѫ измѣнени въ голѣмъ размѣръ отъ ония, които то имаше презъ 1878 година. Нека не забравя, че отъ 1878 до 1895 година сума произшествия сѫ станали, които други народи едвали сѫ прекарали презъ много столѣтия; нека не забравя и това, което е останало отъ предишното владичество; нека не забравя това, което е присѫще на нашитѣ природни качества, на нашия битъ; нека не забравя това, което отъ миналия режимъ е извършено — и като има всички тия работи предвидъ, да тури масщабъ на критиката си, и да каже, бихме ли могли да направимъ нѣщо повече.

Ако се поставимъ тъй, както когато се говори за живота на народитѣ, то като се вземе предвидъ всичко минало и настояще, или както казватъ сѫдиитѣ, като се вематъ предвидъ всичкитѣ обстоятелства на дѣлото, азъ мисля, че справедливостьта го изисква да признаете, че е извършено това, което имахме право да очакваме. Но нека не забравяме най-после и друго едно нѣщо: че и сѫдиитѣ и другитѣ чиновници сѫ хора, които излизатъ изъ нашата срѣда. Тѣ не сѫ хора, които сѫ дошли съ кораби отъ далечни страни да завладѣятъ България и да ни управляватъ както искатъ. Нашитѣ сѫдии, нашитѣ инспектори, нашитѣ учители, нашитѣ горски инспектори и пр. сѫ хора отъ нашата срѣда. Тѣ сѫ наши родни братя. Тѣ ще участвуватъ въ нашитѣ пороци, въ нашитѣ преимущества; тѣ сѫ такива българи, каквито сме всички ние; следователно, ако искате нашето правосѫдие да достигне до идеалното положение, което ние желаемъ, нека не хвърляме вина само върху сѫдиитѣ и чиновницитѣ, нека не гледаме сламката въ очитѣ на други, а да не видимъ гредата въ своитѣ очи. Нека не забравяме, и нека захванемъ съ преобразованието на нашитѣ политически и обществени нрави, които, може да се каже, се намиратъ още на доленъ уровенъ. (Рѫкоплѣскания). Казваха старитѣ

римляни qui legis sine moribus т. е. какво ще направятъ законитѣ, безъ нравитѣ. Нека ние дадемъ примѣръ на гражданска доблесть, нека дадемъ примѣръ на възвишеность, нека докажемъ, че стоимъ по-високо отъ обикновенитѣ нрави, и бѫдете увѣрени, че следъ насъ малко по-горе ще се възкачатъ и нашитѣ ближни, нашитѣ избиратели. Ще се възкачи подиръ това и общественото мнение, ще се възкачатъ и общественитѣ деятели, тия жреци на олтаря на отечество и честьта, които сѫ най-добрия контролъ на сѫдиитѣ и чиновницитѣ. (Продължителни рѫкоплѣскания). Ако единъ гражданинъ, следъ като излѣзе единъ день отъ затвора за кражба и фалшификация на правителствени пари, го срѣщнете на улицата и му кажете „гечмишъ оола, приятелю, кога ще дойдете да се видимъ въ кѫщи?“ — ако на такива ние не теглимъ рѣзка, или не туримъ знакъ, че сѫдебно, или нравствено сѫ се провинили, ако тия работи не заглеждаме, ние можемъ да искаме най-доброто нѣщо, но не ще можемъ да сполучимъ нищо.

За това, господа представители, при решаването на тия въпроси имайте предвидъ и срѣдата, въ която живѣемъ. Имайте предвидъ, че трѣбва да се постараемъ да се облагороди и повдигне нравствеия уровенъ на нашия избиратель, на народния представитель и тогава нашитѣ чиновници, като изхождатъ отъ нашата срѣда, ще отговорятъ на тия нравствени качества, които ние изискваме отъ тѣхъ.

Що се касае до умствения уровенъ на сѫдиитѣ, азъ напълно съмъ съгласенъ съ нѣкои отъ преждеговорившитѣ. Но нека ми кажатъ, какъ може да се контролира това? Има ли нѣкои изкуствени срѣдства, съ които може да се опредѣли умствения уровенъ на сѫдиитѣ, защото Законътъ за сѫдоустройството не дава никаква гаранция за това. Взема се напримѣръ за мѣрило на деятелностьта численостьта на дѣлата, които едно сѫдилище може да разгледа. Но това още не е гаранция за умственитѣ способности на сѫдиитѣ. Азъ ще укажа на едно нѣщо, а и г-да адвокатитѣ, които сѫ тукъ, знаятъ това. Вземете решенията на нашия Върховенъ касационенъ сѫдъ. Азъ отъ опитъ зная, че тѣ се печататъ въ голѣми томове, но азъ съмъ ималъ случай единъ такъвъ томъ да прочета въ единъ часъ, защото едно решение съдържа сѫщитѣ буквални мотиви, каквито и повечето решения, които се намиратъ въ тоя томъ. Отрѣзватъ се мотивитѣ отъ едно решение и се казва на секретаря: приложи ги къмъ еди кое решение. Такива решения може да се издадатъ въ деня 50. Можемъ ли да кажемъ, че това е

дѣятелность на едно сѫдилище. Качеството, обаче, на тия 50 рѣшения, написани по тоя начинъ, не е толкова важно, колкото ще е важно онова на 5 рѣшения, ако сѫ написани съ подобаващи мотиви. По качеството си рѣшенията на сѫдиитѣ въ други страни се провѣряватъ по три начина. Първиятъ начинъ е, всѣки магистратъ докторъ е задълженъ да се занимава съ сѫдебната литература. Ако обаче единъ човѣкъ, който е свършилъ юридическитѣ науки, остане на онова стѫпало въ научно отношение, съ което е излѣзълъ отъ училището, той ще стане за присмѣхъ на своитѣ колеги. Това е първиятъ контролъ. Вториятъ контролъ е: задължителнитѣ научни дисертации, които се правятъ отъ всѣки единъ членъ отъ сѫдилището. Има тържествени заседания при откриването на сѫдилищата следъ ваканциитѣ, гдето всѣки магистратъ е принуденъ да прочете една дисертация по единъ юридически въпросъ. Тамъ е конкуренцията, тамъ се показва способностьта. Тия работи у насъ не се предвиждатъ въ закона. Нито въ единъ отъ законопроектитѣ, които сѫ приготвени, не се предвиждатъ тия работи. Когато, обаче, се въведатъ тия работи у насъ, ние ще имаме възможность да контролираме и умственитѣ способности на нашитѣ сѫдии. Сега единствената възможность за да се произнесемъ за способностьта на лицата сѫ присѫдитѣ или рѣшенията, които тѣ пишатъ и издаватъ. Министерството, обаче, не може да чете тия присѫди и рѣшения. Единъ адвокатъ, който се занимава съ тия работи, може действително да каже, че еди кой си сѫдия, който е писалъ това или онова рѣшение, е добъръ. Но това не е единственото мѣрило, по което може да се сѫди за единъ сѫдия, за неговитѣ способности. Има нѣкои случайни работи, по които може да се познае способностьта на единъ сѫдия. Ако той напише нѣщо въ нашитѣ юридически списания, това е единственото срѣдство, което може да служи за мѣрило на познанията на единъ сѫдия.

Моето заключение е, че при обсѫждането дѣятелностьта на чиновницитѣ, трѣбва да имате предвидъ всичкитѣ обстоятелства и тогава само да критикувате, ако искате да бѫдете прави. По отношение на перата, които се представляватъ въ бюджета, азъ ходатайствувамъ да се приематъ както сѫ представени отъ комисията, съ измѣненията, които се предложиха отъ нѣкои господа представители. (Бурни ржкоплѣскания).

Събранието приема съответнитѣ параграфи по бюджета на Министерството на Правосѫдието.

32. Дайте ми факти и азъ ще повѣрвамъ

11 декемврий 1895 г. Дневн. VIII. О. Н. С., II. р. с., кн. II, стр. 411

Въ отговоръ на бележкитѣ, направени отъ народнитѣ представители при разглеждането бюджетопроекта на Министерството на вѫтрешнитѣ работи, д-ръ К Стоиловъ дава следнитѣ обяснения:

Господа представители,

По бюджета на Министерството на вѫтрешнитѣ дѣла се направиха нѣкои твърде дѣлови и основателни бележки за преобразование и за съкратяване нѣкои работи въ администрацията и азъ ще злоупотрѣбя съ вашето търпение нѣколко време, за да разгледамъ тѣзи предложения, които се направиха. Има нѣкои отъ тѣхъ, за които и миналата година се повдигна въпросъ, тъй щото нѣма нужда да повтарямъ аргументитѣ и доводитѣ, които ви преставихъ миналата година; ще се ограничa само да ги допълня съ доказателства отъ опита, който съмъ ималъ презъ настоящата година.

На първо мѣсто, господа представители, на първо мѣсто казвамъ не по важността си, но по реда на бюджета, се направи предложение отъ ески-джумайския народенъ прѐдставитель и нашъ другарь господина Досева да се унищожи длъжността на частенъ секретарь и ревизоръ при Министерството на вѫтрешнитѣ дѣла. Самиятъ господинъ Досевъ рекапитулира и установи аргументитѣ, които бѣха представени миналата година и въ своитѣ възражения тоже съкрати или по-право резюмира това, което миналата година бѣхъ казалъ; затуй именно казахъ, че е излишно да излагамъ наново доводитѣ, които приведохъ миналата година. Азъ потвърдявамъ и тая година оттукъ, че тая длъжность е неизбѣжно нуждна и че не може да се унищожи. Донегде, почитаемиятъ ески-джумайски представитель г. Досевъ призна нейната нужда, що се касае до вѫтрешното управление, но направи забележка, само колкото се касае до нуждата отъ тоя чиновникъ, когато министърътъ на вѫтрешнитѣ работи не се намира въ границитѣ на държавата. Господинъ Досевъ каза, че въ такъвъ случай той може да бѫде тогазъ замѣстенъ отъ другиго. Азъ ще кажа, господа представители, че това не е вѣрно. Отъ самия опитъ, който имахъ тая година, мога да констатирамъ предъ почитаемото народно представителство, че длъжността частенъ секретарь на министра е неизбѣжна, и вѣрвамъ че ще бѫде поддържана не само сега, но и занапредъ.

Другитѣ по-важни бележки, които се направиха отъ ескиджумайския народенъ представитель, се отнасятъ до два въпроса, които той повдигна и миналата година, два въпроса, които иматъ действително сериозно значение. Първиятъ е, дали не е възможно да се съкратятъ околийскитѣ началници въ ония окржжни градове, които сѫ седалище на окржжни управители. Тоя въпросъ доста обширно се обясни миналата година и въ моя отговоръ тогазъ азъ имахъ честьта да призная предъ народното представителство всичката теоритическа основателность на аргументитѣ, които се приведоха въ полза на това. Приведохъ примѣръ изъ Южна България или отъ така наречената преди Съединението Източна Румелия. И тая година, първата наша грижа бѣше изучаването на тоя въпросъ, защото действително една не малка икономия може да излѣзе, ако направимъ тая реформа, ако унищожимъ длъжноститѣ на 22 околийски началници, а заедно съ това и длъжноститѣ на тѣхнитѣ секретари и толкозъ канцеларии. За да разреша тоя въпросъ азъ поискахъ мнението на хора вещи, хора които сѫ имали опитъ, имали сѫ случай да боравятъ съ източно-румелийското управление, и отъ тѣхъ получихъ отговоръ и увѣрение, че това намаление на персонала, въ сѫщность било фиктивно. Действително, не е имало околийски началници въ центроветѣ на префектуритѣ и че тия длъжности сѫ се изпълнявали отъ секретаритѣ на префектитѣ; обаче, имало е при всѣки префектъ по двама съветници, които въ сѫщность сѫ изпълнявали работата на околийскитѣ началници. И отъ изучванията, направени отъ една комисия при Министерството на вѫтрешнитѣ дѣла, се достигна до заключението, че ако унищожимъ длъжноститѣ на околийскитѣ началници въ окржжнитѣ градове, ние ще достигнемъ до едно просто формално намаление на бюджета; защото работата ще остане сѫщата, само че вмѣсто да я вършатъ лица, които иматъ названието околийски началници, ще я вършатъ други лица, които ще се казватъ или подсекретари или секретари или съветници на окржжнитѣ управители. Може да се вижда, че работата на тия околийски началници, които сѫ по-близу до окржжнитѣ управления, да не е така сложна, но въ сѫщность тѣ иматъ сѫщата работа, която иматъ и другитѣ началници и че на околийскитѣ началници, както и на окржжнитѣ управители, главната работа не е толкозъ канцеларска, колкото обхождането на окржзитѣ и околиитѣ, запознаване чрезъ личнитѣ съприкосновения съ нуждитѣ на населението, както това съмъ го казалъ въ нѣколко циркуляра

и бдя за тѣхното точно изпълнение. Като взехъ предвидъ всичко това, азъ дойдохъ до заключение, че тая реформа, колкото и да изглежда добра на пръвъ погледъ, нѣма да докара намаление въ цифритѣ на бюджета, нито пъкъ опростотворение на администрацията у насъ.

Вториятъ сѫществень въпросъ, който се повдига, е въпросътъ за помощницитѣ на околийскитѣ началници, за полицейскитѣ пристави.

Азъ ще констатирамъ, господа представители, едно нѣщо и то е, че тия опасения, които се изказаха миналата година отъ много наши другари, именно опасенията, че се създавалъ драгунски корпусъ, който ималъ за цель да изтезава и притѣснява българскитѣ граждани, не се осѫществи. Отъ личнитѣ ми наблюдения и отъ разпититѣ, които направихъ самъ на много мѣста, дойдохъ до убеждението, че това преобразование, което направихме, е едно отъ най-сполучливитѣ. Намѣрихъ, въ сведения, които получихъ отъ Военното министерство, че тия околийски полицейски пристави напълно и добре изпълнявали своята административно-военна задача, защото тѣ не сѫ друго, освенъ бившитѣ ротно-околийски войнски началници, които завеждаха списъцитѣ и книжата на младежитѣ, подлежащи на наборъ, на мобилизация или въ резервата. Направи се опитна мобилизация и резултатитѣ излѣзоха напълно удовлетворителни по сведенията, които Военното министерство даде. Значи, тая функция на тѣзи чиновници е напълно сполучлива. Остава единъ другъ въпросъ.

Вие помните, господа представители, че лани, когато се предложи тая реформа, цельта бѣше да се унищожатъ длъжноститѣ на нѣщо около 60 пристави; това унищожение се извърши, и днесъ тия хора, помощницитѣ на околийскитѣ началници, изпълняватъ и ролята и задачата на всички тия пристави въ полицейско и дисциплинарно отношение. И въ това отношение резултатитѣ сѫ добри. Следователно не виждамъ никакви мотиви, защо, когато едни и сѫщи лица могатъ да изпълняватъ длъжноститѣ, които по предишния бюджетъ бѣха възложени по на две лица, на две категории чиновници, — защо да се не запазятъ.

Спомена единъ отъ г-да представителитѣ за случая въ Шуменъ. Спомена, че по време на изборитѣ били свикани отъ цѣлия окрѫгъ помощницитѣ на окол. началници — полицейскитѣ пристави и стражаритѣ. Не е вина това. Вие чухте при провѣрката на шуменския изборъ мнението на единъ отъ най-малко заинтересуванитѣ

наши другари, на почитаемия шуменски представитель, господина Христо Тодоровъ, какво е било участието на тия пристави. Той каза, че участието въ това отношение на тия, да кажемъ околийски пристави, не е било нищо друго, освенъ да се вематъ мѣрки, за да се запазятъ всѣкакви сблъсквания, за да се предварятъ всѣкакви наранявания или лишавания избирателитѣ отъ правото да гласоподаватъ или каквито и да било други безпорядъци. Може би, да е било излишно това, но съгласете се съ мене, господа представители, че всѣко едно управление, когато му дойдатъ сведения отъ дѣсно и лѣво, че се предполага на известни мѣста да станатъ смущения, да станатъ работи, които могатъ да хвърлятъ укоръ върху управлението, полицията трѣбваше да бѫде предосторожна и да вземе мѣрки да предотврати, за да не стане това, което можеше да стане. Известно е на всички ви, че задачата на полицията на първо мѣсто е да предупреждава престѫпленията и злоупотрѣбленията, които могатъ да станатъ и на второ мѣсто, издирване на станалитѣ престѫпления и злодеяния. Следователно не може да се приписше за вина, ако е имало излишъкъ отъ предострожность. Отъ никакви други побуждения, а отъ чувство на предосторожность сѫ викани тия хора. Значи, не може това обстоятелство да се привежда като аргументъ противъ функционирането на въпросния институтъ, защото никакви мотиви, никакви факти не се приведоха, че тоя институтъ е излишенъ, или че той е вредителенъ. Напротивъ, доводитѣ, които се представиха миналата година, иматъ тежесть и тая година, защото опитътъ, повтарямъ, потвърди това, че тоя институтъ е полезенъ.

Дохождамъ до третия въпросъ, който се повдигна, въпросътъ за стражата. Вие ще видите, господа представители, че тая година се иска едно увеличение на стражаритѣ. Като се сравни числото на тия, които сме имали до сега, съ тия които се искатъ, има едно увеличение отъ 70 души. Защо се искатъ повече 70 души? Искатъ се за това, защото ние имаме тая година повече, имахме повече и миналата година и пакъ бѣхме принудени да назначимъ единъ специаленъ приставъ и нѣколко стражари за пазене реда при постройката на линията София—Романъ. По едно време имахме 5000 души чужденци, хора работници, събрани по тая линия, и тѣ не можеха да се оставатъ така трѣбваше да има стражари и приставъ, които да вардятъ реда и да пазаятъ изобщо тишината. Може би, отъ всички други участъци, най-много главоболия сме имали съ тоя участъкъ, защото сме имали много чужденци работници съ-

брани на едно мѣсто. А идната година ще имаме построяването на бургазкото и варненското пристанища, както построяването на желѣзопѫтната линия отъ Романъ натамъ. Тия сѫ причинитѣ и обстоятелствата, които изискватъ едно увеличение на надзорния персоналъ и заради това сега предлагамъ едно увеличение въ бюджета съ 70 души стражари и въпрѣки това увеличение, господа представители, ние пакъ не надминаваме нормалната цифра, която лани имахъ честьта да представя, като мѣрило за нормалното число на стражаритѣ, които трѣбва да има. Вие помните, че миналата година поддържахъ, какво бюджета на 1886 и 1887 година — бюджетътъ на 1887 година не е освенъ повторение бюджета на 1886 година — по мое мнение представлява горе-долу нормалния бюджетъ за Министерството на вѫтрешнитѣ дѣла, за министерството на полицията. Като поддържамъ и тая година тоя сѫщи взглядъ, азъ правя едно сравнение на полицията, каквато имаше 1886 година, и полицията, каквато се иска тая година и излиза едно увеличение отъ 70 души. Въ 1886 година имахме 3.134 стражари въ княжеството, представямъ ви тая година бюджета съ 3.195 стражари. Значи, прибавятъ се 61 души стражари повече, отколкото сѫ били въ 1886 и 1887 година и то само 61 души повече, когато обстоятелствата, както казахъ и другъ пѫть, сега сѫ много по-усложнени отколкото въ 1886 година. Днесъ ние имаме желѣзницата Цариброд—София—Вакарелъ, имаме София увеличена и разширена съ нови квартали, имаме съ желѣзницитѣ постояненъ напливъ отъ хора, които дохождатъ и търсятъ възможность отъ приключения да се ползуватъ за да се прехранватъ. При такова усложнение на обстоятелствата, при строящитѣ се желѣзници и портове, да надминемъ бюджета за 1886 година само съ 61 души стражари, вие ще признаете, вѣрвамъ, че това увеличение е рационално и че нѣма никакви преувеличения.

Не само по въпроса за числото на стражаритѣ, господа представители, но и по въпроса за сумитѣ, които се отпущатъ заради тѣхъ, ние се намираме въ сѫщата пропорция. И тукъ азъ не говоря за бюджетитѣ на предпоследнитѣ години, когато тѣ се бѣха увеличили до неимовѣрни размѣри; азъ говоря за бюджета на тая година, която считамъ нормална година. Въ 1887 година ние намираме, че полицейската стража е поглъщала заедно съ вещественитѣ разходи 2,949,772 лева, а за 1896 год. ние ви искаме 2,854,700 лева, искаме значи 95,000 лв. по-малко. Като вземете тия факти въ съображение; като вземете предвидъ, че миналата година бюдже-

та на Министерството на вътрешнитѣ дѣла ви се представи съ намаление близу до 1,5 милиона лева, вие ще признаете, че това, което днесъ ви се представя за идната година, е твърде рационално, твърде основателно и справедливо. По тоя въпросъ мога да кажа, че упрѣкътъ на господина павликенския представитель, който говори, че платитѣ сж си останали сѫщитѣ, не е твърде умѣстенъ, защото достатъчно е да сравни бюджетитѣ, и ще види, че платитѣ на окржжнитѣ управители, както и представителнитѣ имъ пари, значително сж намалени. Следователно, не е истина, че се поддържатъ сѫщитѣ плати — както сж били и по-напредъ. Тия сж, господа представители, забележкитѣ но критикитѣ, които се направиха върху бюджета на Министерството на вътрешнитѣ работи.

По тоя бюджетъ, господа представители, както и по бюджета на Министерството на правосѫдието, нѣкои отъ почитаемитѣ наши другари направиха и нѣкои общи бележки. Трѣбва да признаемъ, че тия общи бележки не сж твърде голѣми, тъй щото не изискватъ твърде много време отъ моя страна, за да ги опровергая. Казаха почитаемитѣ господа представители, че ние като харчимъ тия пари, най-после трѣбва да знаемъ, за какви хора и за каква цель ги харчимъ. По тоя поводъ се казаха и нѣкои общи изражения, напр. че бюджетътъ на полицията билъ отъ 10.000.000 лв. и че нѣкѫде стражаритѣ били джелати на населението, че правителството ако не почита законитѣ, то не ще да е правителство, и че правителството и неговитѣ органи всѣватъ страхъ и анархия въ населението. Тия общи изражения допущамъ, че могатъ да се изкажатъ въ едно избирателно събрание, допущамъ, че биха могли да намѣрятъ мѣсто и въ единъ нелояленъ печатъ, но не допущамъ, че биха могли да намѣрятъ мѣсто тукъ — въ Нар. събрание. И когато слушамъ тия общи фрази и декламации, и то не за пръвъ пѫть, господа представители, спомнямъ си оня забележителенъ епизодъ, който римскитѣ историци разправятъ за римскитѣ авгури. Знаете, господа представители, че авгуритѣ бѣха свещеници, които не вѣрваха въ обредитѣ, които вършеха, и — приказватъ историцитѣ — че когато вършели нѣкое жертвоприношение, двамата сслужници авгури се погледвали въ очитѣ и се подсмивали и тая усмивка историцитѣ сж предали, и останала е днесъ като характеристика за действията на хора, които не вѣрватъ въ това, което правятъ, които иматъ за занятие да мамятъ хората. Тая усмивка на авгуритѣ, която значеше, да хвърлишъ прахъ въ очитѣ на

народа, защото само тъй можеха да го удържатъ въ рѫцетѣ си, тая усмивка ми дойде на ума, като слушахъ ораторитѣ на опозицията при тия общи фрази и изражения, съ които искаха да ни оборватъ. Мисля си, че и тѣ сами не вѣрватъ, което казватъ. Не съмъ противъ критикитѣ. Готовъ съмъ да изслушамъ всички грѣшки, да се укажатъ всички злоупотрѣбления, защото не признавамъ, че притежава непогрѣшимостьта, което и да е управление, при всичко че ние всѣкога сме имали и имаме доброто желание и намѣрение въ всички свои действия — но при всичкото наше най-добро намѣрение, съзнавамъ, че като човѣци може нѣкои отъ моитѣ подвѣдомствени органи да ме лъжатъ, да правятъ нѣкои злоупотрѣбления и да не ми донасятъ вѣрно. Заради това именно азъ ще благодаря на всѣкиго, който ми укаже на факти, който дойде да ми каже: това и това е извършилъ еди кой си чиновникъ; знаешъ ли или не знаешъ за него, и ако знаешъ защо не вземешъ мѣрки, защо го търпишъ още, защо не го извадишъ? Но да излѣзне съ факти. Какво, обаче, постоянно ни се представя тукъ? Учителитѣ въ Бреница, учителитѣ въ Бреница. Азъ ще имамъ честь да отговоря на господа интерпелаторитѣ и ще видите, какъ стои работата.

Спомена се по-напредъ, за Зуйбарова и Венедикта Попова. Ами че ние, господа представители, имаме 22 окрѫга и разбирамъ, всѣки отъ васъ да излѣзе и да укаже на факти, констатирани съ лични наблюдения. Уважаемиятъ другарь господинъ Досевъ говори за работи въ варненския окрѫгъ, работи, които не сѫ констатирани отъ него лично, работи, които той или е чулъ отъ своитѣ приятели, въ думитѣ на които той вѣрва и не се съмнява, или ги е челъ въ известни нѣкои вестници. Нѣмамъ ли право, г-да представители, и азъ да кажа като евреина въ една драма на Лесинага, който се обърналъ къмъ турчина съ тия думи: ако ти вѣрвашъ, че вѣрата на твоитѣ праотци е права, защо да не вѣрвамъ и азъ, че тая на моитѣ праотци е тоже права (рѫкоплѣскния). Ако господинъ Досевъ казва, че неговитѣ приятели казватъ това нѣщо за Попова, защо и азъ да нѣмамъ право да кажа на господинъ Досева, че моитѣ пъкъ приятели отъ Варна казватъ, че това не е вѣрно. И къмъ това, ако прибавимъ факта, че Поповъ е човѣкъ съ университетско образование и съ 10 годишна непорочна служба, като председатель на Русенския апелативенъ сѫдъ, не е ли по-логично, по-основателно да имамъ повече вѣра къмъ моитѣ приятели?

Второ едно обвинение се хвърля. Дохождатъ и казватъ нѣкои нѣща за окрѫжния управитель въ Ловечъ, Зуйбаровъ. Той не ми е

личенъ приятель, не го познавамъ особено отъ близу, но ще кажа съ думитѣ на римскитѣ претори: дайте ми факти и азъ ще повѣрвамъ; покажете ми фактъ, който по нашитѣ закони подлежи на наказание, и ако не дамъ подъ сѫдъ автора, или ако не го уволня, тогава имате право да ме обвинявате (Конст. Досевъ: Има и въ доклада на анкетната комисия). За съжаление, азъ съмъ прегледалъ повърхностно тоя докладъ, но върху него ще се произнесе Народното събрание, и щомъ то намѣри, че нѣкои чиновници сѫ виновни и че не трѣбва да стоятъ на служба — ще бѫдатъ отчислени.

Сега има да отговоря още на една бележка на почитаемия господинъ Досевъ. Г-нъ Досевъ спомена, че лъжливи рапорти сѫ се представяли на Министерството. Това нѣщо трѣбва да призная предъ господина Досева, че е възможно: защото не може да се държи контролъ върху подобни действия. Това, което отъ менъ се изисква, то е добросъвѣстно да се произнеса върху това, което ми е донесено; но ако има хора — и това самъ господинъ Досевъ ще го признае — които злоупотрѣбяватъ съ положението си, лъжатъ, не донасятъ всичко въ сведение на министра и следователно министра не знае точно за случващото се, то той не е виновенъ. Ще кажа и тукъ това, което казахъ и при защитата на бюджета по Министерството на правосѫдието, че трѣбва да вземемъ предвидъ нашитѣ хора, нашитѣ чиновници тъй, както сѫ. Ако има нѣкои чиновникъ, който отъ срѣдата, отъ която е излѣзналъ, е взелъ нѣкои лошъ навикъ, то единственото срѣдство за да се изкорени тоя навикъ е да се указва напримѣръ на неговия лъжливъ рапортъ, а не да се прави за това упрѣкъ на министра. Грѣшкитѣ, както въ частния животъ, така и тукъ, трѣбва да се посочватъ, но пакъ трѣбва да признаемъ, че погрѣшки сѫ възможни, защото най-после ние работимъ съ тоя материалъ, който имаме. Ако народни представители, обществени деятели тържествено лъжатъ, защо да се не допусне, че може да има и чиновници отъ тѣхния квасъ? Не може днесъ, въ това развитие умствено и нравствено, въ което се намираме, да имаме идеални хора; ще имаме хора съ погрѣшки, съ недостатъци въ тѣхното възпитание, въ тѣхния темпераментъ. Следователно, тоя упрѣкъ, че на единъ известенъ министъръ били донасяни неточни сведения върху известни факти, това не може да докачи тоя министъръ, защото причината на това зло е въ естеството на работата и трѣбва да се търсятъ срѣдства за изкоренение на това зло. Тия срѣдства сѫ:

безпристрастно и обективно излагане на фактитѣ, било предъ народното представителство, било предъ властьта. Само така ще се поправятъ тия работи.

Въ заключение, господа представители, ще кажа, че по общитѣ бележки, които се направиха, понеже не сѫ подкрепени съ особени факти, азъ нѣма какво повече да кажа. Разисквали сѫ се и сѫ се повтаряли тия факти нѣколко пѫти до днесъ, и днесъ пакъ се направиха мимоходомъ тия бележки. Но азъ ви казвамъ, както съмъ го казвалъ всѣкѫде и всѣкиму, че нѣмамъ абсолютно никаква връзка съ тия или ония чиновници — единствено мое желание е, да бѫде изпълненъ закона и чиновницитѣ да бѫдатъ действително служители на държавата. Отъ тая точка зрение и като вземамъ предвидъ, че независимо отъ това, което публичнитѣ събрания въ вестницитѣ и разнитѣ кръжоци се говори, че тукъ сме длъжни, безъ всѣкакво пристрастие и преувеличение да оценяваме фактитѣ, казвамъ, ако погледнемъ така на работата и по управлението на вѫтрешнитѣ работи, ще дойдемъ до заключение, че единъ значителенъ, единъ голѣмъ напредъкъ сѫществува сега, въ сравнение съ миналитѣ години. И въ това управление, въпрѣки критикитѣ на единични личности, въпрѣки оплакванията противъ разни Зуйбаровци, като погледнемъ на задачата въ общи черти, трѣбва да признаемъ, че е имало желание, имало е добра воля, по възможности, да се подобри положението и че това нѣщо се е постигнало (Ржкоплѣскания). Азъ съмъ напълно увѣренъ, господа представители, че и моитѣ другари, които стоятъ на лѣвицата, независимо отъ тѣхнитѣ политически убеждения и партизански взглядове, които напълно признавамъ и уважавамъ, ще признаятъ, ако погледнатъ обективно на работата, че ние сега стоимъ много по-високо, отколкото сме стояли преди 18 май. (Гласове: вѣрно, продължителни ржкоплѣскания; гласове: изчерпанъ е въпросътъ).

Събранието приема параграфа.

33. Въ тази свещена сграда ние трѣбва да бѫдемъ на първо мѣсто последователни; на първо мѣсто трѣбва да бѫдемъ вѣрни на известни принципи, които поддържаме

13 декемврий 1895 г. Дневн. VIII. О. Н. С., II р. с., кн. II., стр. 525.

Както презъ миналата година, по бюджета на върховното правителство се предвижда сумата 1,000,000 лева за Цивилна листа на Н. Ц. В. и 300,000 за канцеларията на Н. Ц. В. за пѫтешествия, командировки, телеграми, освѣтление и отопление на двореца и поправка на мебели. Първата сума се приема безъ дебати. За втората нѣкои отъ народнитѣ представители сѫ на мнение да бѫде зачертана. Това мнение се застѫпя и отъ пещерския народенъ представитель Михаилъ Такевъ, който изхожда отъ едно принципално схващане, че понятието „Цивилна листа“ (т. е. първата сума) обхваща и всичкитѣ разходи, за които е предвидена тази втора сума. По въпроса д-ръ К. Стоиловъ се изказва съ следната речь:

Господа народни представители,

Следъ това, което казахъ миналата година по всичкитѣ тия въпроси, които се касаятъ до нашия държавенъ глава, азъ мислѣхъ, че нѣмаше да има нужда вече да вземамъ думата и да говоря по въпроси, които трѣбва да се считатъ за разрешени вече отъ насъ. Направиха се, обаче, нѣкои критики, за които по длъжность считамъ за нуждно да дамъ нѣкои обяснения, за да не би да се каже, че сѫ минали необяснени или признати въ такъвъ смисълъ, въ какъвто Народното събрание не ги е разбирало.

Господа представители, въ живота, или въ общественото движение на всѣки народъ, се явяватъ отъ време на време такива въпроси, които общественото мнение, право или криво, счита, тъй да кажа, за мѣрило на умствена храбрость, за мѣрило на нравствена храбрость, независимо отъ това и за мѣрило на патриотизъмъ. Напримѣръ, у насъ въ България имаше една епоха, въ която религиознитѣ въпроси играеха първостепенна роля, и ако искаше човѣкъ да мине за философъ, ако искаше да мине за ученъ, и ако искаше да мине за най-начетенъ, той трѣбваше вредъ да проповѣдва крайнитѣ идеи, що се отнася до Бога, що се отнася до вѣрата. Волтеризмътъ, както го нарича господинъ Вазовъ, или безбожието, бѣше едно време у насъ като на мода и минаваше като мѣрило за остроумие и начетеность. Днесъ, обаче, въпросътъ, който служи като такъвъ масщабъ, е въпросътъ за нашия Князъ, за нашия Държавенъ глава. Критикувашъ ли Княза, ти минавашъ за свободолюбивъ. Говоришъ ли за него, пишешъ ли, боднешъ ли, кол-

съ върха на една игла, това или онова негово действие или изражение, то ти се намирашъ въ редоветѣ на това течение, което те счита за защитникъ на народнитѣ интереси. Така само могатъ да се разбиратъ критикитѣ, които нашиятъ печатъ тъй немилостиво сипе върху нашия Държавенъ глава. Само тъй, господа представители, можемъ да си обяснимъ това желание да се говори по тия въпроси при разискването на цивилната листа, при разискването бюджета за канцеларията на Н. Ц. В. Княза. Защото азъ не разбирамъ, какво друго може да предизвика да се правятъ тия критики и да се сравнява това, което се иска съ положението въобще на нашето отечество.

Азъ мисля, господа представители, че въ тая свещена сграда, въ народното представителство, ние трѣбва да бѫдемъ на първо мѣсто последователи; на първо мѣсто трѣбва да бѫдемъ вѣрни на известни принципи, които поддържаме. Азъ казахъ и лани, поддържамъ го и тая година и ще го поддържамъ и за напредъ, че разбирамъ много добре, и че не само разбирамъ, но и че се прекланямъ предъ оня народ. представитель, който излиза отъ убеждението, че България не трѣбва да бѫде абсолютна монархия, а трѣбва да бѫде една конституционна монархия. Азъ разбирамъ много добре, че въ нашата срѣда, може би, да заседаватъ депутати, които поддържатъ, че за благото на България, че за да може да осѫществи цельта и задачата, за която е предизвикана, тя трѣбва да бѫде република или друго нѣщо. Мненията на такива депутати, ако бѫдатъ искрени, иматъ и ще иматъ моето пълно уважение. Но ако има такъвъ депутатъ, нека излѣзе отъ трибуната на Народното събрание да каже: намъ не ни трѣбва князъ, и като процитира Ботевата молитва, да каже, че за насъ е достатъчно да имаме единъ председатель на република съ 6,000 лева. И азъ ще ръкоплещя на такъвъ депутатъ, защото ще бѫде последователенъ. Но тъй сѫщо азъ изисквамъ последователность и отъ тия, които стоятъ на почвата на нашата конституция. Приемаме ли принципа, че България трѣбва да е монархия конституционна, ние трѣбва да теглимъ и логическитѣ последствия на тоя принципъ.

Казва се, че нашето отечество се намирало въ неблагоприятно финансово положение и заради това не трѣбвало да се правятъ тия жертви. Съ сѫщитѣ тия аргументи, господа представители, ние можемъ да унищожимъ цѣлия нашъ бюджетъ. Ние можемъ военния бюджетъ да го направимъ отъ 21 милиона на 2,100,000

лева. Но защо не правимъ това? Не го правимъ, защото сме убедени, че въ всѣки бюджетъ има работи, които сѫ неизбѣжно нуждни, които сѫ присѫщи на тоя бюджетъ. Както не можешъ да лишишъ човѣка отъ храна, и както, ако нѣкой нѣма собствени срѣдства и не може да намѣри пари въ заемъ и откраднe, за да се нахрани, сѫдилищата го оправдаватъ, тъй сѫщо става и съ държавнитѣ разходи. Има нѣкои разноски неизбѣжни, има разноски, които безъ друго трѣбва да се извършатъ. Както тия разноски сѫ неизбѣжни, тъй сѫщо неизбѣжни сѫ и разноскитѣ, които сѫ нуждни за обдържането на единъ князъ или краль или на единъ царь, щомъ конституцията казва, че тая държава е монарихческа или монархическо конституционна.

Повдигна се, господа представители, и другъ въпросъ. Говори се и за други нѣкой разноски. Може, господа представители, да се спори върху въпроса, нуждни ли сѫ тия работи; но пакъ и тукъ дохождамъ да се спря за това релативно понятие на нуждитѣ. Нуженъ ли е сапунътъ за сѫществуването на човѣка? Мнозина говориха и понеже говориха за перачници, ще кажа, че тѣ може да мислятъ, че сапунътъ не е потрѣбенъ. Въ Англия едно отъ срѣдствата, едно отъ мѣрилата за напредъка и благосъстоянието на по-долната класа, било употрѣбеното количество сапунъ. Нуждно ли е известенъ народенъ представитель да носи рѫкавици и вратовръзка? — Не е нуждно. Достатъчно е да облѣче една проста ленена или даже и по-проста риза, за да се запази отъ студа, за да се запази отъ времето. Защо туря тогазъ колосана яка? Защо туря вратовръзка? Защо туря рѫкавици? — Защото, по неговото понятие, това е нуждно; защото той казва: въ това социално положение, което занимавамъ, ако влѣза съ кирлива риза между моитѣ равни, ще го счетатъ за докачение и нѣма да ме приематъ. Когато тия работи сѫ неизбѣжно нуждни, щомъ човѣкъ казва, че принадлежи на известна категория на обществото, то и тукъ, щомъ ние казваме, че имаме монархия конституционна, трѣбва да теглимъ и последствията; трѣбва да позволимъ тая монархия да сѫществува тъй както сѫществуватъ монархиитѣ другаде. Може отъ диогеновска, може отъ философска точка зрение да се мисли за излишно, но общественото мнение, като е съзнало нуждата и понятието за такива учреждения, ни налага да теглимъ последствията на това положение, което ние сме приели.

Ограничавамъ се сега по тоя въпросъ и дохождамъ до въпроса, твърде принципиално поставенъ отъ уважаемия колега го-

сподинъ Такевъ — до въпроса за назначението на Цивилната листа. И азъ се присъединявамъ къмъ мнението на тия господа, които не дадоха това тълкувание на думитѣ Liste civile, каквото тълкувание господинъ Такевъ имъ даде. И азъ мисля, че нашиятъ уважемъ колега г-нъ Марковъ е по-правъ въ това отношение Какво казва Thonissen въ своя коментаръ? Той казва, че цивилната листа се дава на Държавния глава за запазване Splendeur de sa couronne — блѣсъка на своята корона. Дава се, следователно, и по нашата конституция цивилна листа за издържане на княза и на двора му. Друго тълкувание, господа представители, това понятие не може да има, освенъ че тия разноски, които сѫ потрѣбни, се даватъ за личнитѣ потрѣби на княза и неговото семейство до толкова, доколкото неговото семейство, на основание Конституцията, не се радва на особени привилегии: дава се за издържане на личността, за личнитѣ потрѣби, за блѣсъка на короната. Значи отъ нея трѣбва да се издържатъ всичкитѣ членове на княжеското семейство, доколкото принадлежатъ къмъ българската княжеска фамилия; отъ нея трѣбва да се поддържатъ и всички други членове, — чиновници на двора, които принадлежатъ къмъ тоя splendeur de la couronne; трѣбва да се поддържатъ всички ония дворцови чиновници, на които ролята не е друго нищо, освенъ да се занимаватъ съ издържането на тоя дворъ, отъ една страна, и съ церемониалитѣ на сѫщия дворъ отъ друга страна. Тая е цельта за която сѫществува цивилната листа. А щомъ всѣкѫде веднажъ е прието на държавния глава, и днесъ само на държавния глава, но въ други мѣста даже е допуснато щото и известни чиновници да се радватъ съ правото на помѣщение — и квартирно право, то всѣкѫде логическото последствие е, че тоя, който дава квартирата, той е задълженъ и да я издържа; той е задълженъ да дава и освѣтление и отопление. Тая е причината, по която се отпущатъ държавни суми, за издържане на дворци, за мобилировка и други принадлежности. Азъ тъй разбирамъ. Разбирамъ, прочее, цивилната листа, като възнаграждение за личнитѣ потрѣби на княжеското семейство, за поддържане на тоя персоналъ, който е свързанъ съ личнитѣ служби на княжеското семейство, и който е свързанъ съ церемониала, доколкото тоя церемониалъ произхожда отъ положението на държавния глава, като князъ или краль на известна държава.

Каза се, господа представители, че други суми, освенъ цивилната листа не сѫ нуждни. На това има да отговоря, че вънъ

отъ съображението, което се представи, за че всѣкога тия суми сѫ фигурирали въ нашия бюджетъ, — това, което съставлява единъ законъ за насъ и тѣхното последователно и непрекѫснато вписване въ бюджета съставлява едно придобито обичайно право; вънъ отъ това съображение, казвамъ, азъ ще кажа и друго едно съображение и то е, господа представители, съображението, че тия пѫтни и дневни разноски — въ връзка съ това ще отговоря и на другъ единъ въпросъ, който се зададе отъ господина Дограмаджиева — иматъ толкова значение и се отнасятъ до толкова, доколкото князътъ се намира въ неговата територия или се намира въ движение въ границитѣ на българското княжество, и доколкото той вънъ отъ обязаноститѣ, като държавенъ глава има съприкосновение съ населението, има съприкосновение съ учрежденията, като изключимъ министритѣ, които съприкосновения влѣкатъ следъ себе си и известни разноски — тия разноски трѣбва да се възнаградятъ по сѫщия начинъ, по сѫщата аналогия както премѣстването или командирването на известенъ чиновникъ влѣче следъ себе си и допълнителни разноски. Не казмамъ, че за държавния глава трѣбва да се предвиждатъ дневни. Казвамъ, обаче, че ако вследствие на положението му като държавенъ глава нему е възложена работа или е възложена такава работа на органи, които сѫ дворцови чиновници, то за това трѣбва да се заплащатъ и за това именно се предвиждатъ тия канцеларски и за пѫтешествия разноски. Щомъ обаче, той излезе вънъ отъ границитѣ на държавата съ държавни цели — защото единъ държавенъ глава може да пѫтува като частно лице, и това негово пѫтуване не интересува държавата — и когато той пѫтува, като държавенъ глава, за да изпълни една известна функция — ще цитирамъ пѫтуването на князъ Александъръ въ Цариградъ, ще цитирамъ пѫтуването на сѫщия въ Петербургъ и при други дворове — въ това качество, азъ мисля, държавата е длъжна да отпуща тия разноски, защото предвиденитѣ въ бюджета пѫтешествия, не сѫ освенъ пѫтешествия за вѫтре въ границитѣ на княжеството. (Живи одобрения).

Отъ друга страна, господа представители, при тия критики, които се сипятъ върху държавния глава по непонятенъ за мене начинъ, нека бѫдемъ справедливи да погледнемъ на това, което той върши съ тия срѣдства, които му се отпущатъ. Ако той не допуща тия реклами, които сѫществуватъ въ нашитѣ нрави; ако той не се ползува отъ тия реклами, които употрѣбява часть отъ срѣдствата за работи, които у насъ сѫ станали обичай — защото

знаете, че когато единъ човѣкъ пожертвува 10 до 20 лева за нѣщо, пишатъ се благодарствени адреси, че неговото име ще се запише съ златни букви въ скрижалитѣ на българската история и че ще се цитира за образецъ на патриотизъмъ и пр. и пр. — ако не се ползува отъ тия срѣдства, казвамъ, то не по-малко е вѣрно, че голѣма часть отъ тия срѣдства, които се отпущатъ, отпущатъ се за цели, които оставатъ въ полза на страната. Преди всичко, господа народни представители, Н. Ц. В. поддържа не по-малко отъ 50 души степендианти въ странство. Не считамъ другитѣ благодеяния, за които по едно време хората се подиграваха. Нека безпристрастно да погледнемъ пожертвуванията, които Н. Ц. В. прави на бедни; да погледнемъ на пожертвуванията, които той прави за черкви, които прави за други благотворителни цели и вие, господа представители, съ пълно безпристрастие ще сте принудени да признаете, че действително щедро, че действително царски се разполага и харчи тая цивилна листа, която се отпуща отъ народното представителство (продължителни ржкоплѣскания).

Каза се — и това го считамъ за длъжность на лоялность да спомена — по поводъ на други разисквания, една забележка за нѣкои негови хора. Каза се за разни Бурбулоновци, които харчили отпустнатитѣ по Министерството на общ. сгради суми. Уважаемиятъ мой колега отъ Общ. сгради не взе думата, но азъ считамъ за длъжность да обява, че сумитѣ, които се харчатъ отъ държавата за държавни цели, се контролиратъ и харчатъ отъ държавни чиновници и тия чиновници, за които се намекна, нѣматъ никаква намѣса въ употрѣблението и разпорежданията на тия суми. Азъ считамъ за длъжность, да спомена, господа представители, — понеже ние сме малко недовѣрчиви къмъ чужденцитѣ — че тия двама чужденци, единственитѣ, които Н. Ц. В. има при себе си — азъ ще спомена за ромънския дворъ, гдето даже и последнитѣ лакеи не сѫ ромъни — тия двама чужденци казвамъ, които имаме тукъ, сѫ французи и сѫ хора, които, ако ги познавате, не може да имате освенъ пълно уважение, както за тѣхната честность, тъй и преданостьта, която иматъ къмъ Н. Ц. В. и къмъ неговото семейство. Следователно, азъ мисля и наклоненъ съмъ да вѣрвамъ, че почитаемиятъ нашъ събратъ, може би, безъ да обърне сериозно внимание е пропусналъ тия думи. Убеденъ съмъ, че ако той би ималъ случай да познава тия господа, той ще се съгласи напълно съ мене, че тѣ заслужаватъ почитанията на всѣки честенъ човѣкъ, че тѣ сѫ джентлемени въ пълния сми-

сълъ на думата и ние нѣма освенъ да се радваме, че такива хора се намиратъ на служба въ нашия дворецъ.

Тия сѫ бележкитѣ, господа представители, които имахъ да направя по поводъ разискванията по тоя параграфъ. Азъ ще ви моля да приемете тоя параграфъ тъй както е представенъ, и ще свърша съ надежда, че тия въпроси, за критикитѣ на държавния глава, сѫ едни отъ тия въпроси, които въ време на кипежа сѫ били повдигнати, но следъ като мина кипежа, тѣ трѣбва да се хвърлятъ къмъ архивитѣ на тия въпроси, които сѫ свършени. Азъ се надѣя, прочее, че за напредъ нѣма да имаме дебати за държавния глава, че въ нашия печатъ ще се забрави името на нашия държавенъ глава, ще се забрави, когато се говори лошо, а ще остане да се поменува за него само тогазъ, когато има да се говори за нѣщо полезно, за извършването на което той е далъ инициатива, и когато има да се говори за чувствата, които въодушевляватъ българския народъ спрямо държавния глава (бурни и продължителни ржкоплѣскания).

Събранието приема параграфа.

34. Поборници и опълченци

15 декемврий 1895 г. VIII. О. Н. С., II. р. с., кн. II., стр. 590

На дневенъ редъ е законопроекта за подобрение положението на поборницитѣ и опълченцитѣ. Чл. 2 отъ проекта дава следното опредѣление на понятието поборникъ: „Поборникъ е всѣки, който е взелъ доброволно участие съ орѫжие въ рѫка въ политически движения, които сѫ имали за цель освобождението на България или пъкъ е лежалъ въ затворъ и заточение преди освобождението, поради осѫждане по обвинение въ политическо престѫпление отъ такъвъ сѫщо характеръ, до преминаването на рускитѣ войски отъ самъ р. Дунавъ (11 юний 1877 година)“. При разискванията се изтъкватъ злоупотрѣбления въ миналото съ „поборничеството“, вследствие на което д-ръ К. Стоиловъ дава следното тълкуване на разглеждания членъ:

Господа представители,

Бележката, която се направи отъ единъ отъ преждеговорившитѣ господа за еластичностьта на думата поборникъ, е твърде основателна, и азъ мисля, че една отъ задачитѣ на тоя законъ е да тури известна и опредѣлена граница на понятието поборникъ,

да стане технически терминъ въ тоя законъ, за да не може да се злоупотрѣбява съ това име, защото, действително, много лесно е да се снабди човѣкъ съ свидетелства за поборничество. И действително, малко широко гледатъ на заслугитѣ и на поборничеството. Менъ ми се чини, господа представители, че като се прави единъ законъ, споредъ който българската държава ще възнаграждава тия, които се смѣтатъ за поборници, не се възнаграждава страданието за отечеството — защото, ако се възнаграждава самото страдание, то цѣлия народъ е страдалъ — а се възнаграждава положителното действие за освобождаване на отечеството. Възнаграждаватъ се и известни конкретни действия, извършени въ турско време и насочени за добиване по единъ насилственъ начинъ освобождението на нашето отечество. За това и законътъ казва, че на първо мѣсто, се възнаграждаватъ тия, които сѫ взели оръжие въ ръка и сѫ възстанали противъ установената власть. То е едно известно и опредѣлено действие, действие предвидено въ тогавашния и сегашния наказателени закони.

Втората група поборници, които се възнаграждаватъ, сѫ тия, които за известни свои действия, но пакъ конкретни действия, сѫ били дадени подъ сѫдъ, сѫ били осѫдени на затворъ или заточение. Значи, ако приемемъ тълкуването въ тая смисълъ, както е опредѣлено и въ закона, ние ще направимъ нѣщо, което да отговаря и на спреведливостьта и на нуждата. Не попадатъ подъ поборничество, както казахъ, нито всички, които сѫ страдали — защото тогава ще трѣбва да се върже пенсия на цѣлия български народъ — не попада и втора една категория, къмъ която сме били много щедри въ известни времена; не попадатъ подъ това понятие и тая категория хора, които сѫ пострадали не вследствие на известни конкретни действия, но сѫ пострадали вследствие на това, че сѫ попаднали подъ колелото на историята. Всѣко едно движение, всѣко едно държавно промѣнение предизвиква известни действия, отъ които едни ако теглятъ полза, други, обаче страдатъ. Както прорѣзването на улицитѣ въ единъ градъ повдигатъ цената на известни мѣста, а принася вреда на други, тъй сѫщо е и съ тия исторически преобразования. И тия хора, които сѫ пострадали вследствие на тия произшествия, вследствие на тия промѣнения, тѣ не попадатъ подъ понятието на поборничеството. За това, азъ мисля, че е достатъчно да се приеме опредѣлението, както е предвидено. Ако вънъ отъ лицата, които сѫ взели активно участие има и други заслужили, кои-

то сѫ опропастили цѣлото си състояние и това нѣщо е всеизвестно, вратата на Народното събрание не сѫ затворени; такива лица ще се отнасатъ до него и всѣки пѫть могатъ да бѫдатъ сигурни, че ще бѫдатъ щедро възнаградени за заслугитѣ си.

Третото условие на понятието поборникъ е, че то се свършва съ датата 11 юний 1877 г., т. е. съ преминаването на рускитѣ войски презъ Дунава, или 12 априлъ — деня на обявяването на войната. Веднажъ се обяви освободителната война, всѣки българинъ е билъ длъженъ да бѫде поборникъ и да помогне за освобождението на отечеството. Който е влизалъ въ редоветѣ на опълчението, разбира се, той е помогналъ повече, за това именно щомъ се приеме тая дефиниция на понятието поборникъ, азъ мисля, че тия опасения, които се изказаха, и които сѫ твърде основателни, ще изчезнатъ.

Следниятъ чл. 3 гласи: „Опълченецъ е тоя, който презъ освободителната руско-турска война (1877—1878 г.), е взелъ действително участие по военнитѣ действия на първото българско опълчение". По този членъ д-ръ К. Стоиловъ дава следнитѣ пояснения:

Азъ мисля, господа представители, че тоя въпросъ се доста обясни. Отъ разискванията, които станаха, дойдохъ до заключение, че най-добре ще бѫде да се приеме редакцията, тъй както е въ законопроекта. И причината за това нѣщо е следната. Както ви е известно, дружинитѣ, които преминаха Дунава и които се сражаваха, бѣха 6. После въ Търново се сформироваха още 6 други дружини. Цельта на формирането на вторитѣ 6 дружини бѣше, да бѫдатъ като пръвъ наборъ отъ една страна, и второ, и главно, да служатъ като кадъръ на българската земска войска. Тъй щото като общо правило може да се каже, че тѣ не се употрѣбиха въ военнитѣ действия, но много отъ опълченцитѣ отъ тия дружини се употрѣбиха да попълнятъ другитѣ 6 дружини. Тъй щото и въ останалитѣ 6 дружини е имало много лица, които сѫ взели участие въ военнитѣ действия.

Отъ друга страна, забележката, която направи господинъ Добриновичъ, ако е вѣрна, ще важи повече въ полза на аргументацията на комисията. Ако, действително, рускитѣ военни власти дадоха на опълченцитѣ отъ последнитѣ 6 дружини тъмно-бронзовъ медалъ — то тѣ не сѫ ги считали за комбатанти; защото въ освободителната война се даде на всички прямо или косвено участвуващи свѣтло-бронзовъ медалъ, на участвуващитѣ въ отбраната на Шипка — сребъренъ медалъ, а на всички други некомбатанти —

даде се бронзовъ медалъ. Следователно, ако вторитѣ 6 дружини сѫ получили бронзовъ медалъ, то е доказателство, че руското началство не ги е считало за участвуващи въ военнитѣ действия. Фактъ е, обаче, че мнозина отъ тѣхъ сѫ взели участие въ военнитѣ действия. За това, нека приемемъ редакцията на тоя членъ, както стои тукъ, че опълченецъ е тоя, който презъ освободителната руско-турска война презъ 1877—1878 г. е взелъ действително участие въ военнитѣ действия на първото българско опълчение. Значи, щомъ е билъ въ една часть, която е играла една голѣма или малка роля въ военнитѣ операции, тоя човѣкъ е опълченецъ и трѣбва да попада подъ категорията на опълченцитѣ. Може тоя човѣкъ самъ да не е отправилъ нито единъ изстрелъ, -- но достатъчно е че частьта, къмъ която се е числилъ, е участвувала въ военнитѣ действия за освобождението. Това се потвърждава и отъ чл. 20, гдето на такива се изискватъ свидетелства отъ дружината или отъ отряда. Щомъ той е билъ въ една дружина или въ отрядъ, които сѫ взели участие въ военнитѣ действия, азъ мисля, че трѣбва да се признае за опълченецъ. Заради това ходатайствувамъ да се приеме редакцията тъй както е предложена въ законопрокта (Гласове прието, изчерпанъ е въпросътъ).

Събранието приема чл. чл. 2 и 3 както сѫ въ законопроекта.

35. Конфискация на печатни произведения

10 януарий 1896 г. Дневн. VIII. О. Н. С. II. р. с., кн. III., стр. 67.

При второто четене на Наказателния законъ, комисията предлага къмъ сегашния членъ 137 една нова алинея, съгласно която печатнитѣ произведения, ликове и картички, чрезъ които сѫ извършени известни престѫпления, се конфискуватъ. Повечето отъ ораторитѣ се изказватъ противъ алинеята. Д-ръ К. Стоиловъ сѫщо така се противопоставя.

Господа представители,

При разискването на всѣки параграфъ отъ тоя законопроектъ трѣбва да се поставятъ два въпроса. Първиятъ е принципиаленъ и юридически въпросъ, да се види отъ точка зрение на принципитѣ и на науката, какъ стои едно мѣроприятие. Но това не е доста-

тъчно, защото не сме събрани да правимъ учебници и да учимъ хората. Ние вършимъ практически работи. Вторията въпросъ е въпросъ на криминалната практика: каква цель се гони, какви резултати могатъ да излѣзатъ отъ единъ параграфъ въ известенъ законопроектъ. Въ разискванията на това нововъведение, въ комисията и дветѣ точки зрение сж погледнати. Предложиха се мнения, които базиратъ на теорията; представи се и заключение, което се основава на криминалната практика. Що се касае до теоретическитѣ съображения на принципитѣ, азъ мисля, че почитаемитѣ оратори не бѣха до тамъ точни въ тѣхното абсолютно твърдение. Не се въвежда съ тоя параграфъ, господа представители, конфискацията въ нашия законъ. Защото между арсенала на наказанията предвидени въ закона, конфискацията, специалната конфискация на известни предмети, е предвидена. Това е предвидено въ чл. 38 отъ печатания законопроектъ. Следователно, въпросътъ принципиално е предвиденъ и разрешенъ въ положителенъ смисълъ, и е разрешенъ не само на основание на данни, но е разрешенъ на основание на това, което сжществува въ всичкитѣ законодателства. Вземете чл. 40 и 41 отъ германския наказателенъ законъ и ще видите тоя параграфъ. Вземете чл. 62 отъ унгарския наказателенъ законъ, вземете чл. 33 отъ холандския и тамъ ще го видите. Има го и въ Отоманския наказателенъ законъ. Ще го намѣрите въ всички законодателства, защото е трѣбвание на науката. Другъ е въпросътъ отъ точка зрение на практическата цель — или да употрѣбя една фраза, която и другъ пжть съмъ употрѣбявалъ — другъ е въпросътъ, дали лѣкарството не е посилно отъ болестьта. Тукъ съмъ напълно съгласенъ съ тия оратори, които говориха противъ това нѣщо. Азъ действително мисля, че ако се въведе тоя членъ, при всичкия безподобенъ развратъ на нашия печатъ — развратъ, който произтича отъ развратa на нашитѣ политически нрави; развратъ, който произтича отъ лошитѣ примѣри, които се даватъ отъ тия, които би трѣбвало само добри примѣри да даватъ на своитѣ последователи — при всичкото това положение, азъ мисля, че ако се приеме тоя членъ, както го предлага комисията, не ще се добие полза, а ще се отворятъ врата на злоупотрѣбления, за които може всички да се разкайваме. Като ми казаха въ комисията, единствената цель, когато пръвъ пжть се явихъ — господинъ Иванчовъ може да потвърди това — тогава азъ се учудихъ и остана да размисля. Заключението, до което дойдохъ е това, че ние нѣма да достигнемъ отъ крими-

нално юридическа точка зрение до тия резултати, които очакваме, а може да достигнемъ до разултати противоположни. Може да създадемъ прецеденти, които не сѫ нито желателни, нито благоприятни за намаление развратa въ нашето отечество. Затуй, което има да кажа по тоя въпросъ, то е, да моля комисията да оттегли своитѣ предложения и да заминемъ по-нататъкъ. (Шумни и продължителни ржкоплѣскания отъ всички страни). Азъ мисля, че съ тоя законъ ще спечелимъ, нѣма да загубимъ. Азъ ще кажа това, което се каза, когато се разискваше бюджета по Министерството на правосѫдието, нека нашето самообразование и деятелность бѫдатъ най-голѣма гаранция за запазване тия блага, които искаме да се запазятъ съ такова предложение, каквато е това на комисията. (Одобрителни изявления).

Докладчикътъ, отъ името на комисията, оттегля направеното предложение.

36. Това, което закона гони, то е да се запази обществения редъ

11 януарий 1886 г. Дневн. VIII О. Н. С., II р. с., кн. III., стр. 96.

При разглеждането на сегашния членъ 174 отъ Наказателния законъ, *) народниятъ представитель д-ръ Вачовъ, като намира, че членътъ е неясенъ, обяснява съ примѣри своето схващане по приложението му. Следъ него д-ръ К. Стоиловъ взима думата.

Господа представители,

За да не губимъ повече време, азъ взехъ думата да констатирамъ, че тоя членъ има това значение, което му даде почтениятъ господинъ, преждеговорившия. Подъ думата „престѫпление", както казахъ и вчера, трѣбва да се разбира тоя терминъ, който е приетъ и отъ нашитѣ закони. Следователно, престѫпки и престѫпления не сѫществуватъ въ юридическия свѣтъ, докато нѣма присѫда, влѣзла въ законна сила. Значи, трѣбва да има присѫда, трѣбва тая

*) Чл. 174 гласи: „Който по изложения въ чл. 172 начинъ хвали или оправдава престѫпление или тогова, който и загдѣто е извършилъ това престѫпление, наказва се съ тъмниченъ затворъ отъ единъ месецъ до една година и съ глоба отъ 50 до 5,000 лева."

присѫда да е влѣзла въ законна сила, и само тогава може да има убийци, крадци и злоупотрѣбители. Защото, общоприето правило е, въ углавната наука, че всѣки е невиненъ, докато не се докаже виновността, докато не се докаже сѫществуването на престѫпление. Тоя членъ трѣбва да се разбира всѣкога заради такива факти, които въ юридическия свѣтъ сѫ установени съ присѫда влѣзла въ законна сила.

Азъ съмъ напълно съгласенъ съ по-нататъшнитѣ обяснения, които се дадоха отъ преждеговорившия. Това, което законътъ гони, то е да се запази обществения редъ. Въ интереса на обществения редъ е да не ставатъ престѫпления; а за да не ставатъ престѫпления, трѣбва да се възпита и общественото мнение до такава степень, щото, това което законътъ счита за престѫпление, да го считатъ за такива и хората възпитани въ нашата срѣда, въ нашата държава. Ако се позволи да се хвалятъ престѫпленията общественията редъ се нарушава. Ако позволите да се пише, ако позволите да се проповѣдва, да се плетятъ вѣнцехваления и въ полза на убийствата, бѫдете увѣрени, че съ време тия проповѣди ще смутятъ обществения редъ, защото ще се яватъ много убийци. Тъй щото, цельта, която гони законътъ е, да не се хвалятъ престѫпленията, т. е. тия деяния, които по тоя законъ или по всички закони се наказватъ. Една безнравствена работа, една работа, като тая, за която се предвижда въ закона наказание, не трѣбва да се хвали. Въобще престѫпленията не трѣбва да се хвалятъ, а така сѫщо не трѣбва да се хвалятъ и тия лица, за които една присѫда е признала, че сѫ извършили деяния, наказуеми отъ закона.

Що се касае до думата „оправдава", трѣбва да кажа нѣколко думи, защото напълно съзнавамъ, че тая дума е еластична. Азъ намирамъ, че подъ тоя членъ никога не може да подпадне критиката, научната критика на престѫпленията. Азъ не мисля, че по чл. 160 ще може да се накаже онзи, който въ единъ вестникъ или едно списание, като се основава на науката, като се основава на опита, иска да докаже и да убеди общественото мнение, че известно нѣщо не трѣбва да фигурира въ нашия Наказателенъ законъ. Азъ разбирамъ, че тоя критикъ на научната теория на престѫпленията не върши престѫплението предвидено въ чл. 160. Азъ отивамъ една крачка по-нататъкъ и казвамъ, че тоя, който вземе сѫдебно решение, излѣзло отъ касацията, и вдъхновенъ отъ свещения пламъкъ на науката, вдъхновенъ отъ желание да услужи на своитѣ граждани, го прокритикува, прокритикува неговитѣ моти-

ви, най-сетне влиза въ съвѣстьта на сѫдиитѣ, анализира доводитѣ имъ за основателностьта, за доказателственостьта на свидетелскитѣ показания, тоя човѣкъ не върши престѫпление по тоя членъ, защото критикува научно, а научната критика е допустима. Права и друга още една крачка и казвамъ, че думата „оправдава" се отнася къмъ престѫпления, или тъй да кажа, отнася се къмъ деяния, които нарушаватъ обществения редъ. Не се отнася, обаче, напълно и къмъ дееца въ пълния смисълъ на думата. Азъ разбирамъ, че единъ писатель, единъ авторъ на една статия въ юридическо списание, или редакторъ на сѫдебна хроника на единъ вестникъ, може да вземе единъ фактъ отъ едно убийство и може да анализира психологически мотива на това убийство; може да покаже, че тоя човѣкъ е израсналъ въ известна срѣда, възпитанъ е при известни условия, неговата воля е била принудена отъ обстоятелствата, въ които е расълъ, и да докаже, че този човѣкъ, който е извършилъ убийството при дадени условия, не е могълъ другояче да постѫпи, освенъ да направи това престѫпление. По обикновенъ терминъ, това може да се нарече оправдаване, обаче, азъ мисля, че такова едно научно оправдаване, такава една психологическа критика на вѫтрешния миръ на виновника, не подпада подъ наказанието, предвидено въ чл. 160. Тия сѫ, господа представители, обясненията, които мога да дамъ по мотивитѣ, които лежатъ въ основата на чл. 160. Азъ заключавамъ, като казвамъ, че тоя членъ осѫжда хваленето и оправдаването на престѫпления, предвидени въ тоя законъ; осѫжда хвалене и оправдаване тогова, който е извършилъ и защото е извършилъ известно престѫпление. Всички други случаи не подпадатъ въ тая категория. Подиръ тия обяснения, азъ мисля, че може да се приеме члена, както е въ законопроекта.

При по-нататъшнитѣ разисквания се изказва мнение за стхвърлянето на члена предвидъ опасността да бѫде широко тълкуванъ и вследствие на това всѣка свободна критика — задушена. По този поводъ д-ръ К. Стоиловъ взима повторно думата:

Господа народни представители,

Считамъ за нуждно да дамъ още нѣкои обяснения, при всичко, че това, което по-рано казахъ, ако отъ почитаемитѣ преждеговорившиѝ бѣше се взело въ внимание, каквото заслушаваше, нѣмаше да станатъ повече дебати. Защото всичко това, което се

говори, азъ го изложихъ въ моитѣ обяснения. Преди да допълня тия мои обяснения, считамъ за нуждно да спомена единъ исторически фактъ относително тоя членъ. Не е вѣрно, господа представители, че тоя членъ е далъ поводъ за оттеглянето на закона. Действително, при тоя членъ, азъ решихъ да оттегля моя законъ; но ако прочетете протоколитѣ на Народното събрание отъ 1888 година, вие ще видите отъ моитѣ обяснения, че това бѣше, тъй да кажа, последното звено на единъ редъ отъ обстоятелства, които ме докараха до убеждението, че не бѣ дошло време да се прокара тоя законъ. Азъ се възползувахъ отъ тоя членъ, който не е никакъ сѫществен, който можеше да се отхвърли и закона нѣмаше въ нищо да пострада. Възползувахъ се, казвамъ, отъ тоя случай да оттегля закона, защото намѣрихъ други обстоятелства, които ми налагаха за длъжность да направя това нѣщо. Тъй щото, тоя членъ нѣмаше толкозъ голѣмо значение и нѣмаше нищо общо съ оттеглянето на закона. Сѫществува нѣкѫде, можеше да сѫществува и у насъ. Като казвамъ това, че сѫществува нѣкѫде, нека не се сърди почитаемиятъ депутатъ господинъ Нейчевъ, защото, както и по-напредъ казахъ, углавнитѣ закóни се създаватъ за народи отъ известна култура, а и ние сме часть отъ тази култура, която има сѫщитѣ закони.

Нѣколко думи ще кажа по съдържанието на члена.

Азъ мисля, че ако господинъ Дограмаджиевъ бѣше се ограничилъ съ едната дума, която каза въ началото на речьта си, може би не щѣха да ставатъ повече дебати и щѣше да се свърши. Думата „изобщо“ изразява мисъльта на тоя членъ. Тоя членъ наказва тоя, който „изобщо“ оправдава или хвали престѫпленията. Който оправдава или хвали убийството или кражбата и казва, че то е добро нѣщо, той се наказва по тоя членъ. Всички други работи, които се казаха, ако се бѣше обърнало по-голѣмо внимание на това, което казахъ, нѣмаше нужда да се повтарятъ и да става повече говорене и повече разяснения. Казахъ и по-напредъ, че следъ като излѣзе законна присѫда, никой не може да ме ограничи да правя научна критика, защото нѣма да направя престѫпление. Ако взема да анализирамъ свидетелскитѣ показания и кажа: вашата присѫда се основава на показание на Ивана Стояновъ, обаче тоя Иванъ Стояновъ два пѫти е сѫденъ и осѫжданъ за престѫпление, че той е нищо и никакъвъ човѣкъ, че той е платенъ за да свидетелствува, следователно, обвинението по вашата присѫда пада. Никой нѣма право да ме тегли подъ сѫдъ и ако отида да

кажа: вие наричате Ивана убиецъ, лъжецъ, крадецъ, но той не е такъвъ, а е защитилъ честьта на жена си, на децата си, защитилъ е неприкосновеността на имота си. За тия работи не подпадамъ подъ наказанието предвидено въ тоя членъ. Ще попадна, обаче, ако, следъ като признавамъ, че Иванъ е убиецъ, кажа: да живѣе Иванъ! Да живѣятъ такива хора! Нашето общество ще се поправи, ако имаме съ десетки и хиляди такива хора — тогазъ ще бѫда наказанъ по тоя членъ.

Подиръ тия обяснения, мисля, че и най-скептичнитѣ ще се убедятъ върху значението на тоя членъ и че ще се приеме.

Членътъ се приема както е въ проекта. Днесъ съответният чл. 174 отъ Наказател. законъ има сѫщото съдържание.

37. Щомъ имаме българска държава и правителство, азъ не допущамъ да се ржководятъ българскитѣ работи отъ хора, които сѫ вънъ отъ правителството и представителството

11 януарий 1896 г. Дневн. VIII О. Н. С. II р. с., кн. III., стр. 106.

Разглежда се чл. 179 отъ Наказателния законъ, по който се наказва образуването и въоржжаването на чети. Народнитѣ представители Хр. Дограмаджиевъ, д-ръ Вачевъ и Ст. Михайловски се изказватъ противъ приемането му, като смѣтатъ, че той се отнася сѫщо и до чети, които се съставятъ съ патриотична цель и съ преследването на които ще се прѣчи на дѣлото за освобождението на Македония. Отхвърляйки тѣзи съображения, народният представитель Мих. Такевъ е противъ члена, защото приеманието му ще бѫде единъ плеоназъмъ въ закона, при сѫществуването на сегашнитѣ чл. чл. 178 и 179 отъ Наказателния законъ. Въ защита на проекта д-ръ К. Стоиловъ произнася следната речь:

Господа представители,

Мене ми се пада малко трудно да обяснявамъ работи, които поне на юристи, поне на тия, които сѫ учили правото, не трѣбваше да обяснявамъ. Търси се нѣкакъвъ политически смисълъ въ тоя членъ, търси се нѣкакъвъ патриотизъмъ и погребване на народнитѣ идеали. Ние, господа представители, правимъ наказателенъ законъ, и когато решаваме за единъ членъ, трѣбва да ви димъ какво съдържа той. Азъ казвамъ, че никакви патриотически

или антипатриотически цели нѣма въ тоя членъ. Той е единъ отъ 500-тѣхъ члена на законопроекта и е единъ като тѣхъ. Че никакви патриотически или антипатриотически цели не се гонятъ съ тоя членъ, ще видите отъ това, че той фигурираше буквално въ законопроекта отъ 1888 година. Следователно, щомъ въ 1888 година не можеше да се предвиди, че въ 1895 година ще се съставятъ чети, или че ще скимне на нѣкои патриоти да освобождаватъ Македония, то сега не можемъ да се обвиняваме, че нарочно сме турили тоя членъ, съ цель да попрѣчимъ на нѣкакви си народни идеали. Тоя членъ бѣше внесенъ още тогава, когато никаква дума за освобождението на Македония и за чети не се слушаше. Но каза се, че тоя членъ билъ ненуженъ. Почитаемиятъ пещерски народенъ представитель господинъ Такевъ ви каза, че тоя членъ билъ плеоназъмъ. Нѣма, освенъ да му отдамъ справедливость за неговия възгледъ къмъ закона, но не съмъ съгласенъ, че членътъ е излишенъ. Основанията на почтения пещерски представитель, господина Такева сѫ тия, че чл. 164, както и чл. 100 отъ тоя законъ отговаряли на нормата, която се санкционира съ чл. 165. Това не е вѣрно. Чл. 164 се стреми да накаже тия, които съставляватъ чети съ цель да вършатъ нападения противъ личната и имотната сигурность на гражданитѣ. Вие ще се съгласите, че по нашитѣ понятия имотътъ и личностьта сѫ едни отъ основитѣ на нашата държава. Тѣ сѫ едни отъ благата, които трѣбва да се защищаватъ отъ Наказателния законъ. Но тѣ не сѫ единственитѣ; има и други блага, които трѣбва да се защищаватъ отъ държавата и опитътъ за или нарушението имъ се наказва, следователно, чл. 164 предвижда само такава една чета. А чл. 165 се отнася въобще до съставяне на чети съ престѫпни цели; защото, нѣма съмнение, по силата на чл. 40 отъ тоя законопроектъ, престѫпление се счита само умишлено и съзнателно извършеното деяние, ако не следва противното отъ съдържанието на закона. Не отговаря на това нѣщо и чл. 100. Значи вѫтрешната безопасность не е обезпечена съ чл. 164, защото може да се съставятъ чети, които да нѣматъ за изключителна цель нарушението на имотната и личната безопасность. Чл. 100 предвижда съзнателно и умишлено действие и влизане въ сношения съ неприятеля, който е обявилъ или обявява война, за да се извърши предателство. Следователно, съ чл. 100 не се обезпечава държавата. Обезпечава се отъ тия предатели, които влизатъ въ сношения съ единъ неприятель и го придумватъ да обяви война на нашата държава. Предполага се съгласие, споразумя-

ване между двѣтѣ договорящи страни. Не се предвижда, обаче, случая, гдето по невнимание или по другъ начинъ, безъ да се влиза въ сношение съ неприятеля, може би и въпрѣки волята на неприятеля, може да се тури въ опасность външната сигурность на държавата.

Спомена се още отъ нѣкои оратори, че въ отдѣла за грабежъ се предвижда това нѣщо. Такова нѣщо нѣма, господа представители; защото ако погледнете на чл. 310 и следващитѣ членове, не се предвижда въ тѣхъ наказание за съставянето на разбойнически чети. Прочетете чл. 165 и ще видите, че тамъ е предвидено наказание за такива чети, които противъ закона и безъ разрешението на властитѣ се съставляватъ, въоржжаватъ, приготовляватъ и пр. Пита се сега: справедливо ли е това нѣщо? Похвално ли е или не е похвално? Добро ли е или зло? Безспорно е, господа представители, и ако сѫдимъ хладнокръвно върху тия работи, всѣки единъ ще признае, че е едно нарушение на порядъка, когато се явятъ хора, които не отиватъ на ловъ или на гуляй, а злоумишлено и съзнателно сѫ съставили чети за да вършатъ престѫпление. Нѣма съмнение, че всѣки ще каже, че това нѣщо е осѫдително, а щомъ е такова, трѣбва да има и наказание.

Господа представители, казаха нѣкои оратори, че тоя членъ е чисто българско произведение, че това нѣщо е измислено отъ съставителитѣ на закона. Азъ мисля, господа представители, когато човѣкъ се наема предъ едно Народно събрание тъй категорически да твърди тия работи, трѣбва по-напредъ да ги изучи. Казаха, че нито въ Германския, нито въ Унгарския наказателни закони сѫществувалъ такъвъ членъ. Това положително не е истина. Отворете Германския наказателенъ законъ и ще намѣрите, че чл. 127 буквално съдържа чл. 165, който е предвиденъ въ нашия законопроектъ. Отворете, господа представители, Унгарския наказателенъ законъ и въ него — въ чл. 161 — буквално ще намѣрите подобна статия. Отворете Нидерландския наказателенъ законъ и тамъ сѫщото ще намѣрите въ чл. 140. Съ цитирането на тия работи, господа представители, азъ оборвамъ аргументитѣ на почтения преждеговорившъ ораторъ, който искаше да представи тая статия като нарочно турена за ограничение правата на македонцитѣ. Нито въ Германия, нито въ Унгария, нито въ Нидерландия нѣматъ да освобождаватъ Македония, а виждате, че и тамъ тоя членъ въ наказателнитѣ закони го има. (Рѫкоплѣскания). Следователно, азъ ще ви моля, господа представители, преди да гласу-

вате тоя членъ, да погледнете хладнокръвно и обективно и като го обсѫдите безпристрастно, тогава да се произнесете. (Рѫкоплѣскания).

При всичко това, не искамъ да остана длъженъ и на патриотитѣ.

Каза се тукъ и за това, което се е вършило въ Ромъния. Каза се, че може би отечеството ще има нѣкога нужда отъ съставянето на такива чети. Азъ, господа представители, гледамъ другояче на задачата на българския народъ. Що се отнася до това, което е вършила емиграцията; що се касае до това, какви срѣдства е употрѣбявала едно време; що се касае до ролята на сръбското и ромънското правителства спрямо нашата емиграция, азъ казвамъ, че историята не е още узрѣла, за да се произнесе. Не обичамъ да се кланямъ на изтрити понятия. Не обичамъ да се кланямъ на такива идеали, че тъй е действувалъ Братияну и Ристичъ. . . (Рѫкоплѣскания). Догдето не излѣзе дипломатическата история на свѣтъ, за да видимъ какви сѫ били задачитѣ на тѣхната политика; догдето не знаемъ дали това не е било вършено за интереситѣ на тѣхната национална политика, и дали не е било полезно за тая политика, да се устройватъ такива походи, до тогава азъ нѣма да се произнася за ролята на тия държави, и за това, което е извършено спрямо насъ. Ще се произнеса само на основание на дипломатическата история. Когато, обаче, е въпросъ за българската политика, — не защото днесъ азъ представлявамъ българското правителство; азъ съмъ днесъ, утре може да бѫде другъ, а трети день още по-другъ — което и да е българско правителство сѫществува, за да рѫководи българския народъ въ пѫтя на неговитѣ исторически традиции, въ пѫтя на неговитѣ идеали. Забележете, господа представители, че това го говоря отъ дълбочината на сърдцето си, отъ дълбочината на убеждението си; защото отъ вмѣшателството на неотговорни фактори въ нашитѣ държавни работи случвали сѫ се много неприятни работи. Ако България се е излагала на опасности, знаете ли коя е първата причина за това? Първата причина е, че когато имахме едно министерство, което занимаваше нашитѣ мѣста тукъ; когато имахме едно народно представителство, което занимаваше Вашитѣ мѣста тамъ; когато тия два фактори бѣха единствено компетентнитѣ да сѫдятъ за положението на България, намѣриха се хора, вънъ отъ това правителство, вънъ отъ тая Камара и казаха: ние знаемъ по-добре отъ компетентнитѣ власти какво е добро за България, затова ние

трѣбва да махнемъ тоя князъ, за да влѣзне България въ редъ. Това е вмѣшателство на неотговорни фактори, това е вмѣшателство на „патриоти“ и то е причината за десетгодишнитѣ страдания на българския народъ. Нѣмаме ли довѣрие въ едно правителство, това го е казалъ господинъ Такевъ и другъ пѫть, нека го махнемъ отъ мѣстото и да го замѣстимъ съ друго, по-достойно и по-патриотическо. Но щомъ имаме българска държава и правителство, азъ не допущамъ да се рѫководятъ българскитѣ работи отъ хора, които сѫ вънъ отъ правителство и отъ представителството. Разбирамъ да се събератъ български патриоти, които милѣятъ за сѫдбата на нашата татковина, да предложатъ мѣрки, да кажатъ: това и това трѣбва да се направи и да оставятъ да го направятъ тия, които сѫ много по въ състояние — не искамъ да кажа за ласкателство — не, азъ казвамъ: които сѫ повече въ състояние просто по това, че тѣ иматъ повече данни на разположение. Нека оставятъ тѣмъ да направятъ това, което изискватъ интереситѣ на българския народъ. Нека не забравяме веднажъ за всѣкога, господа представители, че представителтъ на българската държава е народното представителство и българското правителство, както казва и Конституцията. И докато тия фактори въ нашия държавенъ и общественъ животъ иматъ за цель да рѫководятъ сѫдбинитѣ на нашата държава, тъй сѫщо тѣ иматъ и длъжности, тѣ сѫ и отговорни. Защото тѣ трѣбва да рѫководятъ политиката не само на българската държава, но и на български народъ, и да направятъ всичко, което интереситѣ на отечеството изискватъ. Тия, които сѫ вънъ, иматъ само една длъжность, и тя е сѫщата, която сѫ имали още въ стария Римъ всичкитѣ римски граждани, тѣ иматъ право да казватъ : caveant consules, нека внимаватъ консулитѣ, за да не пострада отечеството. Щомъ се туримъ на тоя пѫть, бѫдете увѣрени, че не само общитѣ работи ще вървятъ по-добре, но и нашитѣ идеали ще се постигнатъ по-лесно и по-скоро, отколкото, ако вървимъ по пѫтя, който сега нѣкои обичатъ да ни посочватъ. (Рѫкоплѣскания. Гласове: изчерпанъ е въпросътъ).

Членътъ се приема съгласно проекта, съ сѫщото съдържание, каквото днесъ има чл. 179 отъ Наказателния законъ.

38. Нѣмаме тайни по управлението

11 януарий 1896 г. Дневн. VIII. О. Н. С. II р. с., кн. III., стр. 173.

Съгласно чл. 442 отъ Наказателния законъ, наказватъ се чиновницитѣ, които издаватъ служебни тайни. По поводъ бележкитѣ направени отъ народния представитель Мих. Такевъ по този членъ при второто четене на закона, д-ръ К. Стоиловъ, произнася следната речь:

Господа представители,

Много съмъ благодаренъ на почтения пещерски представитель, господина Такева, че повдигна въпросъ по тоя членъ; защото, съ тия тъй наречени тайни, действително се върши или се е вършило отъ нѣкои хора една съвършено непростима експлоатация, и отъ друга страна тоже се е вършила такава експлоатация отъ тия, на които е било повѣрено пазенето на тайнитѣ. И тоя начинъ на експлоатиране за мене е непонятенъ. Заради това менъ ми е драго, че имамъ случай по тоя поводъ да обясня моитѣ възглядове върху тайната на държавнитѣ работи.

У насъ, въ България, ако вземете за правило, не съществува тайна. Това, наистина, е единъ недостатъкъ, защото и у насъ има работи, които трѣбва да се пазятъ въ тайна. Колкото и демократи да сме, колкото и да гледаме на управлението като на достояние и на най-последнитѣ и на най-малкитѣ граждани, все пакъ не може да се откаже, че въ това управление има работи, които принадлежатъ къмъ тайнитѣ на държавата. Както въ всѣко съсловие, въ всѣки занаятъ има известни работи, които се държатъ въ тайна, тъй и въ изкуството за управлението на една държава има работи, които съ тайни. Но у насъ това не съществува. Тайнитѣ у насъ не се пазятъ. Следователно, нашиятъ законодателъ не е погрѣшилъ, когато се е помъчилъ да обезпечи държавната тайна въ известни граници. Тъй щото членътъ или нормата, която се стреми да запази, да гарантира и санкционира държавнитѣ тайни, е съвършено правилна.

Сега нека погледнемъ на въпроса за тайната, какъ стои. Азъ намирамъ, господа представители, че въ една конституционна държава разпорежданията на властьта не могатъ да бъдатъ тайни. Ние сме органи въ една конституционна държава, най-свободна. Нашитѣ действия трѣбва да съ явни, да стоятъ предъ народа. Заради това азъ считамъ за нуждно — това е моята политика — щото въ моитѣ разпореждания най-малко да се ползувамъ съ ши-

фъра. Ако нѣкой е любопитенъ, може да сравни статистиката на шифрованитѣ депеши отъ когато сѫществува България и ще намѣри, че отъ когато ние сме поели управлението най-малко шифровани телеграми сме дали.

Казвалъ съмъ и пакъ казвамъ, че нѣмаме тайни по управлението. Но има едно нѣщо; има известни работи, на които трѣбва да се обърне внимание. Уважаемиятъ представитель господинъ Такевъ неотдавна изкара една депеша, съ която искаше да направи голѣмъ шумъ. Нѣмаше нужда, господинъ Такевъ, да прибѣгвате до косвени срѣдства, за да си доставите депешата. Елате при мене и азъ ще ви я дамъ. Но защо е дадена тази депеша тайно? — Защото, господа представители, ние отговаряме за сигурностьта на държавата. Има известни работи по криминалната полиция, които само тогава достигатъ резултата си, когато сѫ тайна. Съобщаватъ ми отъ Видинъ, че нѣколко пѫти известно лице, бившъ окрѫженъ управитель въ Видинъ—лице, на което известна партия е броила на една табла 5000 лева, за да изплати емеритурата си, 5—6 пѫти минавало въ Калафатъ. Известяватъ ми, че има нѣкои работи, на които се гледа съ подозрение, че тоя човѣкъ има намѣрения, които може би не сѫ добри. Какво нѣщо извънредно има въ това, господа представители, ако азъ, или кой да е другъ на моето мѣсто телеграфира на управителя и му каже: вижъ каква е тая работа. Ако телеграфирамъ открито, ще узнаятъ 99 души, ще узнае и той и ще прикрие следитѣ. Заради това, ние се ползувахме съ шифъра, за да кажемъ на видинския окрѫженъ управитель, че се турятъ въ негово разпореждане известно количество пари, за да узнае дали не се готви нѣкакво престѫпление. На кого свободата, на кого независимостьта, на кого правата се ограничаватъ съ това. Нищо друго нѣма извършено тукъ, освенъ това, което върши и английската полиция, когато следи разни престѫпници въ всичкитѣ части на свѣта. Прочее, това, което всѣка полиция върши, вършимъ го и ние. Нашиятъ уважаемъ другарь направи отъ това цѣлъ политически въпросъ, като че нѣщо е открилъ въ една телеграма, съ която казвахъ на окрѫжния управитель да следи известно лице, лице което имахъ основание да подозирамъ и следя какво върши, за какво снове между Калафатъ и Видинъ и какво носи и предава. Това, що се касае до тайната. За това, съгласете се — па нека се съгласи и господинъ Такевъ, та да се не чуди, — че има тайни по управлението. Въ

едно конституционно управление, обаче, не може да има други тайни, освенъ тайнитѣ на чисто криминалната полиция.

Има и втора категория на тайни. Тѣ сѫ тайни, които се отнасятъ до външната безопасность на държавата; но за съжаление у насъ, въ България, такива тайни не сѫществуватъ. За съжаление, нашитѣ чиновници отъ Министерството на външнитѣ дѣла или други, щомъ отидатъ въ „Червени ракъ“ или другаде, това, което е тайна, излиза на пияцата. Тайна въ България не пазятъ и това го намирамъ за развратъ; защото, колкото е по-малка държавата, колко е по-деликатно нейното положение, толкова повече може да има работи, които трѣбва да се пазятъ въ тайна, и които трѣбва да бѫдатъ достояние само на тия, които рѫководятъ държавнитѣ работи. За да се пазятъ такива дѣла въ тайна, ние не можемъ да имаме достатъчно строги закони. Заради това намирамъ, че членътъ, който е предвиденъ тукъ, гони една твърде рационална цѣль.

Вънъ отъ това, господа представители, азъ намирамъ, че е безчестно — даже и да не е тайна — като кажешъ на единъ човѣкъ, че това нѣщо е тайна, а пъкъ той отиде да го разгласи. Азъ ще ви цитирамъ единъ примѣръ отъ практиката на нашата администрация. Има работи, които се пращатъ открито, които се четатъ, защото сѫ нешифровани, но на които има написано „конфиденциално“. Какво значи това „конфиденциално?“ Тая телеграма ще се види само въ министерството най-малко отъ трима души: министъра, който ще я даде, главния секретарь, началника на отдѣлението и единъ отъ писаритѣ. Ще се даде на телеграфната станция. Тамъ ще я узнае началникътъ на станция, ще я узнае и телеграфистътъ. Ще отиде на мѣстоназначението си, и тамъ ще я узнае станционнията началникъ, ще я узнае и телеграфистътъ. И пазенето на тая тайна, която се казва „конфиденциално“, се основава на сѫщия принципъ, на честността, както и другитѣ частни тайни. Давамъ конфиденциална телеграма — това е единъ видъ честна дума — като се основавамъ, че всѣки честенъ българинъ, на когото презъ рѫцетѣ мине, нѣма да я предаде другиму, както всѣки честенъ човѣкъ, който намѣри едно писмо на масата, надписано до Димитъръ Стамболовъ, не го вземе и не го чете. Тъй и всѣки чиновникъ и всѣки телеграфистъ, който е приелъ една телеграма като частна, като види, че носи название конфиденциална, нѣма да я бутне, нѣма да допусне да попадне въ рѫцетѣ на тоя, който се интересува, въ рѫцетѣ на тоя, който не

трѣбва да я има. Това е тайната, която трѣбва да се пази въ администрацията, въ управлението. И азъ мисля, господа представители, че не е грѣшка, не е вредително, ако можемъ да направимъ, да привикнатъ нашитѣ чиновници къмъ това нѣщо. Въ последно време е станало единъ видъ храбрость за нашитѣ вестници, да публикуватъ телеграми, които не сж адрисирани до тѣхъ. Азъ съмъ казалъ на всички, господа представители, че архивитѣ на управлението сж на разположението имъ, и може всѣки да отиде да чете и да види какво е направено. На мене не прави особено впечатление, когато видя въ единъ политически вестникъ обнародвана една телеграма или единъ циркуляръ отъ мене, първо, защото нѣмамъ циркуляри или разпореждания, които да крия, и второ, защото намирамъ, че това е безполезно.

Тъй щото, по тоя поводъ, имахъ случай, господа представители, да обясня моитѣ възглядове по държавната тайна и мисля, че членътъ, както е представенъ, е добъръ. Ние ако страдаме, страдаме отъ противоположна болесть, отъ невъзможностьта да пазимъ тайната. Следователно, нека вземемъ мѣрки, за да привикнатъ и нашитѣ чиновници да пазятъ това, което е тайна и не само за интереса на държавата, но за интереса и на честностьта; защото не е особенъ героизъмъ да откриешъ това, което благодарение на положението си, което заемашъ, ти е достжпно. Тъй щото, ходатайствувамъ да се приеме члена както си е. (Одобрителни изявления).

Събранието приема члена както е въ законопроекта.

39. Свършихме едно голѣмо дѣло

11. януарий 1896 г. Дневн. VIII. О. Н. С. II р. с., кн. III., стр. 190.

Следъ гласуването на последния членъ отъ проекта за Наказателния законъ на второ четене, д-ръ К. Стоиловъ взема думата:

Господа представители,

Действително, че съ голѣма гордость можемъ да кажемъ: свършихме едно голѣмо дѣло. Тоя Наказателенъ законъ е дѣло, което обема въ себе си трудъ на много години, и вотирането му

и приемането отъ Народното събрание е единъ актъ, както на преданость къмъ общото народно дѣло, тъй сѫщо е и една голѣма заслуга къмъ нашето отечество и къмъ тия, които боравятъ съ нашитѣ закони. Моя длъжность е, впрочемъ, да изкажа моята искрена благодарность и признателность за начина, по който се вотира и прие тоя законъ. Благодаря на господа представителитѣ отъ болшинството, и на ония отъ меншеството, че при разискването на тоя законъ се отнесоха съ пълна обективность и съ пълно безпристрастие. (Ржкоплѣскания). Това е за насъ най-голѣмо доказателство, че когато дойдатъ въпроси отъ общъ интересъ, въпроси, които се отнасятъ за нашето отечество, разлика не сѫществува между разнитѣ партии въ нашето отечество. То е едно отрадно, едно приятно явление. И като благодаря отъ моя страна на всички господа народни представители за постоянството и за усърдието, което показаха при разискването по тоя законъ, и за довѣрието, което показаха, както болшинството, така и меншеството отъ народното представителство, азъ не мога освенъ да поздравя въ сѫщото време всички съ извършването на едно дѣло, което ще остане достапаметно въ аналитѣ на осмото обикновено Народно събрание. (Бурни и продължителни ржкоплѣскания).

Въ дневника си на 11 януарий 1896 год. д-ръ К. Стоиловъ е отбелязълъ: „Свърши се второто четение на Наказателния законъ. Благодаря Богу за тази сполука. Отплатихъ си и азъ дълга къмъ отечеството".

40. Невменяемость поради намаление душевната деятелность

15 януарий 1896 г. Дневн. VIII. О. Н. С., II р. с., кн. III., стр. 260.

Разглежда се Наказателния законъ на трето четене. Народниятъ представитель д-ръ С. Иванчевъ предлага да се измѣни първата алинея на сегашния членъ 41 отъ Наказателния законъ, като се приеме изготвената отъ медицинското дружество редакция. Д-ръ К. Стоиловъ се противопоставя съ следната речь:

Господа народни представители,

Условието за всѣки законъ, за прилагането на всѣки единъ наказателенъ законъ е, сѫществуването на свободна воля у того-

ва, който върши престѫпление. Обществото налага наказание само на тия хора, които могатъ да отговарятъ за своитѣ действия. Да отговарятъ за своитѣ действия, значи да могатъ да съзнаватъ значението на това действие, да могатъ да иматъ воля да направляватъ това действие съобразно съ тѣхното съзнание. Съ една речь, да се намиратъ въ това, което се казва нормално положение. И до днесъ всичката теория на наказателното право се основава върху теорията на свободната воля. Има много условия, има много случаи, гдето се признава, че тая воля може да е много или малко ограничена, но не се допуща наказание, щомъ не се признае, че човѣкътъ не е могълъ да направи друго нѣщо отъ това, което е направилъ. Защото, щомъ се поставимъ на почвата, че това, което е извършилъ, не е могълъ да не го извърши, то нѣмаме право да наказваме човѣкъ; защото той е действувалъ тъй, както действуватъ законитѣ на природата. Тая е тезата, върху която стои углавната наука. Но отъ известно време насамъ се е появило, господа народни представители, ново направление въ углавната наука, направление, което главно въ Италия има блестящи представители, първо мѣсто между които заематъ г. г. Ламброзо и Гарофало, които поддържатъ физиологическата теория на престѫпленията. Тѣ казватъ, че човѣкъ се ражда престѫпникъ; че престѫпникътъ нѣма свободна воля да не извърши известно престѫпление; че като дохожда на тоя свѣтъ, той по самото устройство на черепа си е престѫпникъ и не може да бѫде друго нѣщо, освенъ престѫпникъ, както не може и въ природата да се яви друго нѣщо, освенъ това, което нейнитѣ закони предписватъ. Тия сѫ две противоположни школи, които днесъ стоятъ въ углавната наука и иматъ своитѣ последователи. Тоя, който приема свободата на волята, като условие за наказание, той има и друга система на наказанията; този, обаче, който стои на почвата на Ламброзо, на почвата на физиологическата школа, той намира, че има и последствия, които трѣбва да се изтеглятъ. Последствията на Ламброзо и на нѣкои професори, като Гарофало сѫ, че тѣ дѣлятъ престѫпленията на два вида: престѫпления случайни и престѫпления неслучайни. За неслучайнитѣ престѫпления тѣ поддържатъ смъртното наказание за всички престѫпници. По теорията на Ламброзо и по теорията на Гарофало, единъ човѣкъ, който е открадналь и най-незначителната вещь, не е могълъ да не я открадне. Него и въ манастиръ да проводите и въ възпитателенъ домъ да го оставите, той все нѣма да бѫде възпитанъ и поправенъ. Затова единственото

срѣдство, което остава на обществото, е да унищожи тоя човѣкъ или чрезъ затворъ или чрезъ смъртно наказание. Между тия две крайности, науката се занимава да намѣри единъ срѣденъ пѫть и благодарение на това стремление сѫ изникнали разни теории за невменяемостьта на престѫпленията.

Плодъ на това стремление се явява и предложението на медицинското дружество, за да се измѣни чл. 42 отъ проекта или както е сега чл. 41. Разбралъ бихъ, ако нашето медицинско дружество стоеше на една ясна и опредѣлена почва; ако се бѣше поставило на почвата на Ламброзо; ако кажеше, че престѫпленията сѫ естественъ законъ и противъ тѣхъ нѣмате право да употрѣбявате наказанието. Но какво прави медицинското дружество? То стои на почвата на която стои чл. 41. Дружеството внася видоизмѣнения твърде незначителни и ще докажа това, господа представители. Чл. 41 казва: (чете) „не се вменява въ вина деяние извършено отъ лице, което презъ това време не е могло да разбира неговото свойство и значение, или да рѫководи постѫпкитѣ си по недоразвитостьта, умственото разстройство или безсъзнателностьта си". Значи, не се наказва човѣкъ, който е извършилъ престѫпление, ако се докаже, че той презъ това време не е могълъ да разбира неговото свойство и значение. Значи, не се наказва човѣкъ, който е действувалъ безъ да е билъ подъ влиянието на своето съзнание, на своята воля. Сравнете това нѣщо съ предложението на медицинското дружество. Въ предложението на медицинското дружество се казва така: (чете) „Не се вмѣнява въ вина деяние, извършено отъ лице, което презъ това време се е намирало въ състояние на безсъзнателность, или болезнено побъркване, или намаление на душевната си деятелность, по причина на което състояние е било изключено свободно опредѣление на волята или разбиране наказуемостьта на деянието." Последната фраза: „или разбиране наказуемостьта на деянието" съвпада напълно и съответствува на думитѣ въ законопроекта: „да разбира неговото свойство и значение". Значи, ние сме съгласни въ тоя пунктъ съ медицинското дружество. Второ, казва медицинското дружество: не се наказва престѫпникътъ, ако е било изключено свободното опредѣление на волята, когато лицето се е намирало въ състояние на безсъзнателность или болезнено побъркване. Тукъ медицинското дружество не е дотамъ логично и не е изучило до тамъ въпроса. То казва, че една отъ причинитѣ за невменяемость е побъркването на волята, защото една отъ най-важнитѣ

нервни болести, които изключватъ вменяемостьта, е тая, която не влияе на съзнанието, не влияе на ума, а влияе на волята. Така напримѣръ, вие можете да имате единъ човѣкъ интелегентенъ, човѣкъ развитъ, човѣкъ духовитъ, който може да ви каже последствията на всѣко престѫпление, да ви ги опише като единъ психологъ или, ако щѣте, както единъ поетъ може да ви ги опише; но дойде ли да действува съгласно своето съзнание, вие ще видите, че волята му е парализирана. Човѣкътъ се намира въ сѫщото положение, въ което човѣкъ се нахожда, когато сънува единъ неприятенъ сънъ, когато сънува, че го убиватъ или че сѫ дошли да го убиятъ; той вижда въ себе си револверъ, иска да хвърли и да убие убиецътъ, но рѫцетѣ му не хващатъ. Такова е състоянието на човѣкъ, комуто волята е парализирана. Вижда, съзнава, но волята му не може да го накара да върши това, което умътъ казва. Тия сѫ, ако ми позволите да направя едно по-точно сравнение, характери подобни на Хамлета въ шекспировата драма. Човѣкъ съвършено интелегентенъ, човѣкъ въ пълно съзнание, но не може да извърши това, което съзнанието иска, съ една речь не може да рѫководи постѫпкитѣ си. Медицинското дружество казва: изключва се отъ наказуемость деяние, извършено отъ лице, което по причина на безсъзнателность и болезнено побъркване или намаление на душевната си деятелность е било изключено отъ свободно опредѣление на волята си. Сѫщото нѣщо се казва и въ закона: „именно ако не е могло да рѫководи постѫпкитѣ си по недоразвитостьта, умственото разстройство или безсъзнателностьта си.“ Значи, не може да управлява волята си или защото е недоразвитъ, или невъзпитанъ, ограниченъ умствено или има умствено разстройство, страда отъ нѣкоя умствена болесть или е безсъзнателенъ. Значи, съ редакцията на чл. 41 се прокарва предложението на медицинското дружество. Каква е разликата между тѣхъ и насъ? Разликата се състои въ това, че то иска да се каже: „или намаление на душевната си деятелность“. Медицинското дружество не предлага нищо друго ново, освенъ при случаитѣ на невменяемость да внесемъ и случая на намаление душевната деятелность. Азъ, господа представители, категорически не мога да се съглася съ това предложение на дружеството.

Похвалиха нашитѣ другари това дружество, като казаха, че въ него влизали хора компетентни и вещи. Не отказвамъ това нѣщо. Но азъ бихъ желалъ да чуя тѣхнитѣ мотиви. Тоя въпросъ не

е измисленъ отъ тѣхъ. По него има цѣла литература въ углавната наука, именно доколко намалението на душевната деятелность влѣче вменяемость или невменяемость на престѫпленията. До сега лоне, по общоприетото мнение или мнението, което има повече поддържатели следъ себе си, е мнението, което е противъ предложението на медицинското дружество. Тия работи, господа представители: разстройство умствено, вменяемость или невменяемость, сѫ предмети, които носятъ много вода у себе си. Ималъ съмъ случай, като защитникъ, да слушамъ да се поддържа невменяемость на известно лице по причина на намаление душевната му деятелность; ималъ съмъ случай да чета примѣри и убеждението ми е, че тоя въпросъ далечъ не е узрѣлъ, да го решимъ въ нашето законодателство. Та какво значи намаление на душевната деятелность? Азъ ще кажа единъ случай. При голѣмитѣ жеги, които нападатъ София презъ месецъ юлий, когато има топлина 30° по Реомюра, душевната деятелность на мнозина е намалена; много духовити хора се чувствуватъ, че не имъ сѣче главата. Азъ ще кажа, че въ тая ограда, гдето стоятъ толкова депутати, едни може да считатъ, че душевната деятелность на другия е намалена. Ще укажа на ефекта на радостьта, на скръбьта, които сѫщо влѣкатъ намаление на душевната деятелность. Тъй щото, ако приемемъ твърде набързо мнението на нашитѣ доктори, ние нѣма освенъ да затворимъ сѫдилищата и затворитѣ и на всѣкиго да дадемъ печатенъ билетъ съ обществения печатъ отдолу, че неговата душевна деятелность е намалена и да го оставимъ да ходи свободно. Това е логическото последствие, ако приемемъ предложението на медицинското дружество, т. е. намалението на душевната деятелность да влѣче невменяемость.

Каза господинъ Иванчевъ, че тукъ влизалъ случая на dégénérations и на delirimus tremens. Тоя клонъ на науката има нужда отъ изучване и статистически данни. Едно нѣщо, което знамъ положително — и го знамъ на основание на проучванията на професора Гарофало — то е, че алкохолицитѣ родители, предадени на пиянство, обикновено раждатъ деца, които сѫ предадени на престѫпления. Знамъ тоже, че отъ известна категория престѫпници 3/4 иматъ произхождение отъ родители алкохолици Но и тия работи не можемъ да ги вземемъ за общо правило; защото помня много добре, че професоръ Гарофало тегли своето заключение отъ изучването на 1200 престѫпници въ туринския затворъ. Но това достатъчно ли е да те-

глимъ и ние заключение? Ние въ България имаме 2000 затворници — а вземете предвидъ колко затворници има въ другитѣ голѣми държави, като Франция, Германия, Русия и пр. — но имаме ли статистически данни за да кажемъ, че имаме работа съ социологическитѣ закони, съ законитѣ на обществото? Тия сж хипотези, които могатъ да станатъ теория следъ 40 до 50 години. Тия начала се прилагатъ въ други законодателства, прилагаме ги и ние; но щомъ другитѣ законодателства не сж направили крачка въ това отношение, нѣмаме право ние първи да поставимъ въ нашия законъ такива начала, които сж просто хипотеза. Най-после, може да дойде криминалната наука до тамъ, щото да намѣри, че даннитѣ на Ламброзо и Гарофало сж съвършено неоснователни. Тъй щото, азъ мисля, че редакцията на чл. 41 е редакция, която отговаря на това, което можемъ положително и сигурно да твърдимъ.

Що се касае до случаитѣ на намаление душевната деятелность, за която говори медицинското дружество, тия случаи нѣма да получатъ наказание, защото, както казахъ, има въ нашия проектъ единъ членъ, именно членъ 61, който предвижда обстоятелства, които омекчаватъ вината. Сждътъ е суверененъ, сждътъ е неограниченъ въ разрешението на тия въпроси, както кога става дума за афектация, за гнѣвность, за раздразнение, единъ защитникъ, който добросъвѣстно е изучилъ дѣлото, който е изучилъ историята и семейното положение на своя клиентъ, ще изложи тия работи въ сжда, и както всѣки сждъ прави разлика за лицата, които се явяватъ предъ него по обстоятелствата, въ които е израстналъ и възпитанъ подсждимиятъ, тъй сжщо защитницитѣ нѣма да пропуснатъ и случая да представятъ предъ сжда обстоятелствата, които намаляватъ душевната деятелность на тѣхнитѣ клиенти, т. е. тѣ ще наведатъ обстоятелства, които, ако не правятъ човѣка лудъ, ще го представятъ за ненормаленъ човѣкъ, за човѣкъ съ намаление на душевнитѣ способности и тогава сждътъ, на основание на чл. 62, ще може да наложи най-малкото наказаказание. Тъй щото, като се вземе предвидъ сравнението на чл. 41 съ предложението на медицинското дружество; като се вематъ предвидъ обясненията, които имахъ честьта да дамъ и чл. 62 отъ законопроекта, азъ мисля, нѣма нужда да се приеме редакцията на медицинското дружество, а да остане членътъ както е приетъ при второто четене.

Предложеното измѣнение не се приема отъ Събранието.

41. Щомъ има българска държава, тя е законенъ пълномощникъ на българския народъ

15 януарий 1896 г. Дневн. VIII О. Н. С. II. р. с., кн. III., стр. 268.

При третото четение на Наказателния законъ се повдига отново въпроса за чл. 179. Сливенскиятъ народенъ представитель Хр. Дограмаджиевъ предлага да се допълни члена съ думитѣ: „престѫпна цель", като се каже: „който съ престѫпна цель и безъ позволение на властьта събира чети и пр. . . ." Това предложение дава поводъ за доста дълги дебати. Изказва се сѫщо мнение за отхвърляето на члена, като се повтарятъ изнесенитѣ на второ четение патриотически съображения. Д-ръ К. Стоиловъ не е съгласенъ съ направенитѣ предложения и произнася следната речь:

Господа представители,

Азъ не очаквахъ, че тоя членъ ще предизвика толкова дълги разисквания, защото не виждамъ нищо особено въ него. Следъ това, което въ миналото заседание говорихъ*) тоя пѫть не ми остава, освенъ твърде малко да добавя, за да бѫдатъ моитѣ обяснения точни. Ще захвана и сега, господа представители, първо отъ патриотическитѣ съображения, които се представятъ за отхвърлянието на тоя членъ.

Говори се, господа представители, че щомъ се приемелъ тоя членъ, то тия буйни патриоти, които желаятъ да пролѣятъ кръвьта си за освобождението на неосвободенитѣ си братя или по-добре тѣхния патриотизъмъ щѣлъ да измръзне. Тия, които сѫ готови да отидатъ и пролѣятъ кръвьта си за отечеството и да гледатъ очи въ очи смъртьта, щѣли се стѣснятъ отъ единъ членъ, който налага на тѣхното деяние наказание затворъ до 5 години? Това е нелогично, неоснователно. Разбирамъ революционно движение въ времена, които преминахме, когато не сѫществуваше законенъ пълномощникъ на българския народъ. Щомъ има българска държава, тя е законенъ пълномощникъ на българския народъ и тя трѣбва да действува тамъ, гдето интереситѣ на народа ѝ налагатъ за длъжность да действува. Ако интереситѣ на отечеството ѝ диктуватъ, ако интереситѣ на отечеството изискватъ да обяви война, тя трѣбва да обяви война; ако тия сѫщитѣ интереси изискватъ да приеме обявената война, тя трѣбва да я приеме, както и я приехме веднажъ. Менъ се вижда смѣшно, менъ се вижда чудно, да произлиза отъ тия неясни понятия, отъ това смѣсване на идеи всич-

*) Гл. речь № 37 на стр. 239., произнесена отъ Д-ръ К. Стоиловъ при II-рото четение на чл. 179.

ката аргументация на господа предговорившитѣ. Защото, господа представители, ако, при сѫществуването на българска държава и на българско правителство, имаше нужда да се освобождаватъ неосвободенитѣ българи, менъ ми се струва, че честьта, достолепието и кавалерството налагатъ на българското правителство да тръгне съ своята 200,000 войска да ги освободи (шумни рѫкоплѣскания). А събирането на тия четици отъ по 50, 200, 500 или ако щете и 1000 души е играене на орѣхи. То е недостолепно, то не е достойно за едно правителство и за единъ народъ. Следователно, ако първата алтернатива е, че се има нужда да се помогне на неосвободенитѣ българи, за да се освободатъ, тукъ трѣбва да излезе народа и да действува, чрезъ своитѣ законно установени органи, да действува съ своята войска. И ми се вижда смѣшно да се прибѣгва къмъ палиативи и сурогати.

Явява се и друга една алтернатива. Може да се каже: положението е такова, че нѣма нужда да се обявява война, но може да се повдигне едно въстание въ известна страна, и това въстание да ни помогне за да направи нашия народъ една крачка напредъ. Тая теория тоже е недопустима, нелогична, господа представители. Неосвободената, или ненапълно освободената часть на народа въстане, и по своя инициатива излѣзе и каже: азъ искамъ да се присъедина къмъ тая часть, която съставлява освободената часть на отечеството. Или, робътъ достигне до пълно отчаяние, взима орѫжието въ рѫка и казва: искамъ свобода! Значи, има другаде движение, има другаде въстание. Щомъ е такъвъ случаятъ, господа представители, щомъ по своя инициатива робътъ грабне орѫжието, тогазъ свободенъ е всѣки единъ да отиде да му помогне. Ще отидатъ и българи, ще отидатъ италианци, ще отидатъ и френци и руси и всички. Ние видѣхме въ френско-пруската война, че отиватъ гърци и италианци да помагатъ на френцитѣ Ние виждаме и въ сръбското въстание български чети да сѫ отивали да помагатъ на Сърбия. Никой нѣма да възпрепятствува на тоя човѣкъ, който отива не за да прави спекулация, а има за цель да се бори за свободата на народитѣ; такъвъ може да тръгне и да отиде даже и въ Китай да се бори за свободата на народитѣ. Никой законъ, никоя власть нѣма да му запрети да си вземе паспортъ и да отиде да помага. Въ тоя втория случай въпросниятъ членъ отъ Наказателния законъ никога нѣма да възпрепятствува на такъвъ човѣкъ.

Азъ ще отида, господа представители, по-нататъкъ и ще ка-

жа, че всѣко едно такова движение, за да може да достигне цельта си, трѣбва да произлиза отъ самия народъ. До когато хората не се убедятъ, че действително има нужда да се извършатъ известни реформи, до тогава нѣма да ги дадатъ, а щомъ се убедятъ, че това, което вие наричате народно движение, е скроена работа отъ вънъ, тогава никога не може да сполучите и постигнете цельта си. Тия работи, господа представители, азъ мисля, че трѣбва да ги имаме предвидъ когато разсѫждаваме патриотически за това, което може да стане, и за онова, което не може да стане. Но, ако се поставимъ на почвата на почитаемитѣ оратори, които отблъскватъ тоя членъ, ние дохождаме до следната теория. Дохождаме до теорията, че България трѣбва да остане свободна, че у насъ трѣбва да е свободно въ всѣки градъ да тръгватъ хората да съставятъ разни групи, да си кроятъ фантастически униформи, да ходятъ съ знаме „Свобода или смъртъ“, да пѣятъ пѣсни и да преминаватъ границата, и да всѣватъ метежъ въ съседнитѣ намъ държави. Разбирамъ, че може да се каже, че това е похвално, защото има хора, които страдатъ, и трѣбва да отидемъ да имъ помогнемъ, за да се освободятъ; но ако има хора, които вѣрватъ на тая теория, въ такъвъ случай тѣ трѣбва да постѫпятъ по пѫть, по който многобройнитѣ доброволчески чети дойдоха отъ Русия да помогнатъ на Сърбия, т. е. трѣбва да постѫпятъ по сѫщия начинъ, по който всички идеалисти сѫ постѫпвали въ всички страни, когато сѫ тръгвали да се борятъ за свободата на народитѣ. Ако ли се поставимъ на почвата, че българската държава трѣбва да е арената, мѣстото, гдето да се съставляватъ чети, да се въоръжаватъ, да се обучаватъ и да отиватъ да всѣватъ метежъ и раздоръ въ чужда държава, ние ще разрушимъ основата на нашето международно сѫществувание; защото, щомъ сме държава и искаме да се ползуваме, като самостоятелна държава, отъ правата, произтичащи отъ международнитѣ договори, първото нѣщо е, мисля, че ние трѣбва да почитаме и задълженията, които ни се налагатъ, не по трактатитѣ и договоритѣ, но по силата на това, че сме една държава. Това, което не искашъ да ти правятъ, не трѣбва да го правишъ другимо — това е върховното правило въ международното право. Ако искаме да допуснемъ у насъ да се съставятъ банди, които нашитѣ съседни народи наричатъ разбойнически банди, не трѣбва и ние да се сърдимъ, ако съ сѫщия аршинъ се премѣри и намъ. Както е и въ гражданския животъ: когато около кѫщата ви нѣкой вашъ съседъ направи гиризъ, кой-

то разпръсва зловредна миризма въ вашата кѫща, и вие се отнасяте до сѫдилищата и казвате: моятъ комшия е направилъ до кѫщата ми гиризъ, и азъ искамъ да го вдигне, така сѫщо е и въ международното право. Особено за една държава като нашата, ако стане такъвъ гиризъ за друга държава, последната ще апелира безъ друго, и всички други държави ще кажатъ: нѣма да търпимъ да се нарушаватъ нашитѣ закони и нашето спокойствие, нѣма да допуснемъ да се разваля у насъ обществения редъ съ тоя гиризъ; да се съгласимъ и да го вдигнемъ отъ тамъ. Това е международното последствие на политиката, това е последствието на ония възглядове, които се прокарватъ отъ нѣкои господа оратори. Тъй щото, отъ патриотическа точка зрение, никаква опасность нѣма и не може да има, господа представители, отъ тоя членъ.

Дохождамъ до юридическитѣ съображения, които се изказаха по тоя членъ. Действително, въ юридическитѣ съображения, азъ очаквахъ и тоя пѫть да се представятъ мотиви, такива, които да убедятъ и менъ. Вие видѣхте въ течение на разискванията, които станаха по Наказателния законъ, че азъ не съмъ особено заинатенъ да поддържамъ настойчиво известна редакция или известенъ членъ; тамъ, гдето се убедя, че нѣщо е нуждно, че е полезно и че е последователно и добро, пръвъ давамъ съгласието си да се изостави или измѣни. Обаче, тукъ не можахъ да намѣря такова нѣщо. Казахъ и завчера, че намирамъ тоя членъ извлѣченъ отъ чл. 127 на Германския наказателенъ законъ; намирамъ го въ чл. 161 на Унгарския наказателенъ законъ; намирамъ го и въ Нидерландския законъ. Щомъ имамъ такива авторитети предъ себе си, азъ смѣло мога да вървя подиръ тѣхъ. За да можеше да се каже, че тоя членъ нѣма мѣсто да бѫде приспособенъ у насъ, трѣбваше да се представятъ мотиви: защо нѣма мѣсто и защо не може да се приспособи. Каза се: направиха се опити за това; каза се, че чл. 164 гарантиралъ това нѣщо. Но тоя чл. 164 говори за чети, съставени съ цель за да вършатъ престѫпления противъ личната и имотната сигурность вѫтре въ държавата. Предвижда възможность да се състави чета, която да нѣма за цель да извърши политически престѫпления — за тѣхъ е предвидено въ члена за метежа; предвижда съставянето на чета, която да има за цель да повреди личната или имотна сигурность — то е тоже единъ случай; но вънъ отъ случаитѣ, които предвижда тоя членъ, може да се съставятъ чети. И това е специално престѫпление, предви-

дено и въ първобитния източникъ на настоящия нашъ законъ. Въ германския текстъ е казано: „Landfriedensbruch", което ще каже: „смущение или разваляне на обществения редъ". И, ако отхвърлимъ настрана тая излишна аргументация и погледнемъ на тоя членъ тъй хладнокръвно, както на другитѣ, ние ще намѣримъ, че действително тоя членъ предвижда да се наказватъ нѣща, които не можемъ да похвалимъ. Не е редовна, не е нормална една държава, гдето, както въ южно-американскитѣ републики и монархии, се съставятъ групи, въоръжаватъ се и ходятъ по улицитѣ. Това не е нѣщо, което е въ реда на работитѣ; то е осждително и трѣбва да бжде наказано. И съ тая идея се съгласяватъ нѣкои отъ васъ, само казватъ, че има две работи опасни, гдето казва членътъ „който безъ позволение отъ закона или властьта". Тамъ, гдето законътъ и властьта позволяватъ нѣщо, не може да бжде беззаконие. И азъ не казвамъ нѣщо извънредно. Въ чл. 45 отъ проекта ще намѣрите следното: (чете) „Не е престжпно онова деяние, което е извършено въ изпълнение на закона, или на служебна заповѣдь, ако е дадена отъ надлежната власть, по установенитѣ правила, и ако тя не налага очевидно престжпление". Единъ се явява и обесва другиго. Какво върши? Върши убийство. Разбира се, ако го обеси съ злонамѣрена цель, ще се накаже съ 10 до 15 години затворъ. Но тоя пъкъ, който обесва убиеца, е палачъ; той беси на основание на закона и на присждата. Разбира се, че деянието е буквално сжщото, и тукъ и тамъ човѣкъ виси на бесилката; тукъ единъ извършва убийство, а тамъ другъ тегли вжето. Тукъ е убийство умишлено, тамъ е изпълнение на закона; тукъ е убиецътъ, а тамъ е палачътъ. Това начало е приспособено и въ чл. 165, който предвижда, че ако тая чета е съставена на основание на законитѣ и на разпорежданията на властьта, не е наказуема. Не искамъ да се впущамъ въ излишни подробности, но ще взема единъ отъ най-крутитѣ и биещи въ очи примѣри. Обяви се сръбско-българската война, викатъ се всички годни за оржие и тѣ не стигатъ; властьта дава разрешение да се съставятъ доброволчески чети, за да помогнатъ на нашата войска. И се съставиха такива чети; даже чети изключително отъ наши съотечественици мюсюлмани. Това не е противозаконно, защото има приказъ, има разрешение отъ властьта да се съставятъ такива чети. Така щото, думитѣ въ чл. 165 отъ „закона" или „властьта" не сж нищо друго,

освенъ приспособление на принципа, прокаранъ въ общата часть на тоя законъ, именно въ чл. 45. Нѣма нищо извънредно въ това.

Втората забележка е, забележката направена отъ сливенския народенъ представитель, за допълнение на члена. Тя послужи и за поводъ на разисквания по този членъ. Азъ и тукъ ще забележа, че при четенето и тълкуването на единъ законъ не трѣбва човѣкъ да се придържа о̀ известна само буква на закона, а трѣбва да се придържа о̀ цѣлия неговъ смисълъ. И, както имахъ честьта при разискванията, при първото четене на тоя законъ да забележа, ние сме избѣгнали повтарянето на думитѣ: „умишлено“ и „злонамѣрно“, защото ние считаме, че не може да има престѫпление тамъ, гдето нѣма престѫпенъ умисълъ, гдето нѣма злонамѣрена цель. Това общо начало ние сме формулирали въ единъ параграфъ, именно въ параграфъ 40 отъ печатания законопроектъ, който гласи така: (чете) „Престѫпление по настоящия законъ се счита само умишлено извършеното деяние, ако не следва противното отъ съдържанието̀ на закона“. И всѣки пѫть, както казахъ и при първото четене, когато се чете тоя законъ и когато се приспособява, ще трѣбва при всѣки параграфъ да се цитира и чл. 40, защото той̀ съдържа неминуемото условие за да има престѫпление. Вземете, господа представители, отдѣлнитѣ части. Вземете, напримѣръ, престѫплението, предвидено въ чл. 249 отъ печатания законопроектъ, който членъ гласи: (чете) „Който причини другиму тежка тѣлесна повреда, наказва се“. Вѣрно ли е това? Всѣки, който причини тежка тѣлесна повреда, наказва ли се? Не. Разбира се, че може въ известни случаи да даде тая повреда сама по себе си основание на граждански искъ, но не е наказуема. Следователно трѣбва всѣкога да се прибавя и чл. 40 и да се каже, че който умишлено, съ зълъ умисълъ причини другиму тежка тѣлесна повреда, се наказва съ това наказание; защото нѣма престѫпление, безъ да има условието предвидено въ чл. 40. Сѫщо ще ви кажа, сравнете чл. 359, единъ отъ многото̀, който случайно ми попадна и който гласи: (чете) „Виновенъ въ измамливо банкрутство е оня изпадналъ въ несъстоятелность длъжникъ, който̀ съ цель да причини щета на кредиторитѣ си и пр.“ И тукъ деянието за да бѫде наказуемо, трѣбва да има умисълъ; безъ това не сѫществува престѫпление. Тъй сѫщо е и съ чл. 165, който̀ е предметъ на разисквание. За тоя членъ, както за всички членове на тоя законъ, сѫ мѣродавни постановленията на чл. чл. 40 и 45 отъ общата часть на Наказателния законъ. Щомъ това е тъй, то

възраженията повдигнати по чл. 165 падатъ отъ само себе си. На основание на тия съображения, господа представители, азъ моля да се приеме члена и на трето четене тъй, както бѣ приетъ и на второто четене (Гласове: изчерпанъ е въпросътъ).

Събранието приема члена както е въ законопроекта.

42. Бракътъ е една отъ основитѣ на нашата държава

15 януарий 1896 г. Дневн. VIII. О. Н. С., II р. с., кн. III, стр. 278.

Разглежда се на трето четение Наказателниятъ законъ. Народниятъ представитель Ст. Михайловски предлага да се изхвърли главата за многобрачието. Той мисли, че тази глава е една анормалность въ нашия Наказателенъ законъ, тъй като бракътъ е изключително религиозенъ актъ, предоставенъ на свободната религиозна съвѣсть и докато той не се уреди отъ гражданскитѣ закони, които да постановятъ задължителностьта на еднобрачието, не ще може да става дума за многобрачие и за неговото наказание. Д-ръ К. Стоиловъ се изказва противъ предложението.

Господа представители,

Съ предложението, което направи нашиятъ почитаемъ другарь, господинъ Михайловски, ми се чини се смѣсватъ две работи, които трѣбва да се държатъ отдѣлно. Именно, смѣси се въпросътъ за гражданското състояние съ въпроса за наказанията, предвидени за многобрачието; или по-право въпросътъ за гражданския бракъ съ въпроса за наказанията, предвидени въ членоветѣ 211 и 212 по сегашната нумерация или членове 197 и 198 по проекта. Въпроситѣ сж различни, господа представители, защото въ развитието на съвременнитѣ държави действително се е повдигалъ въпроса за да се изчисли отъ държавата, отъ нейнитѣ разпореждания и отъ нейното ведомство всичко онова, което не е присщо къмъ естеството на държавата. Дойде се и се поддържа теорията, която е приспособена въ много напреднали държави, че държавата нѣма защо да се грижи за религията. Свободни сж хората каквато религия искатъ да поддържатъ. И като последствие на това се явиха и закони, които допуснаха, че въ известни държави може да има хора, които да не вѣрватъ въ тайн-

ството на брака, та затова трѣбва да има законъ, който да урегулирва тѣхнитѣ семейни отношения. И тъй, въведе се гражданския бракъ и стана учреждение на държавата. Но съществува ли или не съществува бракътъ, като гражданско учреждение, независимъ отъ това е въпросътъ за учреждението на брака, за института на брака. Ние можемъ да издадемъ единъ законъ, съ който да се въведе и у насъ гражданския бракъ и всѣки единъ да е принуденъ да иде предъ кмета или предъ мировия съдия да обяви, че иска да сключи брачен договоръ съ известно лице и брака да се счита законенъ само тогава, когато тоя договоръ бѫде вписанъ въ брачнитѣ книги, както става при продажбата на едно недвижимо имущество; но, независимо отъ това, институтътъ ще си остане, както до сега, защото тоя, който вѣрва въ тайнството на брака, той ще е принуденъ да отиде въ черква, било преди или после извършването на гражданския бракъ. И като приехме чл. 211 и следващитѣ членове, ние не сме имали за цель да запазимъ или да гарантираме гражданското състояние, а сме имали за цель да гарантираме именно брака, като една отъ основитѣ на нашата държава.

Углавнитѣ закони, господа представители, не сѫ нищо друго, освенъ единъ редъ постановления, които съдържатъ въ себе си санкциитѣ на известни общеприети норми. Има членове въ Наказателния законъ, които се базиратъ на известни правила отъ гражданскитѣ закони. Както, напримѣръ, правилото, че никому не е позволено да употрѣбява взривни вещества. Но повечето разпореждания на углавнитѣ закони санкциониратъ работи, които се считатъ за аксиома отъ всѣки единъ образованъ човѣкъ, който стои въ известенъ културенъ уровенъ. Тъй напримѣръ, въ никой законъ, освенъ религиознитѣ, не е казано, че не трѣбва да убиваме; въ никой законъ не е казано, че не трѣбва да блудствуваме, че не трѣбва да докачваме честьта на нѣкого. При това, Наказателниятъ законъ казва: който умишлено умъртви нѣкого, наказва се съ такова и такова наказание, който умишлено блудствува съ известно лице, наказва се съ такова наказание; който докачи честьта на нѣкого, наказва се съ еди какво наказание и пр. Защо е така? — Защото се предполага, че за хората, за които се пише тоя законъ, тия работи сѫ като аксиома, че тѣ сѫ норми, и законътъ само създава санкцията на тия общоприети норми. Следователно, споредъ нашитѣ понятия, и бракътъ е една отъ тия основи на българската държава. Ние нѣма да се впущаме, и не е

наша работа да се впущаме отъ научна точка зрение да разсѫждаваме дали еднобрачието или многобрачието може да се поддържа. За насъ е важно, че като християнска държава и християнски народъ, ние считаме еднобрачието като едно задължение, наложено намъ отъ нашата вѣра, считаме го като таинство, считаме го и като основа на българската държава. За това именно, господа представители, вие ще намѣрите, че чл. 159 отъ Наказателния законъ, между другитѣ работи въ пунктъ II, наказва и тогова, който подбужда къмъ вражда и умраза противъ вѣроизповѣдни общества, народности, или отдѣлни разреди отъ населението или противъ правнитѣ установления на брака и собствеността. Може да дойде време, когато тия нѣща да се считатъ като простъ контрактъ, да може човѣкъ да мѣнява жена си, както мѣнява рѫкавицитѣ си. Днесъ, обаче, ние считаме, че това е едно тайнство и като създаваме законъ, който има за цель да огради основитѣ на българската държава, трѣбва да огради и тая норма.

Не е вѣрно тоже твърдението, господа представители, тели, че това, което се казва въ тия членове, огражда и семейното положение и гражданското състояние. За семейното положение или за гражданското състояние ние имаме други членове, именно: чл. 195 по проекта, който е въ глава XII, която предвижда за престѫпленията противъ гражданското състояние. Всички тия работи, които уважаемиятъ казълагачки представитель изложи тукъ въ своитѣ мотиви, всички тия норми сѫ предвидени и санкционирани въ чл. чл. 195 и 196 отъ нашия Наказателенъ законъ. Тъй щото чл. 197 по проекта и следващитѣ членове съдържатъ санкцията само на еднобрачието, което е едно отъ установленията на нашата държава.

По тия съображения, азъ мисля, че наказанието предвидено въ закона трѣбва да си остане, защото, както казахъ, санкционира една отъ основитѣ на нашата държава; трѣбва да си остане, защото е съобразно съ общото понятие за престѫпленията. Многобрачието е едно деяние безнравствено, едно деяние наказуемо отъ закона. Безспорно е, че по нашето образование и по нашето развитие, това нѣщо е безнравствено и щомъ е безнравствено, законодателтъ е въ правото си да може да го счита за противозаконие и да го предвиди въ реда на престѫпленията, които той наказва.

Отъ тия съображения водими, ние не можемъ да не поставимъ и последния членъ 199 на проекта, за който толкова пѫти

се пледира да се отмахне, именно за тия, които считатъ, че по тѣхното вѣроизповѣдание многобрачието е нуждно. Щомъ тѣхнитѣ религиозни закони имъ допущатъ да считатъ многобрачието за едно учреждение на тѣхната вѣра, то тѣ не могатъ да го считатъ и за безнравствено въ сѫщото време; защото, каквито и да сѫ мненията върху основата на нравственостьта и морала, за голѣма часть отъ тия, които държатъ и вѣрватъ въ морала, за дълго време религията ще бѫде основата и източника на морала. Следователно, щомъ една религия не запрещава едно деяние, което нашата запрещава, не може у поклонницитѣ на тая религия да се яви понятието, че е безнравствено и като тъй не може да бѫде и наказуемо. За това считамъ, че ние сме напълно последователни, като поддържаме тоя членъ въ свръзка съ другитѣ два предидущи.

Спомена почетниятъ представитель, който поддържа това предложение, че ако се приематъ тия два члена, ние ще се намѣримъ предъ опасностьта, която единъ френски писатель нарекълъ: „Enquete sur la confession.“ Нѣма защо да се опасяваме отъ това, господа представители, защото щомъ се яви, отъ който източникъ и да е на компетентната власть, че е извършено едно подобно престѫпление, безспорно е, че ще се направи следствие и отъ него ще се види, дали лицето, което поддържа това, може да каже, азъ съмъ тоя, когото вие обвинявате въ многобрачие, но азъ съмъ се отказалъ и не принадлежа къмъ тая вѣра, а принадлежа къмъ еди коя си вѣра. Щомъ установи, че той принадлежи къмъ една вѣра, която сѫществува и е призната у насъ на основание чл. чл. 40 и 41 отъ Конституцията, нѣма съмнение, че нѣма да бѫде подведенъ подъ наказание. Тъй сѫщо нѣма да бѫде подведенъ подъ наказание и тоя католикъ или евангелистъ, който бѫде привлѣченъ подъ отговорность за кръвосмѣшение, когато докаже, че по неговата религия е допустимо да влѣзе въ бракъ съ братовчедка си. Следователно, въ тоя случай не се представлява никаква опасность за да не могатъ хората да влизатъ въ бракъ, или да може да се налага наказание на тия, които сѫ влѣзли въ бракъ съгласно своята религия.

А що се касае до това, че може нѣкой да се яви и да каже, че принадлежи на сектата на мормонитѣ, то азъ ще отговоря, че на основание чл. 40 и 41 отъ Конституцията, сѫдилищата ще му кажатъ: ваша милость не се ползувате отъ правата на закона и отъ свободата на съвѣстьта; вие сте отъ ония хора, за които въ

глава XIII е предвидено наказание; ако искате да проповѣдвате мормонизма, идете другаде; тукъ ако бѫдете, ние ще ви накажемъ за развратъ.

Тъй щото, господа представители, азъ мисля, че нѣма основание да се приеме предложението на господина Михайловски и моля, щото глава XIII да остане тъй, както е въ законопроекта. (Рѫкоплѣскания).

Събранието отхвърля предложението на народния представитель Ст. Михайловски за премахване отъ Наказателния законъ главата за многообрачието.

43. Свещеното миропомазване на престолонаследника Бориса, княза Търновски, по обредитѣ на народната ни православна църква

23 януарий 1896 г. Дневн. VIII. О. Н. С., II р. с., кн. III, стр. 467.

Идеята за преминаването на Н. Ц. В. Престолонаследника Князъ Борисъ въ лоното на народната православна вѣра, съ цель да се заякчатъ неразривно връзкитѣ на династията съ народа, влизаше въ програмата на правителството, председателствувано отъ д-ръ К. Стоиловъ. Презъ 1895 година тази идея доби общонароденъ характеръ и въ отговора на Тронното слово, съ което бѣ открита II редовна сесия на VIII обикновено Народно събрание, тя намѣри официаленъ изразъ като „всенародно пламенно желание". Н. Ц. В. Князъ Фердинандъ се вслуша въ народното желание и при врѫчването на отговора на Тронното слово тържествено обеща, че ще го изпълни. Веднага следъ това се пристѫпи къмъ подготовката, трудноститѣ, обаче, се оказаха твърде голѣми. Прѣчки се правѣха отъ Папата и отъ роднинитѣ на Н. Ц. В. Княгинята. Следъ като се употрѣбиха безуспѣшно всички срѣдства за уреждането на въпроса, наложи се и личното и непосрѣдствено застѫпничество на Н. Ц. В. Княза, обаче и то не даде желания резултатъ. Папата отказа категорично да даде съгласието си, като не допустна даже да се разисква въпроса. Другитѣ пъкъ, на които се искаше съгласието, бѣха подъ влиянието на Папата.

На 20 януарий 1896 година Н. Ц. В. Князътъ се завърна въ София отъ пѫтуването си, предприето за уреждането на въпроса, и веднага започнаха съвещанията съ министъръ председателя д-ръ К. Стоиловъ. На този день аудиенцията продължи отъ 6 до $9^{3}/_{4}$ часа следъ пладне, а на следния (21. I. 1896) отъ 4 до $8^{1}/_{2}$ часа следъ пладне. Разискванията били дълги и трудни. Колебания и нерешителность измѫчвали Н. Ц. В. Княза. Въпросътъ — какво да се предприеме следъ отказа на Папата и несъгласието на роднинитѣ на Н. Ц. В. Княгинята поставялъ Княза предъ голѣми изпитания; мисъльта за абдикация не го напущала; тревожилъ се отъ възможностьта, че Княгинята може да го напусне и замине. Въ края на дългитѣ съвещания Н. Ц. В. Князътъ решилъ, въпрѣки всичко, да изпълни дълга си къмъ отечеството и обещанието, тържествено поето предъ народа. Вестьта за това решение предизвика голѣма радость и неописуемъ възторгъ всрѣдъ всички срѣди на народа.

На 22 януарий станало последното съвещание на Н. Ц. В. Княза съ министъръ председателя д-ръ К. Стоиловъ. Тогава е била установена окончателната редакция на изготвения отъ д-ръ К. Стоиловъ манифестъ, прочетенъ отъ него въ тържественото заседание на Народното събрание на 23 януарий 1896 година:

Господа представители!

По заповѣдь на Негово Царско Височество, имамъ честь да прочета следующия манифестъ (народнитѣ представители ставатъ).

„Манифестъ
къмъ Българския народъ.

Въ изпълнение обѣщанието дадено на Народното представителство, отъ висотата на престола, известявамъ възлюбленій Си народъ, че Азъ положихъ всичкитѣ Си старания, напрегнахъ всичкитѣ Си сили за да изравня трудноститѣ, които Ми се изпрѣчваха за удовлетворение всенародното пламенно желание, щото Престолонаследникътъ да премине въ лоното на Народната църква. Следъ като изпълнихъ дългътъ на почитание спрямо тѣзи, отъ които зависяше удовлетворителното изравняване на препятствията, за разрешение на този съдбоносенъ въпросъ, който вълнува цѣлия Български народъ, и следъ като се осуетиха надеждитѣ Ми, понеже не намѣрихъ тамъ гдето очаквахъ, разумѣние на това, което България изисква, Азъ вѣренъ на клѣтвата, която съмъ далъ на възлюбленій Си народъ, решихъ самъ лично да отстраня препятствията и да сложа предъ народния олтарь, най-неизмѣримата и най-тежката жертва, която мога да дамъ.

Обявявамъ на всички Българи, че на втори февруарий тази година, деньтъ на Срѣтение Господне, ще се извърши Свещеното миропомазване на престолонаследника Бориса, Княза Търновски, по обрядитѣ на народната ни православна църква.

Нека царьтъ на царетѣ благослови тая наша стѫпка и закриля въ вѣки вѣковъ Нашето Отечество и Нашия Домъ.

Издаденъ въ нашата Столица София, на двадесеть и втори януарий, хилядо осомстотинъ и деветдесеть и шеста година отъ Рождество Христово, и деветата отъ нашето царуване.

(под.). Фердинандъ.“

(Бурни и продължителни ръкоплѣскания. Гръмогласни и ненепрекѫснати викове „ура“ заглушаватъ заседателната зала).

За това заседание на 23. I., д-ръ К. Стоиловъ е записалъ въ дневника си следното:

„Вторникъ. Тържествено заседание на Народното събрание. Най-голѣмиятъ ми день. Не е имало такова заседание въ българската история. Манифестътъ направи огромно впечатление. Редакцията му превъзходна".

На 2. II. 1896 година се извърши миропомазването, а на 4. II. 1896 година тържествено закриване II редовна сесия на VIII обикновено Народно събрание.

44. Убийството на Ст. Стамболовъ

3 февруарий 1896 г. Дневн. VIII О. Н. С., II р. с., кн. III, стр. 631.

На дневенъ редъ е запитването на плѣвенския народенъ представитель Т. Табаковъ по извършеното на 3 юлий 1895 година убийство на бившия министъръ-председатель Ст. Стамболовъ. Самото запитване се основава изключително на интриги и клевети, а при развитието му запитвачътъ се държи неприлично и многократно предизвиква протеститѣ на Събранието. Д-ръ К. Стоиловъ отговаря както следва:

Господа представители,

Не прави човѣку честь да има да отговаря на лице, като на почетния плѣвенски народенъ представитель... (Ржкоплѣскания, вѣрно). Като частно лице, никога не бихъ излѣзълъ да дамъ какъвъ да е отговоръ на запитването му. За съжаление, обаче, намирамъ се на поста министъръ и положението ми ме заставя да дамъ отговоръ и на такава личность. (Гласове: вѣрно).

Не е обичай, господа представители, когато се правятъ интерпелации въ конституционнитѣ държави, да се взиматъ за предметъ въпроси, които се намиратъ още въ сѫдебното следствие. Може да се направи една интерпелация по нѣкои въпроси по управлението. Може да се направи интерпелация по известни действия на известни органи, когато тия органи сѫ отговорни за своитѣ действия, но една интерпелация, за едно дѣло, което се намира още въ сѫдебно следствие, не е обичай да се прави въ конституционнитѣ държави. Цельта, господа представители, на една такава интерпелация, като тая, безспорно, не е да се помогне за поправлението на работитѣ въ България; цельта, безспорно, не е да се накаратъ нѣкои органи на властьта, които не зачитатъ

своитѣ задължения и своитѣ длъжности по закона, да се съобразятъ съ тѣхъ; цельта, безспорно, не е да се принесе една услуга, една полза на обществото; цельта не е друга, освенъ да се инсинуира, да се хвърли каль, да се хвърли подозрение.

Вие всички чухте развитието на тая писана интерпелация, и сте разбрали, че цельта е била да се хвърли каль върху личностьта на моя уважаемъ другарь, господина Начевича. Цельта е била именно, за да може, като се говори за тайна, за мистериозность въ това убийство, да се хвърлятъ и въ тая ограда тия кални клевети, които известенъ органъ е хвърлялъ върху правителството отъ времето на нещастното убийство на моя предшественикъ. Господа представители, ако сте имали време да четете въ вестницитѣ писаното отъ тѣхъ по това убийство, азъ вѣрвамъ вие сте видѣли, и сте се убедили, че всичко е тенденциозно, всичко е неистинско. Напримѣръ, тамъ се говори за изключителни обстоятелства, при които е станало това убийство. Азъ ще отговоря, че това убийство е толкова обикновено убийство, колкото сума други убийства, които ставатъ въ България и навсѣкѫде. Имахме у насъ убийството на майката на д-ръ Шишманова срѣдъ столицата. Имахме убийство на министра Бѣлчева, има и въ други държави подобни убийства. Ако сте чели, преди нѣколко време стана едно убийство всрѣдъ най-многолюдната часть на гр. Лондонъ върху единъ виденъ политически мѫжъ. Сѫщото стана въ Франция съ Карно, председатель на републиката; сѫщото е ставало и въ други държави, защото престѫпления се вършатъ тамъ, гдето има хора.

Каза се за мистериозность въ това убийство. Никаква особена мистериозность нѣма. Има въ България мистериозни сѫдебни истории и практики, има мистериозни дѣла за нѣкои кории въ Плѣвенъ, които ги знаете... (Рѫкоплѣскания, вѣрно). Мистериозни сѫ, господа представители, нѣкои дѣла въ Бургазъ за чифлици и нѣкакви си потайности... (Рѫкоплѣскания). Мистериозно е убийството на Тюфекчиева въ затвора; мистериозно е и убийството на министра Бѣлчева... (Рѫкоплѣскания, вѣрно). Но въ убийството на Стамболова никаква мистериозность и никакви особени обстоятелства нѣма.

Мѫчно е, а не е и въ интереса на дѣлото, господа представители, да влизамъ въ подробноститѣ на това сѫдебно дѣло, защото то е въ рѫцетѣ на сѫдебнитѣ власти. Тѣ се занимаватъ съ него и само когато излѣзе тѣхното решение, само тогава ще можемъ да се произнесемъ върху това убийство. Моето първо раз-

пореждание, което бѣхъ длъженъ да направя, бѣше да дамъ на всички подведомствени власти заповѣдь, да се подчиняватъ изключително на разпорежданията на сѫдебната власть. Тая работа е била водена отъ господина Каранджулова, прокуроръ при Софийския апелативенъ сѫдъ, който има 10 годишна сѫдебна практика, когото азъ не съмъ назначилъ по сѫдебното ведомство, когото не съмъ назначилъ за прокуроръ, но който дълго време, още въ миналия режимъ, служеше като прокуроръ. Водѣше се следствието отъ трима добри сѫдебни следователи — по едно време станаха и четирима, а полицията и административната власть не сѫ вършили друго, освенъ да изпълняватъ напълно разпорежданията на сѫдебната власть. Следователно, не мога да имамъ други сведения, освенъ тия, които всѣки единъ може да знае за положението на едно дѣло. Но има нѣкои работи, които трѣбва да се обяснятъ, и тѣ сѫ първи въ интерпелацията, понеже се говорятъ съ известна положителность.

Казва се въ интерепелацията: положително е известно, че сѫдебниятъ следователь е искалъ да се привлѣкатъ като обвиняеми за съучастие въ убийството полицейския приставъ Юруковъ и ротмистъръ Морфовъ, но положително е още известно, казано е въ интерпелацията, че министрътъ на вѫтрешнитѣ дѣла категорически отказалъ даването имъ подъ сѫдъ. Едно нѣщо е положително, господа представители, че тия категорически твърдения сѫ абсолютно лъжливи. Ето какви сѫ даннитѣ и аргументитѣ — защото не искамъ да отговарямъ голословно, както говори запитвачътъ, преди всичко, че той като депутатъ трѣбваше да събере сведения и тогава да прави интерпелация. Ето какво има при дѣлото, извлѣчено отъ прокурора при Софийския окрѫженъ сѫдъ.

Сѫдебниятъ следователь при Софийския окрѫженъ сѫдъ, на I участъкъ, бѣше изпратилъ въ министерството за разпореждане преписъ отъ постановлението за привличане подъ следствие полицейския приставъ Юруковъ. Съ указъ отъ 8 августъ подъ № 442 се извърши тая формалность и се съобщи на градоначалника, че приставътъ Юруковъ се уволнява отъ длъжность, защото е привлѣченъ подъ следствие. Искането стана по установения редъ, при всичко, че отъ книжата по дѣлото не можеше да се дойде до сѫщото заключение; но азъ, съгласно закона, дадохъ съгласието си и го уволнихъ. Резултатътъ указа, че съмъ билъ правъ, защото прокуроръ̀тъ дойде до заключение, че приставътъ Юруковъ е невиненъ.

Що се касае за ротмистъра Морфовъ, върху когото много каль се хвърли, цельта не е друга, освенъ да му се отмъсти за доблестната роля, която той игра на 18 май 1894 година. (Гласове: вѣрно). Азъ ви казвамъ, че прокуроръть при Софийския окржженъ сждъ съобщи въ министерството, че не намира никакви основания за повдигане углавно преследване срещу ротмистъра Морфова. Сщото заключение е далъ и прокуроръть при Софийския апелативенъ сждъ. Тия сж фактитѣ, за които твърди почитаемиятъ интерпелаторъ, че сж положително известни.

Що се касае до самото дѣло, господа представители, ето извлѣчение отъ едно представление на прокурорския надзоръ при Софийския окржженъ сждъ подъ № 3 отъ 2 януарий, което съдържа данни върху сегашното положение на това дѣло. Ще прочета това, което прокуроръть пише: (чете)

„Прокурорскиятъ нарзоръ отъ своя гледна точка, предвидъ даннитѣ на следствието, счита за физически дейци по дѣлото следнитѣ три лица: Боне Георгиевъ, Михалъ (Халю) Ставревъ, Атанасъ (Ташо) Македонеца, които, както ще видите отъ приложеното тукъ представление на следователя подъ № 1926, сж имали като свои интелектуални съучастници или като помагачи и укриватели редъ други лица, виновностьта на които, споредъ събранитѣ противъ тѣхъ улики, е повече или по-малко доказана.

Вториятъ въпросъ на сщата интерпелация е тоя: кои сж препятствията, които следственитѣ власти сж срѣщнали по предметното дѣло и по силата на които това сщото до сега още не е могло да бжде изследвано и внесено въ сжда. Тоя въпросъ толкова е общъ, колкото е първиятъ; заради това и отговоръть върху него не може да бжде другъ, освенъ пакъ общъ. Той е следниятъ: нѣмало е и нѣма други „препятствия“, освенъ естественитѣ, които се срѣщатъ и при изследването на другитѣ дѣла — единъ свидетель заболѣлъ, другъ заминалъ за странство, трети не искалъ да се яви и се довежда подъ стража и т. н. Но освенъ тия, тъй да се каже „естествени препятствия“, въ случая има редъ други, които не по всички дѣла се срѣщатъ, а именно: разпитътъ на нѣколко стотинъ свидетели, провѣрката на не по-малко анонимни писма — въ които се хвърлятъ подозрения върху различни лица и които не можеха да останатъ непровѣрени и игнорирани отъ властьта. — Делегациитѣ по разни въпроси въ странство и т. н.

Такива сѫ всичкитѣ препятствия, които следственитѣ власти сѫ срѣщнали по изслѣдване убийството на Ст. Стамболовъ и които за сега сѫ премахнати. Остава още да се изпълнятъ отъ чуждитѣ следствени власти 2 сѫдебни порѫчки, въ Белгия и Ромъния, за да може да бѫде най-после окончателно изучено дѣлото и внесено въ сѫда.

Това въ всѣки случай не може да стане по-рано отъ края на февруарий н. г. ако, разумява се, следственитѣ власти на горепоменатитѣ две държави отговорятъ своевременно на отдавна изпратенитѣ имъ порѫчки.

Касателно третия въпросъ на интерпелацията, за ротмистъра Г. Морфовъ и полицейския приставъ Юруковъ, имамъ честьта да ви явa, господине министре, че за споменатитѣ две лица, наистина сѫ били издадени отъ сѫдебния следователь постановления за привличането имъ като обвиняеми по дѣлото, но не е истина, че въпрѣки тия постановления, министърътъ на вѫтрешнитѣ работи не е разрешилъ даването имъ подъ сѫдъ. Министърътъ на вѫтрешнитѣ работи ни най-малко не се е произнасялъ по сѫществото на гореспоменатитѣ две постановления, а ги е повърналъ на следователя, за да се съобрази последния съ предписанията на ст. 6, 7 и 8 отъ допълнението къмъ временнитѣ сѫдебни правила, т. е. да ги изпрати на надлежния прокуроръ, който е единствено компетентно лице да иска надлежното разрешение отъ министерството за даването подъ сѫдъ на казанитѣ лица.

Въ заключение на изложенитѣ сведения, имамъ честь да добавя господине министре, че всички лица, привлѣчени като обвиняеми по дѣлото на Стамболова, сѫ заловени и сѫ взети надлежнитѣ мѣрки за неотклонението имъ отъ сѫдъ и следствие; не сѫ заловени отъ главнитѣ дейци само Михалъ Ставревъ и Атанасъ Македонеца, които е неизвестно понастоящемъ кѫде се намиратъ".

Това е, господа представители, резултатътъ на изследванията по това дѣло до 2 януарий, защото, тогава е отнесено на прокурора при Софийския окрѫженъ сѫдъ.

Прави се въ интерпелацията още една критика, че следователътъ Икономовъ билъ промѣненъ нарочно и че било отнето дѣлото отъ него, докато най-сетне билъ и премѣстенъ, защото искалъ да издири сѫщностьта на това дѣло. Работата не е тъй, господа представители, господинъ Икономовъ имаше нѣкои семейни разправии, вследствие на които не бѣше му възможно да остане за

повече въ София и пожела да бѫде премѣстенъ. Следователно, господинъ интерпелаторътъ, ако бѣше го попиталъ, нѣмаше да излага въ интерпелацията си такива невѣрни сведения. Тъй щото, господа представители, ако и да можехъ да не отговоря на тая интерпелация, но предвидъ на цельта, съ която се прави, счетохъ за длъжность да дамъ тия сведения върху положението на това дѣло, сведения, които сѫ черпени отъ нашитѣ сѫдебни власти.

Едно нѣщо има да забележа още по сѫщностьта на това дѣло. Безспорно е, че обектътъ на това престѫпление е билъ единъ отъ първитѣ български граждани. Но, въпрѣки това, господа представители, теглете единъ паралелъ между дѣлото по убийството на Бѣлчева, извършено нѣколко крачки далечъ отъ 4 участъкъ и въ присѫтствието на единъ стражарь, и това дѣло — по убийството на Стамболова — и ще намѣрите голѣма разлика. Следъ убийството на Бѣлчева видѣхме военно положение и предварителна цензура върху печата; видѣхме изпитателни комисии, видѣхме сума хора изпозатворени и сума административни мѣрки взети и резултата на всичко това какъвъ бѣше? Съвѣстно ако питате хората, и днесъ нѣма кой да ви каже, кой е убилъ Бѣлчева, защото не се знае. (Единъ представитель: Стамболовъ го уби). Ние не прибѣгнахме до тия мѣрки, при всичко, че положението на правителството и отечеството бѣше критическо и много трудно; защото нашитѣ врагове отвѫтре и отвънъ бѣха помислили, че е време да се възползуватъ отъ тоя случай и да се даде едно друго направление на работитѣ у насъ. При всичко това, ние не се отклонихме нито на една йота отъ нормалнитѣ срѣдства. Ние предоставихме на сѫдебнитѣ власти да издирятъ убийцитѣ по това дѣло; ние предоставихме на сѫщитѣ власти да извършатъ всичко, каквото трѣбва по него. Ние се подчинихме на тѣхнитѣ разпореждания и резултатътъ е такъвъ, какъвто прави честь на нашитѣ сѫдебни власти, защото тѣ сѫ, които боравятъ съ законитѣ. Познато е, че въ едно углавно дѣло голѣма честь е за сѫдебнитѣ власти откриването на престѫпницитѣ. Ние сме открили вече престѫпницитѣ по това дѣло — нѣщо, което не може да се каже по Бѣлчевото дѣло — и повечето отъ престѫпницитѣ сѫ въ нашитѣ рѫце. Тоя резултатъ е добитъ изключително съ редовни срѣдства, безъ да прибѣгваме до извънредни мѣрки, и тоя резултатъ е достигнатъ благодарение на умението на нашитѣ сѫдебни органи. Тоя е, господа, отговора, който имахъ да дамъ по запитването на господина Табакова по тоя въпросъ (рѫкоплѣскания).

IX ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

I РЕДОВНА СЕСИЯ

(1.XII.1896—27.II.1897)

45. Думитѣ се прекланятъ предъ дѣлата

7 декемврий 1896 г. Дневн IX. О. Н. С. I. р. с., кн. I, стр. 100.

Главниятъ предметъ на дебатитѣ по отговора на Тронното слово сѫ произведенитѣ за деветото обикновено Народно събрание избори. На критикитѣ отъ страна на опозицията д-ръ К. Стоиловъ отговаря съ следната речь:

Господа представители,

Нѣкои отъ господа ораторитѣ, които говориха, направиха укоръ за съставянето или за редакцията на Тронното слово. Това нѣщо, отъ точка зрение на парламентарнитѣ обичаи, не ми се вижда коректно. Съ Тронното слово говори Държавниятъ глава; но за Тронното слово отговаря министерския столъ, и ако има нѣщо да се критикува, то може да се критикува това, което има Тронното слово, а не това, което нѣма. Следователно, азъ отблъсквамъ всѣка критика върху това, което отсѫтствува въ Тронното слово. По тронното слово има единъ членъ въ Конституцията; ние го разбираме тъй. Които говориха, може да го разбиратъ другояче. Понеже ние сме съветници, то Тронното слово е прието по нашето тълкувание. Следователно, веднажъ за всѣкога държа да кажа, че азъ намирамъ некоректна критиката върху съдържанието на Тронното слово. То, Тронното слово, изказва това, което е мнение на княза и на правителството; то е мнение на княза, приподписано отъ министритѣ. Когато отговаряте, господа, свободни сте да отговаряте върху всичкитѣ въпроси, не само върху вѫтрешната и външната политика, не само по икономията, но, ако желаете, и по астрономията. То е ваша работа, но Тронното слово е на Държавния глава. То е приподписано отъ насъ и отговорностьта за него носимъ ние. Тъй щото ние отблъскваме всѣка критика като оскърбление, че това отсѫтствувало, че онова отсѫтствувало. Граматиката на Тронното слово е граматика на тия, които сѫ съветници на княза, и тия, които пишатъ малко или много, може да знаятъ български езикъ. Българска всеобща граматика, обаче, не сѫществува; едни говорятъ тъй, други — иначе.

Това, което е писано, писано е по български, и азъ мисля, че трѣбва да го приемете, както е писано.

Дохождамъ сега, господа представители, до дебатитѣ, които станаха. Очаквахъ азъ, както е за нещастие моята сѫдба отъ нѣколко години насамъ, когато се отваря Народното събрание, очаквахъ да чуя единъ голѣмъ ураганъ нападки и тоя ураганъ да падне върху менъ и да ме смаже; очаквахъ и тоя пѫть, това, казвамъ, защото тъй сѫдя отъ писаното въ вестницитѣ. Но какво излѣзе отъ тоя ураганъ? Не излѣзоха да ми укажатъ нито на едни положителни факти, нито на едни конкретни действия, които се наказватъ отъ Наказателния законъ, и да кажатъ, че вие министритѣ сте направили това деяние, за което трѣбва да отговаряте и трѣбва да се накажете. Общи фрази и пакъ общи фрази, които азъ съмъ наситенъ да слушамъ, откакъ сѫществува България; общи фрази на шарлатанство и на фразьорство (Вълко Нейчевъ: азъ не съмъ шарлатанинъ). Това сѫ общи фрази, които се повтарятъ откакъ сѫществува България. И днесъ какво ми се казва? — Насилия въ изборитѣ. Излѣзнете и кажете, че еди кой си стражарь хвана Ивана Стояновъ и го затвори или го накара да гласува за тогова или оногова, че еди кой си околийски началникъ запрети на еди кого си да се яви на избора; че еди кое си нарушение се направи на Избирателния законъ. Нищо такова. Казва се само, полицията кръвнишка, кърви текоха, но не видѣхме да е текла кръвь ни на едного отъ носа даже. Тече кръвь, действително, но тече кръвь на единъ скроменъ служитель, който не защищаваше себе си, но който искаше да запази реда и тишината. Тече кръвь на стражаря Богданъ Тоневъ, тукъ, на улицата въ София, и неговата кръвь ще тежи на съвѣстьта на тия, които предизвикаха това и ще отговарятъ за тая кръвь. Нека знаятъ това нѣщо. Днесъ, може би, българскиятъ народъ не съзнава всичкото значение на тоя фактъ; но ще дойде единъ день, когато ще проклинатъ тия развратници, които поведоха българскитѣ граждани да убиватъ български стражари за това, защото стояха на поста си да изпълняватъ длъжностьта си (шумни рѫкоплѣскания). Тая е единствената кръвь, която тече. И азъ, господа представители, ще го считамъ за гордость на нашето правителство, че единствената кръвь, която потече на нашитѣ избори, е на тоя стражарь. И потече, не защото докачи или нападна нѣкого, но потече отъ действията на хора развратници, които дойдоха съ камъни въ джебоветѣ си и които нападнаха пазителя на реда и тишината. Това

ще бѫде слава за нашето правителство и азъ съ това се гордѣя, господа представители.

Дохождамъ сега на втория фактъ. Единственото нѣщо, което се приписва като вина на правителството, е това, че ходили окржжни управители, че ходили околийски началници и агитирали. Да сѧ спремъ, господа представители, най-напредъ на въпроса: що е единъ свободенъ изборъ? Сѫществуваха ли условията на свободни избори у насъ? — Азъ считамъ, че за да сѫществуватъ свободни избори, първото условие е да сѫществува свободенъ печатъ? Сѫществува ли тоя свободенъ печатъ? (Гласове: да). Вие видѣхте, че тоя печатъ обяви, че сме си дали оставката сѫщия день. Казватъ ми за единъ народенъ представитель — не ща да кажа името му, защото нѣмамъ достатъчно данни и като така може да ми каже „лъжешъ", защото иматъ обичай да казватъ „лъжешъ", за това и не казвамъ името му — който е челъ телеграмата на избирателитѣ, че азъ съмъ си далъ оставката и че господинъ Радославовъ е билъ повиканъ да състави кабинетъ. Вие четохте това въ вестницитѣ. (Ат. Краевъ: кажете, кой е). Нѣма нужда да го казвамъ; вие го знаете. Той е отъ васъ. Употрѣбиха още една втора агитация, че ние сме взели върху България милиардъ и половина отъ дълга на Турция, и това се писа въ вестницитѣ. Писаха се и други такива дивотии, като напримѣръ; щѣли сме да измѣняваме Конституцията. Значи приписватъ ни въображени грѣхове и ни нападатъ за тия грѣхове. И това било агитация! Всѣки единъ отъ васъ видѣ, че всички бои на дѫгата се изчерпаха въ възвания, едно отъ друго по-гръмогласни, едно отъ друго по-шарлатански, едно отъ друго, какъ да кажа, по-донкихотско. Цѣло едно дѣло имаме въ Министерството на вѫтрешнитѣ работи, но и вие всички ни знаете, защото сѫ издавани въ всѣка околия. И какво не се писа? Освенъ това, тръгнаха анабаптиститѣ, съединени тръгнаха да тръбятъ и да ни съборятъ, както едно време стенитѣ на Йерихонъ се събориха отъ неприятеля. Тръгнаха да обикалятъ, отидоха въ Пловдивъ, проклинаха даже избирателитѣ да ги избератъ, и не ги избраха. Бивало ли е другъ пѫть това, господа представители? Ние не живѣемъ въ една голѣма държава, като Русия или Германия, та да не знаемъ що става въ другия край на държавата. Кажете вие, които живѣете въ България отъ сѫществуването ѝ като държава: имало ли е другъ пѫть такова, позволете ми думата, развращение на опозицията, каквото е имало тоя пѫть. (Гласове: не е имало). И хо-

дение и агитации по всевъзможни начини, и всичко имаше. Какво по-голѣмо условие за свободни избори искате?

Но имаше и друга агитация. Тя бѣше агитация, която бѣше съвмѣстна съ темперамента на опозицията. Тя бѣше престѫпна агитация. Тая агитация бѣше: нападайте, тиранизирайте, арестувайте околийскитѣ началници. И въпрѣки всички тия работи, въпрѣки всички тия агитации и въпрѣки застрашаванията, нѣма ни единъ български избиратель убитъ или раненъ въ тия избори. Това е една гордость за нашето правителство, господа представители. (Продължителни рѫкоплѣскания). Каквото искатъ, нека кажатъ почитаемитѣ представители отъ опозицията, но това ще остане една свѣтла страница въ историята.

На България... (Атанасъ Краевъ: лъжливи ли сѫ сведенията отъ Царибродъ). Не искамъ да споменувамъ за тѣхъ и да правя раздразнения.

Сега, господа представители, да прегледаме изборитѣ а приори, понеже факти не се представиха. Да прегледаме изборитѣ, както би ги разгледалъ единъ южно-американецъ, дошелъ въ България, или както би ги разгледалъ единъ японецъ, кореспондентъ, каквито тая година имахме двама, който не знае ни кой е Стоиловъ, ни кой е Цанковъ и Каравеловъ, ни пъкъ знае какви сѫ политическитѣ нрави и отношенията между разнитѣ партии у насъ. Да прегледаме, казвамъ, изборитѣ отъ тая точка зрение и да видиме: какво може да се говори въ полза и какво въ ущърбъ на свободата на изборитѣ, като погледнемъ на последнитѣ а приори. Едно нѣщо ни поразява и азъ благодаря на господина Пецова, гдето цитира цифри — поразява ни голѣмото число на избиратели. Японскиятъ кореспондентъ щѣше да каже: чудно нѣщо; при несвободнитѣ избори презъ 1893 година явили сѫ се толкова избиратели, въ 1894 година, когато се признаватъ за най-свободни изборитѣ, явили сѫ се толкова избиратели, а въ 1896 година близу 100.000 избиратели сѫ се явили повече. Ще каже, че или свободата на изборитѣ е била извънредно голѣма или тоя български народъ е толкова узрѣлъ и възмѫжалъ, щото и тия избиратели, които другъ пѫть не сѫ взимали участие въ изборитѣ, сѫ отишли на урнитѣ и сѫ гласоподавали. И едното и другото заключения сѫ похвални за България. Било, че изборитѣ сѫ били свободни, било че нашитѣ избиратели сѫ възмѫжали — все е похвално.

Единъ отъ нашитѣ другари, чиято речь съ голѣмо търпение

и внимание изслушахъ, именно почитаемиятъ новозагорски представитель, изказа една идея, която ми се видѣ чудна. Той каза една похвала, вмѣсто да каже упрѣкъ, както искаше. Трѣбва да ви кажа, че азъ разбирамъ стенография и бележки си държа съ нейна помощь. Азъ съмъ записалъ буквално неговитѣ думи. Той каза: народътъ не е въ състояние да се ползува отъ правата си. Като каза това, той прави упрѣкъ, че сѫ дошли много избиратели отъ всичкитѣ кюшета на България. Азъ мисля, че това е знакъ на народенъ суверенитетъ. Тоя, който е свободолюбецъ, тоя, който се прекланя на народния суверенитетъ, за него селянина съ гуглата и гражданина съ цилиндра сѫ равни. Той се прекланя и предъ една и предъ другия. И циганинътъ и човѣкътъ съ опинци сѫ равни съ човѣка, който има докторска степень отъ университетъ, или е банкеръ, или е богатъ. Така щото, азъ не мога да разбера тая непоследователность. Азъ смѣтамъ, че характерна черта бѣше голѣмото число на участвуващитѣ въ изборитѣ. Трѣбва да престанемъ, прочее, да играемъ съ тая фраза — народния суверенитетъ. Следователно, колкото повече избиратели взиматъ участие въ единъ изборъ, толкова повече може да се знае, кого повече поддържатъ.

Вториятъ признакъ за свободата на изборитѣ е голѣмото участие на опозицията. Вие виждате, че въ много мѣста опозицията е пропаднала съ по нѣколко гласа. Даже намираме мѣста, гдето опозицията е получила по 1000 гласа; намираме чудовищното нѣщо, че въ гр. Т. Пазарджикъ господинъ Цанковъ и господинъ Грековъ сѫ получили близу по 1000 гласа. Тия работи сѫ значителни. Ако е нѣмало свободни избори, не щѣше тогава да може да вземе участие опозицията.

Третиятъ фактъ, който ще се хвърли въ очитѣ на японския кореспондентъ, то е отсѫтствието на контестации. Вие помните изборитѣ въ 1894 година, които нашиятъ колега, преславскиятъ народенъ представитель, считаше свободни, но и той помни, колко дълги бѣха дебатитѣ и колко много бѣха контестациитѣ по тия избори, а пъкъ до днесъ ние прекарахме вече изборитѣ на 45 околии и контестации по тѣхъ не се явиха. Хора, които да пишатъ контестации има, защото на нашитѣ адвокати това имъ е занаята: да агитиратъ по изборитѣ, да съчиняватъ разни заявления и да правятъ контестации; а пъкъ да нѣма адвокати тамъ, гдето има мирови сѫдии, то е невъзможно, то е немислимо. Следователно, отсѫтствието на контестации не е доказателство, че не

е имало кой да се оплаква. Това е третото обстоятелство, което трѣбва да се вземе предвидъ.

Сега доходжамъ, господа представители, до въпроса, който се спомена отъ нѣкои, именно, агитациитѣ на администрацията. Върху тоя въпросъ, господа представители, азъ съмъ ималъ случай да се обясня въ миналото Събрание; имахъ случай да се обясня по поводъ на това обвинение, съ което нѣкои остроумни хора бѣха намѣрили поводъ да ме оскърбятъ именно съ моралното влияние, — както ме още нападатъ и за белгийщина, безъ да мислятъ, че това е оскръбление за тия, които го казватъ. Всѣкѫде въ свѣта е признато, че самиятъ фактъ, че едно правителство е правителство и има известна доза отъ влияние. Това нѣщо не може да се отказва. Ами турете на министерскитѣ столове безцвѣтни личности, каквито четворната депутация на съединената опозиция предлагаше на Н. Царско Височество, то и тѣ ще иматъ известно влияние, като правителство, като власть. Това влияние е нѣщо impondérable, нѣщо, което не може да се опредѣли, не може да се хване. Тръгва окрѫжниятъ управитель отъ станцията, при него влазя въ файтона Иванъ Стояновъ и населението го вижда съ окрѫжния управитель, това е морално влияние. Това е за него единъ капиталъ и тоя капиталъ не може да се откаже. Азъ зная единъ народенъ представитель въ сегашното Събрание, който щомъ като е стигналъ въ избирателната си околия, се е хваналъ подъ рѫчка съ офицера, който е билъ тамъ и сѫ се разхождали заедно, а това негово разхождане е било знакъ, че тоя човѣкъ е добъръ за правителството, че е ималъ довѣрието на правителството. И това не е ли морално влияние?

Сега, искате ли да имаме такива идиоти околийски началници и окрѫжни управители, които като дойде единъ човѣкъ и предъ тѣхъ каже на хората, че правителството взема отъ дълга на Турция единъ милиардъ и половина лева, и тѣ да казватъ: да, вѣрно е. Не, началникътъ или управительтъ трѣбва да кажатъ: не е истина; защото не е истина. Следователно, и това е морално влияние. Или, когато дойде нѣкой и каже на населението: еди кого ако изберете за представитель, ще ви унищожи даждията и други такива, идиотъ ще е този чиновникъ, ако не каже, че тоя човѣкъ е шарлатанинъ, защото държавата безъ данъци не може да сѫществува. Но това, господа представители, трѣбва да се отличава отъ деянието, за което има известенъ отдѣлъ въ Наказателния законъ, споредъ който наказва се като престѫпникъ онзи, който

отиде да вземе нѣкому бюлетината и му каже: нѣма да дадешъ тая бюлетина, а тая. Но когато обича и вѣрва и се въодушевява отъ идеитѣ на правителството, прилага тия идеи и работи, той не прави нищо противозаконно. Той не излиза да агитира, а да възстановява истината, и това е толкова по-нуждно за страна като България, гдето има толкова безсъвѣстни противници, които създаватъ работи, съ които не може да се бори човѣкъ.

Сега, господа представители, въ връзка съ тия обяснения, които дадохъ, мисля, че трѣбва да имате предвидъ, че не всѣко безнравствено действие е наказуемо отъ закона. Това съмъ го казалъ и когато се разискваше Наказателниятъ законъ, но понеже има лица, които не разбиратъ тия работи, ще го повторя. Наказуемо е това деяние, което се предвижда въ закона като такова, и догдето не се докаже, че е такова, обвиненията сѫ клеветнически, както и много други.

Дохождамъ до другъ единъ въпросъ, който се отнася до резултата отъ изборитѣ.

Противницитѣ теглятъ заключение и отъ факта, че ни единъ отъ шефоветѣ не е избранъ. Благодаря на моя приятель, господина Гешева отъ Пловдивъ, че обясни този фактъ. Абсолютно нищо не значи неизбирането единъ шефъ на опозицията. Азъ зная, че Братияну, който 15 години бѣше министъръ на Ромъния, презъ чието време стана руско-турската война, въ чието време се провъзгласи за независимо ромънското кралство, като падна отъ власть, въ цѣла Ромъния не се намѣри нито една колегия да го избере. (Ат. Краевъ: защото съ революция го свалиха). Но фактъ е, и никой не може нито да помисли, нито да каже, че е насилие. Въ Унгария Тиса управлява 11 години, станаха избори отъ сѫщата либерална партия, на която той бѣше шефъ, а Тиса не се избра. Защо не се избраха водителитѣ на опозицията, казаха моитѣ другари, но не казаха всичкитѣ причини. Не се избраха, господа представители, защото нѣмаха почва; защото да поведешъ народа подиръ себе си, трѣбва да имашъ въпросъ, който да повлѣче народа, трѣбва да го застрастишъ. За черни очи нѣма да тръгне нито единъ селянинъ, а като му кажешъ, моето знаме е помирение съ Русия, ще тръгне. (Ржкоплѣскания). Подиръ знамената вървятъ, подиръ хората не вървятъ. Шефоветѣ на опозицията не се избраха и по вината на последователитѣ имъ. Ако последователитѣ почитаха своитѣ шефове, както трѣбва, ако бѣха патриоти и ако бѣха искрени къмъ своитѣ шефове, господинъ Краевъ, на

мѣсто да постави себе си въ Преславъ да се избира, щѣше да постави кандидатурата на г. Радославова да се избере. И щѣха да докажатъ, че сѫ дисциплинирани партизани; но тѣ нѣматъ довѣрие въ тѣхнитѣ шефове... (ржкоплѣскания), но тѣ нѣматъ куража да се откажатъ отъ своето самолюбие за въ полза на Цанкова, Каравелова и другиго, а народътъ да имъ даде довѣрието си. Какъ тогава единъ тримилионенъ народъ ще имъ даде довѣрието си, когато вие, сами не имъ го давате? Вие сте тѣхни аркадаши, съ тѣхъ лѣгате, съ тѣхъ ставате, а не искате да отстѫпите мѣстата си заради тѣхъ. Или искате ние да ги изберемъ? (Ржкоплѣскания). Ако бѣхте искрени партизани, каквито сѫ партизанитѣ въ Европа, щѣхте да се откажете въ тѣхна полза, но вие гледате повече за себе си, отколкото за шефоветѣ си.

Сега дохождамъ до единъ личенъ въпросъ и ще моля да ме извините, защото ви занимавамъ съ личности, понеже не ми е било обичай, и вие, които сте били представители и въ по-предишнитѣ Народни събрания, го знаете.

Обвиниха ме, че съмъ билъ министъръ въ кабинета на Стамболова. Ще кажа, защо съмъ билъ. Не съмъ билъ министъръ, за да пазя свободата на българскитѣ граждани, но съмъ билъ министъръ по сѫщитѣ подбуждения, по които предложихъ услугитѣ си на господина Каравелова подиръ Съединението; по сѫщитѣ побуждения, по които азъ отидохъ доброволецъ въ войната; по сѫщитѣ побуждения станахъ министъръ и въ кабинета на Стамболова. Защото въпросътъ не бѣше за правдини и свобода на българския народъ, не бѣше за агитации и възвания съ шарени бои, а въпросътъ бѣше, дали може да се запази сѫществуването на България или не. За да се запази България, азъ влѣзохъ въ компромисъ съ Стамболова, и стояхъ до тогава, до когато трѣбваше. (Ржкоплѣскания). Опасяваше се България отъ тия, които, както и днесъ, безъ да се въодушевляватъ отъ моралъ или честность, ходятъ и се разхождатъ изъ България, да заблуждаватъ хората. (Ржкоплѣскания).

Сега остава, господа представители, още по единъ последенъ въпросъ да кажа нѣколко думи. И азъ не говоря на лѣвицата, защото тѣхъ не мога да ги убедя, защото тѣ сѫ дошли съ идея фиксъ и не мога да ги излѣкувамъ, защото не съмъ докторъ. Остава сега да кажа, кой е ключътъ на нашата сполука.

Ключътъ на тая сполука сѫ дѣлата, които ние извършихме. Българскиятъ народъ ни даде отначало своето довѣрие; даде ни

го и днесъ, затова, защото позна нашитѣ дѣла и защото се основава на дѣла, а не на думи, и защото знае, че голѣма часть отъ нашата програма, която ние прогласихме, когато стѫпихме на власть, сме изпълнили, — нѣщо, което не е бивало до сега у насъ. Думитѣ се прекланятъ предъ дѣлата. (Шумни рѫкоплѣскания, гласове: вѣрно). По този пѫть, господа представители, ще вървимъ и за напредъ, и ще гледаме това, което е наша длъжность и интереситѣ на България, безъ да се грижимъ, какво ще викатъ противъ насъ, какъ ще лаятъ и какъ ще ни клеветятъ. (Гласове: браво, браво; рѫкоплѣскания). И азъ едно нѣщо имамъ да кажа на опозицията, че сутринь и вечерь, като си правя молитвата, моля се на Бога, да ми дава търпение и достатъчно нравствена висота, за да презирамъ тия нападки и клевети, съ които непрестанно нападатъ мене и моитѣ другари. Въ този духъ ние ще вървимъ и за напредъ и нѣма да се поколебаемъ отъ клеветитѣ, а ще гледаме на цельта, и тази цель не е друга, освенъ благото на България и осѫществяването на народното желание тъй, както ние чистосъвѣстно го разбираме. (Гласове: браво, вѣрно; бурни и продължителни рѫкоплѣскания; гласове: изчерпанъ е въпросътъ).

46. Познай себе си

18 декември 1896 г. Дневн. IX О. Н. С., I р. с., кн. I, стр. 334.

Разглежда се бюджетопроекта на Министерството на външнитѣ работи и изповѣданията. Пирдопскиятъ народенъ представитель д-ръ Д. Тодоровъ, бившъ дипломатически агентъ, иска обяснения по отношенията на България съ другитѣ държави и критикува откриването на нови агентства. Народниятъ представитель отъ Панагюрище, Вълко Нейчевъ се спира върху предвидения за духовенството кредитъ и повдига въпросъ за нуждата отъ по-голѣма подчиненость на духовенството подъ гражданската власть. По повдигнатитѣ въпроси д-ръ К. Стоиловъ произнася следната речь:

Господа представители,

Азъ ще се присъединя къмъ мнението на тѣзи господа представители, които поддържатъ теорията, че при разискването на бюджета могатъ да се разискватъ и въпроситѣ, които нѣкои отъ господа преждеговорившитѣ споменаха. Това е основателно поддържание, защото при разискването на бюджета, както и при разискването на отговора на Тронното слово, могатъ да се об-

сѫждатъ всички въпроси, до които се коснува бюджета и Тронното слово. (Гласове: вѣрно).

Сега, най-напредъ има да направя една бележка по въпроса за духовенството. Действително, това, което единъ народенъ представитель забележи, че имало нужда да сѫществува по-голѣмъ контролъ или по-голѣма власть отъ страна на гражданската власть върху духовенството, е нѣщо, което сме чувствували често пѫти; но не забравяйте, господа, че никога лѣкътъ, който се дава на единъ боленъ, не трѣбва да бѫде по-силенъ отъ болестьта. Духовенството е учреждение такова, което се основава на своитѣ канони, на своето минало, на своитѣ традиции, и мене ми се струва, че ние не можемъ да нарушимъ тия канони, не можемъ да потъпчимъ това негово минало и тѣзи негови традиции, за въ интереса на централизацията, защото твърде е възможно, щото това вмѣшателство, това врѣзване на гражданскитѣ власти въ учреждението на духовенството да се отрази много лошо, и защото днесъ то може да бѫде полезно, а утре — до голѣма степень вредно. За това сме считали за нуждно, че даже и при превишаване на власть отъ страна на нашето духовенство, да го оставимъ така и да не се мѣсимъ въ дѣлата му, защото има по-високи интереси, които ни заставятъ да го почитаме, и да го оставимъ да се развива самостоятелно, тъй както е основано, както е създадено отъ своитѣ основни закони, отъ своитѣ канони. По тази причина се съглеждатъ тукъ-тамъ работи, които, може би, отъ точка зрение на държавнитѣ интереси, отъ точка зрение на държавното устройство, да сѫ необясними, но не трѣбва да забравяме, че има други интереси, които трѣбва да имаме предвидъ. Ние не трѣбва да забравяме, че сме една държава, която е основана главно на православната религия, и не можемъ да туримъ въ такова положение нашитѣ митрополити, нашитѣ йерарси, нашитѣ архиерейски намѣстници, нашитѣ черковни началници, въ каквото положение се намиратъ стражаритѣ и околийскитѣ началници. Началникътъ на българската черква е сановникъ на българския народъ, а не на българската държава, — защото българската държава е друго, а българскиятъ народъ е съвсемъ друго — и като такъвъ, той трѣбва да се почита и да се уважава, като факторъ, който действува отъ името на българския народъ. Отъ тия съображения ние се ограничихме и не направихме това, което мислѣхме, че отъ религиозна точка зрение е недопустимо, за да не би да се нанесе по-голѣмо зло на нашето духовенство.

Сега за случая, който почетният представитель отъ Панагюрище ни представи, ще кажа, че за него сѫществува разпореждание въ канонитѣ; защото колкото и строга да е духовната организация, тя подлежи на контрола на властьта и на общественото мнение. Единъ свещеникъ, който има една енория отъ 100 кѫщи, ако 10 кѫщи отъ неговата енория станатъ и кажатъ, че той въвежда съблазънь между паството си, митрополитътъ може да го отреши (Вълко Нейчевъ: браво). Ето едно срѣдство, съ което може да се помогне противъ всѣко едно нарушение, било на благоприличието, било на законитѣ, нарушение отъ лице съ духовно звание. Защото самитѣ тѣхни канони и самата тѣхна организация даватъ и срѣдствата за излѣкуване на злото въ подобни случаи. И такива срѣдства сѫ се приспособявали и ще се приспособяватъ гдето стане нужда. Тъй щото, тамъ е лѣкътъ на онова зло, което господинъ панагюрскиятъ представитель иска да се излѣкува.

Дохаждамъ на въпроса за външната политика. Почтеният пирдопски представитель иска да кажа, какви сѫ нашитѣ отношения съ другитѣ държави. Казвалъ съмъ и другъ пѫть, па и сега ще кажа, какво е моето мнение по този въпросъ. Азъ съмъ много противъ тия български политици, които мислятъ, че България е слънцето, около което се върти цѣлата европейска политика; или пъкъ които мислятъ, че каквото и да каже, или даже ако се изкашля нѣкой български министръръ, ще се разтрепери цѣла Европа. Нашата политика, господа представители, стои на почвата „познай себе си“, т. е. да познаешъ какво положение занимавашъ въ международно отношение и какво трѣбва да правишъ. Такава една коректна политика, споредъ моето мнение, може да принесе полза на България, а не политиката на самооблащението, политиката на самохвалството. Следователно, менъ ми прави не малко грозно впечатление да слушамъ единъ представитель, особено единъ представитель, който се е посветилъ на дипломатическата кариера, да пита какво е положението на България, както питаха едно време Бисмарка въ Германския парламентъ, или както питатъ въ Французкия парламентъ нѣкой министръръ: какво е международното положение. Положението на България е много добро, господинъ Тодоровъ. Вие знаете, че тукъ има дипломатически агенти отъ всичкитѣ държави, и това значи, че сношенията ни съ всичкитѣ държави сѫ много добри. Всѣки вторникъ азъ приемамъ дипломатическитѣ агенти, съ никого не сме се скарали,

така щото повтарямъ, че сме въ добри отношения съ другитѣ държави. (Ржкоплѣскания).

Споменахме въ Тронното слово нѣкои държави и защо сторихме това? Сторихме го, защото имахме мотиви. България има честьта да се види въ възстановени отношения съ Русия. Помири се България съ своята освободителка и българскиятъ князъ има́ голѣмата честь да бѫде поканенъ да присѫтствува на коронацията на Тѣхни Императорски Величества и отиде. Сега, споредъ господина Тодорова, трѣбваше да излѣза тукъ и да кажа: какъ Н. Царско Височество е стоялъ въ Русия, где е ходилъ, съ кого се е срещалъ и не зная какви още работи, за които никой разуменъ човѣкъ не би си позволилъ да пита. Българскиятъ князъ посети и сръбския дворъ, и вие знаете какъ той бѣше приетъ тамъ. Остава само съседната държава Ромъния, която той не посети, но вие знаете, вие видѣхте, че единъ отъ старитѣ дипломати на Ромъния, единъ представитель отъ най-почтенитѣ ромънски фамилии е изпратенъ тукъ да представлява Н. В. ромънския краль и вие видѣхте, че този дипломатически агентъ на Ромъния бѣше приетъ много тържествено отъ Н. Царско Височество. Прочее, и отношенията ни съ Ромъния, както виждате, сѫ добри. Съ Австрия ще кажа, че сме сключили търговски договоръ. Въ Гърция се отвори сега дипломатическо агентство, — нѣщо, за което много години сѫ се водили преговори, но чакъ сега се сполучи. Прочее, една държава като даде съгласието си да се отвори въ нея наше дипломатическо агентство, значи, че отношенията ни съ нея сѫ добри. Тъй щото мога да кажа, че отношенията ни съ всичкитѣ държави сѫ добри, и че сѫ такива, каквито трѣбва да бѫдатъ. (Ржкоплѣскания).

Почтениятъ представитель отъ Пирдопъ повдигна единъ въпросъ на детайлности, съ който и азъ съмъ съгласенъ. Той повдигна въпросътъ: защо да не се изброяватъ щатоветѣ за новооткрититѣ агентства? Това, действително, тъй трѣбваше да стане и въ бюджетарната комисия се повдигна такъвъ въпросъ, но то не стана сега, защото нѣмаше възможность да стане. Ще ни възрази, може би, нѣкой, защо това не стана поне за виенското дипломатическо агентство? Но отъ где можехме ние да знаемъ, какви други нужди ще се появятъ въ това агентство? Нашето агентство въ Виена е такова, което постоянно се попълня. Въ Виена се третираха търговски договори и стана нужда да се увеличи персонала на агентството. А ако бѣхме обвързани съ единъ щатъ, не

щѣхме да можемъ да увеличимъ персонала, защото Законътъ за отчетността по бюджета, запрещава да се увеличава числото на чиновницитѣ, въ което и да е държавно учреждение. Ние взехме нуждната сума отъ кредита, предвиденъ за тая цель, и увеличихме персонала въ това агентство, като пратихме единъ секретарь и нѣколко чиновници повече. Увеличихме и канцеларскитѣ. Сѫщото нѣщо ще стане и съ агентството въ Петербургъ, гдето скоро ще започнатъ преговори за сключване търговски договоръ. Ние опредѣлихме за сега персонала, както едно време го опредѣлихме за агентството въ Бѣлградъ и Букурещъ, гдето стана сѫщото нѣщо по-рано, като дадохме на агентитѣ по единъ секретарь, по нѣколко писари, по единъ вратарь; защото, тия агентства сѫ още въ стадиума на своето развитие и тѣ ще растатъ споредъ нуждата. И догдето, господа представители, не се изучатъ добре тия въпроси, не може да се обвързваме и да предвиждаме известни щатове въ бюджета. Достатъчно е, че тѣхнитѣ щатове се опредѣлятъ въ Министерския съветъ и че сумитѣ се изразходватъ съгласно Закона за отчетността по бюджета. Това е една достатъчна гаранция, която народното представителство може да иска. Съгласенъ съмъ, че по-добре ще бѫде да се опредѣлятъ щатоветѣ на тия агентства, но като виждате какви бѣха практическитѣ мѫчнотии, вѣрвамъ ще се съгласите, че не може сега да стане това. (Одобрителни изявления).

Подиръ това, почтениятъ пирдопски представитель дойде и възрази: защо въ Цетина да се отвори агентство? На тоя въпросъ, господа представители, е мѫчно да се отговори. Азъ ще попитамъ господина Тодорова: защо той носи вратовръзка? Какво ще ми отговори той? Тя нито за здравето, нито за облѣклото е нужна. Тъй сѫ и тѣзи работи. Единъ човѣкъ, още повече единъ народенъ представитель, който е служилъ, който се е посветилъ на дипломатическата кариера, трѣбваше да бѫде толкова благоразуменъ, щото да може да схване значението на това нѣщо. Кой е черногорскиятъ князъ? Подиграватъ се съ него нѣкои западни вестници, като го наричатъ единственъ приятель на руския царь. Той, обаче, се гордѣе, че е единственъ и най-добъръ приятель на руския царь. Който е ималъ случай да види черногорския князъ въ Русия и който е ималъ случай да види какъ е билъ посрѣщанъ тамъ, той ще е съзналъ, какво е значението на единъ славянски господарь въ славянската политика. Черногорскиятъ князъ е който се радва на най-голѣмото довѣрие на Русия. Той днесъ е сро-

денъ съ италианския дворъ, сиречъ съ една отъ държавитѣ, които влизатъ въ Тройния съюзъ. Той е човѣкъ, който се намира въ добри отношения съ повечето отъ европейскитѣ държави и който е въ състояние да стои на кръстопѫтя, гдето има възможность да черпи сведения отъ прѣмия имъ източникъ и върху това, което се решава и което се отнася до сѫдбинитѣ и на държави, като нашата. Сѫщо така вѣрвамъ да знаете, господа представители, неговитѣ отношения съ нашия сюзерененъ дворъ. Ето, господа представители, съображенията, които ни накараха да отворимъ едно дипломатическо агентство въ Цетина и да докажемъ, че нашата политика е сѫщата оная политика, която накара българския князъ да се помири или да търси помирение съ нашата освободителка и която го накара да отиде въ Бѣлградъ; сѫщата тая политика, казвамъ, ни накара да създадемъ дипломатическо агентство и въ Цетина, за да докажемъ нашата солидарность съ славянскитѣ господари на Балканския полуостровъ. (Продължителни рѫкоплѣскания). И азъ, господа представители, мога да ви кажа съ гордость, че Черногорскиятъ князъ, чрезъ своя представитель, е изказалъ желание часъ по-скоро да отиде нашия агентъ тамъ. Така щото, това агентство се отваря не само по наша инициатива, но и по искането на Черногорския князъ. Тѣзи сѫ мотивитѣ, по които ние се решихме да отворимъ агентство въ Цетина и тѣзи мотиви може да не влизатъ въ единъ бакалски тефтеръ, та ако се смѣтнатъ на грошове или пари, да можемъ да ги претеглимъ; но менъ ми се чини, че трѣбва малко повече умъ, малко повече разумъ, за да разбере човѣкъ тия работи. (Рѫкоплѣскания).

Дохожда почтениятъ представитель отъ Пирдопъ и задава другъ единъ въпросъ, който най-малко очаквахъ да ми се зададе отъ него. Той пита да му кажа, при какви условия се създадоха тия агентства и при какво положение? Ами че, почтени господине, вие толкова години бѣхте дипломатически представитель на България, не можахте ли да разберете при какви условия бѣхте такъвъ. Азъ ще ви кажа, че при такива и при по-добри условия се създадоха новитѣ агентства, при каквито условия се създадоха и дипломатическитѣ агентства на Сърбия, на Ромъния, когато бѣха васални държави; създадоха се при тия условия, каквито практиката на международната политика е създала за такива държави, като нашата. Това е единъ толкова елементаренъ въпросъ, щото ние не можемъ да го не знаемъ. Азъ съмъ последниятъ да мисля, че съ такива дребнавости ще станемъ голѣмци, защото ние сме

васална държава; но азъ държа на това, и не ме е срамъ да го кажа — защото азъ вѣрвамъ въ жизнеността на нашата държава, и защото вѣрвамъ, че единъ день тя ще стане царство, както е била нѣкога. (Продължителни ржкоплѣскания). Но догдето сме васална държава, ще имаме дипломатически агентства такива, каквито разбираме, т. е. каквито сж имали васалнитѣ държави Сърбия и Ромъния. Тѣзи работи сж всеизвестни въ международната политика.

Но има и друго нѣщо, господа представители, което искамъ да забележа, и то е, че тѣзи работи много зависятъ отъ личността, която занимава длъжността на агента. Като се яви единъ човѣкъ, като посланикъ на Германия, той, какъвто и да е, всѣки ще му свали шапка, ще му отвори врата. Но като се яви единъ човѣкъ, като агентъ на една държава, като България, като нашъ представитель, ще кажатъ „български агентъ е", и на посланика ще дадатъ първо мѣсто, а пъкъ агентътъ ако е способенъ, ще си пробие пжть, ако е способенъ, ще си отвори мѣсто и между посланицитѣ, но ако не е способенъ, ще остане на страна между лакеитѣ. (Гласове: вѣрно). Нека да сравни господинъ Тодоровъ положението на българскитѣ дипломатически агенти въ негово време и положението на сжщитѣ агенти сега и ще види, какво значи личността. Личността и нейнитѣ качества сж, които даватъ по-добро или по-голѣмо значение на държавата, която представляватъ... (д-ръ Д. Тодоровъ: д-ръ Станчевъ се представлява чрезъ турския посланикъ). Не ви оскърбявамъ, господинъ Тодоровъ, това е фактъ и фактъ всеизвестенъ. Архивата е отворена и, ако се съмнявате, можете да я видите. Азъ искамъ да ми каже господинъ Тодоровъ, въ битността му на дипломатически агентъ, билъ ли е поканенъ нѣкога на официаленъ обѣдъ? (Ржкоплѣскания). Искамъ да кажа, че тия работи, които ги знае и когото боли сърдцето за неговото отечество... (д-ръ Д. Тодоровъ: Вие не знаете това). Дипломатическата кариера трѣбва да ви научи поне да не прекжсвате говорителитѣ. Тѣзи работи, който знае, трѣбва до толкова да бжде разуменъ да ги оцени. Менъ ми е жално, че тѣзи работи трѣбваше да се обясняватъ тукъ, защото всѣкиму сж известни. Така щото, азъ повтарямъ да кажа, — че въ тоя случай главна роля играе личността и способността. Едно време въ Берлинъ бѣше представитель на Гърция господинъ Рангабе. Мнозина отъ васъ, по-старитѣ поне, знаятъ какъвъ бѣше този господинъ Рангабе. Този човѣкъ, като представитель на Гърция въ

Берлинъ, толкова голѣмо значение бѣше си придобилъ като агентъ, щото, когато даваха вечеринки и се канѣха нѣкои високи лица въ Берлинъ, отдолу на поканата се пишеше: „Господинъ Рангабе ще присѫтствува". Защо ставаше туй нѣщо? За туй, защото той бѣше единъ ученъ човѣкъ и дружескитѣ събрания, на които той е присѫтствувалъ съ своитѣ отлични обноски и примѣрно държание е наслаждавалъ всички присѫтствуващи. Тъй щото всичкитѣ посланици тичаха тамъ, гдето бѣше поканенъ господинъ Рангабе. Това показва, какво значение може да иматъ личнитѣ качества и способности на единъ човѣкъ и какво може той да направи за своето отчество, като неговъ представитель предъ нѣкой европейски дворъ. Ето защо, единственото нѣщо, върху което най-много се обръща внимание, е не само да познава човѣкъ международнитѣ закони и обичаи, но и нуждата, въ това отношение, да се знаятъ личнитѣ способности на лицето, защото това ще бѫде едничката гаранция, че тѣ ще умѣятъ не само да запазятъ достолепието на България, но и да създадатъ за нея такова положение, каквото подобава за нашата държава.

Ще цитираме единъ другъ примѣръ, господа представители. Нашиятъ дипломатически агентъ въ Бѣлградъ биде приетъ буквално съ сѫщитѣ почести, съ които се приематъ пълномощнитѣ министри на другитѣ държави и нему се отдадоха почести по-голѣми, отколкото подобаваше на неговото положение, като български агентъ. И туй стана благодарение на политическото обстоятелство, че предстоеше визитата, която Н. Царско Височество направи на Н. Величество, сръбския краль.

Остава сега да се надѣваме, господа представители, че като приемате тия кредити, вие ще дадете възможность на България, съ създаването на дипломатически връзки въ странство, да се създадатъ и мѣста, гдето българското знаме да се развѣва и българското име да се слуша. Съ това вие ще дадете възможность да се консолидира още повече нашето положение, та да може да се помогне, щото ние при разрешението на разни въпроси, които интересуватъ нашата страна, да бѫдемъ снабдени съ нужднитѣ сведения и осветления, за да могатъ да се разрешатъ въпроситѣ тъй, както интереситѣ на нашето отечество изискватъ. (Бурни и продължителни рѫкоплѣскания).

Събранието приема бюджетопроекта.

47. Нека и нашето събрание свърши своята задача съ едно дѣло отъ висока хуманность, съ едно дѣло отъ истинско милосърдие и просвѣтенъ патриотизъмъ.

21 декември 1896 г. Дневн. IX. О. Н. С., I. р. с., кн. I., стр. 467.

На дневенъ редъ е законътъ за даване пълна и всеобща амнистия за всички политически престѫпления, извършени отъ 24. XII. 1883 год. до 15. XII. 1894 година. Съ този законъ, поради настѫпилото омиротворение на страната и нейното вѫтрешно и външно стабилизиране следъ 2. II. 1896 година, се премахватъ всичкитѣ ограничения и изключения, предвидени въ закона за амнистията отъ 13. XII. 1894 година (гл. стр. 128). Проектътъ намира всеобщо одобрение, изказва се, обаче, и едно мнение, да се изключатъ отъ амнистията министритѣ отъ бившия режимъ на Ст. Стамболовъ, за дейностьта на които е извършена парламентарна анкета. По този поводъ министърътъ председательтъ д-ръ К. Стоиловъ взема думата за да мотивира и защити пълната и неограничена амнистия:

Господа представители,

Нѣма съмнение, че ако питате логиката, тя ни отговаря, че всѣко едно деяние трѣбва да носи и своитѣ последствия. Туря човѣкъ остъръ ножъ на ржката, натисне, порѣже се и потече кръвь. Направите нѣщо, което наранява благоустройството или реда въ една държава, трѣбва да последва и наказание за туй деяние, което сте извършили. Тъй щото, общо правило за всѣка държава е, че престѫпленията трѣбва да се наказватъ. И всѣко предложение за амнистия или всѣко предложение за помилване, всѣко предложение за опрощаване е едно изключение отъ това правило. Но кои сѫ побужденията, за внасянето на токова едно предложение? — Побужденията сѫ тѣзи: широко хумани човѣколюбиви побуждения, които въ дадения случай намиратъ за нуждно, намиратъ за хуманно да теглятъ було върху известно минало, като произтичатъ отъ тая аксиома, приета и въ нашитѣ черковни молитви, че никой, догдето е живъ, не може да не съгрѣши волно или неволно. Следователно, въ известни случаи държавитѣ намиратъ за нуждно да хвърлятъ едно опрощение върху тия волни или неволни съгрѣшения. Тъй щото, като амнистията произхожда отъ такива едни благородни побуждения, всѣко едно ограничение, всѣка една запетая, която се туря, е противъ нейния духъ. Този, който иска да забрави, който иска да прости, който иска да си затвори очитѣ, той прощава и си затваря очитѣ противъ всѣкого, безъ да прави разлика между едни и други, безъ да прави изключение за Ивана или Стояна. Тъй щото, въ самата идея за амнистия се разбира едно всеобщо опрощение. Неоспоримо е,

че има случай, гдето може да се намѣри за полезно да се направи изключение; но принципътъ е, че понеже тя произтича отъ сърцето, понеже произтича отъ благороднитѣ пориви на нашата натура, трѣбва да забравимъ всичко.

Какво е произхождението на тая амнистия, която се представлява днесъ? — Въ 1894 година, на 16 декемврий, въ XLI то заседание отъ първата сесия на VIII-то обикновено Народно събрание се направи предложение за амнистия и се прие законъ за амнистия. Ще ми позволите да ви цитирамъ нѣкои отъ побужденията или мислитѣ, които имахме тогазъ, като приехме предложението за амнистия. Тогава, господа представители, отъ тая официална трибуна азъ имахъ честьта, между другото, да кажа и следущето: (Чете.) „Не искамъ да пропусна случая да не взема думата, толкова повече, че отъ единъ въпросъ, който се разбира отъ само-себе си, искаха много хора да правятъ политически капиталъ. Тоя въпросъ за мене никога не е подлежалъ на съмнение. Нѣма съмнение, че желанието на нашия народъ е: колкото е възможно по-скоро да утихнатъ страститѣ, колкото е възможно по-скоро да се забрави миналото. И това умиротворение на духоветѣ, и това забравяне на миналото, влизатъ напълно въ програмата на правителството, на което имамъ честьта да бѫда председатель“ . . . „Азъ съжалявамъ ония хора, които се намиратъ вънъ отъ отечеството ни и желая часъ по-скоро да се върнатъ и да дадатъ доказателства за почитане на реда и да захванатъ да живѣятъ единъ новъ животъ“ . . . Пакъ отъ стенографическитѣ протоколи ще цитирамъ какво съмъ казалъ и когато се говорѣше за изключванията. Ето какво съмъ казалъ: (Чете.)

„Може, както казахъ, да дойде време да се опростятъ и тѣ — защото времето изцѣрява всичко — но сега трѣбва да се направи разлика. Тия съображенията, г-да представители, които ме карятъ — при всичко че съзирамъ желанието на народа—да мисля, че най-добриятъ пѫть, най-добриятъ изходъ за сега е да приемемъ предложението, както се предлага отъ комисията. Азъ мисля, като се приеме то и като се утвърди отъ втория факторъ, ние ще направимъ една голѣма работа, една работа на умиротворение. И азъ вѣрвамъ, че ония лица, които влизатъ въ другитѣ групи, ще се възхитятъ и ще възхвалятъ нашето дѣло и ще гледатъ щото съ тия мѣрки да укрепне нашето отечество. А щомъ редътъ се установи, щомъ видимъ, че народниятъ организъмъ е доста крепъкъ,

ще дойде време и тѣ да се опростятъ. И това не ще бѫде друго, освенъ последна крачка въ дѣлото по умиротворението на нашето отечество."

Това имахъ честьта да кажа въ 1894 година и днесъ е дошло вече времето да ви представя единъ законъ за пълна и неограничена амнистия, защото мисля, че е дошло време да хвърлимъ миналото на забравяне и че отечеството е вече силно и може да приеме всички свои синове, за да работятъ полезно и за да служатъ на отечеството въ неговия пѫтъ за напредъкъ и величие. Тия сѫ били побужденията, сѫщо както и въ 1894 година, които ни накараха да направимъ това предложение.

Сега, г-да представители, на това предложение се правятъ нѣкои ограничения. Първото ограничение е, ограничението за известна категория престѫпници отъ миналия режимъ. Азъ на това, г-да представители, съмъ противенъ и именно по съображението, което казахъ, защото желая да забравимъ въобще миналото: не желая този или онзи да дразни тогозъ или оногозъ. Ние захванахме отъ 2-й февруарий единъ новъ животъ, възстановихме международнитѣ си отношения и реда въ страната; затова, трѣбва да следваме сега по пѫтя на умиротворението, по пѫтя на забравянето. Следователно, ако трѣбва да прощаваме трѣбва да простимъ всички, колкото и да ни сѫ оскърбили, колкото злини и да сѫ направили на нашето отечество. Като говоря това нѣщо, г-да представители, не мислете, че защищавамъ този или онзи министъръ, или министра Стоилова; защото ние не подпадаме подъ категорията за амнистия. Тъй щото, тия г-да, които мислятъ, че ще ни направятъ услуга съ приемането на предложението за амнистия, свободни сѫ да направятъ предложение за даването ни подъ сѫдъ. Повтарямъ, че ние не попадаме подъ категорията за амнистия. Законътъ за амнистията, както чухте, гласи: (Чете.) „Дава се всеобща амнистия за всички политически престѫпления, извършени отъ 24-й декемврий 1883 год. до 15-й декемврий 1894 година, т. е. до датата на последната амнистия. Вие знаете, че отъ тая дата ние сме на власть; следователно, нашитѣ престѫпни действия попадатъ подъ удара на углавнитѣ закони и всѣки е свободенъ да направи предложение за даването ни подъ сѫдъ. Тъй щото, ние не защищаваме себе си, но идеята, принципа на забравянето. (Вълко Нейчовъ: Вие бѣхте министъръ и по-напредъ!) Да, но вие сте свободни да направите предложение за даването ни подъ сѫдъ и за последното време.

Сега, г-да представители, като е тъй работата, азъ мисля, че въ това отношение нѣма да направимъ лошо, ако се съгласимъ изобщо да приемемъ принципа на всеобщата амнистия. Нека амнистията да падне върху всички; нека нашето отечество каже на всичкитѣ си синове: забравяме какво сте направили; елате, работете и съ дѣлата си оправдайте се. Не забравяйте, г-да представители, че тукъ се предлага амнистия за политически престъпления и тия политически престъпления, колкото и да съ опасни, твърде рѣдко иматъ побуждения нечисти. И твърде рѣдко има политическо престъпление — както се разбира отъ историята — което да е извършено отъ хора, които съ желали да направятъ лошо; защото при всѣка тълпа, при всѣка гюрултия, при всѣко сближение на повече хора, намиратъ се лица, които гонятъ едни една цель, други друга, но всеобщо признато правило е, че политическитѣ престъпници иматъ за правило благородни цели. Всички работятъ за прославяне на отечеството, но единъ малко тъпичъкъ падналъ, или като невъзпитанъ добре, разбира доброто на отечеството тъй, а не инъкъ, и ние не можемъ да го съдимъ за това негово малко разбиране. Ималъ ли е, обаче, предвидъ, доброто и величието на отечеството, това е което трѣбва да обсъдимъ и за което трѣбва да се произнесемъ. Ако предлагаме амнистия, то я предлагаме не за хора, които за свои користи, за свои лични облаги съ направили престъпление, но за хора, на които умътъ се е сбъркалъ, а не сърдцето — защото сърдцето е любило своето отечество, както и вие го любите — и за хора, които съ желали въ своитѣ пориви да направятъ добро на майка България, но съ сбъркали пътя и съ паднали въ единъ чикмазъ-сокакъ. За тия именно хора ние искаме отъ васъ опрощение; ние искаме тѣмъ да кажемъ: „забравяме това, което сте направили, захващаме новъ животъ; за туй, елате въ отечеството си и нека вашитѣ дѣла оправдаятъ амнистията, която ви даваме". Отъ тия съображения като изхождамъ, азъ не мога да се съглася да се направятъ нѣкакви ограничеия въ това предложение за амнистия.

Повдигнаха се нѣкои г-да представители и казаха, че ако направимъ това нѣщо, кражбитѣ и грабежитѣ се оправдаватъ. Това не е вѣрно. Опрощаватъ се политическитѣ престъпления, а не се опрощаватъ обикновенитѣ престъпления. Крадецътъ си е крадецъ, той може да вземе знамето на единъ диктаторъ, на единъ трибунъ, като Риензи или Кромвелъ, но той всѣкога си остава крадецъ. Тъй щото, г-да представители, когато говоримъ за опро-

щаване, ние разбираме тия деяния, които минаватъ като политически престѫпления. Обикновенитѣ престѫпления сѫ престѫпления, които се наказватъ отъ закона. Разбирамъ политическо престѫпление, единъ административенъ чиновникъ да вземе да арестува единъ избиратель въ деня на избора, защото казва, азъ вѣрвамъ въ непогрѣшимостьта на моята партия; но не разбирамъ, че е политическо престѫпление, като тикнатъ избирателя въ затвора да вематъ да го обесятъ, да го наранятъ да го избиятъ. Това е обикновено престѫпление, което не се оправдава, нито отъ интереситѣ на политиката, нито отъ интереситѣ на отечеството, нито отъ инереситѣ на човѣщината. Азъ мисля, че тъй ще гледатъ и нашитѣ сѫдилища и ще правятъ разлика между деяния, извършени съ политическа цель, и деяния, които сѫ пладнешко разбойничество.

Затова, г-да представители, азъ не искамъ да се правятъ никакви ограничения, защото имамъ пълна вѣра въ нашитѣ сѫдилища, вѣрвамъ въ тѣхната просвѣтеность, и вѣрвамъ, че тѣ ще дадатъ право тълкование на тоя законъ. Най-после знаете, че тоя законъ не е единственъ, който сѫдилищата ще тълкуватъ. Ние законодателствуваме, а сѫдилищата тълкуватъ законитѣ и ги прилагатъ, както тѣхната съвѣсть имъ диктува, като ги е научила тѣхната практика и науката.

Азъ сключвамъ, г-да представители, като ходатайствувамъ да приемете предложението за амнистия, тъй всеобщо и неограничено, както го е приела и комисията. Въ комисията азъ се съгласихъ на тая редакция, която отговаря напълно на цельта си. Вие знаете, г-да представители, че може би това е последното заседание, преди праздницитѣ; вие отивате въ вашитѣ домове да празднувате единъ праздникъ, който цѣлото християнство празднува. Тогава когато чуете: „Слава въ вышнихъ Богу и на земли миръ, въ человѣцѣхъ благоволéніе“ не искамъ да кажете въ вашата съвѣсть: ние не изпълнихме тая заповѣдь, която е дошла отъ горе... (Ржкоплѣскания). Нека и нашето Събрание свърши своята задача съ едно дѣло отъ висока хуманность, съ едно дѣло отъ истинско милосърдие и отъ просвѣтенъ патриотизъмъ, и нека утре, като пѫтувате, да ви звънти въ ушитѣ, че последната ви работа е била полезна работа за умиротворението на отечеството и когато чуете въ вашитѣ черкви: „Слава въ вышнихъ Богу и на земли миръ, въ человѣцѣхъ благоволéніе,“ да кажете, че и вие сте си изпълнили

длъжността тъй, както нашиятъ Спаситель заповѣдва. (Дълготрайни ржкоплѣскания).

Законътъ се приема. Съ този законъ, както и съ гласувания въ сѫщото заседание „Законъ за допълнение закона за пенсиитѣ по военното ведомство“ се уреждаше окончателно емигрантския въпросъ, т. е. въпроса за положението на онѣзи български офицери, които следъ събитията отъ 9 августъ 1886 година бѣха напустнали българската войска и бѣха постѫпили на служба въ руската армия.

48. Всѣки български политически деецъ на първо мѣсто въ неговата деятелность трѣбва да знае, че отечеството му, държавата, въ която живѣе, е първата цель, е идеалътъ на неговата мисъль

12 февруарий 1897 г. Дневн. IX. О. Н. С., I. р. с., кн. III., стр. 361.

На дневенъ редъ е следната интерпелация на народнитѣ представители Хр. П. Славейковъ и Найчо Цановъ къмъ министъръ-председателя д-ръ К. Стоиловъ:

„Предвидъ на развиващитѣ се въ турската империя важни политически събития, съ които сѫ обзети и дипломацията и цѣлата европейска преса;

„Предвидъ на готвящитѣ се отъ представители на великитѣ сили въ Цариградъ реформи за областитѣ на Турция;

„Предвидъ на енергичната и решителна стѫпка на гръцкия народъ и правителството му, начело съ държавния имъ глава, къмъ съединение съ родствените имъ християни;

„Предвидъ на неуморната сръбска пропаганда въ Северна Македония, покровителствувана отъ турскитѣ власти, въ ущрѣбъ на българската народность.

А отъ друга страна:

„Предвидъ на явната апатия и необяснимото мълчание на нашето правителство въ тия сѫдбоносни моменти, когато, може би, ще се решава участьта на Македония, гдето се групиратъ нашитѣ най-жизнени национални и политически интереси, — ние, безъ да искаме правителството да ни разкрива мѣроприятията, съставляващи държавна тайна, молимъ господинъ министъръ председателя да отговори: Правителството взело ли е и има ли намѣрение да вземе въобще каквито и да било мѣрки за охранение правата на българската народность въ Македония и Одринъ? Или ще предпочита и занапредъ пасивната политика по единъ въпросъ, който живо вълнува българския народъ? Ако сѫ взети нѣкакви мѣрки отъ страна на правителството за обезпечение нашитѣ национални и политически интереси въ европейска Турция, не счита ли то за необходимо да освѣтли върху тѣхъ народното представителство и то въ оная граница на сдържаность, която не би компрометирала държавнитѣ ни тайни? При това, предвидъ на голѣмата важность на въпроса, ние мислимъ почитаемия министъръ председатель да ни удостои съ отговора си, безъ да чака свършването на настоящата сесия отъ деветото обикновено Народно събрание“.

Д-ръ К. Стоиловъ отговаря:

Господа народни представители,

Едно отъ правата на народнитѣ представители е да правятъ запитвания и азъ съмъ последенъ да направя упрѣкъ на когото и да е, че е отправилъ едно запитване, особено по важни въпроси, какъвто е тоя, който представлява предметъ на запитването, което се прочете тукъ, отъ трибуната на Народното събрание. Въ тая интерпелация, господа представители, азъ намирамъ две части. Първата часть или въведението изказва сериозността на общоевропейското положение. Съ тая часть съмъ съгласенъ. Действително, краятъ на 1896 година и началото на 1897 година се ознаменуваха съ такива важни въ общата политика произшествия, които не могатъ, освенъ да привлѣкатъ вниманието на всѣки единъ, който борави съ такива работи. И това, което господа интерпелаторитѣ казватъ, е действително вѣрно. Важни работи се готвятъ, важни работи се приготовляватъ, и длъжность е на всѣкиго да види какъ ще се развиятъ. За изходната точка азъ съмъ съгласенъ, че важни работи се вършатъ.

Дохождамъ на втората точка на интерпелацията. Тамъ е, гдето азъ не съмъ напълно удовлетворенъ отъ почитаемитѣ интерпелатори. Азъ очаквахъ да развиятъ една програма на действие, да кажатъ какъ трѣбва да се действува въ дадения случай. Такова нѣщо не се каза отъ господина Цанова. Той прави упрѣкъ на правителството за неговата явна апатия и необяснимо мълчание, и следъ туй зададе въпроса: ще следва ли да кара правителството тая пасивна политика. Преди да отговоря на това, азъ ще забележа едно нѣщо. Казва се въ интерпелацията, че когато се решава участьта на Македония, гдето се групиратъ нашитѣ най-жизнени национални интереси, ние трѣбва да внимаваме. Азъ на това ще възразя съ следното. Това твърдение, по моето мнение, е една отъ фразитѣ, които се пущатъ на вѣтъра, и като се пущатъ на вѣтъра, падатъ на благодатна почва и растатъ. Нашитѣ най-жизнени интереси, господа представители, сж въ предѣлитѣ на българското княжество, тѣ стоятъ въ границитѣ на българската държава. (Ржкоплѣскания). Може да имаме важни интереси вънъ отъ България, може да имаме важни културни, важни национални интереси вънъ отъ България, но всѣки български политически деецъ, на първо мѣсто, въ неговата деятелность, трѣбва да знае, че отчеството му, държавата, въ която живѣе, тя е първата цель, тя е идеалътъ на неговата мисъль; защото нейното благоустройство, нейно

ното благосъстояние, нейното величие, нейното всестранно развитие, сѫ най-жизненитѣ интереси на тая държава, Заради това, азъ искахъ да кажа, че въ това отношение, въ отношение на тоя пропускъ на интерпелацията не съмъ съгласенъ. Мисля, че това е фраза, която казва много, но или не съдържа нищо, или пъкъ — което е обикновено — предава се отъ уста на уста, безъ да има нѣкакво значение.

Дохождамъ на въпроса, гдето се казва за явна апатия, за необяснимо мълчание и за пасивна политика. И по тоя въпросъ, за да отговоря, трѣбва да изложа какъ гледамъ на общата политика. Ще кажа по-напредъ това, което съмъ казалъ и другъ пѫть. Ще кажа, че азъ съмъ отъ тѣзи български политически деятели, които не мислятъ, че България е слънцето, около което слънце се въртятъ всички европейски слънца. Азъ не мисля, че когато ние се изкашлимъ, германскиятъ императоръ ще трепне. Азъ мисля, че България, тая държава, която има право да се гордѣе съ своята сила и съ своето значение, най-първата ѝ задача е скромность, първата ѝ задача е да пази себе си и да не отива по-далечъ отъ тамъ, гдето трѣбва да отиде.

При това първо условие, дохождамъ на второто условие за общата политика. Доколкото ми сѫ познати работитѣ и доколкото съмъ могълъ да изуча въпроситѣ, виждамъ отъ хода на работитѣ едно особено стремление въ общоевропейската политика. Виждаме, че отъ началото на народноститѣ, начало, което въ нашия вѣкъ бѣше принципъ на сформируването на държавитѣ, сега виждаме едно стремление да се излиза отъ границитѣ на националностьта и да се влиза въ границитѣ на човѣчеството; виждаме, че даже държавитѣ престанаха да ставатъ шовинистически, изключая единици, и се съединяватъ да работятъ за това, което считатъ за общо благо на човѣчеството; виждаме, че телеграфитѣ, пощитѣ, санитарнитѣ дѣла и много още други работи, които сѫ престанали да сѫ държавни учреждения, сѫ вече международни. Виждаме да се събира въ Венеция единъ конгресъ отъ представители на всичкитѣ сили за да обсѫжда какъ да се спаси човѣчеството отъ бича на чумата. Виждаме да се събиратъ международни конгреси, да обсѫждатъ тарифитѣ, за да може да се свърже Европа съ желѣзници, за да може да се свърже свѣтътъ отъ единия край до другия. Виждаме за всѣко добро предприятие да се сгрупиратъ държавитѣ, за да могатъ да изкаратъ нѣщо полезно за културата, за напредъка на човѣчеството. Тая е моята изходна точка на зрение въ всички решения.

Азъ мисля, че трѣбва да имаме предвидъ това стремление на днешната съвременна политика, за да може да се обезпечи благото на човѣчеството, да могатъ да се изтъркатъ острите страни на националното устройство на държавитѣ, което е и наша база до днесъ. И въ този редъ на мисли ние виждаме, господа представители, въ Цариградъ да се събира конференция отъ пославницитѣ на Великитѣ сили, за да уредятъ въпроса за правата и човѣшкитѣ правдини на жителитѣ на Балканския полуостровъ. Това е тоже единъ знакъ отъ това стремление, да може да се съдействува въ полза на човѣчеството, да се забравятъ границитѣ и оградитѣ на народноститѣ. Въ това европейско стремление, господа представители, азъ виждамъ да се гонятъ две задачи, които Европа, която се занимава съ интереситѣ на човѣчеството и съ интереситѣ на тия населения, на които иска да даде реформи, желае да достигне. Първата задача е, да се запази мира въ Европа, защото всички съзнаваме, че най-голѣмото злощастие за свѣта ще бѫде една общоевропейска война, която ще унищожи резултата на прогреса и която ще бѫде едно петно на края на деветнадесетото столѣтие. Тъй щото, всичкитѣ добромислящи политически деятели сѫ устремили своитѣ погледи върху въпроса: по кой начинъ да може да се запази мира, като се стараятъ при запазване на тоя миръ да нѣ страдатъ и интереситѣ, да не страдатъ и благата, които съставляватъ ценность за човѣчеството.

При туй положение, господа представители, азъ мисля, че най-умната политика за българското княжество е да докажемъ на свѣта, че то, българското княжество, ако и малко, е едно звено въ тази верига, която съставлява общоевропейската политика. Мисля, че за насъ ще бѫде най-голѣмия триумфъ, когато всички тия, отъ които зависи сѫдбата на общоевропейската политика, дойдатъ до убеждението, че и българската държава е единъ факторъ, единъ пионеръ, е единъ сподвижникъ на този подвигъ за запазване благата на човѣчеството. (Шумни ржкоплѣскания). И азъ намирамъ, че най-голѣмата гордость за едно българско правителство ще бѫде, не да се каже, че увеличило границитѣ на България съ толкозъ километра земя, но като се каже, че и малка България е една сподвижница за мира и е една държава, която работи за културата, за напредъка на човѣчеството. (Ржкоплѣскания).

Като изхождаме отъ тази точка зрение, господа представители, въ всичкитѣ наши действия, които повече интересуватъ насъ отъ всички, казвамъ, че ние гледаме да не направимъ нѣщо,

за което може да ни се направятъ упрѣци, че излизаме да вървимъ противъ общото човѣколюбиво течение и че ние излизаме да нарушаваме европейския миръ, или че излизаме да направимъ нѣщо, противно на това, което европейскитѣ държави искатъ да достигнатъ. Това, може би, да се счете апатия, може да се счете пасивность, недеятелность, по мнението на нѣкои господа представители; но по мое мнение, това е единствения здравъ пѫть, по който българската държава трѣбва да следва. Каза се вчера отъ моя другарь — нека повторя да кажа и азъ — че ние не сме привърженици на авантюри; ние обмисляме по нѣколко пѫти постѫпката, преди да я направимъ. Заради туй, казахъ, че може би онѣзи, които отъ вънъ гледатъ на работитѣ, да ни упрѣкватъ въ пасивность, въ апатия; това, обаче, не е никакъ пасивность, не е никакъ апатия, а е пълно съзнаване на едно поведение, което произтича отъ дълбокото убеждение отъ наша страна, че този е пѫтя, който трѣбва да следваме.

Сега, относително произшествията, които се развиватъ, нѣма какво повече да кажа, освенъ, че се занимава сериозно една конференция, за да изработи реформитѣ за провинциитѣ на турската империя. Коя е тогава нашата длъжность? Трѣбва да чакаме да видимъ какво е дѣлото, което изработва тази конференция, и трѣбва да имаме довѣрие въ цивилизована, въ хуманна Европа, която се ржководи отъ правителства, тоже отговорни предъ парламенти, както сме ние, и трѣбва да имаме вѣра въ тѣхнитѣ добри намѣрения, както и въ традиционната политика на другитѣ държави. Работятъ тѣ въ Цариградъ и слушаме, че сж изработили единъ проектъ, който посланицитѣ сж съобщили на своитѣ правителства. Нека видимъ, прочее, какъвъ е този проектъ — и животътъ на народитѣ, господа представители, не се мѣри съ месеци и години — и щомъ като излѣзе този проектъ, ако може да удовлетворява трѣбванията на човѣчеството и народитѣ, тогава нѣма какво да правимъ освенъ да имъ благодаримъ; но догдето не е съобщено това нѣщо, длъжностьта ни заставя да имаме вѣра въ тия просвѣтени хора, които работятъ нѣщо добро за човѣчеството, и следъ като видимъ тѣхното дѣло, тогава да се произнесемъ.

Това е, господа представители, точката на зрение, която вземамъ по въпроса, за който се запитва. Нека добавя на край, че почитаемиятъ запитвачъ може да бѫде сигуренъ, че както той, тъй и ние се интересуваме за тия работи. Както той, бди зорко и

тъй и ние правимъ; защото, наша длъжность е да бдимъ върху това, което се върши, за да видимъ дали нѣма да излѣзе нѣщо вредително за нашата държава или полезно. (Ржкоплѣскания). Тъй щото, въ две думи, моятъ отговоръ на запитването е този, че по общото положение на европейската политика, намъ се налага задачата съ пълно довѣрие да очакваме последния резултатъ на действията на посланицитѣ въ Цариградъ. Щомъ това стане, щомъ стане известенъ резултата на тѣхнитѣ работи, тогава ще настжпи момента, когато ще можемъ да кажемъ и ние нашата дума. (Бурни ржкоплѣскания). Второто заключение, е, че и ние бдимъ и следимъ зорко за това, което се върши и се стараемъ да знаемъ това, което се върши задъ кулиситѣ, за да можемъ, ако стане нужда, да представимъ нашитѣ искания, за да защитимъ нашитѣ интереси — интереситѣ на нашето отечество. (Продължителни ржкоплѣскания).

49. Политика на лоялность, приятелство и взаимно довѣрие.

12 февруарий 1897 г. Дневн. IX. О. Н. С., I. р. с., кн. III., стр. 365.

Въ отговоръ на интерпелацията на народния представитель Вълко Нейчевъ по поводъ съобщенията на вестницитѣ за гоненията вършени отъ турскитѣ власти върху българския елементъ въ Македония, главно въ скопския сандажъ, както и за гоненията на българитѣ отъ ромънскитѣ власти въ Добруджа, д-ръ К. Стоиловъ дава следнитѣ обяснения:

Господа представители,

Почтениятъ интерпелаторъ въ развитието на своята интерпелация, може да се каже, изказа голѣма часть отъ това, което азъ имахъ да кажа въ отговоръ на интерпелацията. При отговора тоже ще трѣбва да кажа нѣкои начала, отъ които се ржководя и отъ които трѣбва да се ржководи, мисля, всѣки единъ при обсждането на тия въпроси. Първото начало, господа представители, едно отъ главнитѣ начала на съвременната политика, е началото на суверенитета на всѣка една държава и задължението на държавитѣ за невмѣшателство въ тѣхнитѣ вжтрешни работи. Принципътъ на невмѣшателството, като и принципътъ на народноститѣ сж едни отъ тия плодотворни начала, които сж произвели единъ голѣмъ превратъ, може да се каже, въ съвременната евро-

нейска политика. За тия принципи сѫ се борили съвременнитѣ държави и на тѣхъ се основава съвременното държавно устройство. Отъ принципа на невмѣшателството следва, че всѣки е господарь на себе си, но трѣбва да припознае и съседа си за господарь у себе си; и както той не позволява на другитѣ да се мѣсятъ въ неговитѣ работи, така и той не трѣбва да се мѣси въ работитѣ на другитѣ. Изхождащъ отъ това начало, всѣки министръ, всѣки държавенъ деятель, може да каже на оня, който се мѣси въ неговитѣ работи: господине, вие нѣмате право да се мѣсите въ нашитѣ работи. Тъй щото, когато повдигаме въпросъ за действия противъ една държава, трѣбва всѣкога да имаме предвидъ срѣдствата, които международното право ни дава. Ако единъ нашъ поданикъ въ една чужда държава пострада нѣщо или се отнесатъ съ него не тъй, както законитѣ предвиждатъ, наша длъжность е да се застѫпимъ и да го защитимъ; защото той е нашъ поданикъ, защото принадлежи съвършено на нашата държава. Не можемъ, обаче, сѫщото това право да приспособимъ и къмъ едновѣрнитѣ намъ хора; не можемъ да го приспособимъ и къмъ едноплеменнитѣ намъ хора; не можемъ, напримѣръ, да излѣземъ и да кажемъ на една мохамеданска държава, на една индийска държава, че ние се застѫпяме за православнитѣ, които се намиратъ тамъ. Това понятие не сѫществува въ международното право. Не можемъ да излѣземъ законно — ще дойда после до другитѣ срѣдства — предъ една държава и да кажемъ: вие се отнасяте къмъ еди кой си човѣкъ, който е отъ българско произхождение, несъобразно съ вашитѣ закони, защото ще ни отговори твърде основателно: той е нашъ поданикъ и ние ще се отнасяме съ него тъй, както намъ понася; ако не е доволенъ, да се отнесе въ сѫдилището или да вземе оръжие въ рѫка и да възстане; вамъ, обаче, не е позволено да се мѣсите въ нашитѣ работи. Азъ мисля, че почтениятъ интерпелаторъ въ това отношение е съгласенъ съ мене — поне отъ думитѣ му заключихъ това.

Да видимъ сега, какъвъ е размѣрътъ на силитѣ, които можемъ да употрѣбимъ въ полза на едноплеменнитѣ намъ хора. Тѣ сѫ действия, които произтичатъ отъ приятелскитѣ връзки и благоразположението; тѣ сѫ приятелскитѣ съвети и мнения, които може да се изкажатъ къмъ едно приятелско правителство, безъ, обаче, да ангажиратъ въ нѣщо този, който ги казва, както когато даваме на единъ приятель съветъ да постѫпи тъй и тъй въ своитѣ работи, безъ да го ангажираме въ нѣщо. Голѣма разлика отъ този съветъ е кредитътъ, който отваряме на едного въ банката,

като поръчители. Тъй е въ международнитѣ отношения. Тѣзи дипломатически действия, тѣзи приятелски съвети и мнения може да се изкажатъ и може да иматъ последствия. Но ако нѣматъ последствия, никаква сила нѣмате въ ръка, за да се турятъ въ действие. Остава последното срѣдство — да се захванатъ неприятелски действия. Отъ тази точка погледнато, най-напредъ ще отговоря за Ромъния.

Действително, и азъ съмъ челъ и имамъ сведения за много онеправдания, които се вършатъ тамъ върху лица отъ българско произхождение; обаче, напълно съмъ съгласенъ съ панагюрския народенъ представитель и отдавамъ тия нѣща просто на локалната, на мѣстната администрация въ Добруджа. Както забележи и г. Нейчевъ, Добруджа не съставлява органическа часть на ромънската държава; тамошното население не се ползува отъ конституцията и отъ правдинитѣ, съ които се ползуватъ гражданитѣ отъ останалата часть на държавата. То е на особени права. Като гледамъ тѣхната преса, като гледамъ не само въ Ромъния, но и навсѣкѫде ревностьта на по-долнитѣ чиновници да се препоръчатъ предъ своето началство, допущамъ тия работи да се вършатъ отъ подобни чиновници; защото познавамъ отъ доста дълго време държавнитѣ мѫже, които водятъ сѫдбинитѣ на Ромъния и ги познавамъ като хора крайно образовани, като хора съ твърде широки хуманни понятия и не мога да допусна, че такива държавни мѫже, принадлежащи на всичкитѣ тамъ партии, ще се откажатъ отъ своитѣ принципи за едно население, което съставлява твърде малка часть отъ тѣхната държава. Отъ тѣзи съображения, мисля, господа представители, че тѣзи оплаквания, които идатъ оттамъ, сѫ оплаквания противъ мѣстнитѣ органи и заради тѣхъ въ моитѣ срещи и разговори съ представителя на ромънското правителство съмъ обърналъ внимание на това, както и нашиятъ представитель въ Букурещъ е обърналъ вниманието на централното правителство; но съмъ наклоненъ да вѣрвамъ, че тия работи ставатъ безъ знанието на ромънското правителство. (Ръкоплѣскания).

Колкото за Скопие, тамъ не е борбата само на българския народъ, не сѫ само българитѣ, които се борятъ; тамъ има борба съ още едно учреждение, вѣковно, историческо, — борба съ гръцката патриаршия, която, на основание на фермани, се ползува съ известни привилегии. Скопие е подъ нейното ведомство и едни признаватъ нейния митрополитъ. Избра се единъ гръцки владика въ Скопие, поиска се бератъ отъ Портата и на законно основание

Високата порта не можа да откаже да даде бератъ на избрания владика, показанъ отъ патриаршията, защото въ фермана това право е санкционирано на патриаршията. Дохажда и се смѣсва въпросътъ, че и сръбскитѣ привърженици, или сърбитѣ, които се намиратъ тамъ, и тѣ си избиратъ единъ владика и искатъ бератъ; Патриаршията, обаче, отказа да му се даде, понеже казва, че тамъ има канонически владика и че гдето има единъ канонически владика, не може да бѫде избранъ и утвърденъ и другъ. Тоя отказъ на патриаршията се уважи отъ Портата, защото, на основание на ферманитѣ, нѣмаше какво да направи. Тия две страни, догдето се караха, дохажда и нашето българско население, което ние мислимъ, че има огромно болшинство и което си има свой владика, въ лицето на преосвещения Синесий, който, обаче, де факто изпълняваше длъжностьта и управляваше епархията, безъ да притежаваше надлежния бератъ. Такова бѣше положението въ Скопие, когато ставатъ произшествията. Положението на императорското правителство бѣше много трудно. Какво направи то? Издаде бератъ на българския владика, преосвещения Синесия, и това го направи отъ уважение къмъ българския народъ, отъ уважение къмъ българщината тамъ, защото въ тая борба, която се води тамъ между историческитѣ права на патриаршията, между претенциитѣ на сръбската народность и между нашитѣ притезания, Портата можеше да остави да се развиятъ работитѣ отъ само себе си; но тя не направи това, а, въпрѣки тия оплаквания, издаде бератъ на преосвещения Синесия и призна съ това фактически, че болшинството, преобладаващето болшинство въ скопската епархия, принадлежи на българската народность (ржкоплѣскания отъ всички страни, гласове: браво). И това не може да се дължи на друго, освенъ, както каза панагюрскиятъ представитель г. Вълко Нейчевъ, на особеното благоволение на Негово Императорско Величество Султана. И азъ вѣрвамъ, че съ тая политика на лоялность, приятелство и взаимно довѣрие, ние ще можемъ да достигнемъ и други реформи, които ще бѫдатъ въ полза на нашитѣ едновѣрци, на нашитѣ едноплеменници, които живѣятъ вънъ отъ границитѣ на българската държава. (Шумни и продължителни ржкоплѣскания, гласове: браво).

50. Днесъ нашиятъ князъ третира на равна нога съ австрийския императоръ

25 февруарий 1897 г. Дневн. IX. О. Н. С. I. р. с., кн. IV., стр. 448.

Разглежда се търговския договоръ между България и Австро-Унгария. На възраженията, направени отъ нѣкои народни представители, отговаря министрътъ на финанситѣ Ив. Ев. Гешовъ, следъ което думата взима министъръ председательтъ д-ръ К. Стоиловъ:

Господа представители,

Не ще да се чудите, ако ви кажа, че нѣма какво особено да да добавя на това, което моятъ другарь и приятель г. Гешовъ каза. Азъ ще захвана оттамъ, гдето той сключи. Не мислете, господа народни представители, че ние държимъ да приемете тоя договоръ coûte que coûte и азъ ще кажа това, което моятъ приятель Гешовъ каза: ако сте убедени, че той е ненуженъ и неполезенъ за отечеството, ако мислите, че е могълъ да стане по-добъръ, вие сте напълно свободни да го отхвърлите. Не мога, обаче, господа представители, да разбера една критика, която се прави на единъ такъвъ важенъ актъ само съ фрази: позоренъ актъ, злодейски актъ, актъ за порабощение на България. Азъ очаквахъ, че за да се тегли това заключение, ще се представятъ мотиви, въ какво именно се състои позорностьта? Говори се за една велика държава, именно за Австрия, че била коварна, безъ да се каже въ що се състои нейната коварность. Говори се за хитри и лукави австрийци. И защо това? Защото и тѣ имали държавни мѫже, които иматъ длъжность да защищаватъ интереситѣ на тѣхното отечество, както всѣки държавенъ мѫжъ трѣбва да защищава интереситѣ на отечеството си. Защо тогава и въ какво е по-коварна Австрия отъ всѣка друга държава? Въобще, тия епитети, които се употрѣбяватъ въ нашия вестникарски езикъ, сѫ неумѣстни и неприлични да се употрѣбяватъ въ единъ парламентъ (рѫкоплѣскания и гласове: вѣрно). Австрия е една държава, както и другитѣ държави, и азъ мисля, че едно представителство, къмъ което се отнасятъ съ почтителни изражения, трѣбва и то да се отнася съ такива изражения къмъ другитѣ държави.

Дохождамъ сега, господа представители, къмъ сѫществото на този договоръ и ще задамъ сѫщия въпросъ, който зададе моятъ уважаемъ другарь: представлява ли този договоръ нѣкаква полза, нѣкаква крачка напредъ, нѣкакъвъ напредъкъ? От-

говорътъ е, че той положително представлява една крачка напредъ. И защо? Господа представители, вие всички боравите въ практическия животъ и знаете какво се казва да се сключи единъ договоръ. Знаете, че думата договоръ значи, както се опредѣля и отъ най-старитѣ юристи, една юридическа връзка между две страни, ограничение на свободата, отстѫпване отъ известно действително, невъображаемо право, отъ едната страна въ полза на другата. Когато се сключва договоръ между две държави, човѣкъ, ако иска да добиятъ тѣ нѣкакъвъ резултатъ, да бѫдатъ справедливи, трѣбва да има предвидъ интереситѣ и на двете контрактуващи страни. Никой не отива да сключва договоръ за кефъ или за удоволствие или само да се каже, че е сключилъ договоръ съ една държава. Известна държава при преследването на своитѣ задачи, мисли, че известни нейни цели трѣбва да се постигнатъ; другата държава мисли, че известни пъкъ нейни цели трѣбва да се постигнатъ; съветватъ се и, въ стремлението да дойдатъ до едно съгласие, едната жертвува едно, другата — друго. И щастливи сѫ ония държави, интереситѣ на които не колидиратъ толкозъ много и могатъ да сключватъ договори, въ които може да се каже слънцето и сѣнката сѫ равномѣрно разпредѣлени. Това нѣщо трѣбва да имаме предвидъ, за да не мислимъ, че когато съставляваме известни договори съ нѣкоя държава, като си съставимъ известна програма, можемъ да я наложимъ на тая държава. Германия води победоносна война съ Франция и пакъ не можа да ѝ наложи това, което искаше. Цитираха ви за примѣръ и преговоритѣ между Русия и Германия; но има и други примѣри, гдето абсолютно не е било възможно една държава да наложи волята си на друга. Въ такива случаи се кара това, което турската пословица казва: тегли се, тегли и най-сетне, догдето дойде, тамъ се върже. И въпросътъ не е, защо се връзва тамъ, но пита се: това, което се е направило, отговаря ли на обстоятелствата, отговаря ли на това, отъ което имаме нужда, отговаря ли на интереситѣ на едната страна или на другата? Икономическиятъ и фискаленъ отговоръ на това се даде отъ моя уважаемъ другарь; на менъ остава да кажа какво значение има този договоръ отъ политическа гледна точка.

На първо мѣсто се задава въпроса: какво е международното юридическо положение на княжество България? Отговорътъ е, че това положение се опредѣля отъ Берлинския договоръ и що се касае до митническата политика, чл. 8 отъ този договоръ е, който особено е мѣродавенъ. Този членъ се цитира отъ много прежд-

деговорившн, но никой не даде съдържанието му. Действително, той гласи тъй, че договоритѣ, които Турция е сключила, сѫ задължителни и за България. Задължителни, но до кога? Всички аргументираха, че сѫ задължителни до тогава, до когато траятъ. Тѣзи договори изтичаха въ 1889 година, и, следователно, тогава трѣбваше да паднатъ. Обаче, не е това постановлението на берлинския договоръ. Тоя договоръ казва: (чете) „Търговскитѣ и мореплавателни договори и всичкитѣ конвенции и наредби, сключени между чуждестраннитѣ сили и Портата и които днесъ сѫ въ сила, се поддържатъ въ княжеството България и никакво промѣнение не може да стане въ тѣхъ, за никоя сила, догдето тя не се съгласи на него". Значи, положението не е такова, че като договоритѣ изтичаха презъ 1889 година, България можеше да се разгащи и да прави каквото иска съ Европа. Договоритѣ траятъ до тогава, до когато другата държава даде своето съгласие за измѣнението имъ. Следователно, отъ юридическа и международна гледна точка не може да се говори, че България може да води една митническа война, защото ние не сме както другитѣ държави; ние сме свързани и свързани сме отъ две страни; ние стоимъ подъ удара на чл. 8 отъ Берлинския договоръ, който казва, че сключенитѣ договори сѫ въ сила до тогава, до когато контрагентитѣ не дадатъ съгласието си, за да се измѣнятъ. Значи, искаме ли да увеличимъ митото съ половинъ процентъ, трѣбва да имаме съгласието на другата страна.

Каза се, ако се не лъжа, отъ уважаемия представитель Цановъ, че тия не били първитѣ договори, че сме имали сключени и понапредъ други договори. Въ това отношение той е правъ; но азъ ще кажа, че договори не сме имали, но сме имали наредби, които сѫ модифицирали, въ единъ смисълъ, само нѣкои части отъ тия договори. Когато стана въпросъ за акцизитѣ, българското правителство се е старало да докаже на силитѣ, че съ тия аражменти, съ тия наредби отъ 1890 год., старитѣ договори сѫ се измѣнили; обаче, никоя отъ великитѣ сили не се е съгласила съ това мнение и никоя не е приела това тълкувание, защото тѣ казватъ: ние дадохме съгласието си да се увеличи митото отъ 8 на $8^1/_2\%$, но не се съгласихме и за измѣнението на договоритѣ. А тия договори гласятъ, че Турция не може да налага мито повече отъ 8% и веднажъ взето мито на една стока, не може да се налагатъ никакви други даждия и берии на тази стока. Това е съдържанието на онзи членъ. Съ сключването на сегашнитѣ търговски договори, ние

отмѣняване тия стари договори на Турция, и, вмѣсто да приемемъ наложеното намъ отъ Берлинския конгресъ договорно право, създаваме си сами наше ново право — да сключваме договори; и когато дойде да се свърши срокътъ на тия договори, ще изчезне това право — ще изчезнатъ старитѣ договори, които сега сѫ въ сила у насъ. Това е една голѣма полза, която се придоби; като се изпълняватъ предписанията на Берлинския договоръ, установява се нашата дееспособность, прекѫсва се възможностьта да се прилагатъ тия антикварни разпореждания на договоритѣ, сключени съ Турция. (Вълко Нейчевъ: включително и капитулациитѣ). Ще дойда да кажа нѣщо и за капитулациитѣ.

Въ чл. 1 на договор, както сте забелязали, е казано, че поданицитѣ на контрактуващитѣ страни ще се третиратъ взаимно върху съвършено еднаква нога, т. е. да се не прави разлика между българскитѣ и австрийскитѣ поданици въ тѣхнитѣ правоотношения, именно предъ нашитѣ сѫдилища и предъ нашитѣ власти. Това има голѣмо значение, че тѣ съ тая клауза, съ тоя параграфъ се отказватъ отъ тия привилегии, които съставляватъ привилегии, произходящи отъ капитулациитѣ. Следователно, щомъ дойдатъ въпроси за фалити, ще имаме право да ги третираме, както третираме и българ. поданици. Това е една голѣма сполука, която добиваме съ тоя договоръ. Трѣбва да забележа, обаче, господа представители, че по тълкуването, както на теорията, така и на практиката давана на капитулациитѣ, тѣ съставляватъ единъ видъ цѣло и нераздѣлно законодателство за чуждитѣ поданици, и за да можемъ да придобиемъ това право, именно отказването на другитѣ държави отъ капитулациитѣ за въ бѫдеще, трѣбва да имаме, както гласи чл. 8 отъ Берлинския договоръ, съгласието на всички велики сили. Надѣя се, че съ търпение, постоянство и умение, ще може да се достигне и тоя резултатъ. Тогава ще се каже, че България напълно е еманципирана отъ тия тежести, отъ тия окови, съ които се е родила на политическия свѣтъ. Тъй щото, при тия обяснения има да добавя, че самиятъ фактъ, гдето сключваме търговски договоръ, има голѣмо политическо значение. Не е, обаче, тъй работата, както мислятъ нѣкои, че щомъ каже България, че иска да сключва търговски договори и работата е свършена. Трѣбва да се намѣри и една друга държава, която да признае това ѝ право и да влѣзе въ преговори, а безспорно е, че това право не е припознато намъ—не говоря само за търговски договори. Ще спомена, господа представители, че преди десетина години, когато българ-

ското княжество води и спечели една победоносна война и дойде да сключва не търговски договоръ, а договоръ за миръ, намъ наложиха присѫтствието при преговоритѣ за мира на единъ турски комисарь — Маджидъ бей, щото той да сключи тоя договоръ. (Ат. Краевъ: благодарение на слабостьта на тогавашното правителство). Не зная причината, но фактъ е, че това нѣщо ни се наложи и че въ нашата история фигурира единъ договоръ за миръ, който е биль сключенъ отъ българското княжество, което е водило войната на своя нога, и когато дойде въпроса да бѫде възнаградено, наложиха му да приеме една чужда опека. Днесъ, господа представили, нашиятъ князъ третира на равна нога съ австрийския императоръ, съ което тържествено се установява нашето право за сключване не само политически, а и търговски договори, които иматъ много по-голѣмо значение, отколкото единъ договоръ за миръ. Това азъ считамъ, че е за доброто на страната, че то е една отъ крачкитѣ, които правимъ напредъ въ политическо и търговско отношение.

Предвидъ на тия преимущества, които изложихъ въ допълнение на това, което се каза отъ уважаемия мой другарь господинъ Гешовъ, азъ ще ходатайствувамъ предъ господа представителитѣ да утвърдятъ тоя договоръ. Но, повтарямъ, че ако има нѣкой, който мисли, че не е износенъ за България, или че не е полезенъ, той е свободенъ да гласува противъ. Правителството не иска да се ползува съ никакво право на пресия, за да иска одобрението на тоя договоръ. И за това протестирамъ противъ инсинуацията, че вие слѣпешката, или безъ да давате предъ съвѣстьта си отчетъ за вашитѣ дѣла, ще действувате или сте действували противъ волята си. Увѣренъ съмъ, че вие ще дойдете до убеждение, че тукъ има извършена голѣма работа, за която правителственият столъ съ гордость приема всичката отговорность. Защото, увѣренъ съмъ, че ще дойде единъ день когато и този договоръ ще се изчислява въ актива на похвални и полезни дѣла, които е извършило туй правителство (продължителни рѫкоплѣскания, гласове: изчерпанъ е въпросътъ).

Събранието гласува договора.

IX ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

II РЕДОВНА СЕСИЯ

(15.X.1897—15XII.1897)

51. България плува и нѣма да потжне

22 октомврий 1897 г. Дневн. IX О. Н. С. II р. с., кн. I, стр. 68.

При дебатитѣ по отговора на Тронното слово отъ опозицията взиматъ участие павликенскиятъ народенъ представитель Н. Габровски и видинскиятъ Н. Цановъ. Следъ като се изказватъ нѣколко души отъ болшинството, както и министритѣ Н. Беневъ и Т. Теодоровъ, думата се дава на министъръ-председателя д-ръ К. Стоиловъ:

Господа народни представители,

Единъ отъ преждеговорившитѣ оратори направи, между многото други упрѣци на нашето правителство, и този упрѣкъ, че сме се крили задъ гърба на Н. Царско Височество Княза. Четири години сега ставатъ откакъ имамъ честьта да седя на тая маса и азъ предизвиквамъ всѣкиго едного да ми покаже отъ стенографическитѣ протоколи единъ фактъ, гдето сме искали да се криемъ задъ гърба на Н. Царско Височество Княза. Напротивъ, азъ съмъ ималъ и търпението и куража да седя тукъ и да слушамъ разглаголствуванията на тия господа. И, единъ день, на моитѣ стари години, може би, най-приятното чувство ще ми бѫде да мисля на борбата и на довѣрието, което сте ми дали. Но и най-горчивото чувство ще ми бѫде да помня тази доза отъ търпение и — нека не употрѣбя думата, която трѣбва да употрѣбя тукъ — за да слушамъ постоянно упрѣцитѣ на почтенитѣ оратори — като тѣзи отъ Павликени и Видинъ, а и другитѣ тѣмъ подобни. Защото, господа народни представители, недостойни, неоправдани и неподдържани съ никакви факти обвинения сѫ били всѣкога характеристическата черта на дебатитѣ по отговора на Тронната речь. Моитѣ другари, които говориха преди менъ, ви изложиха по тѣхнитѣ отрасли всичко, каквото имаше да се каже. Азъ ще се повърна изобщо по въпроса за международнитѣ ни отношения.

Първата, голѣма критика, която ни се направи, бѣше тая, че ние, по заповѣдь дошла отъ Цариградъ и Петербургъ, не сме изпълнили дълга си спрямо нашето отечество. Това е една проста клевета, както многото други, които ни се хвърлятъ, защото ние сме

били отначало и до край последователни въ нашата политика, която е да пазимъ интереситѣ на нашето отечество (шумни ржкоплѣскания), и въ мѣроприятията си да имаме предъ очи само благото на нашето отечество. (Шумни ржкоплѣскания).

Каза се, че имало много критически моменти; сбили сж се гърцитѣ съ турцитѣ, и ние не сме могли да се възползуваме. Какъ да се възползуваме? Уважаемиятъ нашъ другарь, панагюрскиятъ народенъ представитель, мимоходомъ указа на единъ начинъ на ползуваме — че трѣбвало да нарамимъ пушкитѣ.

Цѣла година ни казватъ, че сме предатели, че сме наложили фесове, а нѣма куража ни единъ отъ тия патриоти да излѣзе да каже: тъй трѣбва да се постжпи, туй трѣбва да се направи, за да се ползуваме. Излизатъ само да ни критикуватъ и да казватъ, че не сме се ползували отъ обстоятелствата. Че какви сж тия обстоятелства, ще ви попитамъ? Намѣсто да четете вестницитѣ, по-добре четете дипломатическитѣ документи и отъ тѣхъ цитирайте. Впрочемъ, цитира ги единъ ораторъ, но ги цитира, както е казалъ Шекспиръ за дявола, че може да цитира евангелието тамъ, гдето му понася. (Ржкоплѣскания).

Известно ви е, господа представители, че днесъ работитѣ не се решаватъ по волята нито на най-голѣмитѣ държави. Днесъ, стремлението е въобще, колкото е възможно повече общитѣ интереси да съставляватъ достояние на всичкитѣ сили. Признато е сжщо, че принципътъ на народностьта е ограниченъ и трѣбва да се прескокне и да се замине къмъ принципа на човѣчеството. Заради това виждаме, както и лани ви казахъ, да се сключатъ разни конвенции за желѣзници и за пощи, за телеграфи и за телефони, които не сж за интереса на една само държава, а сж за интереса на цѣлото човѣчество. Събиратъ се образовани хора разискватъ и решаватъ и това, което тѣ решатъ, е законъ и за участвуващитѣ и за неучаствуващитѣ. Това, което е въ тия отрасли, това е и въ политиката.

Признато е, господа представители, че има известни блага, които трѣбва да се запазятъ за цѣла Европа и всѣка велика държава, колкото е по-силна толкозъ е по-щателенъ стражъ на тия блага. Гледатъ всички да не се кътнатъ тия блага на цивилизацията и человѣчеството. Отъ тия общи принципи се водятъ великитѣ държави и по въпроса, който най-много ни интересува — за реформитѣ въ съседната намъ държава. Повдигна се гръцкиятъ въпросъ. Видѣхме мощния гласъ на Европа да казва: нѣма да

позволя на никой победитель да се ползува отъ победитѣ си и имъ наложиха мира, принудиха ги на това, въпрѣки кръвьта и жертвитѣ, които направиха. И не само това стана. Тоя, който повдигна войната и смути мира, се нарече, че не е единъ сътрудникъ на цивилизаторското дѣло на Европа, но е единъ смутитель на европейския миръ и изгуби нравствено, изгуби и уважението на великитѣ сили. Това е плодътъ, това е наградата на тия, които излѣзоха противъ волята, противъ желанието на Европа, за да се запазятъ известни блага на човѣчеството. Бѣше ли умно, господа представители, отъ наша страна да не съзнаемъ тая истина и да нѣмаме проницателностьта да я видимъ, и да се подчинимъ на нея, а да тръгнемъ противъ течението? Приятно ли щѣше да бѫде да тръгнемъ съ зурли и гайди да направимъ една екскурзия, и не трѣбваше ли да видимъ, какви ще бѫдатъ последствията отъ това за нашето отечество? И резултатитѣ, които се достигнаха отъ другитѣ, могатъ да служатъ и намъ за урокъ. Нѣмаше за България другъ пѫть, освенъ тя да се подчини и да покаже, че тя е, както казахъ и лани, сътрудница на великото цивилизаторско дѣло на Европа, че и българскитѣ скромни сили сѫ за запазването благата на човѣчеството, че и България е единъ факторъ на мира и на тишината въ Европа. И това достигнахме, господа представители; защото тия господа, които четатъ документитѣ, ще да сѫ видѣли, че отъ Петербургъ се получи, както отъ нашето правителство, така и отъ правителствата на съседнитѣ намъ държави, една благодарность, изказана отъ министритѣ на две велики държави, Австрия и Русия, по заповѣдь на тѣхнитѣ господари за коректното и лоялно поведение на българския народъ. И това нѣщо, господа представители, е единъ голѣмъ капиталъ за насъ. Ще дойде единъ день, когато ние ще бръкнемъ въ касата, да вземемъ спечеления капиталъ, за да можемъ съ него да искаме да придобиемъ друго нѣщо. (Продължителни ржкоплѣскания).

Повдигна се въпросъ за отношенията ни съ Ромъния. Говориха нѣкои отъ ораторитѣ за поведението на ромънскитѣ власти въ Добруджа. По тоя въпросъ говориха доста много и едни отидоха дотамъ, щото почнаха да осѫждатъ ромънското министерство и, види се, че тѣ не знаятъ, че то принадлежи къмъ либералната партия. Азъ и лани изказахъ моето мнение по тоя въпросъ, па сѫщото ще кажа и сега. Азъ мисля, господа представители, че единъ отъ принципитѣ на международното право е невмѣшателството въ работитѣ на чуждитѣ държави: гледай си твоята рабо-

та и не се бъркай въ чуждата. Това е основата на народния суверенитетъ, за който ушитѣ ми оглушаха да слушамъ. Ако искашъ да запазишъ за себе си туй право, то трѣова да почиташъ сѫщото право и на другитѣ. Като е тъй работата, то не можемъ ние, като правителство, да правимъ противното, защото е противно на нашитѣ принципи, да отидемъ да казваме на едно чуждо правителство: ти тъй се отнасяшъ съ твоитѣ поданици, ти трѣбва да направишъ това или онова. Ако си позволимъ такова нѣщо, то чуждото правителство може да ни каже: то е моя работа и ако моитѣ поданици не сѫ доволни отъ туй, нека се отнесатъ да потърсятъ защитата на законитѣ, но вие нѣмате право да се мѣсите въ нашитѣ вѫтрешни работи. Такова е нашето мнение по тия работи.

Вънъ отъ тия нѣща, казаха ни нѣкои, че нашитѣ отношения съ Ромъния били фалшъ. Азъ пъкъ ще кажа, че отношенията ни съ Ромъния сѫ добри. Прочее, нека нашитѣ противници излѣзатъ и ни кажатъ единъ фактъ. Цитиратъ работи отъ вѫтрешното управление. Мигаръ у насъ въ предишнитѣ времена, когато ставаха незаконни работи, това бѣше причина да се прекѫснатъ сношенията ни? Тѣ сѫ работи въ областьта на вѫтрешната политика на една държава и за тѣхъ има парламенти, гдето могатъ да се разправятъ. За насъ е важно, че отношенията ни съ Ромъния сѫ искрени и традиционни, както сѫ били всѣкога.

Повдигна се въпросъ: защо не е споменато нѣщо и за Сърбия. Не е споменато за Сърбия нищо, затуй защото нѣма нужда да се казва всѣка година. Това нѣщо, което се каза лани, то е единъ актъ, който си остава все тъй и сега. Почитаемиятъ видински народенъ представитель може да бѫде спокоенъ, че нашитѣ взглядове въ това отношение не сѫ се измѣнили. Както е казано и въ отговора на Тронното слово, ние високо ценимъ отношенията съ нашитѣ съседи, а пъкъ, кои сѫ нашитѣ съседи, вие ги знаете и съ тѣхъ ние поддържаме най-добри отношения. То е нашиятъ принципъ, това е нашата политика, нашето поведение, и никога нѣма да ги измѣнимъ. До сега нѣма нищо, което да е дало поводъ да се каже, че това не е истина. За насъ е важното въ тоя тържественъ актъ да се знае urbi et orbi, както сѫ казали старитѣ римляни. Да знае всѣки единъ, че желанието на бълг. правителство е да има приятелски и искрени отношения съ своитѣ съседи и че народното представителство сподѣля това мнение. Тѣзи нѣща сѫ придобити споредъ думитѣ въ Тронното слово. Тѣзи нѣща сѫ

утвърдени съ нашитѣ отношения спрямо Сърбия и Ромъния и спрямо цѣлия образованъ свѣтъ, защото ние искрено желаемъ да сме въ добри отношения съ всички. Това го казва правителството, каза го и представителството, и това е актъ, по силата на който ще трѣбва да разчитаме и ние на външния свѣтъ, както и той на насъ.

Каза ни единъ приятель тукъ, че князътъ хлопалъ на австрийскитѣ врата да го приематъ. Не зная, почитаемиятъ приятель отъ Видинъ като по-близу до Австрия дали ще да е чулъ когато е тропалъ князътъ въ Виена . . . (смѣхъ). Тѣзи работи — посещенията на императорски дворове, не сж като визититѣ въ единъ селски ханъ, гдето, като влезите, ви взиматъ коня и го вързватъ За тия посещения трѣбва да се пита предварително, трѣбва да се намѣри време, че после да станатъ, а не току тъй. Първата година князътъ посети едни дворове, тая година — други, а пъкъ идущата година — други. Тѣзи думи, които се казаха тукъ, сж газетарски изражения. Азъ обявявамъ, че въ тия работи нѣма нищо истина. Когато дойде време, господа, Н. Царско Височество Князътъ ще направи посещение и на тия дворове, на които не е още направилъ.

При другитѣ обвинения, господа, които ни се направиха, за които се надѣвахъ да спомене господинъ министърътъ на вжтрешнитѣ работи, бѣше и въпросътъ, че ние не сме направили нищо за пострадалитѣ отъ наводнението. При разискването, което стана по тоя въпросъ, тукъ ни се четоха и кореспонденциитѣ, печатани въ в. „Знаме“. Като се повдигна тоя въпросъ, мене едно нѣщо ме порази. Менъ ме порази не толкова нещастието, което сполетя хората отъ него, колкото развратa, който се сѣеше поради него. Защото, да политиканствувашъ съ нещастието на хората, това е връхъ на развратa. Така и наводнението въ Видинъ се взе за материалъ на политика, като се спомена даже и въ Събранието. Това го констатирамъ просто като признакъ на нашитѣ политически нрави, на нашето политическо възпитание.

Сега по тия въпроси, господа, не остава какво друго да кажа, освенъ да се повърна въобще по политиката. Азъ мисля, че политиката е едно изкуство въ практическия животъ и за политиката може най-лесно да се приспособи това, което нашиятъ Спаситель е казалъ, че „отъ плодоветѣ имъ ще ги познаете“. Една партия има една програма, друга — друга програма, но отъ плодоветѣ ще се види само коя е била най-народополезната.

И азъ мога да приема сега съ по-голѣмъ куражъ обвиненията, които се приписватъ, защото плодоветѣ, изнесени отъ насъ за България, сѫ такива, които показватъ, че водената политика е най-добрата, най-народополезната. (Ржкоплѣскания).

Нѣкои отъ тия работи се изброиха отъ моитѣ другари. Азъ ще спомена крупния фактъ — припознаването на Н. Царство Височество и нормирането положението на България въ международно отношение; подобрението на отношенията ни съ другитѣ държави; фактътъ на сключването на търговскитѣ договори, който има значение политическо и икономическо; фактътъ, най-после, че нашитѣ предшественици, за които се тржбѣше, че тѣхното гениално управление се радва съ общо съчувствие, сключиха заемъ, съ гаранции на желѣзницитѣ, съ 85 емисия и 6% лихва, а пъкъ ние сключихме не държавенъ заемъ, но само съ гаранцията на държавата, съ 85 емисия и 5% лихва. Презъ бившия режимъ, при толкова годишно приятелство, едвамъ можаха да издействуватъ само за двама владици, а ние сполучихме да ги докараме до четири. После, толкова години се работѣше за разрешението на въпроса за търговски агенти и не можаха да успѣятъ, а ние имаме сега осемь търговски агентства. Така сѫщо, презъ миналия режимъ дълго се действуваше за сключването на желѣзницата, въпросъ, който сега ние сполучихме да разрешимъ. И една политика, която дава тия плодове, — нѣма да се впущамъ по въпроси отъ вѫтрешната политика, за които говориха моитѣ колеги — една такава политика, каквото и да кажете, не можете да кажете, че е лоша. (Продължителни ржкоплѣскания).

Тѣзи резултати, господа представители, не сѫ достигнати случайно, а сѫ достигнати съ едно постоянство, съ трудолюбие, съ умението и съ начина, по който се водиха работитѣ. И азъ съмъ сигуренъ, че ако се следва тая политика и за напредъ, ще имаме още по-голѣми успѣхи (ржкоплѣскания). На герба на градъ Парижъ, който представлява корабъ има написанъ девизътъ Fluctuat nec mergitur, което значи „плува и нѣма да потъне“. Този девизъ може да се тури и на България, Fluctuat nec mergitur — тъй ние можемъ да кажемъ за България, въпрѣки йеремиадитѣ на видинския и павликенския представители. Наистина, има тайни молитви и клетви, за да потъне България, но ние вдигаме знамето високо и казваме: България плува и, въпрѣки молитвитѣ и йеремиадитѣ, тя никога нѣма да потъне. (Бурни и продължителни ржкоплѣскания, гласове: браво, браво).

52. Душата на международното право е принципътъ на невмѣшателство въ работитѣ на другитѣ държави

13 декемврий 1897 г. Дневн. IX. О. Н. С. II р. с., кн. III., стр. 477.

Въ отговоръ на интерпелацията на народния представитель Ат. Краевъ, по поводъ действията на ромънското правителство въ преследвания на българитѣ въ Добруджа, д-ръ К. Стоиловъ произнася следната речь:

Господа представители,

Почитаемиятъ интерпелаторъ има любезностьта да каже, че съмъималъ благоволението да отговоря на запитването му. Азъ му благодаря за тази любезность, но мога да му кажа, че не го считамъ за благоволение, не го считамъ като благосклонность, но го считамъ като длъжность да отговарямъ на въпроситѣ, отправени до мене.

Това, което каза почитаемиятъ интерпелаторъ относително историческитѣ отношения между България и Ромъния, и азъ напълно го сподѣлямъ. Действително, историята е свързала тия два народа, тѣхното минало е тѣсно свързано, и отъ това, както той, така и азъ тегля заключението, че между тия два народа трѣбва, както сега, тъй и за въ бѫдеще да сѫществуватъ най-истински братски връзки. Това е стремлението, това е една отъ точкитѣ на нашата програма. За да сѫществуватъ, обаче, тия връзки, нуждно е да се държимъ о̀ известни начала. Въ частния животъ, ако иска единъ човѣкъ да е искренъ приятель съ едного, първото условие е взаимното почитание, взаимното довѣрие. Има известни условия, които сѫ неизбѣжно нуждни, за да сѫществува приятелство между известни хора; има известни условия, за да сѫществува другарството; има известни условия, за да сѫществуватъ искрени отношения между държавитѣ. И както съмъ ималъ и другъ пѫть случай да кажа едно отъ главнитѣ условия за сѫществуването на тия добри отношения е взаимното почитане правата на всѣка една държава — принципътъ на невмѣшателството въ работитѣ на тази държава. Ако искате две държави да сѫ въ другарски отношения, разбира се, на всѣка една отъ тѣхъ се налага известно вѫтрешно задължение, на всѣка една отъ тѣхъ се налага длъжность да се не бърка въ работитѣ на другата и щомъ захване да се бърка, вече принципътъ на суверенитета, принципътъ на независимостьта се накърнява. Това имахъ честьта да кажа и другъ пѫть, повтарямъ

но. И на това запитване, отговорътъ ми е този, че като взимамъ въ сведение тия работи, които почитаемиятъ интерпелаторъ изложи, считамъ ги за работи, които се отнасятъ до вѫтрешното управление на една съседна намъ държава и ако искаме да сме въ добри отношения съ тая държава, ние сме длъжни да почитаме принципа на тѣхния вѫтрешенъ суверенитетъ, принципа да се не мѣсимъ въ тѣхнитѣ вѫтрешни работи. Както тѣ не се мѣсятъ въ нашитѣ вѫтрешни работи, тъй и ние не трѣбва да се мѣсимъ въ тѣхнитѣ. Че има българи въ ромънската държава, това е фактъ неоспоримъ, но това още не ни дава право да се бъркаме въ работитѣ на тая държава. Азъ съмъ държалъ строго този принципъ до сега и ще държа на него и за напредъ, защото мисля, че той е спасителниятъ принципъ за българския народъ и за добритѣ ни отношения съ другитѣ държави, били тѣ съседни съ нашата държава, или не. Този е принципътъ на международното право, и колкото по-строго го почитаме ние спрямо другитѣ държави, толкова по-строго и тѣ ще го почитатъ спрямо насъ. Ние имаме интересъ, щото въ нашето разбиране принципътъ на невмѣшателството въ работитѣ на чуждитѣ държави да бѫде строго и точно приспособяванъ. Ако искаме този принципъ да бѫде приспособяванъ спрямо насъ, и ние отъ своя страна трѣбва строго и внимателно да го приспособяваме спрямо другитѣ държави (рѫкоплѣскания).

53. Искаме да се дадатъ автономни права на Македония..... Не сме авантюристи и нѣма да увлечемъ България въ авантюри

13 декемврий 1897 г. Дневн. IX. Ю. Н. С. II. р. с., кн. III., стр. 482.

На дневенъ редъ е интерпелацията на народнитѣ представители Хр. П. Славейковъ, М. Цановъ и Н. Габровски, относително жестокоститѣ, извършени отъ турскитѣ власти върху българското население въ Кочанско и Щипско, Интерпелацията се развива отъ Хр. П. Славейковъ, следъ което д-ръ К. Стоиловъ отговаря:

Господа народни представители,

Най-напредъ трѣбва да се спремъ на фактитѣ, защото тази интерпелация се основава на известни факти. Тѣзи факти сж: първо — изтезания, второ — нарушения на границата и, вследствие на това, българскитѣ войници и данъкоплатци убити и трето — преследване българщината въ Македония.

За първия фактъ, който и даде поводъ за интерпелация, ще кажа, че доколкото имамъ сведения, вижда се, действително, че трѣбва да е имало превишения на власть и такива именно, които сж накарали много наши съотечественици да избѣгатъ отъ Виница, Кочанско и Щипско и да дойдатъ въ Кюстендилъ. Отъ събранитѣ отъ разни източници сведения се вижда, че е действителенъ фактътъ, че по едни или други подбуждения, хора сж преминали границата, което може да се счете за самозащита, което може да се счете за упражнение на известни права. Било по тѣзи причини, било отъ страхъ, действително мнозина наши съотечественици сж избѣгали въ Кюстендилъ; може би да сж едно число отъ 200 души, но това число на всѣки случай съставлява голѣма тежесть за населението въ Кюстендилъ.

Дохаждамъ на втория фактъ, дохаждамъ на въпроса за нарушение на границата отъ турски войски. По този фактъ, господа представители, събрахъ сведения отъ Министерството на вжтрешнитѣ дѣла, както и отъ Министерството на войната и, по тѣзи сведения, не се утвърдява. Министерството на войната, съ отношение подъ № 2587, отъ 12 декемврий н. г., казва следното: (чете) „Съобщавамъ Ви, господинъ министре, че по сведенията, които имамъ, никакво нарушение на демаркационната линия, отъ страна турскитѣ погранични войски на 12 ноемврий не е ставало". Случката на 12 ноемврий е фактъ, който се споменува и въ интерпела-

цията; тя е едно отъ основанията за едно отъ запитванията, които се направиха. На друго едно по-категорическо запитване отъ министра на вѫтрешнитѣ работи до кюстендилския окрѫженъ управитель, последниятъ отговаря съ телеграма, че въобще не е имало никакво нарушение на границата отъ страна на турскитѣ войски. Действително, казва, на 5 ноември т. г. въ мѣстностьта, называема „Драчевица", кюстендилска околия, на 150 крачки отъ пограничната линия е намѣрено мъртвото тѣло на Атанасъ Ангеловъ, турски поданикъ, отъ село Клисура, за когото се знае, че се е занимавалъ съ контрабанда на тютюнъ. Военното министерство сѫщо така казва: (чете) „отъ произведеното следствие е установено, че убитиятъ е българинъ отъ село Клисура (Турция) и пр.".

Тъй щото, отъ даннитѣ, които черпя отъ дветѣ компетентни министерства, отъ Министерството на вѫтрешнитѣ дѣла и Военното министерство, което е натоварено съ пазенето на нашитѣ граници, виждамъ, че нѣма такъвъ фактъ за едно нарушение на нашата граница отъ турска войска. Този случай, който спомена господинъ Славейковъ, е този именно случай, който споменува и господинътъ военниятъ министъръ, че е имало убийство на единъ български солдатъ и на единъ турски. Понеже турскитѣ солдати били двама, единиятъ е хванатъ отъ нашитѣ солдати, заведенъ въ Кюстендилъ и предалъ на военнитѣ власти. Тази е случката, която спомена господинъ Славейковъ, тѣзи сѫ и сведенията, които ни дава Щабътъ на войската, а тъй сѫщо и Министерството на вѫтрешнитѣ работи. Нѣма, прочее, никакво основание да се съмняваме въ тѣзи сведения, за туй защото знаемъ, че когато за небивали работи се дига голѣмъ шумъ, камо ли за такова нѣщо да се не вдигнѣше шумъ въ България. Това по фактическата часть на втория въпросъ.

Сега дохаждамъ на третия въпросъ. По третия въпросъ, обвинява се турското правителство, че отъ известно време насамъ то систематически преследвало българитѣ въ Македония и че взимало отъ тѣхъ черквитѣ и ги давало на сърбитѣ. Азъ имамъ сведение, че нѣкои власти въ провинцията сѫ показвали особено благоволение къмъ сърбитѣ; но нѣмамъ сведение, че сѫ взимани български училища и черкви и давани на сърбитѣ. Напротивъ, имамъ сведение, че въ гр. Куманово, който се счита за крепость на сърбизма, въ черква, отъ много години насамъ, българитѣ и сърбоманитѣ сѫ се промѣнявали, т. е. на едната страна е имало

български псалтове, а на другата сърбомански, и туй е било дълги години. Тази черкова мѣстната власть взе отъ сърбоманитѣ и я предаде на българитѣ, въпросъ, който повдигна голѣмъ шумъ не само тамъ на мѣстото, но и въ европейския печатъ. Това е фактъ, който зная, а не ми сѫ известни факти, да сѫ вземани черкви и училища отъ българитѣ и предавани на сърбитѣ.

Сега, господа представители, дохаждамъ на прошението на скопското население, което се цитира. И това нѣщо, мога да кажа, прилича на турска приказка „яланъ не е, но янлъшъ“. Работата не е до конкретенъ случай, който да е докаралъ до отчаяние българско население, до нѣщо извънредно отъ обикновеното, но работата е до изпращането на сръбския архимандритъ Фирмилянъ. Тоя въпросъ се продължава дълго време и благодарение на дѣятелностьта на нашия дипломатически агентъ получи се единъ бератъ за нашия владика Синесий въ Скопие. Следъ дълго работене и сърбитѣ сполучиха да се назначи, но не за владика, а за управляващъ архимандритъ Фирмилянъ. Нашитѣ сънародници въ Скопие, като чуха, че е излѣзло ираде, за да демонстриратъ противъ това, решиха и направиха едно нѣщо, което всѣкѫде другаде би се счело за бунтъ. Тѣ затвориха черквитѣ, и училищата си въ деня, въ който е пристигналъ архимандритъ Фирмилянъ. Предадоха ключоветѣ имъ на валията, и така да се каже, съ една твърде голѣма демонстрация посрещнаха Фирмиляна. Освенъ това, понеже отъ дълго време се забелязваше, че скопскиятъ валия Хафъзъ паша изказва известни симпатии къмъ сърбитѣ, то скопскитѣ българи се възползували отъ случая и решили да се оплачатъ противъ него. И това не е актъ на оплакване противъ известни изтезания, направени надъ българитѣ; то е единъ политически актъ, единъ политически протестъ на българското население въ Скопие противъ даването известни права на сърбитѣ. Тѣ протестираха предъ султана противъ валията, като затвориха черквитѣ и училищата, които и днесъ сѫ затворени. И азъ не мисля, че е логично, когато се говори за изтезания и за Виница, да се турятъ тѣ въ паралелъ съ действията вършени отъ скопяни. Действието, извършено въ Скопие, ако го охарактеризира единъ юристъ, какъвто е г-нъ Славейковъ, ще излѣзе, че то е единъ бунтъ, че то е едно опониране противъ разпорежданията на централната власть, противъ изпращането на Фирмиляна. Тѣ се оплакватъ, не че нѣкой е билъ спрѣнъ или затворенъ, а се оплакватъ, защо да се позволи на Фирмиляна да дойде въ Скопие и вследствие на това сѫ за-

творили черквитѣ и училищата. Тѣзи сѫ фактитѣ, върху които се основава интерпелацията.

Сега, нека да дойдемъ до последствията, какви могатъ да бѫдатъ. Въпросътъ е тукъ, че трѣбва да отдамъ справедливость на господина Славейкова, че той много добре приспособи отговора, който дадохъ и на предишанта интерпелация. Азъ съмъ съгласенъ съ него, че въ дадения случай принципътъ на невмѣшателство не може да се приспособи безусловно, защото азъ считамъ, че по международното право, по държавното право нашитѣ отношения спрямо Турция се различаватъ отъ отношенията ни спрямо другитѣ държави. Турция е нашата сюзеренка, и ние, като ней васални и въ силата на правнитѣ връзки, които ни съединяватъ, можемъ да искаме отъ нея работи, които не можемъ да искаме отъ нѣкоя чужда държава. Ние можемъ въ известни случаи да обърнемъ вниманието на Турция и да кажемъ: известенъ актъ, който е станалъ близу до нашата граница, може да има такива и такива последствия за нашата държава, за нашия вѫтрешенъ редъ; следователно, ходатайствуваме и ви молимъ да държите друго поведение. И такива постѫпки, господа представители, сѫ правени и сѫ имали своитѣ добри резултати.

Азъ нѣма да говоря за политическитѣ резултати, понеже говоримъ за работи, които се отнасятъ индивидуално, до известни лица, до известни граждани, и за това ще се спря само до известни индивидуални въпроси. Откакъ ние сме поели управлението, господа представители, благодарение на нашата политика, благодарение на великодушието на Негово Императорско Величество Султана, до 150 души политически затворници сѫ вече освободени; тъмницитѣ за хора, които отъ 1879 година бѣха затворени, се отвориха и тѣ се върнаха при семействата си. Тѣ всички бѣха политически престѫпници, осѫдени за политически престѫпления, насочени противъ държавата (дълготрайни рѫкоплѣскания). Господа представители, всичко това сѫ резултати такива, съ които азъ се гордѣя, защото — нека да ви го кажа безъ скромность — нѣма нито едно правителство въ България до сега, което да е постигнало такива резултати. Хора, осѫдени за участие въ разни бунтове още следъ руско-турската война, сѫ се вече върнали при семействата си. Хора, осѫдени за бунтове, които сѫ изплащали своитѣ политически престѫпления въ занданитѣ, сѫ се върнали вече при своитѣ семейства. И достатъчно е да имате сведения, особено отъ нашитѣ търговски агенти, за да видите голѣмия и

нравственъ ефектъ, който тая милость е произвела на тамошното население. Това, що се отнася до частни работи, изложихъ, за да докажа, че правителството, въ границитѣ на възможностьта, е действувало и е достигнало да бѫдатъ освободени до 150 души, които сѫ се върнали вече. Но не е само това, а ще спомена и факта, че централната власть имъ е дала и пѫтни разноски. Мнозина съмъ видѣлъ да сѫ дошли тукъ въ София, да търсятъ паспорти, за да се върнатъ въ отечеството си. Ето защо, азъ мисля, че когато излизаме да изказваме своитѣ взглядове по едно управление, трѣбва да разчитаме на тоя фактъ и да не гледаме едностранчиво на въпроса.

Сега, господа народни представители, дохожда последния въпросъ, който задава почитаемиятъ интерпелаторъ: не е ли време да се поискатъ автономни права за Македония? И тамъ ще кажа, че и ние не сме станали по-късно отъ тѣхъ. Азъ смѣтамъ, че даването автономни права на Македония ще бѫде не само удовлетворение на българщината, но ще бѫде нѣщо полезно и на турската империя. И въ тоя смисълъ мога да кажа, че съмъ ималъ честь да изложа взглядоветѣ си, не само на централното правителство на Негово Императорско Величество Султана, но още и на ония, които иматъ известно влияние върху работитѣ и сѫдбинитѣ на Турската империя. Ние отдавна повдигнахме въпроса за автономни права въ Македония, като поканихме Сърбия и Гърция да действуваме заедно въ Цариградъ въ тая посока: да искаме, отъ Македония да се създаде една автономна провинция. И азъ бѣхъ увѣренъ, че ако съ съгласѣха и станѣше това общо действие отъ страна на тритѣ балкански държавици, то щѣше да има своя ефектъ и щѣше да се достигне нѣкой резултатъ, защото щѣха европейскитѣ държави да видятъ, че тѣзи балкански държавици помежду си се биятъ и каратъ, но сѫ способни да се съгласятъ по единъ важенъ въпросъ. Преговоритѣ ни, обаче, останаха безъ резултатъ, защото отъ страна на Гърция се даде единъ евазивенъ отговоръ, отъ друга страна отъ Сърбия ни се каза: „Вие искате автономия за Македония, за да направите и съ нея това, което направихте съ бившата Румелия". Тъй щото, тѣ не се съгласиха да действуватъ съ насъ заедно, да се направятъ общи постѫпки, за да се добиятъ автономни права за Македония. На предложението, което ни се направи, за да действуваме за раздѣлянето на известна страна, ние отговорихме — считамъ го за длъжность тукъ да изложа това — че не считаме, въ нашъ интересъ, да раздѣляме

едно наследство, което не е отворено, което не е наше. Тукъ сѫществува Турска империя, а ние сме васали на Турция; ние можемъ само да даваме съвети да се направи това, което ще бѫде полезно и за васъ и за насъ. Но да идемъ да дѣлимъ нѣщо, което не е въ наши рѫце, не можемъ да приememъ, това е самооблъщение. И отъ своя страна, ние отблъснахме това предложение (рѫкоплѣскания). Ние стоимъ днесъ на тая почва, че искаме да се дадатъ автономни права на Македония, защото това е въ интересъ на всичкитѣ съседни държави, било на Сърбия, било на Гърция, било на България, а тъй сѫщо и на Турската империя.

Сега, господа народни представители, поражда се другъ единъ въпросъ. Казаха нѣкои господа, и намекна се върху туй и въ интерпелацията, макаръ твърде леко, че правителството съ своята нерешителность не се е възползувало въ трудитѣ за Турция обстоятелства да извлѣче полза. Този намекъ видѣхме и въ резолюциитѣ на митингитѣ. А знаемъ какъ се правятъ резолюциитѣ. Познавамъ азъ българитѣ; зная подписитѣ на тия, които сѫ подписали резолюциитѣ; зная и какво разбиратъ тѣ въ резолюциитѣ. Защото, една дума има своето значение, споредъ устата, които я произнасятъ. Резолюциитѣ казваха: да се повѣри управлението на по-добри и по-опитни човѣци. Когато виждамъ на резолюциитѣ да фигурираатъ подписитѣ на Кр. Мирски, на Драсова, на Ранкова, зная азъ какво искатъ тѣ и какво разбиратъ тѣ подъ думитѣ „опитни рѫце“. Разбира се, че такава енергия, каквато тѣ иматъ, ние не можемъ да имаме, нито пъкъ имаме амбицията, за да я имаме. Излагалъ съмъ нѣколко пѫти, па и сега го казвамъ, че ние не сме авантюристи и нѣма да увлѣчемъ България въ авантюра; нѣма да изложимъ на опасность нейното сѫществувание (рѫкоплѣскания). Но ние бдимъ да се възползува нашето отечество отъ всѣка комбинация, която може да се представи. Бихъ могълъ да укажа на нѣкои практически резултати на нашата политика. Не само нашиятъ авторитетъ, като държава, е повдигнатъ — за туй ви цитирахъ и напредъ, при разискването отговора на Тронното слово, благодарноститѣ отъ руското и австрийското правителства, отъ правителствата на най-заинтересувани държави въ работитѣ на Изтокъ — но отъ друга страна достигнахме и практически резултати, че има въ Македония редъ училища и черкви, които се отвориха благодарение на тая наша политика и благодарение на нашата деятелность въ Цариградъ. Споменувамъ въпроса за скопчуването на нашитѣ желѣзници съ

турскитѣ, за който въпросъ отъ години се работѣше, и едва ние достигнахме разрешението му въ наша полза. Споменувамъ издаването бератъ на скопския митрополитъ, въпросъ деликатенъ и важенъ, защото съ това си решение Портата доказа своето благоволение къмъ българитѣ. И сега нашитѣ синодални старци отидоха въ Цариградъ, гдето ще иматъ да извършатъ нѣкои работи и въ скоро време азъ съмъ увѣренъ, че ще имате удоволствието да чуете, какво нашитѣ желания ще бѫдатъ удовлетворени (Продължителни рѫкоплѣскания).

Това сѫ практическитѣ резултати на нашата политика. Азъ ви указахъ, господа, на политиката, указахъ ви и на плановетѣ ѝ. Наистина, не мога да направя упрѣкъ на господина Славейкова, защото той не натегна на тая часть на въпроса, но желая тѣзи, които обвиняватъ правителството въ нерешителность, като говорятъ за тия работи, да указватъ и на резултати, които правителството е постигнало.

Като говорихъ по въпроса за автномията, азъ забравихъ да добавя едно нѣщо, което съмъ казалъ и другъ пѫть, а именно, че работитѣ на Турската империя и на Балканския полуостровъ, както въобще общитѣ интереси, сѫ достояние на европейскитѣ държави. Въпросътъ за урегулиране положението на населението въ Турция е взетъ въ рѫцетѣ на европейскитѣ държави. Въ последно време имаме автентиченъ докладъ, такова бѣше словото на графа Голуховский предъ австро-унгарската делегация. Вие знаете какво каза той; той каза, че силитѣ отъ Тройния съюзъ сѫ съгласни съ Русия и Австрия върху тѣхната политика на Босфора и сѫ съгласни, че трѣбва да се въведатъ реформи въ турскитѣ провинции и че тѣ ще настоятъ да се въведатъ. Това е голѣмо ручателство за насъ. (Рѫкоплѣскания). Щомъ излиза министъръ на външнитѣ работи и на най-заинтересувана държава на Балканския полуостровъ и обявява: нашата програма е такава, че трѣбва да се въведатъ реформи въ турскитѣ провинции, и ние сме съгласни съ другитѣ сили да прокараме тия реформи и да заставимъ Портата да ги изпълни, азъ мисля, че по-голѣмо ручателство и по-голѣма гаранция, че ще настѫпятъ по-добри дни за нашитѣ братя отвѫдъ Рила не може да сѫществува. Казахъ го лани, па и сега го казвамъ, че това, което Европа е взела въ рѫка, ще се постигне, и ние нѣма освенъ съ търпение и довѣрие да гледаме да улеснимъ, колкото се може, достигането на този резултатъ. Не е работата вече на нѣкоя тайна. Министъръ на външ-

нитѣ дѣла на една отъ великитѣ сили обявява въ делегациитѣ: съгласни сѫ всички съ нашата програма на изтокъ, а нашата програма е да се въведатъ реформи. Щомъ това е тъй, господа представители, ние нѣма освенъ съ задоволство да чакаме приспособлението на тая програма. Тамъ, гдето европейскиятъ концертъ говори и действува, за насъ, малкитѣ, нѣма мѣсто да действуваме. Трѣбва да го поддържаме и да докажемъ, че сме достойни за довѣрие, че сме елементъ на реда и че ние сме факторъ на цивилизацията на Балканския полуостровъ, и, като заслужаваме тѣхното довѣрие, трѣбва да имъ помогнемъ, за да може да се осѫществи тази програма за реформи. Това имахъ да отговоря на почтения интерпелаторъ на точкитѣ, които положи на запитването си.

Това е програмата, която великитѣ сили сѫ взели въ рѫцетѣ си, и ние нѣма защо да се тревожимъ. Съ нашата лоялна политика спрямо нашия сюзеренъ, ние сме достигнали до тия голѣми резултати и ще следваме да вървимъ по този пѫть и за напредъ. Съ нашето довѣрие спрямо великитѣ сили, които сѫ взели тая програма въ рѫцетѣ си, ние ще можемъ да помогнемъ въ най-широкъ размѣръ на нашитѣ братя, които иматъ нужда отъ нашата помощь. (Одобрителни изявления и дълготрайни рѫкоплѣскания).

IX ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

III РЕДОВНА СЕСИЯ

(15.X.1898—19.XII.1898)

54. Ние ще черпимъ сила и насърдчение отъ резултатитѣ, които получаваме

30 октомврий 1898 г. Дневн. IX. О. Н. С. III. р. с., кн. I., стр. 177.

По отговора на Тронното слово стават доста оживени разисквания. Последенъ, следъ речитѣ на министритѣ Н. Беневъ и Т. Теодоровъ, взима думата министърът председателтъ д-ръ К. Стоиловъ:

Господа представители,

Следъ като се говори по разнитѣ отрасли на управлението, иде редъ и за външнитѣ работи, защото чухме, че между другитѣ работи, които не отивали добре, била и външната ни политика. Единъ отъ господа ораторитѣ*) цитира изражението на единъ французки ученъ човѣкъ: „дайте ми добри финанси и азъ ще ви дамъ добра политика." Ще зебележа, обаче, че този ученъ човѣкъ не е казалъ: „дайде ми добри финанси и азъ ще ви дамъ добра политика", но е казалъ тъкмо противното: „дайте ми добра политика и азъ ще ви дамъ добри финанси". Това за сведение на господина оратора. За външната политика ми се каза, че сега положението било по-лошо, отколкото по-напредъ; че тя била тъмна, двоелична политика и не могли да я разбератъ хората; че тя дискредитирала България и я била съвършено унизила. Това го каза единъ ораторъ. Другъ пъкъ каза, че тя е такава политика, щото само за да угодимъ на хората се вършатъ известни работи, и че това, което се достигнало, се е достигнало съвършено случайно.

Както виждате, господа представители, не може нѣщо посилно да се каже противъ една външна политика и трѣбва да изпитаме: дали тия обвинения сж оправдани или не.

Най-напредъ, господа, се направи упрѣкъ на Тронното слово, загдето въ него се казвало, че правителството се стараело да под-

*) Пирдопския народенъ представитель Д-ръ Д. Тодоровъ

държа добри отношения съ всички държави, като казватъ, че „старанията на правителството“ съ нищо не се оправдали и не било умѣстно да се кажатъ тия думи въ Тронното слово. Азъ мисля, господа представители, че когато господарьтъ или правителството говори въ една Тронна речь, то може да говори за това, което се отнася за него. Международнитѣ отношения сѫ двустранни. Когато се казва въ Тронната речь, че правителството се старае да поддържа добри отношения съ всички държави, разбира се, че се изказва това, което е длъжность на правителството; а пъкъ дали се е достигналъ този резултатъ или онзи — това е другъ въпросъ. Важно за насъ е да знаемъ какво е поведението на нашето правителство при разнитѣ въпроси, които сѫ се пораждали, и за това именно въ Тронното слово се констатира, че то се е старало да поддържа лоялни отношения съ всички държави.

Прави се втори упрѣкъ, господа представители, упрѣкъ за неискреность въ политиката на нашето правителство. Когато говорѣше единъ отъ ораторитѣ, чухме да каже, че политиката ни била двуелична. Гледаме, че се пише и въ вестницитѣ, че действително политиката ни била русофилска, но сме лъгали Русия, и че това, което правителството действува, не било искрено. Най-напредъ трѣбва да кажа, господа представители, че въобще искреностьта въ отношеията е едно субективно понятие. Човѣкъ дали искрено или дали умишлено е направилъ нѣщо, не може да се познае другояче, освенъ отъ известни факти, отъ известни действия. Действията сѫ външната страна на намѣренията вѫтрешни. За това, като се прави този успрѣкъ, искамъ да наведа факти, за да докажа, че отношенията ни съ всички държави сѫ искрени, сѫ добри.

Каза се, че отношеията ни не сѫ добри, защото въ Тронното слово не се споменувало, че Князътъ е отивалъ презъ тази година въ Ромъния. Действително, господа представители, въ Тронното слово нѣма да е споменато такова нѣщо; но вие знаете, че споредъ чл. 133 отъ Конституцията, Тронното слово излага само ония произшествия, които иматъ значение въ живота на държавата презъ тази година. Не отричамъ, че посещението, направено на Н. В. ромънския краль отъ страна на Н. Ц. Височество княза има значение; но това значение не е такова, което да заслужава да бѫде турено въ Тронното слово. Турна се лани за това посещение, защото Н. Царско Височество князътъ, следъ като биде признатъ за български князъ, направи посещение на всичкитѣ

дворове; следователно направи посещение и на ромънския дворъ и това посещение се записа. Както единъ човѣкъ, когато пристигне въ единъ градъ, счита за нуждно да направи посещение на всички приятели, тъй и българскиятъ князъ, следъ като биде признатъ за такъвъ, имаше длъжность да направи посещение на своитѣ съседи. Той изпълни тая своя длъжность и даде отчетъ на народното представителство. И щомъ изпълни тази длъжность на учтивость, той може, даже е желателно да отива всѣка година да прави посещения на своитѣ съседи, отъ което не може освенъ да извлѣчемъ полза. И фактътъ, че е имало такива посещения, е явно доказателство, че отношенията ни сѫ добри. Азъ се надѣя, че не само тази година, но и за напредъ Н. Царско Височество князътъ ще следва да поддържа тия сношения съ своитѣ съседи, които сношения не могатъ да бѫдатъ, освенъ благотворни и полезни за нашата държава. Следователно, ако въ Тронното слово не е споменато нищо за посещението, което Н. Царско Височество направи тази година на ромънския краль, то е просто за това, защото отъ точка зрение на държавнитѣ интереси нѣмаше пряма нужда, нѣмаше мотивъ да се спомене за това нѣщо.

Не споменахме за посещението, което Н. Царско Височество направи на австрийския императорски дворъ. Да, не споменахме, господа представители, за това, защото всичкитѣ знаете, че се случи едно голѣмо нещастие, което сполетя цѣлата Австро-Унгарска монархия и австрийския императорски домъ. По поводъ на това нещастие Н. Царско Височество счете за своя длъжность да отиде и самъ лично да засвидетелствува своитѣ чувства на дълбока скрѣбь къмъ представителя на тая държава, който бѣше потресенъ отъ голѣмата загуба, претърпѣна въ лицето на своята августейша съпруга, която падна жертва отъ злодейска рѫка. Това не бѣше споменато въ Тронното слово, защото нѣмаше мотивъ да се спомене. Има още и друго, господа представители. Въ началото на тая пролѣть Н. Царско Височество Господарьтъ бѣше въ Виена и размѣни посещения съ Н. Императорско Величество Австрийския Императоръ. А защо не се спомена за него? Не се спомена за туй, защото това посещение не бѣше отъ оня родъ, отъ какъвто бѣше напримѣръ посещението, което Господарьтъ направи на европейскитѣ дворове, следъ своето припознавание.

Като доказателство, че отношенията ни съ Русия не били добри, каза се, че въпросътъ за емигрантитѣ не билъ решенъ, че рускитѣ консули въ Македония не се отнасяли сѫчувствено къмъ

нашето дѣло, ерго, отношенията ни съ Русия не били добри. Господа представители, да се доказва, че две и две правятъ четири не е умѣстно. Следъ посещението, което Н. Царско Височество, заедно съ Нейно Царско Височество и Н. Царско Височество престолонаследника направи на руския императорски дворъ, да се говори, че отношенията ни съ Русия не сѫ добри, е смѣшно. Следъ това посещение, азъ мисля, че и дума не може да става, не може да се говори, че отношенията ни съ Русия не сѫ такива, каквито трѣбва да бѫдатъ. Това е коронацията на дѣлото на правителството за помирението ни съ Русия и азъ заявявамъ, че отношенията ни съ Русия сѫ съвършено нормални. Емигрантскиятъ въпросъ не само е разрешенъ, но е и свършенъ, защото тѣзи отъ емигрантитѣ, които желаеха да се върнатъ, се върнаха.

Колкото за рускитѣ консули въ Македония, нѣмамъ точни сведения какво вършатъ, но слушамъ, че нѣкои се оплакватъ отъ тѣхъ. Наша работа, обаче, не е да се мѣсимъ въ тия работи. Ние знаемъ, че въ турската империя има разни елементи, които се борятъ за влияния, и за това, азъ мисля, че ще е добре, да ги оставимъ да съревнуватъ. Тукъ не можа да се цитира ни единъ фактъ, съ който да докажатъ, че който и да билъ руски представител, вънъ отъ България, е действувалъ, е направилъ нѣщо противно на българскитѣ интереси. Напротивъ, гдето сѫ могли, гдето интереситѣ на тѣхната държава и длъжноститѣ имъ сѫ позволявали, тамъ тѣ всѣкога сѫ услужвали на нашитѣ представители. Тѣ сѫ турени въ твърде деликатно положение и за това имъ е наложена една резерва, за да могатъ да оставятъ пълна свобода на действие на разнитѣ съревнуващи елементи.

Прави се упрѣкъ, че не сме имали устойчива политика и че сме имали желание да угаждаме. Упрѣкнаха ни, че за да угодимъ на Австрия, приели сме търговски договоръ, че за да угодимъ на Русия, разрешили сме емигрантския въпросъ и не зная какво още. И това е гьотуре казано. Действително, нашата политика има за цель да направимъ всичкитѣ усилия, за да сме добре съ всичкитѣ държави. Ние се ржководимъ отъ длъжностьта да бѫдемъ лоялни съ всичкитѣ държави, и вѣрвамъ, ще потвърди всѣки единъ отъ тѣзи, които сѫ имали сношения съ насъ, че по всички въпроси, съ които сме се занимавали, всѣкога наша длъжность е била да ги третираме лоялно. Е добре; ако това се казва угодничество, то е другъ въпросъ, но ние правимъ туй, защото мислимъ, че е наша длъжность да даваме всѣкиму своето. Искаме ли да почитатъ на-

шитѣ права, искаме ли да мислятъ, че ние сме народъ съзнателенъ, ние трѣбва да дадемъ примѣръ, че знаемъ да почитаме правата на хората.

За търговскитѣ договори ще кажа, че тѣ не сж сключени за угодничество. Преждеговорившитѣ мои колеги обясниха, че сж едно благодеяние за насъ и че статистиката показва, че сж дали добри резултати.

Що се отнася до въпроса за емигрантитѣ, мисля, че сме направили това, което бѣше наша длъжность да направимъ. Още подиръ 18 май, когато поехме управлението, азъ исказахъ нашитѣ взглядове по тоя въпросъ. Изпълнението му остана за тогава, когато се намѣри за добре и когато можеше да стане, защото длъжность е на едно правителство да има, да излѣзе съ известна програма и да бжде толкова умно, щото да може да приложи едно нѣщо въ действие тогава, когато му дойде времето, когато не ще може да причини и най-малкото сътресение. Ние успѣхме да уравнимъ тоя трънливъ въпросъ, който бѣше направилъ една рана въ сърдцето на народа, и главно, ние успѣхме да го уредимъ безъ никакво сътресение; ние успѣхме да приберемъ тѣзи български синове, безъ да се усѣти нѣкакво сътресение. Мисля, че туй е една заслуга на правителството. Реши се тъй, не за да угодимъ нѣкому, но защото бѣше наша длъжность да го разрешимъ, защото интереситѣ на България го изискваха.

Сега, каза единъ отъ господа представителитѣ, че това, което е направило правителството, било станало съвършено случайно, а не вследствие на едно умно, на едно умѣло водене на работитѣ. Това е единъ взглядъ, който зависи въобще отъ мировъзрението на оратора. Такъвъ единъ взглядъ може да има той своето оправдание. Той е, може би, едно следствие на едно такова възрение върху работитѣ. Едни хора казватъ, че всичко, което става, е било писано да стане — то е късмета на турцитѣ — и нѣма нищо, което да стане ако Господь не е писалъ. Други казватъ, че тия работи ставали по случай. Сполучи Бисмаркъ да съедини Германия, това било случай, а не било труда на германския народъ или умението на германскитѣ водачи. Трета категория хора има, които казватъ, че всичко, което става, става по волята на провидението. Господь наредилъ, Господь поискалъ и се извършило нѣщо. Както виждате, разлика има въ възренията. Азъ нѣма да споря върху това. Едно, обаче, заключение тегля, че самитѣ оратори признаватъ, че все таки се е направило нѣщо. Така щото случайно ли,

инакъ ли, господа представители, станало е въ наше време нѣщо: следователно честьта за онова, което е станало, пада се намъ. Дали по наше умение или по наше неумение, дали по късметъ или по волята на провидението, то е станало въ наше време и честьта се пада на насъ (ржкоплѣскание).

Каза ни се, господа представители, че нашата политика била тъмна, че днесъ сме говорили „познай себе си", а утре сме говорили за теорията на човѣчеството, че не сме имали такава политика, която да се разбира. Шилеръ, германскиятъ поетъ, е казалъ, че има единъ умственъ недостатъкъ, — не ща да го кажа на български — противъ който боговетѣ даже напразно се борятъ. Азъ, господа представители, това, което боговетѣ не сѫ могли да направятъ, нѣма да се опитамъ да го направя и нѣма да се боря противъ този недостатъкъ — неразбиранието на това, което е очевидно. Истина, че нашата политика не е политика, като тази, която се представляваше и поддържаше отъ почтения пирдопски народенъ представитель; не е политика на шарлатания (гласове: вѣрно); не е политика да казвашъ на заека бѣгай, а на кучето дръжъ; не е политика да правишъ митинги за освобождението на Македония, а да подшушвашъ на турското комисарство: ако ние дойдемъ на властъ, нѣма да шавнатъ; не е политика да казвашъ отъ една страна, че търговскиятъ договоръ съ Австрия билъ съсипателенъ, а отъ друга страна, — да подшушвашъ: ако ние дойдемъ на властъ, ще премахнемъ акциза (ржкоплѣскания). Нашата политика е: това, което сме казали, сме го изпълнили. И това е нашата гордость. Гордѣя се съ това, че обещанията, които сме дали на народното представителство, сме ги удържали.

Сега се прави упрѣкъ, че днесъ сме обръщали внимание на интереситѣ на човѣчеството, и утре, че сме говорили за принципа „познай себе си". И това не е грѣхота. Азъ мисля, и преди нѣколко години съмъ ималъ честьта да кажа, че ние, малкитѣ народи, не можемъ да се славимъ съ нашитѣ байонети и съ каба дайлъкъ. Това, което съставлява силата у насъ и съ което трѣбва да сме силни и велики, сѫ принципитѣ, които поддържаме. Българскиятъ народъ ще стане силенъ и почитанъ, когато хората отъ вънъ чуятъ и знаятъ, че има редъ въ България; когато знаятъ, че тя е едно звено въ веригата на човѣчеството; когато знаятъ, че България е единъ факторъ на културата. За да се достигне това нѣщо, ние сме работили. И нашиятъ пръвъ девизъ „познай себе си", не е лошъ, господа представители. Ако почтениятъ пирдопски

представитель вземѣше този девизъ, „познай себе си“, за себе си, нѣмаше да ни даде забавление вчера да го слушаме цѣли часове (продължителни ржкоплѣскания). Полезенъ е за народитѣ, полезенъ е за частнитѣ лица, и за това съмъ държалъ за този принципъ, ще държа и за напредъ. Познаването нашитѣ сили, оцениването тѣхния размѣръ — това е, което ще държа, за да достигнемъ това, което гонимъ. Колкото за човѣчеството, може да е моя слабость, но действително считамъ, че е наша длъжность да поддържаме, че нашата България е часть отъ образованото човѣчество и трѣбва да вѣрваме въ напредъка на човѣчеството, за да можемъ да направимъ нѣщо, за което да остане името на България въ историята.

Сега, господа представители, като се казваше за старанията на правителството, каза се, че било безплодно това старание. Каза се още, че съ това старание България се унижавала, дискредитирала се. Върху честьта и унижението понятията, господа представители, тоже сж различни. Едни човѣци считатъ едно нѣщо за обида за себе си, а други не го считатъ. Тъй щото, може би, понятията върху честьта и унижението да сж различни между мене и почтения пирдопски народенъ представитель. По моитѣ понятия нѣма такова унижение за България. Можете да кажете каквото искате, господа представители, но отъ тия какви по-голѣми плодове искате? Най-напредъ ние добихме припознаването на нашия князъ, достигнахме България да влѣзе въ международно отношение въ нормално положение съ другитѣ държави, достигнахме сключването на търговски договори. Поражда се сега въпросътъ за нашитѣ сънародници въ Турция, за неосвобождаването на Македония. Но, ще кажа азъ, тая, тъй наречена безплодна политика и съ Турция ни даде четири владици, 7 търговски агентства, даде ни свързването на желѣзницитѣ, даде ни толкозъ черкви и училища и ни даде повече отъ 100 души осждени българи, да се помилватъ. Това не може да се каже, че е безплодна политика. Нека излѣзатъ да ни представятъ една политика, която е достигнала повече резултати отъ тѣзи. Но азъ мисля, че е съвършено голословно да се казва, че е безплодна тая политика. Азъ, напротивъ, мисля, че съ тая политика, съ лоялнитѣ отношения къмъ нашия сюзеренъ, съ благоразположението на Султана къмъ България и правителството ѝ, ще може да се достигнатъ и занапредъ много повече резултати отъ тия, които сж достигнати, и много повече отколкото други пжть се е достигало. За това имен-

но следваме този пѫть, който е най-добрия, който ни се налага отъ нашата длъжность и който и за напредъ ще следваме.

Дискредитиралата се България сега е била съвършено унижена. Това, господа представители, е лесно да се каже, но да видимъ дали е тъй. Азъ пъкъ, напротивъ, твърдя, че България въ международно отношение никога не е била тъй уважавана както сега и ще ви дамъ доказателства. Освенъ нормирането на международното отношение на българското княжество ние имаме вече право да сключваме и търговски договори. Вчера се цитираха мемоаритѣ на Н. В. Ромънския краль за да ни се каже какъ е билъ приетъ отъ Султана. И азъ ще си позволя да се позова на тия мемоари. Въ тия мемоари ще видите и друго едно нѣщо; ще видите колко трудъ сѫ положили ромънското правителство и кралтъ за да се получи право да сключватъ търговски договори и какво голѣмо значение сѫ отдавали на тия договори. Това нѣщо ние го достигнахме. Ние достигнахме това, което тѣ сѫ считали за голѣма сполука. Икономическата политика на България е поставена върху основата на търговскитѣ договори. Намъ се даде правото да влизаме въ прѣки сношения съ европейскитѣ държави, което ни се контестираше до тогава — да сключваме търговски договори. Даде ни се право и да измѣняваме тия договори. Вѣрвамъ, че въ скоро време ще имамъ случай да ви представя и договори, съ които фактически капитулациитѣ се унищожаватъ. (Ржкоплѣскания; гласове: браво!)

Освенъ това, господа представители, освенъ тия две работи, има други две събития, които най-ясно очертаватъ значението, което се дава на България. Тѣ сѫ поканата, която ни се отправи отъ италианското правителство да вземемъ участие въ конференцията по въпроса за анархиститѣ, и поканата отъ руското правителство да вземемъ участие въ конференцията за разоржжаването. Това нѣщо, господа представители, има значение, и голѣмо значение. Първо, формално, защото насъ ни третиратъ наравно съ всички държави, които се канятъ; не се викатъ освенъ държави равноправни, освенъ държави, които иматъ значение. Ние се третираме отъ италианското и руското правителства на равна нога съ другитѣ държави. Значи, първо, формално поканата има едно значение. Но и самиятъ фактъ, самата работа, е едно нѣщо, което повече възкачва нашето значение. Ние се викаме да се съвещаваме върху мѣркитѣ, които трѣбва да се вематъ противъ анархиститѣ. Какво е анархизмътъ? Това е едно зло, което циви-

лизована Европа е признала, че грози на днешното общество. Значи, тамъ гдето ще се разискватъ мѣркитѣ за ограждане на днешното общество отъ опаснитѣ елементи, тамъ се вика и България, да изкаже това, което мисли. Втората покана е за конференцията по обезоржжаването. Въпросътъ за обезоржжаването е единъ отъ най-важнитѣ въпроси на нашия вѣкъ. Викатъ се държавитѣ да решатъ, че трѣбва да се даде едно друго направление на тѣхнитѣ отношения; вика се България и тя да си даде гласа. Това е важенъ въпросъ, който се касае до трайнитѣ интереси на човѣчеството, до трайнитѣ интереси на образования свѣтъ, до благата, за които ние държимъ. И тамъ, гдето ще се решаватъ тия въпроси, насъ ни викатъ. То е единъ резултатъ, съ който всички можемъ да се гордѣемъ; той показва уважението, съ което се ползува България. И нека почтенитѣ представители, които казаха, че България е дискредитирана, да извадятъ факти и да ни докажатъ това. Това показва, че България е далечъ отъ да е дискредитирана, отъ да е компрометирана.

Тия сж упрѣцитѣ, които се направиха по външната политика и менъ ми стигаше да цитирамъ фактитѣ, за да видите доколко сж тѣ основателни.

Направи се единъ другъ упрѣкъ, господа представители, може би, лично на мене, въ непоследователность. Упрѣкътъ не е толкозъ за непоследователность, обаче фактически излиза непоследователность. Единъ отъ почтенитѣ оратори каза, че когато съмъ поелъ властьта, казалъ съмъ, че ако ми извика единъ „долу", ще се оттегля. Да се обяснимъ, господа представители. Едно нѣщо съмъ твърдѣлъ, твърдя го и сега, че всѣкога, когато видя, че въ народа действително има едно течение на недовѣрие, азъ съмъ пръвъ, който ще се оттегли; защото мисля, че никое правителство нѣма право да стои на власть безъ поддръжката на народа. Но да видимъ работитѣ какъ стоятъ. Въ една конституционна държава, господа представители, въобще формитѣ играятъ голѣма роля. Говори се за волята народна, говори се за народното представителство и какъ единъ човѣкъ може да представлява мнението на 10,000 души. Вие искате да отидете въ сждилището да защищавате единъ обвиняемъ — трѣбва да получите пълномощно. Говори се какъ е възможно единъ човѣкъ да представлява мнението на 10,000 души? Това е една отъ фикцийтѣ на конституционното управление, както се казва. Щомъ единъ човѣкъ, при избори, свикани на основание на единъ указъ, при опредѣлени форми, полу-

чава известно число гласове, той по закона придобива това право, което самъ по себе си не може да има; значи, при съблюдението на известни форми, на известно действие се дава известно значение. Тукъ, въ една конституционна държава, гдето животътъ нормално се развива, първиятъ елементъ, за да се види: дали народътъ има пакъ това мнение, дали поддържа правителството, сж изборитѣ, после митингитѣ. Събира се народътъ, изказва по известенъ въпросъ противно мнение; тогава правителството тегли заключение: да се оттегли ли или да остане на власть. Стават избори по законенъ редъ и въ тѣзи избори се оказва, че направлението на държавнитѣ работи, което държи правителството, не струва; нѣма съмнение, че когато така, по установенитѣ отъ нашитѣ закони форми, се изкаже по какъвъ да е начинъ убеждението, че българскиятъ народъ е изменилъ мнението си върху правителството, ние една минута нѣма да стоимъ на власть. Не мислете, господа представители, че е голѣмо удоволствие да стои човѣкъ съ часове, както вчера, да слуша премждрости и йеремиади. (Ржкоплѣскания). Принуденъ съмъ да слушамъ; задълженъ съмъ да изпълнявамъ тази длъжность; изпълнявамъ я, но една минута не по-дълго отколкото трѣбва. Но, господа представители, има едно нѣщо, което трѣбва да се има предвидъ; то е, че на драго сърдце бихъ се оттеглилъ, ако нѣмаше съображението да бжда обвиненъ отъ своитѣ приятели, отъ народа, въ егоизъмъ. Защото, най-после това, което можехъ да направя, дадохъ доказателства, че съмъ го направилъ; сега нѣма какво да се мая повече. Но има друго едно нѣщо; то е длъжностьта, която имамъ предъ народа. Какъ ще мога да се оправдая, ако следъ година — не искамъ да вѣрвамъ, но работитѣ могатъ да вематъ друго направление — приятелитѣ ми поставятъ въпроса: защо вие се оттеглихте? Какво поискахте отъ българския народъ и той не ви даде? Искахте, и ние ви дадохме народно представителство, което ви подъдржа. Кой ви накара да напуснете поста, на който сте поставени, като стражарь да вардите? (д-ръ Д. Тодоровъ: да, ако изчезнете вие, България ще пропадне). Нѣма да пропадне, както не пропадна и тогава, когато вие не бѣхте представитель. Нѣма да пропадне България; но азъ, както по други въпроси, тъй и по този, имамъ мнение съвършено различно отъ онова на пирдопския представитель. Не е чудно, че е различно, защото ние и по възпитание съ него се различаваме. (Ржкоплѣскания). Азъ считамъ, че правителството има една длъжность спрямо отечеството, и отъ тази длъжность не може да отстжпи, освенъ съ

причина, която да го оправдава. Както единъ воененъ не може да отстжпи поста си, вънъ отъ известни случаи, указани въ закона, тъй и ние нѣмаме право да отстжпваме, когато нѐ сжществуватъ причини за това. (Ржкоплѣскания; живи одобрения).

Господа предаставители, единъ приятель на почтения пирдопски представитель викналъ предъ моята кжща „долу", той, впрочемъ, се самоуби по после. Че викналъ „долу", това не е нищо, това не е голѣма работа. Единъ бившъ помощникъ на приставъ, единъ бившъ стражарь може да се намѣри всѣкога и да викне „долу"; но това нѣма никакво значение. Чапкъни хора се намиратъ всѣкжде, може да се намѣрятъ и въ България и да викнатъ „долу"; това не е никакъ чудно. Ще е детинство, обаче, ще е несериозно да се отдава каквото и да е значение на тия отчаяни ревове.

Ние, господа представители, и тази година, както и другитѣ години чухме редъ обвинеиня противъ правителството. И тази година мога да кажа сжщото, което и по миналата година казахъ, че господата отъ опозицията не излѣзоха съ нѣкои факти, съ които да ни уличатъ или да ни кажатъ, че сме направили това и това противъ интереситѣ на отечеството. Напротивъ, това, което представляватъ, само се показва толкозъ голословно, щото се чуди човѣкъ, че ако действително има причини за обвинение, то защо прибѣгватъ къмъ работи измислени и съ това искатъ да съсипятъ правителството.

Да се попитаме, обаче, господа представители, какво е настроението на българския народъ? Какъ гледа той на работитѣ? Казватъ нѣкои отъ ораторитѣ, че имало апатия отъ страна на българския народъ. Не, нѣма апатия у народа, защото българскиятъ народъ въ сжщность нѣма никаква причина да бжде апатиченъ, да е недоволенъ. Нѣма нито единъ въпросъ, положително нито единъ въпросъ, който да сме решили противъ интереситѣ на българския народъ (гласове: вѣрно). Нѣма нито единъ въпросъ, който да сме решили противъ духа на българския народъ. Тогазъ, господа представители, щомъ нѣма въпросъ, който да повреждa интереситѣ на българския народъ, щомъ не сме извършили действия, които да повредятъ неговитѣ чувства, не зная, не виждамъ причини защо ще е апатиченъ, защо ще е недоволенъ този народъ. И, за жалость, ще го кажа на опозицията, че догдето ние следваме по този пжть, догдето правителството не прави погрѣшки, тя нѣма и не ще може да успѣе да измѣни настроението на

българския народъ (продължителни ржкоплѣскания; гласове: вѣрно, вѣрно).

Господа представители, отъ тия обяснения се разясни — а това е и цельта на разискванията по отговора на Тронното слово— и политиката на правителството, която то води. Вие слушахте, имахте случая за чуете обвиненията, които се сипѣха противъ правителството за неговата политика. Чухте и защитата на тази политика. Азъ едно нѣщо само има да прибавя, че отъ този пжть, по който сме вървѣли до сега, нѣма да се отклонимъ. Може би почтенитѣ наши противници да мислятъ, че това е вредително за народа. Това е тѣхно мнение, иматъ право да го иматъ и да го поддържатъ; но тъй като, господа представители, вашето болшинство, болшинството на българския народъ, не е на това мнение, то ние нѣма освенъ да поддържаме тази програма и този пжть, който сме следвали. (Ржкоплѣскания и одобрителни изявления). Ние ще черпимъ сила и насърдчение отъ резултатитѣ, които получаваме. Нашиятъ Спаситель, още когато пращаше своитѣ апо-

Този е и нашиятъ девизъ. Нѣма съ какво друго, освенъ съ навсичкитѣ човѣци да видятъ „ваша дѡбрам дѣла, и прославѧтъ Отца вашего йже на небесѣхъ".

Този е и нашиятъ девизъ. Нѣма съ какво друго, освенъ съ насърдчение за нашитѣ добри дѣла, съ увѣреность, че сж въ полза на народа, и съ увѣреность, че ще намѣримъ съчувствието на народа, да черпимъ сила, за да следваме и за напредъ изпълнението на програмата ни, която сме предначертали.

И тъй, господа представители, силно съ тази увѣреность, силно съ вашата подръжка, правителството и за напредъ ще следва по този пжть, който вие по единъ тържественъ начинъ одобрихте. И нѣма съмнеине, че и допжти, когато пакъ ще се срѣщнемъ, ще има да сърадваме единъ други за работи, извършени въ полза на България, и да се задоволимъ като видимъ слабостьта и неоснователностьта на тия обвинения, които ни се отправятъ. (Шумни и продължителни ржкоплѣскания; гласове: да се гласува).

Събранието гласува отговора на Тронното слово, тъй както е билъ прочетенъ отъ докладчика на първо четене.

55. Източни желѣзници

8 декември 1898 г. Дневн. IX. О. Н. С. III. р. с., кн. III., стр. 114.

Разглежда се договорътъ за откупуване експлоатацията на източнитѣ желѣзници отъ Бѣлово до Мустафа-паша. Дебатитѣ сѫ твърде оживени. Въ защита на договора говори министърътъ на финанситѣ Т. Теодоровъ, а следъ него министъръ председателътъ д-ръ К. Стоиловъ произнася следната речь:

Господа представители,

Следъ обстоятелственитѣ обяснения, които се дадоха отъ моя другарь, малко трудно ще бѫде да се допълни нѣщо повече. Чухъ мнозина отъ господа представителитѣ да говорятъ вънъ отъ Събранието, че ние вземаме наема на тая линия, а не вземаме собствеността т е., че наемаме линията, а не вземаме собствеността. Искамъ да обясня малко какви сѫ правата, които турската държава има върху тая желѣзница. Тия права, господа представители, сѫ двуяки: първо, тѣ сѫ такива, които произлизатъ отъ характера, като държава — държавно право, и второ, като собственость на едно частно лице. Правата, които има турската държава, като държава, сѫ преминали на България. Тѣ сѫ преминали на българското княжество отъ деня на Съединението. Следователно, въ дадения случай, Турската империя не може да има държавното право. Остава обаче, само това, че има частно право, правото като собственикъ, както всѣки човѣкъ може да има такова право. (А. П. Краевъ: срамъ, шумъ). Азъ моля почтения преславски представитель да слуша съ по-голѣмо внимание, защото вѣрвамъ, че малко разбира отъ тия нѣща, за които ще говоря. Сега, остава правото на собственость. Казватъ, че правото на собственость оставало на Турция. Пита се: що е право на собственость? Пита се и науката за това. Когато се учихме ние, и когато изучавахме въпроса за опредѣление на собствеността, задаваше се все въпросътъ за опредѣление понятието за собствеността и мога да кажа — че не е могло да се намѣри едно теоретическо опредѣление на правото на собствеността. Общоприето, обаче, е това опредѣление, че правото на собственость е сборъ отъ всички права на ползуване отъ едно нѣщо, което има ценность. Въ една желѣзница важното, сѫществено право, е правото на ползуване, правото на експлоатация и за това, като вземаме правото на ползуване, правото на експлоатация, ние вземаме всичко,

което тя има. И фактътъ, че тия, които сключватъ договоръ съ насъ и вематъ тоя контрактъ като залогъ, е доказателство, че правото, което имъ принадлежи, изчерпва изцѣло правото на собственость. Ние можемъ да вземемъ и правото на собственость, но тогава трѣбва да бѫдемъ готови да платимъ и припадащитѣ се дългове, защото общеприето начало е, че тоя, който наследва едно положение, трѣбва да вземе и дълговетѣ. Една държава, която взима правото на ползуване отъ друга една държава, трѣбва да вземе и тежеститѣ на тая държава. Въ 1866 година стана война между Австрия и Прусия, и Прусия като анексира градъ Франкфуртъ, принуди се да приеме върху си всичкитѣ дългове на града Франкфуртъ, защото е прието, който наследва единъ имотъ, наследва и неговитѣ дългове. Следователно тия, които говорятъ за право на собственость въ тоя смисълъ, трѣбва да знаятъ, че щомъ искатъ това право на собственость, трѣбва да обезщетятъ и кредиторитѣ, които сѫ кредитирали за тоя имотъ, които иматъ да взиматъ за тая постройка.

Но има и друго нѣщо, господа представители. Да признаемъ, че правото на собственость е въпросъ решенъ въ наша полза. Въпросътъ на компанията не се решава съ това, защото правата на компанията нѣматъ нищо общо съ правото на собственость. Компанията е едно дружество, което е придобило известни права въ тая линия и каквото и да става, който и да е собственикъ, за да можемъ да извадимъ компанията изъ нашата територия, трѣбва да я обещетимъ, трѣбва да направимъ това, което правятъ всѣкѫде, щомъ една публична власть иска да вземе правата, които не сѫ принадлежали неи. Тая компания, като сѫществува и е била призната отъ насъ, трѣбва и да я обезщетимъ. Цитираха ви се сума факти, които показватъ и отъ които се тегли заключение, че нашето правителство не само е припознало тия права на компанията, но е дало и известни привилегии. Не може, прочее, сега да дойдемъ, следъ като се измина толкова време, да кажемъ: не сѫществуватъ тия права; ние не ви ги признаваме. Припознато е било това право, има договоръ сключенъ съ тѣхъ и ние нѣмаме никакво право, никакво основание да признаемъ тѣзи действия за невалидни или за нѣмащи значение за България. Тъй щото, господа представители, моето заключение е, че тоя договоръ, който имахме честь да ви представимъ, ни дава всички тия права, отъ които имаме нужда и които изчерпватъ съдържанието на правото на собственость. По-нататъкъ отъ това, което ни се дава, ние нѣ-

маме нужда. Освенъ това, и ако искахме по другъ начинъ да туримъ на страна тая компания, нѣмаше възможность, защото тя има придобити права, които сѫ признати и отъ насъ и които сѫ толкова важни, щото и въ берлинския конгресъ сѫ успѣли да ги прокаратъ.

Изказа се, господа представители, ползата която имаме въ финансово отношение и за това нѣма да се впущамъ по тоя въпросъ. Азъ искамъ да обърна вниманието ви и на другъ единъ въпросъ, който има нравственъ характеръ. Единъ общопризнатъ принципъ е, че ржководенето на експлоатацията на желѣзницитѣ трѣбва да е въ ржцетѣ на държавата. Знаете това, което стана въ Сърбия, това което стана въ Ромъния, и азъ ще ви кажа и за това, което стана въ Германия. И тамъ хората може да си иматъ свои мотиви. Но Германия е страната, гдето се изучватъ основно и всестранно въпроситѣ, и въ такъвъ случай, ако германската наука е дошла до убеджението, че държавната експлоатация на желѣзницитѣ е полезна за държавата, то може да се вѣрва, че това е последната дума на науката. И не само германската наука признава това, но и германската администрация го признава: платили сѫ на германскитѣ компании обезщетение и сѫ взели въ ржката си експлоатацията на желѣзницитѣ ѝ. Като е това тъй, считамъ, че е голѣма полза за насъ, ако можемъ да отстранимъ една частна експлоатация на една чужда компания. Ползитѣ се изброиха, така щото нѣма нужда повече да се повтарятъ. Самиятъ фактъ, че ние ставаме господари въ нашата страна на желѣзници, които бѣха на една чужда компания, и че тия чужденци не ще иматъ право да боравятъ у насъ, азъ считамъ за достатъчно сериозна полза. Въ моитѣ очи тая нравствена полза има голѣмо значение за насъ. Отъ историята на договоритѣ, които ставатъ и отъ историята на мѣркитѣ, които се вематъ спрямо известни страни, виждате, че когато се касае за интереситѣ на нашата държава, голѣмо внимание се обръща отъ представителитѣ, които решаватъ тия работи, на интереситѣ на тѣхнитѣ поданици. Виждате, че въ трактатитѣ, гдето се опредѣлятъ важнитѣ международни отношения, влизатъ и правата на частни лица, на частни компании. Защо е това? Защото всѣка държава, между другитѣ цели, които преследва, има и за главна задача да не ощети своитѣ поданици. Гледате, че мощниятъ императоръ на Германия отива да направи поклонение въ Йерусалимъ. Не зная какви сѫ ползитѣ отъ това, но четемъ въ вестницитѣ, че една отъ задачитѣ му е била и тая: да приготви пѫть

или, тъй да кажемъ, да улесни пѫтя на германската промишленость. Гледаме и други държави, че и за най-малкитѣ работи, когато се касае за тѣхни поданици, стараятъ се и полагатъ всички усилия за да обезпечатъ правата на тѣхнитѣ поданици. Непозволяватъ да ставатъ никакви измѣнения въ международно отношение, безъ да се вематъ въ съображение правата и интереситѣ на тѣхнитѣ поданници.

Това като е тъй, господа представители, ние печелимъ единъ impondérable, както го наричатъ френцитѣ; не можемъ да го претеглимъ, не можемъ да го оценимъ за сега, но печелимъ единъ нравственъ капиталъ, като очистимъ чужденцитѣ, които иматъ интересъ и които при разрешаване окончателно въпроситѣ интересуващи насъ могатъ да иматъ влияние (бурни рѫкоплѣскания). Ако тѣзи хора успѣха въ Берлинския конгресъ да впишатъ своитѣ права, то и въ други конгреси ще бѫдатъ влиятелни да ги впишатъ, и по-добре е когато се явимъ ние, когато явимъ нашитѣ смѣтки, да нѣма пасивъ, да нѣма частни интереси, да нѣма никакви лични интереси на чуждитѣ поданици и да употрѣбимъ грижитѣ си за разрешение задачитѣ, които ни принадлежатъ. Тази е една, може да се каже impondérable, една неоценима полза на капитала за бѫдеще време, която всички ще оценимъ.

И на основание на тия съображения, моля ви господа представители, да приемете контракта, който ви се предложи следъ като чухте всички тѣзи обяснения по финансовата страна и тѣзи обяснения, които имахъ честь азъ да изкажа (продължителни рѫкоплѣскания; гласове: изчерпанъ е въпросътъ. Да се гласува — отъ лѣвицата и центъра: не е изчерпанъ въпросътъ—прекания).

Договорътъ бѣ приетъ отъ Събранието, обаче изкупуването на желѣзницитѣ не можа да се реализира. Десеть години по-късно експлоатацията на сѫщитѣ желѣзници бѣ изкупена за крѫгло 44 милиона лева, когато по договора отъ 1898 г., който се защищава въ настоящата речь, тя се откупуваше за крѫгло 24 мил. лева.

ИЗВАДКИ ИЗЪ НЕПОМѢСТЕНИ РЕЧИ

По бюджета на Министерството на народно просвѣщение
9 февруарий 1883 г. Дневн. III О. Н. С., I. р. с., кн. II, стр. 13.

Паритѣ, които се харчатъ по образованието и просвѣщението на народа, тѣ се стократно възвръщатъ.

Видинъ е единъ градъ, който заслужава нашето внимание и грижата на правителството. Стига само човѣкъ да погледне на географическото положение на Видинъ и ще види какво значи.

Разумява се, не трѣбва на всѣко мѣсто реални и класически гимназии. Азъ мисля, че даже това образованиѐ, което приготовлява човѣка за друго по-специално образование, е твърде нуждно у насъ.

Азъ мисля, че, съобразно съ специалнитѣ училища, трѣбва да се отварятъ тъй сѫщо тѣзи, които готвятъ хората за просвѣтенъ животъ и които готвятъ не само за чиновници и учители, но които готвятъ въобще хора, граждани за една свободна и напредничава страна.

Чиновницитѣ не сѫ главната и значителната класа на единъ народъ.

Бихъ желалъ въ идното преобразуване на учебното дѣло да се вземе предвидъ нуждата, която се усѣща отъ приготвени хора, които могатъ да живѣятъ независимо, които могатъ да работятъ и съ производителна работа да си изкарватъ хлѣба, и тѣхната работа да бѫде полезна не само за тѣхъ, но въ сѫщото време, като увеличава богатството на страната, да служи за обогатяване на самата страна.

По поводъ една интерпелация
12 февруарий 1883 г. Дневн. III О. Н. С., I р. с., кн. II, стр. 165.

Моето мнение е това, че колкото е възможно повече, чиновницитѣ трѣбва да привикватъ да съставятъ една класа, която да нѣма друго за цель, освенъ да изпълнява своята обязаность, и която не трѣбва да гледа на лѣво, на дѣсно, която не трѣбва да гледа лицето, което дава тази заповѣдь, но, която трѣбва да изпълнява своитѣ обязаности, отъ когото и да се даватъ.

Само тогава можемъ да вървимъ, да напредваме, когато правителството може да каже, че има чиновници, които машинално изпълняватъ тѣхнитѣ обязаности.

* * *

По закона за печата отъ 1883 г.
8 декемврий 1883 г. Дневн. III О. Н. С., II р. с., кн. II, стр. 263 и сл.

Свободата на печата е тоже едно силно срѣдство за контролиране на управлението. Ето защо свободата на печата се санкционира и защо се поддържа. Свободата на печата не е никакъ цель; тя е едно срѣдство, за да се опазятъ другитѣ правдини, гарантирани на народа.

Не раздѣлянето на властьта, а отговорностьта на Министерския съветъ е коренътъ на конституционното управление. Имайте 10 пѫти раздѣлението на властьта, раздѣлете съ микроскопични очила сѫдебната власть отъ административната, пакъ не ще имате конституционно управление, ако нѣмате министерска отговорность, защото коренътъ на конституционното управление е министерската отговорность.

Ако времето, което се дава на единъ сѫдия да реши една работа, ако времето, въ което единъ процесъ трае, способствува за раздаване абсолютно провосѫдие, то азъ мога смѣло и съ голѣмо удоволствие, като министъръ на правосѫдието, да кажа, че нѣма страна, гдето толкозъ правосѫдие да има, както въ България, защото действително бавностьта на нашитѣ сѫдилища е твърде голѣма.

Ако има опасность въ България, то нѣма опасность за редакторитѣ, но за честнитѣ български граждани, има опасность за тия, които заематъ тия столове тука, или заематъ една служба обществена или държавна, да имъ напсува нѣкой всичко, което иматъ най-честно. И това не ще е само за сега: това ще бѫде още за 5, 6 или 10 години у насъ. И пакъ повтарямъ, не бойте се за тѣзи българи, които изпълняватъ длъжностьта си, но бойте се за честнитѣ семейства, и бойте се за тѣзи хора, които не знаятъ утре ако станатъ, дали нѣма единъ човѣкъ безъ вѣра и убеждение, да ги очерни. Латинската пословица казва. „Callumniare audacter semper remanet quidquid".

Трѣбва да се почита правото на всѣкиго, а не единъ да ходи да злослови правото на другитѣ. Ако се държатъ не само вестницитѣ, но и други публични дейци о това начало, то мисля, че много неприятности ще се избѣгнатъ.

* * *

По бюджета на министерството на правосѫдието
21 декември 1883 г. Дневн. III. О. Н. С., II. р. с., кн. III, стр. 119.

Ако има нѣщо въ нашето правосѫдие, което ме плаши най-много, това е най-много леснотията, съ която хората се даватъ подъ сѫдъ. Обикновеното мнение на прокурора и следователя е, че на конецъ, ако той го даде подъ сѫдъ, то сѫдътъ може да го освободи. Това, обаче, не е едно основателно разсѫждение. Има случаи, дето дѣлото се прекратява отъ сѫда, но всѣкога остава едно петно на характера на оногози, който е даденъ веднажъ подъ сѫдъ.

* * *

По закона за селско-общинскитѣ сѫдилища
1 декември 1887 г. Дневн. V О. Н. С., I р. с., кн. IV, стр. 370.

За политически работи, за общински интереси, може би по нѣкой пѫть нашитѣ хора да сѫ хладнокръвни, може би да не се ползуватъ отъ най-важнитѣ си права, може да не си полагатъ кан-

дидатурата за кметове, за градски или селски общински съвети и пр. Тия работи се разясняватъ отъ политическото образование на народа. Едно нѣщо има, което нашиятъ гражданинъ пази много. То е имуществото, което притежава. Това е добра черта, която облагородява нашия народъ, която му дава сходство съ английския благороденъ народъ. Има англичанинъ, който за 10 лв. си съсипва цѣлото имание, само да се не каже, че се онеправдалъ. Благодарение на тая черта, последнитѣ две години устояхме на толкова опасности. Както гражданинътъ се бори за своето имущество, така се бори и за политическитѣ си правдини, свободата и независимостьта на отечеството си. Ако прочетете списъка на касацията, ще видите, че за нищожни работи, за съвършено незначителни суми, $^2/_3$ отъ дѣлата сѫ минали 2-3 пѫти касацията. Това показва, че нашитѣ хора не отпускатъ тъй лесно своитѣ правдини.

* * *

По военно наказателния законъ
10 декември 1887 г. Дневн. V О. Н. С., I р. с., кн. V., стр.504.

Законитѣ въ всѣка държава, въ най-простата и въ най-цивилизованата, се правятъ подъ впечатленията на нуждитѣ въ дадена минута. Въ известно време се явява опасность, следъ опасностьта се явяватъ престѫпления; народътъ и тия, които правятъ законитѣ, уплашени, че това може да опропасти сѫществуването на хората, интереситѣ на държавата, издаватъ законъ, за да ограничатъ тази опасность и да предвидятъ наказание за престѫпленията.

Азъ ще ви кажа едно нѣщо, господа представители; безъ разлика на партии и лични симпатии или антипатии, но всички български правителства, които сѫ управлявали България сѫ тръгвали отъ лошата страна на военното положение. Въ 1880 и 1881 г. имаше военно положение за окрѫзитѣ, гдето разбойничеството бѣше тъй разпространено, щото бѣше взело политически характеръ. Нѣмаше сигурность за българскитѣ граждани. Народното събрание съ рѫкоплѣскания прие мѣрката за военно положение, и благодарение на това можа да се запази миръть и тишината въ

мѣстата на разбойничеството. Дойде сръбската война, всички сте били участници въ нея прямо или косвено, приложи се военното положение, азъ не бѣхъ въ работитѣ, но не мога да го осѫдя. Дойде, обаче, периодътъ на 9 августъ, имахъ честь да влѣза членъ на правителството, гордѣя се и ще се гордѣя, че съмъ членъ на това правителство, но казвамъ, господа представители, много сме се двоумили и бояли догдето да се решимъ да обявимъ военното положение. Захвана въстанието около Перущица, Пловдивъ и други мѣста. Ние стояхме съ свързани рѫце, стояхме до последната минута, и само когато видѣхме, че може би на нашата глава ще падне всичката отговорность, тогава само подписахме указъ за обявяване на военно положение и то на окрѫгъ по окрѫгъ. Азъ мисля и желая за България да нѣма по-опасни отъ тия времена, които прекарахме, но хора отъ разни политически бивши партии, събрани сега въ едно мѣсто, колебаехме се, предпочитахме сами да паднемъ, само да не отворимъ военно положение.

* * *

По закона за адвокатитѣ
18 ноември 1887 г. Дневн. V О. Н. С. II р. с., кн. IV, стр. 62 и сл.

Рускиятъ поетъ Криловъ е казалъ, че когато обущарьтъ почне да прави пироги, а пирожникътъ—обуща, то нито пирогитѣ, нито обущата биватъ свѣстни. Тая толкова тривиална истина е основата на тоя законъ (за адвокатитѣ). Въ наше време икономическото развитие е достигнало до тамъ, щото единъ човѣкъ, колкото да е способенъ, не може да обгърне съ своитѣ познания всичко, което му е нуждно презъ живота. Затова началото, което се приема въ политическата икономия, е раздѣлението на труда. Колкото по-голѣмъ е трудътъ, колкото по-специална е работата, колкото повече се удовлетворяватъ общитѣ интереси на всички хора, толкова повече се удовлетворяватъ интереситѣ на частнитѣ личности. Това е приспособимо и за адвокатското звание. Истина, че всѣки единъ може да защищава самъ своитѣ интереси, всѣки е най-добъръ сѫдия на своитѣ интереси, но уви, обществата и държавитѣ толкова сѫ се развили, щото не е възможно единъ човѣкъ да научи всичко, което му е нуждно, за да може да се явява, да се сѫди и да защищава своитѣ интереси. Затова навсѣ-

кѫде сѫ се развили звания, съсловия, или класи; всѣкѫде, кѫдето има сѫдилища, има и адвокати. Това е такава доктринална истина, щото единъ англичанинъ е казалъ, че хората иматъ адвокати, а животнитѣ нѣматъ.

Законътъ за адвокатитѣ има за цель запазването интереситѣ на населението.

Отъ адвокатското звание се изискватъ двояки качества. Изискватъ се първо нравствени качества, после — умствени качества. Както казахъ по-преди, който ще се явява да борави съ сѫдилищата, то изисква се да знае законитѣ. Но това не е достатъчно, изискватъ се и нравствени качества, защото на него се повѣряватъ именията и честьта на хората, отъ него зависи тѣхното спасяване или опропастяване, на конецъ на него се повѣряватъ такива тайни, които, ако е нечестенъ, може да повреди на своитѣ клиенти и на обществото, а тъй сѫщо и на сѫдилището. Защото, господа, колкото по-високо стоятъ държавитѣ, колкото по-развити сѫ, колкото свободата е по-широка, толкова по-високо стои адвокатското звание.

Въ старитѣ държави, гдето адвокатурата е образцово учреждение, както, напр., въ Франция, тамъ единъ адвокатъ съ такова довѣрие се ползува, щото като каже върху нѣкоя спорна точка, че „това е тъй“, че „такава справка имамъ“, че „еди-кое обстоятелство е такова“, това се счита за фактическо доказателство и тогава сѫдътъ не прибѣгва да се справя. Сѫдиитѣ дори се радватъ, ако такова лице имъ направи подобно изявление, защото тѣ знаятъ, че единъ адвокатъ не може да ги излъже. Щомъ адвокатътъ каже, че това е тъй, сѫдътъ приема неговитѣ думи, като думи на свидетель, който е положилъ клетва. Това сѫ нравствени качества, това сѫ качества, които не зависятъ отъ умственитѣ способности; това зависи отъ характера и правдолюбието на човѣка. Значи, като се решава въпросътъ: дали може едно лице да бѫде адвокатъ, трѣбва да се гледа не само на знанието му, но и дали има характеръ такъвъ, за да може да му се повѣри такава една работа.

Мене ми се чини, господа представители, че лицето, което е адвокатствувало, има нѣкакви преимущества, защото адвокат-

ското звание е звание много почетно, звание, което заслужава всѣко уважение и довѣрие, и въ сѫщото време то е звание деликатно.

Бѫдете увѣрени, че тоя законъ (за адвокатитѣ) ще бѫде едно действително благодеяние за страната; бѫдете увѣрени, че той ще бѫде една отъ сѫществените реформи, които ще се въведатъ.

Углавниятъ законъ хваща и наказва само доказани престѫпници, а съветътъ на адвокатитѣ ще бди, щото адвокатитѣ да сѫ хора такива, които да отговарятъ на високитѣ нравствени качества, които се искатъ отъ тѣхъ.

Безъ това дисциплинарно наказание, безъ тоя високъ нравственъ цензъ, не можемъ да подигнемъ уровена на адвокатитѣ.

* * *

По Наказателния законъ
29 ноември 1888 г. Дневн. V О. Н. С., II р. с., кн. VII, стр. 43 и сл.

Наказанието е стойността, съ която се заплаща въ едно дадено общество за извършеното престѫпление. Законодателтъ гони преди всичко тази цель. Сега, независимо отъ това, той може да гони още други цели: напримѣръ, подобрението на престѫпника, запазването отъ бѫдещи престѫпления и пр. Това, обаче, не е главната цель. Ние затваряме хората, защото сѫ нарушили правнитѣ отношения въ едно наредено общество; трѣбва да си платятъ дълга. Както тогава, когато се порѣжешъ, протече кръвь, така и престѫпникътъ, следъ като извърши едно престѫпление, трѣбва да влѣзе въ затвора. Ако въ затвора той може да се подобри, толкова по-хубаво. Но нашата главна цель не е подобрението, тая цель си има училището, то има да възпитава човѣцитѣ

Цѣлата тази глава (гл. IV кн. II отъ Наказателния законъ — престѫпления противъ избирателното право) има за цель да гарантира конституционнитѣ правдини на гражданитѣ. Мотивитѣ или основата, която сѫ имали съставителитѣ на закона, сѫ били щото въ една конституционна държава гражданитѣ да сѫ госпо-

дари на себе си и да сѫ свободни сами въ опредѣлението на тѣхната воля, тъй като отъ Народното събрание зависи сѫдбата на държавата и трѣбва гражданитѣ да иматъ възможностьта, щото тѣ да изказватъ чисто и безпрепятствено волята си.

Всѣки единъ човѣкъ, преди да вземе едно решение, претегля мотивитѣ за и противъ и се занимава съ туй много време, преди да го извърши; и той нѣма да пристѫпи къмъ извършване, догдето не се съгласи съ съвѣстьта си, може ли да го извърши. На това трѣбва да се внимава при решението на Народното събрание, щото въ тия решения да не влияятъ чужди елементи и да не се вмъкне вѫтре нѣкоя чужда рѫка, която да тегли на друга страна.

У насъ още не се е въвелъ обичай, да се подкупватъ представители, или да се харчатъ за единъ изборъ до 10.000 лева. Въ насъ още се избиратъ хора, които заслужаватъ довѣрие, но не се употрѣбяватъ нѣкои незаконни срѣдства. Това патриархално начало да се запази и за напредъ и да не се допускатъ тия неприятни цвѣтове въ насъ, каквито сѫществуватъ въ другитѣ държави.

* * *

По Закона за престѫпнитѣ деяния противъ Особата на Негово Царско Височество Княза и членоветѣ на Неговото семейство.

17 декемврий 1894 г. Дневн. VIII О. Н. С., I р. с., кн. II, стр. 676.

У насъ трѣбва да се действува така, щото да може да се развиятъ не само законитѣ, но и условията на конституционния животъ. Ние трѣбва да се научимъ, че когато Конституцията пише, че Князътъ е свещена и неприкосновена личность, то трѣбва да Го считаме, че действително е такъвъ. И както, когато бѫде арестуванъ нѣкой, викаме, че е неправилно арестуванъ, или когато се отвори въ пощата нѣкое писмо, вдигаме врѣва до небето, сѫщо тъй трѣбва да правимъ и когато се докачи личностьта на Княза. Азъ искахъ съ прокарването на този членъ да направимъ да навикнатъ нашитѣ хора да забравятъ Княза и да го не мѣсятъ въ препирнитѣ си; да навикнатъ на това, както сѫ навикнали въ другитѣ държави.

Не съмъ противъ да се проповѣдватъ разни теории, не съмъ противъ да се критикуватъ и монархическитѣ принципи, но въ борбитѣ да не се смѣсва личността на Княза. Заради това, правителството е представило въ Народното събрание два закона: единъ за престѫпнитѣ деяния противъ Особата на Негово Царско Височество и членоветѣ на Неговото семейство*), а другъ за свободата на печата. Съ втория законъ правителството дава пълна свобода на печата и възъ основа на него, всичко може да се хвърли на насъ и ние ще го понесемъ съ доблесть; но затова пъкъ ние искаме съ първия законъ, щото нашата държава да се развива конституционно и лицето на Княза да бѫде действително свещено и неприкосновено. И искаме това, рѫководими отъ миналия опитъ.

Не може да се откаже, господа представители, че една отъ причинитѣ на държавнитѣ преврати, които станаха у насъ, е билъ и печатътъ, сѫ били и тия политически авантюристи, които сѫ се скривали задъ името на единъ нещастникъ, на когото сѫ плащали по 20-30 лева месечно. И така, тѣ сѫ псували и подкопавали властьта, нападали сѫ личността на Княза, безъ да може правителството да преследва сѫщинскитѣ автори на нападенията въ вестницитѣ.

Най-после, ако има нѣщо да се говори и пише противъ, то днесъ ние стоимъ начело на управлението, нека насъ да хулятъ, нека съ насъ да се каратъ.

* * *

По бюджета за болницитѣ
13 декемврий 1895 г. Дневн. VIII О. Н. С., II р. с., кн. II, стр. 509.

Още при разискването бюджета за санитарната часть, азъ имахъ честьта да кажа на господа представителитѣ, че разноскитѣ, които се правятъ по тая часть, сѫ най-плодотворни разноски, защото смѣтамъ по много съображения, че една отъ първитѣ задачи въ настоящето време въ всѣка държава е, да направи медицинската помощь колкото е възможно по-достѫпна

*) Този законъ е билъ въ сила до въвеждането на сега действуващия Наказателенъ законъ.

за населението. Въ това отношение сѫществуватъ две мнения. И въ нашата практика сѫществуватъ две мнения. Едното бѣше: колкото е възможно повече да има персоналъ, да обикаля и най-затънтенитѣ крайща; другото бѣше: да се основатъ колкото е възможно повече болници въ центроветѣ, които да могатъ да бѫдатъ достѫпни на всички. Доколкото нашитѣ опити ни показаха, втората система е по-права, и ние, въ съгласие съ Медицинския съветъ, сме взели за система или за програма по тая часть — до тогазъ, догдето ще можемъ да управляваме — постепенно да се строятъ болници, тъй щото всѣка една околия да бѫде снабдена по съ една добра болница. Идеалътъ е, и ще бѫде, да може да се достигне, щото и по-голѣмитѣ общини или 2-3 общини, ако не може една, да се събератъ и уредятъ болница. Тоя е идеалътъ, къмъ който се стремимъ, но може би да е още далечъ неговото осѫществение.

* * *

По Закона за данъка
15 декемврий 1895 г. Дневн. VIII О. Н С., II р. с., кн. II, стр. 637.

Искаме ли да имаме сполука въ нашитѣ работи, трѣбва, преди всичко, да бѫдемъ откровени и лоялни.

* * *

По условното осѫждане
15 януарий 1896 г. Дневн. VIII О. Н. С., II р. с., кн. III, стр. 304.

Мене ми е произвеждало най-тежко впечатление и съмъ влизалъ въ душата на тия хора, когато съмъ виждалъ, да се червятъ, да кажатъ, не че сѫ осѫждани на нѣколко месеци, но само че сѫ давани подъ сѫдъ за нѣкое престѫпление. Съ това нѣщо, съ тази червенина на лицата на хората, трѣбва да разчитаме, защото тя е главната опора противъ извършването на нѣкое престѫпление.

ПРИЛОЖЕНИЯ

I.

Докладъ до V обикновено Народно събрание за внасянето законопроекта за адвокатитѣ

Дневн. V. О. Н. С., II р. с., кн. IV., стр. 39.

Господа представители,

Адвокатството е наистина свободно звание; но понеже неговото упражнение се коснува всѣкидневно до най-жизненитѣ интереси на обществото, то последното, като има право да изисква, щото възпитанието на децата да се повѣрява на добри и достойни учители, а болнитѣ да се лѣкуватъ отъ вещи и способни доктори, тъй сѫщо то има неоспоримо право да изисква, щото ония, които се явяватъ предъ сѫдилищата да защищаватъ честьта и имота на гражданитѣ, напълно да отговарятъ на тая важна и деликатна длъжность. Ето защо виждамъ въ всички цивилизовани страни да сѫществуватъ закони за адвокати, които подлагатъ на известенъ цензъ желаещитѣ да постѫпятъ въ звание, и които подробно регулирватъ адвокатскитѣ действия. Отсѫтствието на такъвъ единъ законъ у насъ е дало възможность, щото адвокатската професия да се упражнява не всѣкога отъ лица, които по звание или практиката си, както и по моралнитѣ свои качества, да стоятъ на изискуемата височина, а често да се упражнява отъ личности такива, които сѫ били способни само да подкопаватъ репутацията на цѣлото адвокатско звание. Това е фактъ общепознатъ, и азъ считамъ за излишно да се простирамъ върху него. Ще прибавя само, че именно това обстоятелство е било причина, гдето отдавна въ всички слоеве на нашето общество дълбоко да се чувствува нуждата отъ единъ законъ за адвокатитѣ, който отъ една страна като не дава безразлично на всѣки правоспособенъ правото да може да става адвокатъ, да способствува по тоя начинъ щото адвокатската професия да се упражнява отъ лица само достойни за нея, а отъ друга страна, като опредѣля подробно както правата, тъй и длъжноститѣ на адвокатитѣ, да отмахне

всѣка възможность за недобросъвѣстно отнасяне къмъ интереситѣ на сѫдещитѣ се.

Въ Южна България още на 28 февруарий 1883 година бѣше издаденъ специаленъ Законъ за адвокатитѣ, който е ималъ найдобритѣ резултати за тамошното население.

Настоящиятъ законопректъ е толкова по-приемливъ, че подлага на екзамени много по-малка часть отъ кандидатитѣ за адвокатско звание, отколкото споменатиятъ Законъ за адвокатитѣ, приетъ въ Южна България. Освенъ това, при екзаменитѣ не ще се изисква отъ кандидатитѣ притежаването на обширни теоретически познания по правото, а само практическо познаване на действуващитѣ въ княжеството материални и процесуални закони, тогазъ когато, споредъ приетия въ Южна България Законъ за адвокатитѣ, екзаменитѣ сѫ били много по-строги, като при тѣхъ се е изисквало щото кандидатитѣ да притежаватъ теоретически познания по правото наравно съ практическитѣ.

Господа представители,

Функциитѣ на адвокатитѣ сѫ почти толкова важни, колкото и ония на самитѣ сѫдии. Сѫдилищата въ една страна не могатъ да се нарекатъ добре уредени, ако тамъ законодателтъ не се е погрижилъ да опредѣли точно и подробно, какви сѫ правата и какви сѫ длъжноститѣ на адвокатитѣ. Настоящиятъ проектъ има за цель да допълни оня пробелъ въ нашето законодателство, който до днесъ е сѫществувалъ по отношение къмъ адвокатското звание и е билъ въ ущрѣбъ на интереситѣ на всички ония, които сѫ имали работа съ сѫдилища. Убеденъ съмъ, че съ приемането на единъ подобенъ законъ, вие ще придобиете, господа представители, при многото други, още едно право на голѣма дань отъ признателность отъ страна на всичкото население на княжеството.

Гр. София, ноември 1888 год.

Министъръ на правосѫдието: К. Стоиловъ

II.

Докладъ до V обикновено Народно събрание за внасянето на законопроекта за наследването

Дневн. V. О. Н. С., II р. с., кн. VI, стр. 48.

Господа представители,

Министерството на правосъдието, презъ месецъ януарий 1885 год., бѣ „внесло“ въ IV Народно събрание единъ законопроектъ за „наследството по закона“. На 11 януарий същата година тоя законопроектъ е билъ предаденъ на изучване на съдебната комисия на Народното събрание. Обаче, по нѣмане време, било отъ съзнанието, че, може би, въпросътъ не е достатъчно изученъ, Народното събрание не вотира този законопроектъ. Въ мотивитѣ на споменатия законопроектъ се казваше: „отсъствието на единъ ясенъ законъ по наследството е произвеждало бъркотии и неразбории, които съ коствували скъпо на наследницитѣ . . . До сега нашитѣ съдилища съ разрешавали наследственитѣ въпроси, или по турския законъ за наследството, който се съдържа въ шериата, и който, до скоро, не бѣше преведенъ на български, или пъкъ по народнитѣ обичаи, които, за жалость, до сега нито съ събрани, нито пъкъ съ изучени, за да могатъ да служатъ като ръководство на съдиитѣ.“ Лошитѣ последствия отъ отсъствието на единъ положителенъ и точенъ законъ за наследованието, за което се говори въ гореприведенитѣ мотиви, съ станали днесъ още по-чувствителни, защото бъркотията при разрешаването наследственитѣ дѣла отъ съдилищата, съ времето, е станала по-голѣма. За това нуждата да се приеме единъ законъ за наследването е належаща, неотлагаема.

Предложениятъ презъ 1885 година законопроектъ е непълненъ и непоследователенъ. Той регулира само наследването по закона. Предлаганиятъ законопроектъ изчерпва цѣлия предметъ. Той регулира: наследването по закона, по завещание и даренията приживе. Въ същото време той изправя и недостатъцитѣ на по-първия проектъ.

Като основа на предлагания законопроектъ е служила гражданската часть на Кормчията, по която до сега съ се водили духовнитѣ съдилища, и която може да се смѣта като наше формулирано обичайно право. За главна негова основа, обаче, съ послужили френскиятъ и особено италианскиятъ граждански ко-

декси, които съставляватъ не само по наследването, но и по цѣлото гражданско право въобще, единъ видъ ratio scripta, като сѫ ядката на всичко онова, което, както теорията тъй и практиката, сѫ намѣрили за най-рационално и най-справедливо да се прилага при регулирването личнитѣ и имуществените права на гражданитѣ. Th Huc, френски ученъ, който въ цѣло едно забележително съчинение е провелъ единъ паралелъ между Наполеоновия и Италианския кодексъ отъ 1865 година, следъ като констатира, че първиятъ е служилъ за моделъ на втория, или по-добре, че първиятъ е билъ приспособенъ къмъ нуждитѣ на Италия, се изразява за втория, между другото, така: „Въ него сѫ събрани по всѣкой предметъ и съгласни твърде сполучливо всичкитѣ данни на теорията и практиката; правилата за сервитутитѣ, наследството, ипотечната система, могатъ да се предложатъ като образецъ за бѫдещитѣ законодатели на европейскитѣ държави". Частно, относително до законитѣ за наследването на италианския граждански кодексъ, Th Huc казва: „Третата книга на кодекса отъ 1865 година, а особено законитѣ за наследството, е най-забележителна въ цѣлия кодексъ.

И по много въпроси единъ день намъ не ще остане другонищо по-добро, освенъ да приемемъ направо и безусловно разпорежданията, помѣстени въ италианския законъ".

Като сѫ се ползували отъ тия източници, съставителитѣ на настоящия законопроектъ сѫ се отнасяли критически къмъ всѣки предметъ, които сѫ заимствували отъ тѣхъ, и сѫ се старали да го приспособятъ къмъ нашия народенъ битъ, къмъ днешнитѣ нужди на страната. Въодушевлявани отъ сѫщото намѣрение, тѣ не сѫ изпустнали отъ предвидъ законодателството по тоя предметъ на другитѣ славянски народи, като въ всѣко отношение поблизки до насъ, и заради това, преди да внесатъ въ настоящия законопроектъ каквото и да е било правило, съставителитѣ на проекта сѫ вземали въ внимание рускитѣ граждански закони и сръбския граждански законникъ. Тѣ не сѫ пренебрегнали и нашитѣ народни обичаи, до колкото сѫ могли да ги събератъ и изучатъ, на основание на които сѫ и приели озаконението, относително домакинската община.

Началата, които служатъ за основа на новитѣ европейски законодателства по наследството, за кръвното родство и предполагаемата воля на починалия. Тия сѫщитѣ начала сѫ приети за основа и на настоящия законопроектъ при опредѣлението положенията на наследственото право.

Понеже е по-съответствуващо съ юридическитѣ понятия на нашия народъ и е по-справедливо, щото преживѣлиятъ съпругъ жена или мѫжъ, при живи чада, да е равноправенъ съ тѣхъ наследникъ и да добива еднаква съ тѣхъ часть, то съставителитѣ на настоящия законопроектъ намѣриха полезно да се узакони това начало. (Чл. чл. 4, 5, 34, 35 и 178 отъ законопроекта). Рѫководими отъ сѫщитѣ съображения, тѣ приеха, щото мѫжкитѣ и женскитѣ наследници да наследватъ равно. По сѫщата причина тѣ допустнаха правото на наследяване само до девета степень.

За да не би наследодательтъ, чрезъ своето завещание, или чрезъ дарение приживе, да онеправдае нѣкои отъ своитѣ законни наследници, като ги лиши отчасти или съвършено отъ наследствената часть, която би му се падала, било въ полза на едного отъ наследницитѣ, било въ полза на нѣкое друго лице, на казания наследодатель, чрезъ чл. чл. 178, 179 и 180, се поставя органичение, като му се опредѣля частьта, съ която той може да разполага чрезъ завещание или дарение приживе, когато оставя при своята смърть преживѣлъ съпругъ, низходящи и възходящи.

За да се избѣгне по възможность голѣмото раздробление, поземлената собственость, което съвсемъ неблагоприятно се отзовава върху икономическитѣ интереси на страната, прие се правилото, помѣстено въ чл. 100 отъ законопроекта.

Приемането на разпорежданието въ чл. 113 отъ законопроекта, което се отнася до домакинската община, има за цель да запази отъ разстройство този важенъ институтъ.

За улеснение при опредѣлението степенитѣ на родството се изработи особена таблица, която се и прилага при законопроекта.

Господа представители,

Цельта на настоящия законопроектъ е уреждането на едни отъ най-важнитѣ имуществени права на гражданитѣ.

Ние сме се старали, щото това уреждане да бѫде напълно съответствуващо на нашия народенъ битъ и на нуждитѣ на страната. За това неговото значение е грамадно и азъ го препорѫчвамъ на вашето най-сериозно внимание.

София, ноември 1888 год.

Министъръ на правосѫдието: К. Стоиловъ

III.

Окржжно № 5923 по М-ството на вжтрешнитѣ работи

„Държавенъ вестникъ“ бр. 106 отъ 21 май 1894 година.

До господа окржжнитѣ управители.

Съставеното на 19 май т. г. правителство, при изпълнение възложената нему отъ Негово Царско Височество мисия, ще се придържа най-строго о законитѣ на страната и на първо мѣсто о Конституцията и такова придържане то иска и отъ подведомственитѣ си чиновници. Правителството изисква отъ тѣхъ, точно, честно и добросъвѣстно изпълнение длъжноститѣ, които имъ се възлагатъ отъ закона, безпристрастие къмъ всички граждани и справедливость въ всички мѣроприятия. То настоява за строго преследване на всички лица, които сж направили за свой занаятъ размирничеството, а така сжщо и на шайкитѣ, които сж съставени за гонене на гражданитѣ и ограничение на тѣхната свобода. Окржжнитѣ управители трѣбва да внушатъ на своитѣ подведомствени полицейски и административни органи и да имъ дадатъ да разбератъ, че тѣ сж служители въ една свободна държава и че тѣхната задача е да изпълняватъ законитѣ, да пазятъ реда и тишината и да бждатъ полезни на населението.

Като ви съобщавамъ гореизложеното, поканвамъ ви, господине управителю, да бдите за точното му изпълнение. Предупредете подведомственитѣ си чиновници и служащи, че министерството, колкото ще бжде внимателно къмъ ония отъ тѣхъ, които добросъвѣстно изпълняватъ своитѣ обязаности, като ще ги награждава въ крѫга на закона, — толкова ще бжде строго къмъ нарушителитѣ на законитѣ и разпорежданията на правителството.

гр. София, 21 май 1894 год.

Министъръ: Д-ръ К. Стоиловъ
Главенъ секретарь: Т. Васильовъ
Началникъ на отдѣлението: Х. Куновъ

IV.

Телеграма № 12285 по М-ство на вѫтрешнитѣ работи

„Държавенъ вестникъ“ бр. 193 отъ 9 септемврий 1894 година.

До всички окрѫжни управители.

На 11 септемврий т. г. избирателитѣ въ нашето княжество сѫ повикани да избератъ свои представители за предстоящето Народно събрание. Въ този день правителството непремѣнно желае да чуе свободно изказана волята на народа върху лицата, които се ползуватъ съ неговото пълно довѣрие и на които той желае да повѣри своитѣ сѫдбини. За постигането на тази цель главната задача на васъ и на всички подведомствени вамъ лица въ повѣрения ви окрѫгъ ще бѫде запазването на реда и осигуряването на свободното гласуване.

Предъ тази важность на предстоящитѣ избори, считамъ за неизлишно да ви припомня още единъ пѫть, че длъжностьта на правителственитѣ органи ще бѫде да се даде на населението всичката възможность да упражни своитѣ избирателни права и да се вематъ съответствуващитѣ мѣрки, за да се осигури резултатътъ на гласоподаването отъ възможни поддѣлки, които, за голѣмо съжаление, изобилствуваха въ миналитѣ времена.

Режимътъ, който нашето отечество прекара, бѣше допустналъ като избирателна сила предъ урнитѣ сгрупиранието на разни скандалисти и развалени личности, които съ заплашване, съ насилие, съ грубость, съ викове и съ опозоряване стѣсняваха у мирнитѣ граждани свободата на гласуването и ги принуждаваха съ презрение да гледатъ на изборното мѣсто и да се отказватъ отъ упражнението на своитѣ избирателни права.

Длъжностьта на административнитѣ власти е да вематъ мѣрки за отстраняването на подобна избирателна борба и да обяватъ за всеобщо знание, че правителството ще преследва съ всичката строгость тѣзи, които биха нарушили реда и тишината и които по горния начинъ биха принудили и накарали избирателитѣ да се въздържатъ отъ гласоподаване, или да гласуватъ за лица, въ които тѣ нѣматъ довѣрие (чл. 85 и 96 отъ Избирателния законъ).

Останало е въ привичка отъ миналитѣ времена, че щомъ една партия съгледа своето поражение въ избора, тя търси момента за да прибегне къмъ насилие и беззаконие, съ цель да вземе и счупи

урнитѣ и развали избора. Длъжность на административнитѣ власти е да бдятъ строго за предупреждението на подобни беззакония, като обърнатъ вниманието на избирателитѣ върху тежкото наказание, което законътъ предвижда за подобни престѫпници (чл. чл. 92 и 96 отъ Избирателния законъ).

Обърнете, господине управителю, особеното внимание на всичкитѣ длъжностни лица въ повѣрения ви окрѫгъ, отъ което ведомство и да бѫдатъ, че тѣ безусловно сѫ длъжни да стоятъ далечъ отъ избирателнитѣ борби и агитации и че правителството не желае отъ тѣхъ никаква намѣса въ изборитѣ. Предупредете ги, че за всѣко тѣхно вмѣшателство, правителството строго ще взисква отъ тѣхъ и че за всѣко извършено отъ тѣхъ беззаконие по изборитѣ, тѣхното наказание е двойно, съгласно съ чл. 94 отъ Избирателния законъ.

Съобщете незабавно това окрѫжно на всички длъжностни лица и погрижете се да му се даде най-голѣма гласность.

Ст. София, 7 септемврий 1894 год.

Министъръ председатель и министъръ на вѫтрешнитѣ работи:

Д-ръ К. Стоиловъ

V.

Тронно слово при откриването на I редовна сесия на VIII-то обикновено Народно събрание

„Държавенъ вестникъ“ бр. 223 отъ 15 октомврий 1894 година.

Господа представители,

Особена радость и задоволство имамъ всѣкога, когато виждамъ престола си обиколенъ отъ представителитѣ на възлюблениа си народъ, и когато мога да науча отъ тѣхъ нуждитѣ и желанията на моитѣ съграждани. Ето защо, господа, отъ все сърдце ви приветствувамъ съ „добре дошли“.

Господа представители!

Въ началото на текущата година, угодно бѣ на Всевишния да изпълни едно отъ вѣковнитѣ въжделени желания на българския народъ, като го надари съ Престолонаследникъ, роденъ въ нашата благословена българска земя, отъ родители българи, посрѣдъ българския народъ. Синътъ на България, **Негово Царско**

Височество Борисъ Князъ Търновски, приемникъ на народната династия, като ще расте и порасте заедно съ вашитѣ деца, ще се възпита съ български чувства, и когато порастне, високо ще държи знамето на българската свобода, на народното величие, и на отечествената независимость.

Господа представители, известни ви сѫ събитията, които ми наложиха длъжностьта още преди да свърши седмото обикновено Народно събрание своя петгодишенъ мандатъ, да се обърна къмъ народа и да поискамъ мнението му върху направлението и начина, по който трѣбва да се водятъ нашитѣ държавни работи. Съ вѫтрешна гордость виждамъ, че моитѣ съотечественици ме разбраха, вашиятъ изборъ ми доказа това. Вамъ, господа представители, е повѣрена трудната, но почетна задача, като се сплотитѣ около престола задружно да се трудимъ и работимъ за всестранния напредъкъ и доброчестината на нашето отечество.

Не мога да не спомена, господа представители, колко съмъ доволенъ и насърдченъ отъ блестящото доказателство на политическа зрѣлость, която нашиятъ народъ показа и при последнитѣ избори. При пълна тишина, безъ да се наруши реда, гражданитѣ упражниха свободно, и въ най-широкъ размѣръ, своето избирателно право и резултата бѣше единъ отъ най-сполучливитѣ, понеже никое народно представителство досега не се е отличавало въ такъвъ голѣмъ контигентъ отъ интелигентни лица и добри патриоти.

За това, главната, изключителната наша задача е, да освѣтимъ тържествено за нашето отечество една нова епоха на вѫтрешно, нравствено и материално възраждание. Една епоха на свободолюбивъ напредъкъ, на процъвтяване на народното благосъстояние, на укрепяване народнитѣ чувства на независимость, трудолюбие, редъ, законность и на развитието всичкитѣ ония добродетели, безъ които не може да сѫществува единъ свободолюбивъ и напредничавъ народъ.

Презъ кѫсото време, което е имало на разположението си, моето правителство е успѣло да изработи нѣкои важни законопроекти, които ще ви се представятъ своевременно и върху които привличамъ просвѣтеното ви внимание.

Следнитѣ сѫ нѣкои отъ законопроектитѣ:

Законопроектъ за пенсиитѣ на военнитѣ и гражданскитѣ чиновници;

Законопроектъ за пограничната стража;

Законопроектъ за Висшето училище;

Законопроектъ за печата;

Законопроектъ за собственостьта и нейнитѣ измѣнения;

Законопроектъ за реформата на данъчната система;

Законопроектъ за земедѣлческитѣ каси;

Законопроектъ за окрѫжнитѣ и общинскитѣ върхнини;

Законопроектъ за насърдчаване индустрия и разнитѣ земедѣлчески произведения;

Законопроектъ за търговскитѣ камари;

Законопроектъ за пѫтната повинность.

Като призовавамъ Божието благословение върху вашитѣ грудове за благото на отечеството, обявявамъ първата сесия на осмото обикновено народно събрание за открита.

Ст. София, 15 октомврий 1894 год.

Фердинандъ

VI.

Тронно слово при откриването на II редовна сесия на VIII-то обикновено Народно събрание

Дневн. VIII. О. Н. С., II р. с., кн. I, стр. 1.

Господа представители,

Презъ твърде кѫсото време, което имахте миналата сесия на Народното събрание за полезна законодателна деятелность, вие извършихте толкова работи пълни съ добри сетнини за населението на милото ни отечество, щото азъ и моето правителство съ радостно нетърпение очаквахме дохаждането ви въ столицата на втора сесия. По тая причина отъ все сърдце ви казвамъ: „добре дошли“.

Господа представители!

Дълбоко проникнато отъ необходимостьта на систематическото вѫтрешно устройство на държавата ни отъ нуждата да се тури нашето законодателство на висотата, на която се намиратъ законитѣ на напредналитѣ и свободолюбиви народи, моето правителство е изработило, и ще представи на вашето обсѫждане нѣколко законопроекта отъ първостепенна важность. На първо мѣсто между тѣзи проекти стоятъ наказателниятъ и търговскиятъ закони и законътъ за чиновницитѣ.

Убеденъ съмъ, господа представители, че вашиятъ патрио-

тизъмъ, както и съзнанието на това, което длъжностьта ви налага, и отечеството очаква отъ васъ, ще ви накара да употрѣбите всичкото си внимание и всичкитѣ си старания за тѣхното изучване и гласуване отъ тази сесия на Народното събрание. Съ не по-малко внимание ще имате да прегледате и държавния бюджетъ за приходитѣ и разходитѣ на 1896 година, който, както и миналата година, е напълно уравновесенъ.

Господа представители!

Съ задоволство констатирамъ, че отношенията ни съ другитѣ държави сѫ приятелски и добри, и че благодарение на това съ нѣкои отъ тѣхъ сме вѣче влѣзли въ преговори за сключване на окончателни търговски договори.

Господа представители!

Презъ течението на тази година, въ изпълнение решението на Народното събрание, една депутация замина за С. Петерсбургъ и положи отъ страна на българския народъ златенъ вѣнецъ на гроба на о Бозѣ почившия незабравимъ Царь Александъръ III. Благоволението, което Негово Императорско Величество Всерусийскиятъ Царь оказа на депутацията, и добриятъ приемъ, който тя намѣри както между правителственитѣ кржгове, тъй и между руското общество, ни служи за ручателство, че съ постояннство и търпение отношенията между освободителката и нашето отечество ще успѣятъ да се подобрятъ и да станатъ такива, каквито трѣбва да бѫдатъ.

Като призовавамъ Божието благословвение на васъ и на вашитѣ дѣла, обявявамъ втората сесия на осмото обикновено Народно събрание за открита.

Ст. София, 19 октомврий 1895 год.

Фердинандъ

VII.

Отговоръ на Тронното слово, съ което е била открита II редовна сесия на VIII обикновено Нар. събрание

Дневн. VIII. О. Н. С., II. р. с., кн. I, стр. 43.

Ваше Царско Височество,

Народното представителство, като съзнава необходимостьта за една колкото се може по-плодотворна и общеполезна законо-

дателна деятелность за нашето отечество, явява се и тази година въ столицата, проникнато съ искрено желание да приложи всички старания за да отговори на тежкото послание, къмъ което и Ваше Царско Височество го призовавате и съ което сѫ го натоварили българскитѣ граждани.

Господарю,

Народното представителство е дълбоко убедено, въ необходимостьта за едно постоянно и все по-добро уреждане на държавата ни. То посрѣща съ инстинско задоволство законопроектитѣ отъ първостепенни важности, които правителството на Ваше Царско Височество ще му представи на обсѫждане презъ тази втора редовна сесия на осмото обикновено Народно събрание.

Увѣрени, че тѣзи законопроекти съдържатъ истински свободолюбиви и напредничави идеи, които съответствуватъ на основния законъ за правата и свободитѣ на гражданитѣ, оздравяватъ, тишаната и законностьта въ страната; убедени, че правителството на Ваше Царско Височество, както въ приготвянето на тѣзи законопроекти така изобщо въ своята деятелность се е въодушевлявало отъ благото на отечеството, грижило се е и се грижи винаги за благоутсройството на страната, ние ще му дадемъ всичкото си съдействие и ще употрѣбимъ нуждното внимание за изучването и гласуването на тия законопроекти презъ настоящата сесия. Сѫщо така ще се постараемъ да изучимъ съ дължимото внимание и да гласуваме бюджета за приходитѣ и разходитѣ на 1896 година, за уравновесяването на които узнаваме съ радость.

Ваше Царско Височество!

Не можемъ да не изразимъ тукъ истинската си радость и за това за гдето забелязваме, че отношенията ни съ другитѣ държави сѫ приятелски и добри и надѣваме се, че предстоящитѣ да се сключатъ окончателни търговски договори ще послужатъ за защитяване още слабата ни народна индустрия и въобще ще помогнатъ значително за повдигане икономическото положение на нашето отечество.

Господарю!

Високознаменателнитѣ думи на Ваше Царско Височество, заради благоволението на Негово Императорско Величество Всеросийскиятъ Царь къмъ българската депутация и за сърдечния приемъ, който тя намѣри въ руското общество при ходението си въ С. Петербургъ, за да положи вѣнецъ върху гроба на покойния Царь Миротворецъ Александъръ III, както и казанитѣ надежди за

възстановяването отношението на България и освободителката ни, препълниха сърдцата ни съ радость. Ние се надѣваме, че като се следва по наченатия пѫть на дружески и съчувствени действия ще се ускори многожеланото за нашето отечество събтие, сдобряването ни съ велика и братска намъ Русия.

Ваше Царско Височество!

Увѣрени въ Вашитѣ постоянни грижи за благото и преуспѣването на българския народъ и въ горещата Ви любовь къмъ България, ние считаме за свой свещенъ патриотически дългъ, да поднесемъ на възрението на Ваше Царско Височество всенародното и пламенно желание, щото възлюбленията ни Престолонаследникъ, Негово Царско Височество Князъ Борисъ да премине въ лоното на православната вѣра. По този начинъ Ваше Царско Височество, който основахте народната ни династия ще я сродите неразривно съ страната. Тоя високодържавенъ актъ се диктува, при това, отъ историческитѣ задачи и заветни идеали на българската земя. Не се съмняваме, господарю, че Ваше Царско Височество въ своята държавна мѫдрость и прозорливость, съ които сѫ се отличавали всичкитѣ Ви дѣла, ще оцените справедливо побужденията, които диктуватъ току-що изказаното всенародно желание и съ удовлетворението на народния гласъ Вие ще затвърдите още повече безпредѣлната обичь и преданость на българския народъ къмъ престола Ви и къмъ Августейшата Особа на Ваше Царско Височество, драгоценния залогъ за възвеличаването на България.

Да живѣе Негово Царско Височество Господарьтъ!
Да живѣе Нейно Царско Височество Господарката!
Да живѣе Н. Ц. В. Престолонаследникътъ!

VIII.

Докладъ до VIII обикновено Народно събрание за внасянето на проекта на Наказателенъ законъ

Дневн. VIII. О. Н. С., II. р. с., кн. I, стр. 124.

Господа представители!

Отъ останалитѣ въ сила, следъ освобождението на България отомански закони, най-несъвършениятъ и недостатъченъ е наказателниятъ законъ. Тоя законъ въ много отношения не от-

говаря на нуждитѣ на нашата държава и на степеньта на развитието на народа ни, както и на неговитѣ правни понятия. Системата на Отоманския наказателенъ кодексъ, както и нѣкои отъ проведенитѣ въ него начала сѫ вече престарѣли и напустнати отъ повечето нови законодателства; той предвижда за нѣкои престѫпления такива наказания, които сѫ неприспособими въ българското княжество. Едни престѫпления се наказватъ съ извънмѣрна строгость, която, като противна на справедливостьта, кара сѫдиитѣ да оправдаватъ виновнитѣ, други престѫпни деяния се наказватъ съ извънредна лекость, която е равна на ненаказуемость. А пъкъ има цѣлъ купъ деяния, за които не се предвижда никакво наказание, ако и да сѫ тѣ престѫпни и наказуеми, споредъ законитѣ на всички образовани и уредени държави.

Отоманскиятъ наказателенъ кодексъ не прави разлика между престѫпленията, които сѫ отправени противъ основитѣ на обществото и противъ най-важнитѣ блага на човѣчеството, и като такива иматъ изключително общественъ и държавенъ характеръ, и онѣзи престѫпни деяния, които иматъ за държавата второстепенно значение, понеже повече или изключително повреждатъ интереситѣ на частнитѣ лица.

Законодателтъ е турилъ тѣзи последнитѣ на равна нога съ първитѣ. Действието на наказателния кодексъ по отношение къмъ лицата, които му сѫ подчинени, не е опредѣлено, както въобще общата часть, която съдържа основнитѣ начала на наказателното право, е съвсемъ непълна. Тъй напримѣръ, съвсемъ недостатъчни сѫ поставленията на случаитѣ, въ които извършеното престѫпно деяние не се вмѣнява въ вина на лицето, което го е извършило; не се предвиждатъ разнитѣ родове на престѫпность, нито пъкъ причинитѣ, които унищожаватъ углавното преследване или предвиденото въ закона наказание.

Предвидъ на тѣзи недостатъци на действуващия въ княжеството Отомански углавенъ кодексъ, повѣреното ми министерство още презъ 1888 година взе нуждитѣ мѣрки за изготовлението на единъ новъ наказателенъ законъ.

Наказателниятъ законъ за българското княжество трѣбва да отговаря на следнитѣ условия: 1) той трѣбва да представлява последния резултатъ на углавната наука; 2) да е съобразеенъ съ съ нуждитѣ и културното развитие на нашия народъ; т. е. да е практиченъ и приспособимъ. За удовлетворението на тѣзи условия, при изработването на проекта на наказателния законъ, основали сме се на най-новитѣ изучвания по углавното право и на за-

конодателствата, които се считатъ като практическо осѫществление последната дума на науката. На първо мѣсто, между нашитѣ източници сѫ нидерланскиятъ и унгарски наказателни закони и проектътъ за углавенъ законъ на Руската империя; като спомагателни източници ни сѫ служили: германскиятъ, италианскиятъ, белгийскиятъ и французкиятъ наказателни закони. При това, рѫководихме се и отъ опита направенъ въ нашето отечество, както и отъ сѫдебната ни практика.

За изучване, поправяне и допълнение на първообразния проектъ, състави се презъ 1888 г. една специална 12-члена комисия отъ нѣколко юристи и практици, която подъ мое име председателство обработи представени ней материалъ и изработи единъ проектъ, който се напечата и изпрати на нашитѣ сѫдии, адвокати и вещи лица, както и на нѣкои авторитетни личности въ странство. Мнозина отъ тѣзи господа се отнесоха твърде сериозно къмъ предмета и ни изпратиха своитѣ забележки и критики, които се обсѫдиха отъ сѫщата комисия, като се приеха тѣзи отъ тѣхъ, които се намѣриха за основателни. По този начинъ се състави проекта за наказателенъ законъ, който се внесе на разглеждане въ V-то обикновено Народно събрание, въ II-та му редовна сесия отъ 1888 год.

Народното събрание прие този законопроектъ по принципъ и следъ като натоварената отъ него комисия го изучи, събранието пристѫпи къмъ второто му четене и обсѫди и гласува първитѣ 157 члена. Обаче, законопроектътъ не можа да се обсѫди до край, защото биде оттегленъ отъ министра на правосѫдието.

Тази година азъ предложихъ на една 6 членна комисия, съставена подъ мое председателство, повторното изучване на внесения въ 1888 г. проектъ на наказателенъ законъ. Законопроектътъ, който се предлага на вашето обсѫждане и приемане, е плодъ на изучването на тази комисия и съдържа значителни измѣнения и подобрения на проекта отъ 1888 г.

Едно отъ сѫществените нововъведения на проекта е двойственото дѣление на престѫпнитѣ деяния; раздѣлението на престѫпнитѣ деяния въ единъ законъ завзема първо мѣсто, защото отъ него зависи системата на цѣлия законъ. Въ углавната наука се срѣщатъ две системи за дѣлението и класификацията на престѫпнитѣ деяния. Едната отъ тѣхъ е тройнствената, споредъ която престѫпнитѣ деяния се раздѣлятъ на три категории (злодеяния, престѫпления и простѫпки или нарушения) и другата, двойнствената, по която тѣзи престѫпни деяния се раздѣлятъ на две

категории (прѣстѫпление и нарушения или прѣстѫпки). Отечеството на тройнственото дѣление е Франция; то е въведено вслѣдствие урежданието на присяжнитѣ сѫдове (Fury). Въ положителнитѣ закони срѣщаме и двѣтѣ системи, ако и да преодолява тройствената. Най-новитѣ европейски наказателни закони, имено нидерландския и италианскиятъ, сѫ приели двойственото дѣление. За едното и за другото раздѣление сѫществуватъ, както теоретически съображения, така и практически. Комисията при изработването на представения законопроектъ е предпочела двойственото дѣление по слѣднитѣ съображения: 1) отъ теоретическа гледна точка нѣма никакво основание да дѣлимъ прѣстѫпнитѣ деяния на две или три категории, защото по теория всичкитѣ прѣстѫпни деяния, безъ разлика, представляватъ едни и сѫщи отличителни признаци; науката не е могла да установи линията, която да отдѣля злодеянията отъ прѣстѫпленията или прѣстѫпленията отъ прѣстѫпкитѣ; тѣзи дѣления сѫ все въ по-голѣмъ или по-малъкъ размѣръ изкуствени. По теория най-лекитѣ и най-тежкитѣ прѣстѫпления иматъ еднакъвъ характеръ; 2) за мѣрило на тройнственото дѣление се зима обикновено наказанието, което се налага на едно прѣстѫпно деяние. Този критерий е неправиленъ, защото наказанието трѣбва да се опредѣля отъ важностьта на прѣстѫпното дѣяние, а не характера на дѣянието отъ наказанието, което му се налага. Освенъ това, наказанието не може да служи за масщабъ на дѣлението, по неже то не е нѣщо опредѣлено, то се мѣнява споредъ държавитѣ, времената и целитѣ, които народитѣ гонятъ. Отъ това, че за едно прѣстѫпно деяние се налага това наказание, а за друго едно друго наказание, не може да се тегли едно разграничение, което да има значение на една научна класификация; 3) колкото, обаче, и да е трудно да се разграничатъ разнитѣ видове прѣстѫпни деяния, все пакъ между прѣстѫпленията и нарушенията се съглежда една разница, каквато не сѫществува между злодеянията и прѣстѫпленията. Тази разница е отличителната характеристика на двойственото дѣление и тя произлиза отъ това, че прѣстѫпленията иматъ изобщо държавно-обществено значение, а нарушенията притежаватъ мѣстенъ интересъ или полицейски характеръ. Първитѣ нарушаватъ обществени норми, които се отнасятъ до най-важнитѣ блага на човѣцитѣ и на държавитѣ, а вторитѣ сѫ нарушение на правила за благоустройство, реда и т. н. временни, преходни интереси.

Системата на наказнията, която е приета въ законопроекта, е ясна и проста. Проектътъ предвижда петь вида главни наказания. Наказанията тежки окови, заточение и крепость, които сѫществуватъ както въ отоманския, тъй и въ много други наказателни закони, се отстраниха отъ нашия проектъ, като несъобразни съ нашитѣ потрѣби и неприспособими въ нашата държава. На първо мѣсто между нашитѣ главни наказания стои: смъртьта на виновния. Върху въпроса дали трѣбва да задържимъ това наказание въ нашия проектъ, станаха дълги и всестранни разисквания. Нѣма съмнение, че щѣхме да бѫдемъ по-последователни съ началата, които сме провели въ законопроекта и съ духа му, ако отстранявахме смъртното наказание; но и тукъ не най-доброто, но най-справедливото и най-полезното, при даденитѣ условия, трѣваше да се избере, и трѣбванията на суровата действителность да преодолѣятъ надъ идеалнитѣ съображения на науката. Комисията, като взе предвидъ географическото положение на нашата държава и опитътъ на нашитѣ сѫдилища, както и разнитѣ степени на културно развитие, които се срѣщатъ възъ нашата територия, счете за нуждно да не отстранява отъ арсенала на нашия наказателенъ законъ и смъртното наказание. Въ сѫщото време, обаче, ограничиха се, до колкото е възможно, лошитѣ страни на това наказание: 1) то се предвижда въ четири случаи само, които представляватъ една извънредна важность; 2) то не е вече абсолютно наказание, защото сѫдията може всѣкога да го замѣни съ строгъ тъмниченъ затворъ; (чл. 62); и 3) то не се приспособява на лицата отъ женски полъ и на престарѣлитѣ.

Наказанието лишение отъ опредѣлени права се налага само въ опредѣленитѣ отъ закона случаи и то пакъ за опредѣленъ срокъ, а не безсрочно, както е въ повечето закони.

При тази проста система на наказанията, проектътъ е въвѣлъ и предсрочното освобождение, което още повече смекчава участьта на затворницитѣ и прибавя едно силно побуждение за поправлението имъ.

Въ специалната часть на проекта (книга II, дѣлъ I и II) комисията се намѣри предъ въпроса: дали да приеме нѣкоя класификация, каквато е приета въ французкия, въ белгийския и въ нѣкои други наказателни закони, или да се държи на по-простия системъ на нидерланския, унгарския и германския наказателни закони. Тъй като тѣзи класификации сѫ плодъ на науката и зависятъ отъ теоретическата гледна точка, на която авторътъ имъ се намира, и

тъй като тѣ не могатъ да иматъ никакво особено практическо значение предпочетохме да се придържимъ къмъ по-проститѣ системи; съ това законътъ става по-ясенъ и на нашитѣ бѫдещи теоретици не се отнема възможностьта да съставляватъ каквито искатъ спекулативни класификации.

Въ опредѣлението и въ разграничението на отдѣлнитѣ престѫпни деяния сме имали предвидъ да избѣгваме, до колкото е възможно, излишнитѣ заплитания и претрупането на закона.

Господа представители!

Съставителитѣ на проекта на наказателенъ законъ бѣха си турили за цель: да изработятъ единъ законъ, съобразенъ съ нуждитѣ на единъ народъ, който е положилъ най-широкитѣ и най-свободолюбивитѣ начала за основа на своя държавенъ строй, на единъ народъ, който има похвалната амбиция да върви постоянно по пѫтя на напредъка и да си присвои плодоветѣ на европейската култура и цивилизация. Отъ васъ зависи, господа представители, да поправите, допълните и да усъвършенствувате представения проектъ, тъй щото да отговаря напълно на горната възвишена цель.

Гр. София, октомврий 1895 г.

Управляващъ Министерството на правосѫдието, министъръ председатель и министъръ на вѫтрешнитѣ работи

Д-ръ К. Стоиловъ

IX.

Тронно слово за закриването на II редовна сесия на VIII-то обикновено Народно събрание

Дневн. VIII. О. Н. С., II р. с., кн. III. стр. 687.

Господа представители,

Приятно ми е да отбележа, че и въ тази сесия вие съ вещина положихте просвѣтенитѣ си трудове и старания за всестранното изучване на въпроситѣ, подложени на вашето обсѫждане.

Господа представители,

Приетиятъ отъ васъ наказателенъ законъ съставлява една гордость на вашата законодателна деятелность. — Гласуванитѣ

отъ васъ закони, предложения и кредити не ще закъснѣятъ да окажатъ своето ползотворно влияние за вѫтрешното уреждане и укрепване и за икономическото повдигане на страната и напълно да оправдаятъ довѣрието, което народътъ и короната сѫ възложили върху васъ.

Господа представители,

Съ голѣмо удоволствие изказвамъ моята искрена благодарность къмъ моя възлюбенъ народъ въ вашето лице — неговитѣ представители и за любовьта и преданостьта, които така тържествено ми изказа по случай знаменития актъ отъ втори того. Тия изявления ме насърдчаватъ и подкрепятъ въ непоколѣбимото ми решение да посветя всичкитѣ си сили и старания за благото и възвеличаването на нашето мило отечество. Благодарение на извънредното благоволение на Негово Императоско Величество Султана — нашия сузеренъ — неопредѣленото международно положение на България е на пѫть да се уреди. Направената отъ Негово Императорско Величество постѫпка предъ великитѣ сили, за признаването на днешния редъ въ България, както е вече известно, не останаха безъ благоприятни отзиви.

Тоя щастливъ изходъ изъ дългогодишната международна криза, въ която се намираше нашата държава, не по-малко се дължи на особеното благоволение, което Негово Императорско Величество Всеросиски Императоръ — Николай II питае къмъ България. Благодарение на тия скѫпи за насъ чувства на Руския Царь, той удостои българския княжевски домъ съ своето възприемничество — предъ светия олтаръ — на нашия любимъ синъ — българския престолонаследникъ, Негово Царско Височество Борисъ Князъ Търновски, и благоволи да поднови прекѫснатитѣ политически сношения на Русия съ България.

Господа представители,

Благодаря Ви още единъ пѫть за положенитѣ отъ васъ трудове и старания, и като ви пожелавамъ честито завръщане по домоветѣ, обявявамъ втората редовна сесия на осмото обикновено Народно събрание за закрита.

София, 4 февруарий 1896 г.

Фердинандъ

X.

Тронно слово при откриването на I редовна сесия на IX-то обикновено Народно събрание

Дневн. IX О. Н. С., I р. с., кн. I. стр. 1.

Господа народни представители,

Приятно ми е, че се намирамъ между народнитѣ избраници, и съ искрена радость ви приветствувамъ съ „добре дошли".

Подиръ събитията, извършени презъ тази година, настѫпиха за отечеството ни нови условия, при които бѣше необходимо да се направи апелъ къмъ народа, за да се изкаже върху направлението, което трѣбва да се даде на държавнитѣ ни работи. Станалитѣ съ тая цѣль избори доказаха, какви голѣми успѣхи е направилъ българскиятъ народъ въ своето политическо възпитание. Свободата, при която се извършиха, безъ да се наруши обществения редъ, като имъ дава значението на едно истинско консултиране на народната воля, високо повдига цената на свободнитѣ учреждения, съ които се наслаждава страната ни.

Народното събрание, което замѣствате, повикано да работи въ времена, когато още България преживѣваше криза, по отношение на своето международно положение, високо заслужи на отечеството и свързва своето име съ историческитѣ събития, като туриха край на тая криза. Вамъ предстои сега, господа народни представители, да посветите своитѣ грижи, за да може България да извлѣче всичката възможна полза за своя напредъкъ и всестранно развитие отъ благоприятнитѣ условия, които създадоха припознаването на династията отъ великитѣ сили и консолидирането на международното ни положение.

Съ нищо по-добре не би могло да се докаже, че сме заслужили благоволението на европейскитѣ сили, както съ увѣрението, което ще почерпятъ отъ нашитѣ действия, че се стремимъ съ всичката си енергия да станемъ на изтокъ единъ елементъ и една гаранция на редъ и на напредъкъ.

Съ радость и гордость видѣхъ едно доказателство на благоволението, съ което се ползува отечеството ни, въ сърдечния приемъ, който намѣри, както при сюзерения дворъ, така и при другитѣ държавни глави, които посетихъ по случай припознаването ми. Навсѣкѫде, както у правителствата, така и у народитѣ,

азъ срещнахъ пълна благосклонность и довѣрие къмъ земята ни и къмъ усилията, които тя прави за своето преуспѣване.

Едно трогателно свидетелство за особенитѣ чувства на любовь и благоволение къмъ насъ бѣше поканата, която ми се направи отъ Тѣхни императорски величества Руския Царь Николай II и императрица Александра Феодоровна да участвувамъ въ празненствата на тѣхното свещено короноване. Тая висока честь укрепява още повече ония скѫпи и ненарушими връзки, които съединяватъ Русия и България.

При посещението, което направихъ на столицата на братската намъ Сърбия, можахъ да се убедя въ приятелскитѣ чувства, които питаятъ къмъ династията ни и къмъ България, както Негово Кралско Величество Александъръ I, така и народътъ му. Начинътъ, по който бидохъ посрѣщнатъ, ме утвърди въ убеждението, че нуждата за едно сближение, диктувано отъ общностьта на интереситѣ имъ, е дълбоко проникнало въ съзнанието на двата братски и съседни народи.

Господа представители,

Заедно съ бюджетопроекта за настѫпващата финансова година, който ще ви се представи напълно уравновесенъ, правителството ми ще предложи на вашето обсѫждане редъ законопроекти по разни отрасли на управлението, отъ които на първо мѣсто проекти за:

Избирателенъ законъ,

Търговски законъ,

Углавно сѫдопроизводство,

Златенъ еталонъ и

Народно образование.

Като не се съмнявамъ, че ще положите всички старания чрезъ щателното изучване на тия законопроекти, да оправдаете напълно народното довѣрие, призовавамъ божието благословение върху трудоветѣ ви и обявявамъ първата редовна сесия на IX обикновено Народно събрание за отворена.

София, 1 декемврий 1896 год.

Фердинандъ

XI.

Тронно слово при откриването на II редовна сесия на IX обикновено Народно събрание

Дневн. IX О. Н. С., кн. I, стр. 1.

Господа народни представители,

Винаги ми е особено приятно да се намѣря между представителитѣ на народа и съ искрено задоволствие и радость ви приветствувамъ и този пѫть съ „добре дошли".

Господа представители,

Презъ текущата година се изпълниха десеть години откакъ по божието опредѣление и народната воля ми се врѫчиха сѫдбинитѣ на отечеството. Празднуването на това историческо събитие, съ такова единодушие и сърдечность, отъ възлюбения ми народъ, ме убеди още единъ пѫть въ твърдостьта на връзкитѣ, които съединяватъ династията съ народа. Неоспоримитѣ успѣхи, които България е направила въ държавния, обществения и икономическия си животъ, даваха въ моитѣ очи още по-голѣма цена на тоя праздникъ. И днесъ, като се виждамъ обкрѫженъ отъ народнитѣ избраници, азъ считамъ за свой първъ дългъ да изразя предъ васъ, господа народни представители, своята благодарность за чувствата на преданость и вѣрность къмъ престола ми, които отъ всичкитѣ краища на отечеството ни бѣха изказани по този поводъ и които за мене сѫ най-драгоценния залогъ за свѣтлото бѫдеще на отечеството.

Редътъ и тишината, при които бѣха извършени тази година изборитѣ на окрѫжнитѣ съветници въ княжеството и голѣмото участие въ тѣхъ на избиратели, свидетелствуватъ, че политическата зрѣлость и съзнателното изпълнение на правата и длъжноститѣ сѫ направили у насъ голѣмъ напредъкъ.

Господа представители,

Посещенията, които презъ тази година имахъ приятния случай да направя на приятелскитѣ намъ дворове, и приема, който срѣщахъ у тѣхъ, ми дадоха възможность да се убедя и сега, че нашето отечество продължава да се ползува съ уважението на външния миръ, благодарение на мѫдрото и лоялно поведение на моето правителство въ нашитѣ международни сношения.

Сърдечният приемъ, който ми се направи това лѣто отъ Негово Величество Ромѫнския Краль, дава една нова сила на традиционнитѣ приятелски връзки, които съединяватъ двата съседни народа.

Търговскитѣ договори и конвенции, имащи за цель насърдчението и развитието на нашата индустрия и търговия, които моето правителство презъ течение на годината е сключило съ правителствата на другитѣ държави, сѫ сѫщо едно потвърждение на добритѣ и приятелски къмъ насъ отношения на тия държави.

Откриването на търговски агентства въ турската империя и започнатитѣ преговори съ императорското сюзеренно правителство, за сключване на търговски договоръ, ни дава пълна надежда, че нашитѣ приятелски връзки съ сюзеренния дворъ благотворно ще се отразятъ и върху нашитѣ икономически интереси.

Господа народни представители,

Съ своитѣ грижи, да се направятъ възможнитѣ подобрения въ разнитѣ клонове въ държавното управление, моето правителство ще ви представи на разглеждане и одобрение, между друго: сключенитѣ съ чуждитѣ държави търговски договори и конвенции; законопроекти:

За земедѣлческото образование,
за изобретенията,
за ускореното производство,
за давността и
за аптекитѣ и
бюджета за приходитѣ и разходитѣ на държавата за 1898 година напълно уравновесенъ.

Не се съмнявамъ, че съ патриотизъмъ, който ви отличава, вие, при изпълнението на вашата задача, ще употрѣбите всички старания и опитность, за да отговорите на очакванията, които отечеството и короната ви възлагатъ.

Като призовавамъ божието благословение върху вашите трудове и начинания, обявявамъ втората сесия на IX-то обикновено Народно събрание за открита.

15 октомврий 1897 год.

Фердинандъ

XII.

Тронно слово при откриване на III редовна сесия на IX-то обикновено Народно събрание

Дневн. IX О. Н. С., III р. с. кн. I, стр. 1.

Господа народни представители,

Усѣщамъ едно душевно задоволствие и радость, като ви виждамъ събрани тукъ, за да изпълните високата мисия, възложена вамъ отъ българскитѣ избиратели, и съ тѣзи чувства приветствувамъ ви отъ сърдце съ „добре дошли".

Господа народни представители,

Презъ течението на тая година нашето отечество се е наслаждавало съ пълнъ вѫтрешенъ редъ и спокойствие.

Всеобщитѣ избори за селско-общинскитѣ съвети и допълнителнитѣ избори за народни представители — извършени еднитѣ и другитѣ при широко участие на избирателитѣ безъ никакви нарушения на реда — свидетелствуватъ отъ една страна за живия интересъ, съ който гражданитѣ се отнасятъ къмъ своитѣ политически права, а отъ друга — за очевиднитѣ преимущества, които представлява новиятъ избирателенъ законъ, гласуванъ отъ васъ.

Приятно ми е, да отбележа, че икономическото положение на страната, което въ началото на годината се застрашаваше отъ недорода на миналата година, презъ течението на настоящата година се е значително поправило и дава надежда, че тежкитѣ последствия на миналогодишнитѣ стихийни повреждания не ще се отразятъ пагубно нито върху народния поминъкъ, нито върху държавния бюджетъ. Бюджетопроектътъ, който ще се представи на вашето разглеждане и одобрение, е съставенъ напълно уравновесенъ, безъ прибѣгвания къмъ нови данъци и тежести. Въ особенитѣ грижи и старания, които моето правителство полага за повдигането и насърдчението на народната индустрия и търговия и създаването въ страната за тази цель на възможно повече и по-добри срѣдства на съобщения, то е могло и презъ тази година съ удвоена енергия не само да продължава постройката на започнатитѣ вече желѣзопѫтни линии и пристанища — една часть отъ които е вече на привършване — но е могло и да пристѫпи къмъ отдаването въ постройка на нови.

Господа народни представители,

И презъ текущата година, както и презъ миналитѣ, моето правителство се е старало най-лоялно да поддържа и развива най-добри и приятелски сношения, толкози съ сюзеренния дворъ, колкото и съ всички други държави.

Голѣмото благоволение, което Негово Императорско Величество Всеросийскиятъ Императоръ Николай Александровичъ показа къмъ България и дома ми, налагаше ми приятния дългъ да представя Негово Царско Височество българския престолонаследникъ на тѣхни Императорски Величества Императора и Императрицата Всоросийски. Сърдечниятъ приемъ, който намѣрихме у тѣхни императорски величества и отъ цѣлото императорско семейство, възторженитѣ приветствия, на които бѣхме предметъ въ срѣдата на братския руски народъ, изпълниха съ признателность сърдцето ми, — признателность, която азъ обявявамъ тукъ, като съмъ убеденъ, че се сподѣля напълно отъ народа ми и отъ неговитѣ представители.

Приятелскитѣ чувства, които съединяватъ България съ Черна-Гора, и скѫпи лични връзки ме подбудиха да посетя презъ това лѣто владѣтеля на храбрия черно-горски народъ. Ще запазя неизгладимъ споменъ за горещия приемъ, който ми се направи въ тая братска и славна земя.

Въ изпълнение поставената си задача, да води отечеството ни неуклонно въ пѫтя на мирното вѫтрешно развитие и преуспѣване, моето правителство ще ви представи за изучване и одобрение презъ тая сесия редъ законопроекти, имащи за цель да внесатъ значителни подобрения въ организацията на отдѣлнитѣ клонове на държавното управление. По-главнитѣ отъ тѣзи законопроекти сѫ:

Законопректътъ за устройството на сѫдилищата,
Законопроектъ за отчетностьта по бюджета,
Законопроектъ за общественитѣ предприятия,
Законопроектъ за врѫхнинитѣ,
Законопроектъ за окрѫжнитѣ съвети,
Законопроектъ за пристанищата,
Законопроектъ за занаятчийското образование,
Законопроектъ за риболовството,
Законопроектъ за международната пощенска конвенция,
Законопроектъ за обща митническа тарифа и
Законопроектъ за инспекция на училищата.

Увѣренъ съмъ, господа народни представители, че съ патриотизъма, който отличава дѣлата ви, вие ще положите голѣми старания за всестранното изучване на всички законопроекти и предложения, които ще ви се представятъ и ще ги приемете въ онзи видъ, който ще може най-добре да отговаря на скѫпитѣ интереси на отечеството и на нуждитѣ на населенията, така щото да оправдаете напълно довѣрието и надеждитѣ, които народътъ и короната възлага върху васъ и вашата просвѣтена деятелность.

Съ тѣзи надежди, като призовавамъ върху вашитѣ трудови и добри начинания божието благословение, обявявамъ III-та сесия на IX-то обикновено Народно събрание за открита.

15 октомврий 1898 год.

Фердинандъ

УКАЗАТЕЛЬ

на речитѣ, произнесени отъ Д-ръ К. Стоиловъ въ Народното събрание

Арабскитѣ цифри означаватъ страницитѣ, а римскитѣ — книгитѣ на официалнитѣ стенографически дневници на съответнитѣ Народни събрания. Нумерата означаватъ поредния нумеръ на помѣстенитѣ въ настоящия сборникъ речи.

Учредително Народно събрание

10.II.1879 г. — 16.IV.1879 г.

1. Правилникъ за вѫтрешния редъ. . 52, 61, 67, 68, 71.
2. Общонароднитѣ въпросъ . . . . 99. . . . . № 1
3. Предложение за 15-члена комисия за проучване на Конституцията . . 127. . . . . № 2
4. Чл. 3 отъ Конституцията . . . . 183. . . . . № 3
5. Чл. 39 отъ Конституцията . . . . 214. . . . . № 4
6. Чл. 53 отъ Конституцията . . . . 219.
7. Чл. 75 отъ Конституцията . . . . 237 . . . . . № 5
8. Разни въпроси . . . . . 37, 151, 181, 190, 223, 228, 251.

III Обикновено Народно събрание

I редовна сесия

10.XII.1882 г. — 13.II.1883 г.

9. По отговора на Тронното слово. . I, 52.
10. Дунавскиятъ въпросъ . . . . . I, 620. . . . . № 6
11. Телеграфната спогодба съ Турция. I. 640.
12. Откриване на единъ конезаводъ. . I, 660, 661. . . . . № 7
13. Училище въ Видинъ . . . . . II, 13, 21.
14. Карантинниятъ въпросъ. . . . . II, 110.
15. Заплатата на Видинския митрополитъ Антимъ . . . . . II, 118.
16. Заплащане българската църква въ Цариградъ. . . . . II, 122.
17. Разни въпроси . . . . . I, 629, 710. II, 78, 79, 113, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 165.

II редовна сесия.
4.IX.1883 г. — 25.XII.1883 г.

18. Интерпелация относно съдебната власть . . . . . I, 62, 63.
19. Законъ за амнистия отъ 1883 год. . I, 186 . . . . . **№ 8**
20. Мюсюлмани на длъжность по съдебното ведомство. . . . . I, 187, 189, 190, 191.
21. Продажба на недвижимъ имотъ съ домашенъ актъ . . . . . I, 208, 211.
II, 358, 364, 373, 375.
22. Законопроектъ за съсипателното зло за селското население, което произлиза отъ пожаритѣ . . . . II, 34, 37, 41. . . . **№ 9**
23. Законопроектъ за измѣнение на Конституцията . . . . . II, 207, 218, 219.
24. Законъ за печата отъ 1883 год. . . II, 263, 264, 268, 272, 274, 275, 279, 280, 281, 282, 285, 314.
25. Бюджетътъ на Министерството на правосъдието. . . . . III, 116, 117, 119, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 134.
26. Лихварскитѣ дѣла по черноморския край . . . . . III, 260.

24. Разни въпроси . . . . . I, 194, 198, 206.
II, 21, 26, 200, 201, 226, 239, 352, 353, 356, 357.
III. 87, 274.

IV Обикновено Народно събрание

I редовна сесия.

15.X.1884 г. — 1.II.1885 г.

28. Законъ за желѣзнитѣ пѫтища и законъ за направата на ж. п. линия Цариброд̀ъ—София—Вакарелъ . . 5.
29. Разни въпроси (едно запи. ане за злоупотрѣбления.) . . . . . I, 45, 82, 344.

III Велико Народно събрание

19.X.1886 г. — 1.XI 1886 г.; 22.VI.1887 г. — 27.VI. 1887 г.

30. Депутацията въ Европа презъ 1886 год. . . . . II, 143. . . . . **№ 10**

V Обикновено Народно събрание

I редовна сесия
15. X. 1887 г. — 17. XII 1887 г.

31. Законъ за селско-общинскитѣ сѫдове . . . . . IV, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 373, 375, 376.

32. Законъ за устава за простѫпкитѣ, които се наказватъ отъ селско-общинскитѣ сѫдове . . . . . IV, 391, 392, 393, 449, 451.

33. Законопроектъ за измѣнение и допълнение нѣкои статии отъ гражданското сѫдопроизводство по временнитѣ сѫдебни правила . . . . IV, 398. V, 547, 549, 550, 553.

34. Курсъ по лозарство и винодѣлие въ Видинъ. . . . . IV. 420. . . . . №11

35. Проектъ за военно-наказателенъ законъ . . . . . V, 484, 504.

36. Законопроектъ за съкратеното сѫдопроизводство. . . . . VI, 582, 584.

37. Законъ за печата отъ .1887 год . VI, 595, 599, 600, 601,602,603,605. №12

38. Разни въпроси . . . . . II, 199, 207, 209. V, 477, 479. VI, 611.

II редовна сесия
15.X.1888 г. — 18.XII.1888 г.

39. Законъ за адвокатитѣ. . . . . IV, 62, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 82, 83, 86, 88, 91, 93, 94. V, 47, 48.

40. Смъртното наказание (чл. 13 отъ Наказ. законъ) . . . . . VII, 37. . . . . №13

41. Чл. 16 отъ Наказателния законъ. . VII, 43.

42. Глоба (чл. 28 отъ Нак. зак.) . . . VII, 47.

43. Лишение отъ права (чл. 30 отъ Нак. законъ) . . . . . VII, 48.

44. Чл. 108 отъ Нак. законъ . . . . VII, 63.

45. Чл. 110 отъ Нак. законъ . . . . VII, 66.

46. Чл. 111 отъ Нак. законъ . . . . VII, 70.

47. Чл. 126 отъ Нак. законъ . . . . . VII, 73.

48. Прѣстѫпления противъ избирателното право (чл. 137 отъ Нак. зак.) VII, 82, 83. VIII, 4, 5, ... №14

49. Престъпления противъ властьта (чл. 138 и сл. отъ Нак. зак.) . . . VIII, 6, 7, 8, 10, 12.
50. Чл. 155 отъ Нак. законъ . . . . VIII, 17, 19.
51. Чл. 174 отъ Нак. законъ . . . . VIII, 72, 73, 74. . № 15
52. Разни въпроси (главно по Наказателния законъ) . . . . . I, 15.
VII, 45, 56. 61, 62. 63, 65, 72, 75, 76,77,79, 80, 81.

VIII Обикновено Народно събрание

I редовна сесия

15.X.1894 г. — 20.XII.1894 г.

53. Смъртьта на руския царь Александъръ III и предложение за полагане венецъ върху гробницата му. I, 45, 48, 250.
54. Декларация по външната политика. I, 52. . . . . № 16
55. Видинскиятъ изборъ (нравствено влияние). . . . . I, 171. . . . . № 17
56. Законопроектъ за признаване Рилския манастиръ за отдѣлна община. I, 213. . . . . № 18
57. Законъ за сгрупирване и разтурване общинитѣ . . . . . I, 657.
58. Оставка на правителството и съставяне на ново . . . . . II, 58, 59.
59. Предложение за отмѣнението на чл. 27 отъ закона на полицията . . II, 159, 163, 165. № 19
60. Цивилната листа. . . . . II, 321.
61. Длъжностьта главенъ секретарь на Министерския съветъ. . . . . II, 333.
62. Бюджетътъ на Министерството на вътрешнитѣ работи . . . . . II, 493. . . . . № 20
63. Болници и медицински съветъ . . II, 510, 514.
64. Безотчетнитѣ фондове . . . . . II, 516, 517, 518. . № 21
65. Законъ за амнистия отъ 1894 год. II, 553. . . . . № 22
66. Държавна помощь на Соф. община II, 618.
67. Бюджетътъ на Министерството на правосъдието. . . . . II, 653. . . . . № 23
68. Законъ за престъпнитѣ деяния противъ Особата на Н. Ц. В. Князътъ и членоветѣ отъ княжеското семейство. . . . . II, 659, 661, 665, 667,669,671,676
69. Екзархийскиятъ уставъ . . . . . II, 898. . . . . № 24
70. Дейностьта на сесията . . . . . II, 955. . . . . № 25
71. Разни въпроси . . . . . I, 50, 74, 403, 669, 770
II, 95. 388, 484, 500, 750, 952, 953.

II редовна сесия

19.X. 1895 г. — 4.II.1896 г.

72. Външна и вътрешна политика (дебати по отговора на Тронното слово) I, 85. . . . . № 26
73. Наказателният законъ. I четение I. 171. . . . . № 27
74. Законопроектъ за нѣкои допълнения въ закона за наследството отъ 1889 год. . . . . I, 571. . . . . № 28
75. Законопроектъ за чиновницитѣ по гражданското ведомство . . . . I, 684. . . . . № 29
76. Търговскиятъ законъ. I четене . . I, 859. . . . . № 30
77. Измѣнение въ закона за гражданското съдопроизводство. . . . . I, 889.
78. Бюджетътъ на Министерството на правосъдието . . . . . II. 381, 392, 393. № 31
79. Бюджетътъ на Министерството на вътрешнитѣ работи . . . . . II, 411, 415,416,419.№ 32
80. Санитарната часть . . . . . II, 427. 430, 509.
81. Цивилната листа. . . . . II, 525. . . . . № 33
82. Законъ за подобрение положението на поборницитѣ и опълченцитѣ II, 590. 593, 597, 598, 599, 608, 613, 614. . . . № 34
83. Законъ за налагане извънредна окръжна и общинска върхнина. . II, 622, 627,
84. Законъ за данъка октроа . . . . II, 636, 637, 640, 641.
85. Чл. 20 отъ Наказ. законъ II четение III, 22, 23.
86. Чл. 125 отъ Наказ. законъ II четение III, 49.
87. Чл. 137 отъ Наказ. законъ II четение III, 67. . . . . № 35
88. Чл. 138 отъ Наказ. законъ II четение III, 73.
89. Чл. 174 отъ Наказ. законъ II четение III, 96, 101. . . . № 36
90. Чл. 179 отъ Наказ. законъ II четение III, 106. . . . . № 37
91. Чл. 276 отъ Наказ. законъ II четение III, 140.
92. Чл. 367 отъ Наказ. законъ II четение III, 162.
93. Чл. 442 отъ Наказ. законъ II четение III, 173. . . . . № 38
94. Разни въпроси при II четение на Наказателния законъ. . . . . III, 109. 111, 125, 126, 127, 137, 155, 189.
95. Приключване на II-ро четение на Наказателния законъ. . . . . III, 190. . . . . № 39
96. Чл. 41 отъ Нак. законъ III четение. III, 260. . . . . № 40
97. Чл. 179 отъ Нак. законъ III четение. III, 268. . . . . № 41
98. Чл. 210, 211 и 212 отъ Наказ. законъ III четение. . . . . III, 278. . . . . № 42
99. Условното осъждане. . . . . III, 304.

100. Разни въпроси при III четение на Наказателния законъ . . . . . III, 258 286, 288
101. Манифестътъ за миропомазването на Престолонаследника Князъ Борисъ Търновски. . . . . III, 467. . . . . № 43
102. Интерпелация по убийството на бившия м-ръ председатель Ст. Стамболовъ . . . . . III, 631, ... № 44
103. Разни въпроси . . . . . I, 81, 607, 631. III, 633, 635, 639, 640, 642, 644, 645, 685.

IX Обикновено Народно събрание

I редовна сесия

1.XII.1896 г. — 27.II.1897 г.

104. По отговора на Тронното слово . I, 100. . . . . № 45
105. Цивилната листа . . . . . I, 287.
106. Кредитъ за купуване ордени . . . I, 289.
107. Външна политика (Бюджетътъ на Министерството на външнитѣ работи) . . . . . I, 334. . . . . № 46
108. Законъ за амнистия отъ 1896 г. . I. 467. . . . . № 47
109. Интерпелация по външната политика . . . . . III, 361. . . . . № 48
110. Интерпелация по преследването на българитѣ въ Ромъния и Турция . III, 365. . . . . № 49
111. Търговскиятъ договоръ съ Австро-Унгария. . . . . IV, 448. . . . . № 50
112. Съобщение, че гласуванитѣ закони сж утвърдени . . . . . IV, 568.

II редовна сесия

15.X 1897 г. — 15 XII.1897 г.

113. Външна политика (Дебати по отговора на Тронното слово). . . . . I, 68. . . . . № 51
114. Интерпелация по положението на българитѣ въ Добруджа . . . . III, 477. . . . . № 52
115. Сѫщо въ Македония . . . . . III, 482. . . . . № 53
116. Разни въпроси . . . . . III, 406, 479. 506.

III. редовна сесия

15.X.1898 г. — 19.XII.1898 г.

117. Външна политика (Дебати по отговора на Тронното слово) . . . . I, 177. . . . . № 54
118. Откупуване на източнитѣ желѣзници . . . . . III, 114 . . . . . № 55
119. Закриване на сесията . . . . . IV, 363.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговоръ VII
Д-ръ К. Стоиловъ — животописни бележки IX

Учредително Народно събрание

(10. II. 1879 — 16. IV. 1879 г.)

1. Общонароднията въпросъ. 27. II. 1879 г. 3
2. Нашата длъжность е тежка. 7. III. 1879 г. 7
3. Трѣбва да се стараемъ у насъ да се развиятъ много центрове на политически и общественъ животъ. 22. III. 1879 8
4. Църквата въ политически раздѣленото ни отечество ще служи за единство между отдѣлнитѣ части на народа 24. III. 1879 г. 9
5. Чл. 75 отъ Конституцията. 26. III. 1879 г. . . . . .

III Обикновено Народно събрание

I редовна сесия

(10. XII. 1882 — 13. II. 1883 г.)

6. Дунавскиятъ въпросъ. 3. II. 1883 г. 15
7. Нуждата отъ конезаводъ. 5. II. 1883 г. 31

II редовна сесия

(4. IX. 1883 — 25. XII. 1883 г.)

8. Нека запазимъ отъ миналото само уроцитѣ, които ни е оставило. 27. IX. 1883 г. 33
9. Единъ за всички и всички за единъ. 19. XI. 1883 г. . . . 35

III Велико Народно събрание

(19. X. 1886 — 1. XI. 1886; 22. VI. 1887 — 27. VI. 1887 г.)

10. Историята върви напредъ, България живѣе. 23. VI. 1887 г. 43

V Обикновено Народно събрание

I редовна сесия

(15. X. 1887 — 17. XII. 1887 г.)

11. Лозарството и винодѣлието, като важенъ източникъ на приходи за България. 4. XII. 1887 г. 49
12. Тамъ, гдето се сблъскватъ идеитѣ, или гдето се щракатъ тия идеи, тамъ изкокнува истината. 12. XII. 1887 г. . . . 52

II редовна сесия

(15. X. 1888 — 18. XII. 1888 г.)

13. Смъртното наказание. 27. XI. 1888 г. 60
14. Престжпленията противъ избирателното право сж отправени противъ основата на държавата. 30. XI. 1888 г. . . 67
15. Оттегляне на Наказателния законъ. 7. XII. 1888 г. 71

VIII Обикновено Народно събрание

I редовна сесия

(15. X. 1894 — 20. XII. 1894 г.)

16. Малкитѣ държави, държавитѣ, които приличатъ на България, трѣбва да съзнаятъ, ча тѣхната сила се състои не въ тѣхната външна, а въ тѣхната вжтрешна политика. 24. X. 1894 г. 77
17. Моята сила е нравственото влияние. 2. XI. 1894 г. 94
18. Рилскиятъ манастиръ е билъ носитель на нашата идея за възраждането; той е билъ носитель на българщината 4. XI. 1894 г. 100
19. Министерската отговорность е гаранция срещу злоупотрѣбленията съ законитѣ. 9. XII. 1894 г. 107
20. Ние трѣбва да запазимъ реда въ нашата страна и да го запазимъ въ границитѣ на закона, въ зачитане на правата. 16. XII. 1894 г. 114
21. Не е възможно да се предвиди всичко, не е възможно и да се разкрие всичко. 16. XI. 1894 г. 125
22. Желанието на нашия народъ е, колкото е възможно поскоро да утихнатъ страститѣ, колкото е възможно поскоро да се забрави миналото. 16. XII. 1894 г. 128
23. За правосждието не трѣбва да се скжпимъ. 17. XII. 1894 г. 132
24. Екзархийскиятъ уставъ. 19. XII. 1894 г. 137
25. Пръвъ опитъ да се упражни нашия парламентаренъ, нашия конституционенъ животъ. 19. XII. 1894 г. 139

II редовна сесия

(19. X. 1895 — 4. II. 1896 г.)

26. Ние успѣхме да въведемъ редъ въ нашето отечество. 24. X. 1895 г. 143

27. Наказателниятъ законъ. 27. X. 1895 г. 173

28. Тоя законъ за наследството, който имаме, е най-несъвършениятъ, най-прибързаниятъ законъ. 20. XI. 1895 г. . . . 185

29. Ако има държава, ако има нужда отъ държава, чиновницитѣ сж едни органи, толкова неизбѣжни за нейното сжществуване, колкото и държавата е неизбѣжно нужда за сжществуването на хората. 23. XI. 1895 г. 187

30. Търговскиятъ законъ е най-интернационалниятъ законъ. 28. XI. 1895 г. 197

31. Да създадемъ въ нашето отечество едно образцово правосждие. 11. XII. 1895 г. 199

32. Дайте ми факти и азъ ще повѣрвамъ. 11. XII. 1895 г. . . 215

33. Въ тази свещенна сграда ние трѣбва да бждемъ на първо мѣсто последователни; на първо мѣсто трѣбва да бждемъ вѣрни на известни принципи, които поддържаме. 13. XII. 1895. г. 224

34. Поборници и опълченци. 15. XII. 1895 г. 230

35. Конфискация на печатни произведения. 10. I. 1896 г. . . 233

36. Това, което законътъ гони, то е да се запази обществения редъ. 11. I. 1896 г. 235

37. Щомъ имаме българска държава и правителство, азъ не допущамъ да се ржководятъ българскитѣ работи отъ хора, които сж вънъ отъ правителството и представителството. 11. I. 1896 г. 239

38. Нѣмаме тайни по управлението. 11. I. 1896 г. 244

39. Свършихме едно голѣмо дѣло. 11. I. 1896. г. 247

40. Невменяемость поради намаление на душевната деятелность. 15. I. 1896 г. 248

41. Щомъ има българска държава, тя е законенъ пълномощникъ на българския народъ. 15. I. 1896 г. 254

42. Брака е една отъ основитѣ на нашата държава. 15. I. 1896 год. 260

43. Свещеното миропомазване на Престолонаследника Бориса, Княза Търновски, по обрядитѣ на народната ни православна църква. 23. I. 1896. г. 264

44. Убийството на Ст. Стамбловъ. 3. II. 1896. г. 266

IX. Обикновено Народно събрание.

I. Редовна сесия.

(1. XII. 1896. — 27. II. 1897 г.)

45. Думитѣ се прекланятъ предъ дѣлата. 7. XII. 1896. . . . 275
46. Познай себе си. 18. XII. 1896. 283
47. Нека и нашето събрание свърши своята задача съ едно дѣло отъ висока хуманость, съ едно дѣло отъ истинско милосърдие и просвѣтенъ патриотизъмъ. 21. XII. 1896. 291
48. Всѣки български политически дѣецъ на първо мѣсто въ неговата дѣятелность трѣбва да знае, че отечеството му, държавата, въ която живѣе, е първата цель, е идеалътъ на неговата мисъль. 12. II. 1897. 296
49. Политика на лоялность, приятелство и взаимно довѣрие. 12. II. 1897. 301
50. Днесъ нашиятъ князъ третира на равна нога съ австрийския императоръ. 25. II. 1897. 305

II. Редовна сесия.

(15. X. 1897. — 15. XII. 1897 г.)

51. България плува и нѣма да потъне. 22. X. 1897. 313
52. Душата на международното право е принципътъ на невмешателство въ работитѣ на другитѣ държави. 13. XII. 1897. 319
53. Искаме да се дадатъ автономни права на Македония... Не сме авантюристи и нѣма да увлечемъ България въ авантюра. 13. XII. 1897. г. 323

III. Редовна сесия.

(15. X. 1898 — 19. XII. 1898 г.)

54. Ние ще черпимъ сила и насърдчение отъ резултатитѣ, които получаваме. 30. X. 1898. 333
55. Източни желѣзници. 8. XII. 1898. 345

Извадки изъ непомѣстени речи.

По бюджета на М-ството на народното просвѣщение. 9. II. 1883 г. 351
По поводъ една интерпелация. 12. II. 1883 г. 352
По закона за печата отъ 1883 г. 8. XII. 1883 г. 352
По бюджета на М-ството на правосъдието. 21. XII. 1883 г. . . 353
По закона на селско общинскитѣ съдилища. 1. XII. 1887 г. . . 353

По военно Наказателния законъ. 10. XII. 1887 г. 354
По закона за адвокатитѣ. 18. XI 1888 г. 355
По Наказателния законъ. 29. XI. 1888 г. 357
По закона за престжпнитѣ деяния противъ Особата на Н. Ц. В. Княза и членоветѣ на неговото семейство. . . 358
По бюджета за болницитѣ. 13. XII. 1895. г. 359
По закона за данъка. 15. XII. 1895 г. 360
По условното осжждане. 15. I. 1896 г. 360

Приложения.

. Докладъ до V обикновено Народно събрание за внасянето на законопроекта за адвокатитѣ. 363
II. Докладъ до V обикновено Народно събрание за внасянето на законопроекта за наследването. 365
III. Окржжно № 5923 отъ 21. V. 1894 г. по Министерството на вътрешнитѣ работи. 368
V. Телеграма № 12285 отъ 7. IX. 1894 г. по Министерството на вътрешнитѣ работи. 369
V. Тронно слово при откриването на I редовна сесия на VIII обикновено Народно събрание. 370
VI. Тронно слово при откриването на II редовна сесия на VIII обикновено Народно събрание. 372
VII. Отговоръ на Тронното слово, съ което е била открита II редовна сесия на VIII обикновено Народно събрание 373
VIII. Докладъ до VIII обикновено Народно събрание за внасянето на проекта за Наказателенъ законъ. 375
IX. Тронно слово за закриването на II редовна сесия на VIII обикновено Народно събрание. 380
X. Тронно слово при откриването на I редовна сесия на IX обикновено Народно събрание. 382
XI. Тронно слово при откриването на II редовна сесия на IX обикновено Народно събрание. 384
XII. Тронно слово при откриването на III редовна сесия на IX обикновено Народно събрание. 386

Указатель

ия речитѣ, произнесени отъ Д-ръ К. Стоиловъ въ Народното събрание. 389

КНИГАТА Д-РЪ К. СТОИЛОВЪ — РЕЧИ НАРЕДИХА И ИЗДАДОХА ХРИСТО К. СТОИЛОВЪ И БОРИСЪ К. СТОИЛОВЪ. КОРИЦИ ОТЪ ХУДОЖНИКА ИВАНЪ ПЕНКОВЪ. ОТПЕЧАТА, ВЪ ДВЕ ХИЛЯДИ ЕКЗЕМПЛЯРА НА ХАРТИЯ ОТЪ КНИЖНАТА ФАБРИКА — КНЯЖЕВО, ПЕЧАТНИЦА „СТОПАНСКО РАЗВИТИЕ" А. Д., СОФИЯ, ВЪ КРАЯ НА ХИЛЯДО ДЕВЕТСТОТИНЪ И ТРИДЕСЕТЬ И ОСМА ГОДИНА. КНИГАТА СЕ РАЗПРОСТРАНЯВА ОТЪ КНИГОИЗДАТЕЛСТВО Т. Ф. ЧИПЕВЪ — СОФИЯ.